

Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

СПЕЦВИПУСК

ДВНЗ
«ДОНБАСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ»

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

6.1

(46.1)
2017

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 6.1 (46.1) червень, 2017 р.

Редакційна колегія журналу

Базалій Валерій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Балашова Галина Станіславівна – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртишцева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Коковіхін Сергій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лавриненко Юрій Олександрович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Писаренко Павло Володимирович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошнікова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)

Міжнародна наукова рада

Arkadiusz Adamczyk – Professor, dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Assistant Professor (Georgia)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

Найбільший скарб народу – це його національна мова. Не мова взагалі, а та мова, яка віками, тисячоліттями на цій землі складалася, шліфувалася, з покоління в покоління передавалася, дедалі точніше й повніше відображаючи душу народу й водночас формуючи її. Мова нації – державна мова.

Іван Ющук

Кафедра української мови та літератури бере свій початок із часу заснування Слов'янського учительського інституту в 1939 році. З липня 1996 року кафедра функціонує у складі філологічного факультету. У різні часи кафедрою завідували М. К. Волинський, Н. Д. Тарасенко, Я. І. Ільїн, Ф. М. Яловий, Л. Д. Нечай, В. Т. Горбачук, Н. І. Овчаренко. Сьогодні завідувач кафедри української мови та літератури – доктор наук із соціальних комунікацій, професор Біличенко О. Л.

На кафедрі української мови та літератури працюють 30 штатних викладачів (серед них: 2 доктори наук, 24 кандидати наук, доценти, 3 старших викладача, 1 асистент). Кафедра української мови та літератури є базовим структурним підрозділом філологічного факультету, що здійснює освітню, навчально-методичну і виховну діяльність зі спеціальності 014 «Середня освіта (Українська мова і література)», а також наукову, науково-дослідну діяльність за напрямом 035 «Філологія». На освітньому рівні «бакалавр» здійснюється підготовка за такими спеціалізаціями, як «українознавство», «медіа комунікації», «шкільне бібліотекознавство», «позашкільна освіта», «англійська мова», «художня культура». На освітньому рівні «магістр» спеціалізації представлені медіа комунікаціями, англійською мовою та українознавством.

У діяльності кафедри української мови та літератури науково-дослідна робота стала найважливішою складовою навчально-виховного процесу. До основних напрямків наукових досліджень членів кафедри української мови та літератури належить робота над науково-дослідницькими темами:

«Актуальні проблеми літературознавства, мовознавства, соціальних комунікацій та їх реалізація на заняттях у ВНЗ», науковий керівник – доктор наук, професор Біличенко О. Л.;

«Говірки та фольклор Південної Слобожанщини», науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Тищенко Л. М.

Результати досліджень викладачі кафедри публікують у фахових наукових виданнях та збірниках матеріалів міжнародних, всеукраїнських та загальноуніверситетських науково-практичних конференцій.

Кафедра української мови та літератури постійно бере активну участь у підготовці і проведенні наукових конференцій, зокрема Всеукраїнської науково-практичної конференції «Спадщина Івана Франка у світлі сьогодення», «Горбачуківські студії» та щорічних університетських науково-практичних конференціях «Перспективні напрямки сучасної науки та освіти».

Робота кафедри спрямована на підготовку науково-педагогічних кадрів, підвищення ефективності організації навчально-виховного процесу, визначення загальних напрямів наукової діяльності, організацію студентської наукової роботи, профорієнтаційну роботу.

Зустріч з Гриценко П.Ю.

Зустріч з заступником міністра освіти

ЗМІСТ

Баклашова Т.М.

Методологічне обґрунтування
М. Драгомановим права «недержавних»
народів на національну історію.....1

Бачинська Г.В., Рябініна І.М.

Прізвища жителів смт. Козови
Козівського району Тернопільської
області, утворені від чоловічих
християнських імен.....5

Біличенко О.Л.

Доля національного романтизму:
сучасне прочитання.....9

Бондаренко Г.І., Масюченко В.П.

Поетичні твори М. Вороного
в контексті українського символізму.....13

Воронова Н.С., Погорела В.С.

Вираження народного духу
в ментальності українців
музичними засобами.....17

Жижченко А.Б., Князева Р.В.

Жанрова специфіка повістей
Миколи Костомарова.....21

Казаков И.Н.

Оппозиция «автор – читатель»
в романе Т. Толстой «Кысь».....25

Карабьова О.В.

Сюжетна модель на основі
зіткнення/зіставлення різних
жіночих досвідів у малій прозі
Ірини Вільде.....29

Лисенко Н.В., Ковальов Р.Д.

Михайло Драгоманов
у рецепціях Олени Пчілки.....33

Луковенко Т.О.

Проблема полісемії в українській
термінології гомеопатії.....37

Ляшов Н.М.

Позиції Г. Боплана
у творчості українських митців.....41

Маторина Н.М.

Слова категории состояния
как часть речи (лингвометодический
аспект). Статья 2.....45

Холодов О.В.,**Холодова Н.В., Орел А.С.**

Роль субстрату
в східнослов'янському глотогенезі.....49

Пашко А.В.,**Прядко О.О., Сугак О.М.**

Структурна характеристика
суфіксальних авторських
неологізмів-дієслів у творах
М.П. Стельмаха «Правда і кривда»
та «Чотири броди».....53

Плюхіна Н.П., Шевченко В.В.

Роль громадських діячів
(М. Грушевського, М. Драгоманова)
в розвитку національної освіти.....56

Полякова Т.В., Шевченко Г.Д.

Диференціація лінгвоодиниць
у поетичних творах Яра Славутича
(на матеріалі іменникової синонімії).....60

Помирча С.В.

Вербалізація фразеологічних
одиниць на позначення якостей
характеру людини.....64

Разживін В.М., Красуля Д.Г.

Відображення посольської місії
Адама Киселя в драматичних візіях
М. Костомарова та М. Грушевського.....68

Решетняк О.О.

Символьне навантаження
лінгвокультурологічних одиниць
як універсального засобу ретрансляції
світоглядних орієнтирів українців.....73

Сушко О.І., Довгоспинний Я.В.

Увираження ідеї державотворення
в семантиці фразеологічних
одиниць службових листів
Михайла Грушевського.....77

Тендітна Н.М.

Смерть як прагнення
до самовираження у романі А. Крісті
«Таємниця Індіанського острова».....81

Тищенко А.М., Кльок К.І.

Історія формування й дослідження
південнослов'янських говірок.....85

Тищенко О.О., Гончарук Д.С.

Парадокс «Ідеальної жінки»
в контексті творчої спадщини
Юрія Тарнавського.....90

Тищенко К.А., Сватко А.Д.

Національна ідентичність
Агатангела Кримського
(на матеріалі полеміки
з Михайлом Драгомановим).....94

Ткаченко Є.М.

Фонетичні варіанти у словобжанській
ойконімії (на прикладі
контактних назв річок і поселень).....98

Лузан А.А., Ткаченко К.А.

Николай Костомаров – историк
и патриот украинского народа.....102

Шалашна Н.М.

Принцип телеологічності
в «Історії України-Руси»
Михайла Грушевського.....105

Швидка Н.В.

Своєрідність репрезентації концепту
краса в сакральному вимірі.....110

Щербатюк В.С.

Методика застосування
проектних технологій на заняттях
із літературознавчих дисциплін у ВНЗ.....114

CONTENTS

Bakhlashova T.M.

Methodological outstanding
by M. Drahomanov of the «non-state»
nations' right to national history.....1

Bachynska G.V., Ryabinina I.M.

Surname letters of the residents
Kozova village of the Ternopil region,
formed from male christian names.....5

Belichenko O.L.

The fate of national romanticism:
modern reading.....9

Bondarenko G.I., Masyuchenko V.P.

Poetic works by N. Voronov
in the context of the Ukrainian
symbolism.....13

Voronova N.S., Pogorelaya V.S.

The expression of the national spirit
in the mentality of Ukrainians
by the means of music.....17

Zhyzhchenko L.B., Knyazeva R.V.

Genre specificity of the stories
of Nikolai Kostomarov.....21

Kazakov I.N.

Opposition «author – reader»
in the novel «Kys» by T. Tolstaya.....25

Karableva O.V.

Scene-based model of collision/comparison
of different women's experiences
in the prose by Iryna Vilde.....29

Lysenko N.V., Kovalyov R.D.

Mikhail Dragomanov
in Elena Pchylka's receptions33

Lykovenko T.O.

Problem of polysemy in Ukrainian
homeopathic terminology.....37

Lyashov N.M.

Positions of G. Boplan in the creation
of the Ukrainian writers.....41

Matorina N.M.

Words of the category of state
as a part of speech (linguistic
methodical aspect). Article 2.....45

Kholodov O.V.,**Kholodova N.V., Orel A.S.**

The role of substratum
in the Eastern-Slavic glotogenesis.....49

Pashko L.V.,**Pryadko O.A., Sugak O.M.**

Structural characterization
of author's suffixed neologisms-verbs
in poems «Truth and falsehood»
and «Four ford» which were written
by M.P. Stelmakh.....53

Plyukhina N.P., Shevchenko V.V.

The role of community leaders
(M. Hrushevsky, M. Drahomanov)
the development of national education.....56

Poliakova T.V., Shevchenko A.D.

Differentiation of linguistic units
in Yar Slavutych poetry
on the material of noun synonymy.....60

Pomyrcha S.V.

Verbalization of phraseological units
on marking of person's traits
of character.....64

Razzhivin V.N., Krasulya D.H.

The reflection of Adam Kisel's
ambassadorial mission
in M. Kostomarov's
and M. Hrushevsky's dramatic visions.....68

Reshetniak O.O.

Symbolic yield of linguocultural units
as a universal means of relaying
of the outlook landmarks of Ukrainians.....73

Sushko O.I., Dovgospinniy Ya.V.

Expression of the idea of the state
in the semantics of the phraseological
units of the official letters
of Mikhail Grushevsky.....77

Tenditna N.M.

Death as a desire for self-expression
in the novel by A. Christie
«Mystery of Indiana Island».....81

Tyschenko L.M., Klek K.I.

The history of formation
and research of Southern
Sloboda-Ukrainian subdialects.....85

Tishchenko O.A., Goncharuk D.S.

Paradox of «ideal woman»
in the context of creative heritage
by Yuriy Tarnavsky.....90

Tyshchenko K.A., Svatko A.D.

The national identity
of Agatangel Krymskyi (on the basis
of the materials of polemic
with Mykhailo Dragomanov).....94

Tkachenko Ye.M.

Phonetic options in Slobozhansky
Oikonomy (on the example
of contact names of rivers
and settlements).....98

Luzan A.A., Tkachenko K.A.

Nikolai Kostomarov is the historian
and patriot of the Ukrainian people.....102

Shalashna N.M.

Teleology principle
in «History of Ukraine-Rus»
by Mikhail Grushevsky.....105

Shvydka N.V.

The peculiarity of the representation
of the concept beauty
in the sacral dimension.....110

Scherbatiuk V.S.

The methods of application of project
technology during the lectures
on the literary disciplinary
in university.....114

УДК 141.2(477)(092)

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ М. ДРАГОМАНОВИМ ПРАВА «НЕДЕРЖАВНИХ» НАРОДІВ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІСТОРІЮ

Баклашова Т.М.

Донбаський державний педагогічний університет

Досліджуються погляди М. Драгоманова на можливість повноцінної національної історії для так званих «недержавних» народів. Охарактеризовано методологічні принципи, на основі яких видатний науковець обґрунтовував необхідність для цих народів власної історіографії. З'ясовано, що головною підставою для такої історіографії М. Драгоманов визначав цивілізаційний підхід. Вивчено взаємозв'язок методологічних поглядів науковця на історію «недержавних» народів із науковою теорією позитивізму. Простежено вплив історіософських та епістемологічних переконань М. Драгоманова на формування його точки зору на національну історію.

Ключові слова: М. Драгоманов, позитивізм, національна історія, цивілізаційний підхід, «неісторичні народи».

Постановка проблеми. В багатій та різнобічній творчій спадщині Михайла Драгоманова значне місце займає історична тематика. Досліджуючи як стародавню історію, так і історію України, науковець значну увагу приділяв проблемам методології та епістемології історичної науки. Поділяючи принципи філософії позитивізму, він сформулював власну концепцію історичного процесу, розуміння суб'єкту історії та структури викладу історичного матеріалу. Водночас будучи активним політичним діячем свого часу, М. Драгоманов визнавав за історичною наукою суспільні завдання, які полягали передусім в формулюванні національного історичного наративу як основи для боротьби за суверенітет. В другій половині XIX ст. національна історіографія не завжди визнавалась науковцями, оскільки вважалось, що право на власну історію мають лише ті народи, які мають самостійну державність. Відповідно імперський історичний наратив переважав в методології істориків. З таким станом речей М. Драгоманов активно боровся, обґрунтовувавши послідовні методологічні принципи, які виправдовували право кожного народу на висвітлення власного суверенного історичного процесу. Цій тематичі й присвячено дану розвідку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільна діяльність та наукові погляди М. Драгоманова були предметом розгляду багатьох науковців. В тому числі історіософія видатного науковця, його внесок в національну та всесвітню історичну науку, застосовані ним методи історичного дослідження розроблялись в останні роки такими науковцями, як В. Артюх [2], В. Гарнага [3], Л. Лук та М. Депенчук [4], А. Круглашов [10], О. Ясь [12] та ін. Вказаними дослідниками докладно простежено процес формування історичних переконань М. Драгоманова, його взаємостосунки з методологією позитивізму, місце його досліджень в загальному процесі формування національної історичної науки другої половини XIX – початку XX ст.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас важлива частина методологічних поглядів М. Драгоманова, а саме обґрунтування ним права так званих «недержавних» народів на власну національну історію, на сьогодні не вивчалась.

Мета статті полягає в дослідженні методологічних принципів, розроблених Михайлом Драгомановим для обґрунтування раціональності вивчення національних історій тих народів, які на момент дослідження не мають суверенної державності.

Виклад основного матеріалу. Історична наука XIX ст. є частиною загального процесу становлення та розвитку національних культур та становлення європейських націй. Формування національної самосвідомості нерозривно пов'язане з творенням наративу національної історії, а сама концепція національної історії є вагомим складовою колективної самосвідомості нація як уявленої спільноти [1]. Вибудовуючи уявлення про себе, нація через своїх найвидатніших представників створює власне розуміння своєї історії, в якій головне місце належить не стільки фактографічному матеріалу, скільки оціночним судженням, поясненням подій, що мали першочергове значення для формування етносу, його території, певного політичного стану, а також оспівуванню національних героїв.

Вказаний процес творення національної історії відбувався протягом XIX – початку XX ст. у всіх без винятку європейських націй, проте особливими були його форми для тих націй, що не мали на момент формування національної самосвідомості власної державності. Таким націям необхідно було не лише вибудувати власний історичний наратив, але й відстояти його в полеміці із представниками імперських історичних концепцій. До таких націй належала в XIX ст. і українська. Серед творців національного історичного наративу слід згадати перш за все М. Грушевського, проте й інші вітчизняні історики докладали значних зусиль для його формування – це і О. Єфименко, і В. Антонович, і Д. Дорошенко та інші. Звичайно, не слід забувати, що підґрунтя для розроблення національної історичної парадигми було закладене ще П. Кулішем та М. Костомаровим. Перед всіма вітчизняними історіографами стояла одна й та сама проблема – сформульована Г. Гегелем і прийнята більшістю історичних наукових шкіл ідея про «історичні» і «неісторичні» народи [11, с. 123]. В концепції Гегеля рушійною силою історії виступає Абсолют, що втілюється у вищу форму розвитку народу – державу. Відповідно, якщо народ не створив власної держави,

то він не є носієм такого Абсолюту, а отже, за Г. Гегелем, не може мати історії. Цю ідею досить важко було спростувати з огляду на величезний авторитет Г. Гегеля у наукових колах, отже, історикам «недержавних» народів належало знайти аргументи на користь можливості існування у них власної національної історії.

В другій половині XIX – на початку XX ст., як уже було сказано, українська національна історія творилась досить активно і врешті знайшла гідне втілення у всеохоплюючій концепції М. Грушевського. Однак Михайло Драгоманов був чи не єдиним науковцем тієї доби, хто не лише обстоював право українського народу на власну національну історію, але й сформулював чіткі методологічні принципи, за якими історія тих народів, що не мали протягом історичного часу державності, має досліджуватись та описуватись. Цей методологічний принцип може застосовуватись і сьогодні по відношенню як до фактів стародавньої, так і нової та новітньої історії.

Історична тематика в наукових зацікавленнях М. Драгоманова посідала одне з чільних місць, причому він не лише залишив цінні фактологічні праці (зокрема, був автором декількох праць з античної історії), але й багато займався питаннями історичної методології та епістемології. Його методологічні переконання лежали в контексті теорії позитивізму, а історія для нього була частиною соціології, де предметом вивчення виступало суспільство в аспектах свого минулого. Головним завданням історика відповідно виступало виявлення закономірностей соціальних явищ в їх історичному бутті. Підкреслюючи необхідність наукової класифікації фактів історії за сферами суспільної діяльності, він в якості найголовнішого методу історичного дослідження називав соціологічний. Проте основою для соціологічних узагальнень та класифікацій, вважав М. Драгоманов, може служити лише ретельне монографічне вивчення певного явища або події у всій їх конкретиці [9, с. 176].

Ключовою ідеєю методологічних переконань М. Драгоманова як історика була ідея прогресу. Саме прогрес він вважав внутрішньою суттю історичних подій та їх головним результатом. Відповідно найбільшу зацікавленість науковця викликали факти суспільного поступу та розвитку раціональної науки як окремого народу, так і людства в цілому. Загальнолюдські аспекти історії вважались ним набагато важливішими за національні: «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напругу руху світового, його міру, закон і послужитись цим рухом» [8, с. 55]. Саме ідея поступу, на думку М. Драгоманова, є головною закономірністю всього історичного процесу, і завдання історика – виявити цю закономірність в конкретних історичних фактах та простежити в динаміці розвитку суспільства [2]. Оскільки історія на думку М. Драгоманова є наукою точною і призначеною на потреби суспільства, то він поділяє переконання всіх позитивістів у наявності в історії певного суспільного завдання. Проте, на відміну від істориків романтичного спрямування, завдання історії він бачить не у вихованні, а в формулюванні групових цінностей та у передбаченні наслідків сучасних подій. Подібні передбачення можливі,

на думку М. Драгоманова, завдяки тому, що поступ як основний зміст історичного процесу є одностійним і підкореним чітким закономірностям, що піддаються дослідженню.

Говорячи про історію українського народу як одного з «недержавних», М. Драгоманов визнавав в цілому значно нижчий рівень розвитку російського та українського народу у відношенні суспільного прогресу порівняно з західноєвропейськими країнами, проте наголошував на органічній приналежності українського народу до європейської цивілізації. Причиною вказаного відставання, на думку вченого, були як несприятливі зовнішні впливи, зокрема постійний тиск степових народів, так і властива сусідній Московії надмірна тяга до централізації, що призводило до гальмування органічних європейських рис в українському суспільстві [3].

Обґрунтовуючи право недержавних народів на національну історію, Михайло Драгоманов в якості вихідного положення висував теорію про дві історії – зовнішню і внутрішню. В якості зовнішньої історії розглядалась історія політична, в якості внутрішньої – історія культури. Ця теорія була розроблена ще представниками романтичної історіографії зокрема, її дотримувались М. Костомаров та П. Куліш. Незважаючи на свою наполегливу критику романтичної методології історіописання, М. Драгоманов використав цей підхід, називаючи цю «внутрішню історію» «історією цивілізації» [5, с. 64]. Вважаючи історію цивілізації значно важливішою, ніж історія політична, вчений тим самим виправдовував незаперечне право недержавних народів, змушених задовольнятися другорядною політичною роллю, на повноцінну національну історію. Визнаючи першість за культурними здобутками порівняно з політичними, М. Драгоманов відзначав, що часто ці здобутки належать не тим народам, що займають чільне місце в державі, а зовсім іншим, які знаходяться не в центрі політичного життя. Проте здійснені цими народами культурні здобутки можуть мати вирішальне значення для поступу людства в цілому.

В якості однієї з основних проблем дослідження національної історії недержавних народів М. Драгоманов визначав брак писемних джерел. При наявності національної держави умови для розвитку писемності й освіти, а отже, й писаної історії, значно кращі. Натомість народ, що не має державності, навіть при наявності писемності часто не може оприлюднити своєї писаної історії, оскільки в умовах держави-завойовника або колонізатора писемність цього народу залишається поза увагою професійних істориків, а через незнання ними мови не завжди може бути прочитана. Вирішення цієї проблеми вчений бачить у вивченні пам'яток матеріальної культури та монументальних споруд, які можуть надати необхідну інформацію про вірування, побутові норми, естетичні переконання, рівень розвитку наукових знань тощо, що й становить значною мірою історію цивілізації [5, с. 72].

Важливою частиною методологічних аргументів М. Драгоманова на користь самостійності історії «недержавних» народів є його переконання в єдності історичного процесу, де історії будь-яких держав та націй є лише окремими аспектами, тісно взаємопов'язаними між собою. Вважаю-

чи період відсутності власної державності лише тимчасовим, вчений наголошував на тому, що на певних етапах власної історії всі народи не мали державності, так само багато стародавніх держав зникли з історичної арени. Відповідно відсутність державності в конкретний момент історії може бути лише тимчасовою [5, с. 75]. Сутність народу становить своєрідність його культури, яка формується починаючи з доісторичних часів, тому предметом розгляду історика є формування цієї культури, незалежно від наявності чи відсутності державної організації.

Можна стверджувати, що М. Драгоманов, як і всі позитивісти, був прихильником ідеї лінійної історії, проте визнавав стадіальність історичного процесу і можливість різних його стадій для кожного окремого людського суспільства. Вважаючи обов'язковим проходження народом всіх стадій історичного розвитку, науковець наполягав на важливості дослідження кожної з цих стадій для розуміння цілісності історії народу й людства. Крім того, науковий метод М. Драгоманова в галузі історії включає в себе розуміння різного рівня розвитку окремих верств одного й того самого народу в кожному історичному періоді: «в той час, як для одних верств існували XIX, XVIII, XVII ст., інші жили в XIII, XII, XI і т.д.» [5, с. 78]. Відмова від синхронно-оповідного способу історіописання на користь розгляду окремих людських спільнот на соціологічно-культурологічних принципах, на думку вченого, дасть можливість значно повніше висвітлити світову історію.

Михайло Драгоманов не поділяв, на відміну від багатьох його сучасників, органістичного погляду на історичний процес, вважаючи уявлення про молодість, зрілість та старість народів не більше ніж метафорою [12]. Подібний підхід до вивчення історичного процесу, на його думку, є занадто спрощеним і призводить до хибних висновків. Відкидаючи уявлення про період завоюницьких імперій як період розквіту народу, він натомість наполягає на тому, що ці періоди є переважно сильно міфологізованими і за умови об'єктивного розгляду мало чим відрізняються від так званих періодів «занепаду» і в будь-якому разі становлять лише окремих аспект тривалого розвитку народу як носія культури. Критикуючи надмірне захоплення політичною історією, М. Драгоманов натомість вважав справжнім змістом історичного процесу соціальні, економічні та культурні аспекти життя, що наявні у будь-якого народу незалежно від тих чи інших політичних обставин. Таке переконання впливало із розуміння науковцем суб'єкта історії, в якості якого він розглядав народні маси [4].

Серед важливих методологічних знахідок М. Драгоманова, які мали вагомий вплив на розвиток історичної науки в Україні протягом всіх наступних часів, є властива методології позитивізму вимога об'єктивності історичного дослідження насамперед. Передумовою такої об'єктивності є відмова від будь-якої ідеологічної, політичної чи національної упередженості та перетворення історії на виправдання політичних процесів сучасності. Натомість історик зобов'язаний, на думку М. Драгоманова, насамперед знаходити об'єктивні закономірності історичного процесу і доводити їх на основі матеріалу різних епох

та народів [10]. Цього вимагає та основна задача, яку ставить перед історичною наукою суспільство, а саме давати конкретні поради для сучасності та відповідати вимогам суспільної користі. З цієї точки зору історик зобов'язаний досліджувати всі без винятку аспекти єдиного історичного процесу, в тому числі й національні історії, які, на думку М. Драгоманова, становлять складові частини цілісної історії людства.

М. Драгоманов мав власну точку зору на створення історичної оповіді, яка повинна вкладатись в певну структуру. Об'єктивне історичне дослідження, яке претендує на повноту, на його думку, повинне мати наступні структурні елементи: історія суспільства, яка складається з історії індивідумів та історії народностей; відомості про різні суспільні форми, починаючи від родини до міждержавних союзів; відомості про результати діяльності суспільства в сфері матеріальної та духовної культури. Саме при такому розподілі матеріалу історичні факти отримають належне їм місце. Можна відзначити, що подібний розподіл матеріалу повністю забезпечує можливість вивчення національної історії як самостійного предмету розгляду.

Приклад подібного дослідження історії було неодноразово подано М. Драгомановим в його наукових та публіцистичних працях. Так, в статті «Про українських козаків, татар і турків» [6] він формулює сутність української нації як суспільство, метою якого протягом всієї його історії була боротьба зі Степом, спочатку у вигляді кочових тюркських народів, а згодом у вигляді державних утворень. Поєднуючи фактографічні відомості із уривками народної поетичної творчості, він намагається подати цілісну картину феномену козаччини та висвітлити в її діяльності певну закономірність. Цю закономірність він вбачає в традиціях козацької демократії, що проявлялась у протистоянні спробам поневолення з боку чужоземних загарбників, намаганням закріпачення від власних феодалів та духовної залежності від римокатолицької церкви. Результатом реалізації цієї закономірності в XIX ст., на думку М. Драгоманова, має бути суверенність державного існування України та властиві народній традиції форми народного самоврядування. Таким чином, вчений не лише визнає за українським народом право на власну національну історію, але й створює власний варіант національного історичного наративу.

Висновки з поданого дослідження і перспективи. Михайло Драгоманов в своїх наукових розвідках сформулював методологічні принципи, якими обґрунтовується право так званих «недержавних» народів на власну національну історію. Це право заперечувалось багатьма авторитетними представниками європейської історичної науки XIX ст. на основі вчення Г. Гегеля про оприявлення Абсолюту як основний зміст історії та державність як найвищу форму абсолюту. М. Драгоманов, спираючись на теорію позитивізму, запропонував власне бачення історичного процесу, в якому національна історія виступала однією з важливих складових. Для видатного науковця головним суб'єктом історичного процесу виступали народні маси, а зміст історії він поділяв на історію зовнішню (політичну) та внутрішню (культурну). Головним сенсом цієї культурної історії і виступає національна історія, тобто ви-

світлення процесу формування культурної своєрідності народу. М. Драгоманов відзначав, що історія народів, що не мали власної державності, часто слабо забезпечена писемними джерелами, а тому в якості джерел для національної історії визнавав як матеріальні артефакти, так і феномени духовної культури. Бувши прибічником лінійного розуміння історичного процесу та у відповідності з методологією позитивізму визнаючи його головним сенсом прогрес, науковець вважав історію окремих націй певними ста-

діями в цьому процесі, водночас підкреслюючи, що різні верстви народу можуть знаходитись на різних стадіях історичного розвитку. Крім того, в своїх працях М. Драгоманов подав власний варіант українського національного історичного наративу, центральним пунктом якого виступало козацтво. В якості перспективи подальших досліджень можна визначити поглиблене вивчення впливу методологічної концепції М. Драгоманова на розвиток національної історіографії кінця XIX – початку XX ст.

Список літератури:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К.: Критика, 2001. – 271 с.
2. Артюх В. Філософсько-історичні ідеї Михайла Драгоманова і позитивізм // Людинознавчі студії. Філософія. – Вип. 26. – К., 2012. – С. 166-179.
3. Гарнага В.П. Концепція всесвітньої історії у творчій спадщині Михайла Драгоманова // Чорноморський літопис. – 2011. – Вип. 3. – С. 95-100.
4. Депенчук Л.П., Лук М.І. Історіософія і соціальна філософія Михайла Драгоманова. – К.: Український центр духовної культури, 1999. – 210 с.
5. Драгоманов М. Положение и задачи науки древней истории // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – С. 60-83.
6. Драгоманов М. Про українських козаків, татар і турків: З додатком про життя Михайла Драгоманова. – К.: Дніпро, 1991. – 45 с.
7. Драгоманов М. Пропавший час: Українці під Московським царством (1654 – 1876). – Львів, 1909. – 38 с.
8. Драгоманов М. Чудацькі думки про українські національну справу. – Відень, 1915. – 121 с.
9. Зашкільняк Л. Методологія історії: Від давнини до сучасності / Леонід Зашкільняк. – Львів: ЛНУ, 1999. – 226 с.
10. Круглашов А. Драгомановське бачення історизму // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 96-97. Історія. – 2000. – С. 234-243.
11. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталія Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 376 с.
12. Ясь О.В. Порівняльно-історичний метод у дослідницьких практиках М. Драгоманова // Український історичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 133-158.

Баклашова Т.М.

Донбасский государственный педагогический университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОБОСНОВАНИЕ М. ДРАГОМАНОВЫМ ПРАВА «НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ» НАРОДОВ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ИСТОРИЮ

Аннотация

Исследуются взгляды М. Драгоманова на возможность полноценной национальной истории для так называемых «негосударственных» народов. Охарактеризованы методологические принципы, на основе которых выдающийся ученый обосновывал необходимость для этих народов собственной историографии. Выяснено, что основой для такой историографии М. Драгоманов определял цивилизационный подход. Определена взаимосвязь методологических взглядов ученого на историю «негосударственных» народов с научной теорией позитивизма. Прослеживается влияние историософских и эпистемологических убеждений М. Драгоманова на формирование его точки зрения на национальную историю.

Ключевые слова: М. Драгоманов, позитивизм, национальная история, цивилизационный подход, «не-исторические народы».

Bakhlashova T.M.

Donbass State Pedagogical University

METHODOLOGICAL OUTSTANDING BY M. DRAHOMANOV OF THE «NON-STATE» NATIONS' RIGHT TO NATIONAL HISTORY

Summary

We study the Drahomanov's views on the possibility of a complete national history for the so-called «non-state» nations. Characterized methodological principles on which the outstanding scientist substantiated the necessity for these people own historiography. It was found that the main reason for this historiography Drahomanov defined civilizational approach. It was studied the relationship of scientist's methodological views on the history of «non-state» peoples and scientific theory of positivism. Traced the impact of historiosophical and epistemological Drahomanov's beliefs on forming his views on national history.

Keywords: Drahomanov, positivism, national history, civilization approach, «non-historical nations».

ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ СМТ. КОЗОВИ КОЗІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ, УТВОРЕНІ ВІД ЧОЛОВІЧИХ ХРИСТИЯНСЬКИХ ІМЕН

Бачинська Г.В.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Рябініна І.М.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті вперше в ономастичній літературі досліджуються композитні й відкомпозитні імена в прізвищах мешканців смт. Козови Тернопільської області. Проаналізовано чоловічі християнські імена, які лежать в основах досліджуваних прізвищ. Композитні імена вживаються дуже рідко. Відкомпозитні імена в основах прізвищ зустрічаються частіше. Більша частина їх супроводжується суфіксацією.

Ключові слова: антропонім, власна назва, ономастика, онім, композитне ім'я.

Постановка проблеми. Давньослов'янські композитні та відкомпозитні імена вже не раз були об'єктом спеціальних досліджень вітчизняних і зарубіжних ономастів. Серед українських дослідників цю проблему досліджували Л. Гумецька, П. Чучка, М. Худаш. Спеціально цим іменам присвячена монографія М. Демчук. Важливе значення для вивчення слов'янської антропонімії спадщини мають праці Т. Скуліни, Я. Свободи, М. Малець, Т. Мілевського [10; 11; 12].

У сучасній антропонімії слов'янські автохтонні особові імена поділяють на три типи: 1) особові власні імена-композити; 2) особові власні відкомпозитні імена; 3) відапелятивні власні імена.

Основну роль в утворенні прізвищ жителів смт. Козови відіграли церковно-християнські власні імена, оскільки саме вони в час становлення українських прізвищ (кінець XVIII – початок XIX ст.) повсюдно вживалися у функції хрещених імен, а нерідко й виконували роль прізвищевих назв. Загальновідомим є той факт, що не всі імена, поміщені в християнських святцях, однаково поширені у побуті, окремі наведені там імена взагалі не були вживані [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджуваних антропонімів зафіксовано 1404 прізвища, основи яких фіксують власні особові імена. Як і на інших досліджуваних територіях України при творенні прізвищ досліджуваного регіону використовувалися в основному чоловічі імена. Загальна кількість чоловічих імен, закладених в основах аналізованих нами прізвищ, складає 250 одиниць.

На відміну від інших територій, де в основах відображені в основному імена православного календаря, антропоніми смт. Козови фіксують у своїх основах і ряд імен католицького календаря. Це пояснюється, по-перше, тим, що названа територія – це етнічне українсько-польське пограниччя, а по-друге, специфікою історичного й культурного розвитку названого регіону. Вплив католицизму на формування іменника відбувався у двох напрямках: а) у використанні власне католицьких імен; б) у використанні специфічних католицьких варіантів християнських імен.

Значно продуктивнішими в основах досліджуваних прізвищ виявилися імена православного

календаря. Від 237 імен названого типу утворено 1354 прізвища переселенців.

В аналізованих прізвищах чоловічі православні канонічні імена відобразилися таким чином: *Іван* (63) (у дужках подаємо кількість прізвищ, утворених від конкретного імені та його структурних варіантів), *Федір* (41), *Григорій* (38), *Михайло* (34), *Петро* (26), *Василь* (24), *Матвій* (23), *Семен* (22), *Степан* (27), *Павло* (18), *Антон* (17), *Андрій* (13), *Сава* (16), *Прокоп* (12), *Хома* (12), *Зеновій* (11), *Лев* (10), *Юрій* (10), *Потап* (10), *Гаврило* (9).

Менш поширеними на досліджуваній території були імена: *Адам* (8), *Клим* (7), *Онисим* (7), *Пилип* (6), *Марко* (6), *Данило* (5), *Сидір* (5), *Кіндрат* (4), *Нестор* (4), *Абрам* (3), *Тарас* (3), *Якуб* (3), *Терентій* (3), *Ярохтей* (3).

Від імен *Август*, *Євген*, *Касіян*, *Кирило*, *Лавро*, *Макар*, *Мирон*, *Мойсей*, *Самійло*, *Сидір*, *Северин*, *Серафим*, *Устин* утворено всього по 1-2 прізвища. Варто зауважити, що в основах кількох аналізованих нами прізвищ знайшли своє відображення й імена старі, рідковживані в загальноукраїнському іменнику. Стосовно аналогічного явища в російській антропонімії О. Суслова зауважує, що рідковживані імена настільки відрізняються від частовживаних (традиційних), що на перший погляд співвідносяться з іншими реаліями [6, с. 257]. Імена *Йордан*, *Корнут*, *Марцел*, *Пилат*, *Сим*, *Філат*, *Ясон* представляють по одному прізвищу.

Антропонімікон Козівщини показує, що найбільше прізвищ дали імена з розгалуженою варіантністю. Так, від імені *Адам* і його варіантів утворено 8 прізвищ (*Адамів*, *Адамкевич*, *Адамко*, *Адамус*, *Адамчак*, *Адамчук*, *Адамцьо*, *Адам'як*); від імені *Яків* і його варіантів – 16 (*Яцевич*, *Яценник*, *Яценко*, *Яценяк*, *Яцецько*, *Яцецько*, *Яцечко*, *Яцик*, *Яцило*, *Яциняк*, *Яцишин*, *Яциха*, *Яців*, *Яцула*, *Яцьків*, *Яцько*); від імені *Антон* і його варіантів – 17 (*Антон*, *Антонішин*, *Антонів*, *Антонівський*, *Антоній*, *Антонік*, *Антонов*, *Антончак*, *Антонюк*, *Антосик*, *Антосюк*, *Антоков*, *Антошин*, *Антошків*, *Антошкин*, *Антошко*); від імені *Михайло* і його варіантів – 34.

Деякі прізвища свідчать про їх іншомовне походження. Найчастіше вони належать до польських, угорських, румунських, єврейських та інших запозичень.

Польськими варіантами мотивовані прізвища: *Юзвішин, Юзефович, Юзко, Юзя* (від *Юзеф*); *Ян, Янда, Яник, Яницький* (від *Ян*); *Якубець, Якубович, Якуб'як* (від *Якуб*); *Міхалік, Міхалко* (від *Міхал*); *Базилевич, Базюк, Базилевський* (від *Базиль*); *Бартошко, Бартко, Бартошек, Барчишок, Барчишин* (від *Бартоломей*); *Блажковська, Блажняк, Блащук* (від *Блажей*); *Ваверчак, Вавренюк, Ваврин, Ваврикевич* (від *Вавржинец*); *Томків, Томцьо, Томчак* (від *Томаш*). Усього ми виявили 18 польських імен, які стали основою для утворення 111 прізвищ.

Найімовірніше, з румунського іменника походять особові назви, що є базою для прізвищ *Грега* (пор. рум. Grigorie [Const., 71]), *Габура* (пор. рум. Gabur < Gabri [Const., 61]); *Йонко* (пор. рум. Ion [Const., 81]); *Пецо, Пецух* (пор. рум. Pecî [Const., 131]); *Киу, Кицак* < Chita [Const., 53]; *Коруч* (< Микола [Const., 35]); *Шелепило* (< Шелеп = Пилип [Const., 57]).

Угорські варіанти імен зафіксовані в прізвищах: *Дзюрзевич, Дзюркевич, Дзюрко, Мигаль, Мигальо, Мікльош, Мікула, Ференц*.

Єврейські варіанти імен засвідчені в прізвищах: *Лейбин* (< Ляйб); *Мойхер; Фойдер; Мошан* (< Мойша); *Шмілек* (< Шміль < Шмоль). На думку Ю. Редька, «це не були прізвища асимільованих серед українців єврейських родин. Євреї, як відомо, не мали прізвищ до кінця XVIII ст., а примушені до цього законом, приймали штучно утворені прізвища» [3, с. 23].

Німецькі варіанти імен засвідчені у прізвищах: *Ганс* (< Йоган), і, можливо, *Фрич, Фрицький* (< Фридрих).

Прізвища, утворені від імен іншомовного походження, показують, що на час їх утворення на території смт. Козови були різні джерела для їх поповнення.

В основах відіменних прізвищ відображені імена: а) повні безсуфіксні; б) усічені; в) усічено-суфіксальні; г) суфіксальні.

Прізвища, утворені від повних варіантів імен, становлять 10% від усіх прізвищ, лексичною базою яких є чоловічі християнські імена. Під повними іменами розуміємо офіційні варіанти імен згідно зі словником власних імен людей.

Повні безсуфіксні імена неодноразово ставали прізвищами, не зазнаючи структурних змін: *Августин, Антон, Герасим, Гліб, Макар, Максим, Матвій, Микита, Михайло, Назар, Нестор, Оверко, Олег, Роман, Сава, Саламан, Самійло, Свирид, Северин, Семен, Сидір, Ярема, Ясон*.

Досліджуючи названий структурний тип прізвищ, Ю. Редько зауважує, що «поширені імена у функції прізвищ не зустрічаються, вони мало придатні як засіб відрізнення» [3, с. 12].

На думку П. Чучки, подібні прізвища з'явилися і функціонували не в ареалах побутування співзвучних імен, а, як правило, поза цим ареалом, іноді на досить значній відстані від них [8, с. 526].

Аналогічно і у наших матеріалах повні імена частіше виступають лексичною базою прізвищ, оформлених власне патронімами та посесивними формантами, а також суфіксами **-ак(-як), -чак, -ук(-юк), -чук** та деякими іншими, однією з функцій яких було вираження патронімічності: *Адам'як, Адамчук, Адамів; Васильюк, Васильчук, Василів; Гавриляк, Гаврилюк, Гаврильчук, Гав-*

рилов; Денисевич, Денисюк; Іванюк, Іванчук, Іванович, Іванов.

Процес скорочення імен, відмічає О. Суперанська, властивий усім індоєвропейським мовам. Імена, що лежать в основах прізвищ, утворилися різними способами усічення: апокопом, аферезою й синкопом. Термін «усічення» на позначення цього процесу вперше був ужитий у працях В. Сімовича та Л. Гумецької [5; 1]. Механізм творення таких варіантів ґрунтовно висвітлений у працях П. Чучки та Р. Керсти [9; 7].

Мета статті полягає у дослідженні композитних й відкомпозиційних імен у прізвищах мешканців смт. Козови Тернопільської області, утворених від чоловічих християнських імен.

Виклад основного матеріалу. На досліджуваній території усічені чоловічі імена представлені у таких структурних моделях:

1) чисті усічені імена, які перетворилися у прізвища;

2) чисті усічені імена, які служать твірними основами патронімих, посесивних і відандронімих дериватів

Чисті усічені імена рідко перетворювалися у прізвища. У наших матеріалах є 40 прізвищ, в основах яких засвідчені усі типи усічення імен.

Варіанти імен, що виникли в результаті апокопи, засвідчені в прізвищах: *Гарас* (< Герасим); *Зень* (< Зеновій); *Кузь* (< Кузьма); *Сис* (< Сиса); *Федь* (< Федір); *Юр* (< Юрій); *Клим* (< Климентій).

Варіанти імен з усіченим початковим звуком чи складом знаходимо в прізвищах: *Ван* (< Іван); *Гнат* (< Ігнат); *Кита* (< Микита); *Сай* (< Ісай); *Сак* (< Ісак); *Фрей* (< Онуфрей).

Випадання окремого звука чи навіть складу в середині імені бачимо в основах відіменних прізвищ: *Купрян* (< Купріян); *Логін* (< Логвін); *Саміло* (< Самійло); *Сим* (< Серафим).

По-різному можна трактувати іменний варіант *Лесь*: 1) як утворення внаслідок аферези *Лесь* < *Олесь* < *Олексій*, 2) як утворення внаслідок аферези, апокопи та синкопи одночасно *Лесь* (< *Олексій* або *Олександр*). Подібно по-різному можна кваліфікувати й утворення імені *Стах*: як результат апокопи *Стах* < *Стахій*, або ж апокопи і аферези одночасно: *Стах* < *Стахій* < *Євстахій*.

Як і на інших досліджуваних територіях, в основах прізвищ нерідко виступають усічені варіанти власних імен з фіналлю **-'о**: *Беньо, Гнат'ю, Дан'ю, Зеньо, Кузьо, Макс'ю, Сеньо, Фед'ю, Юзьо*. Аналізуючи ці прізвища, ми не знаємо, чи представлені в їх основах скорочені варіанти імен були нейтральними щодо експресії, чи виражали демінутивність.

Усічені імена частіше виступали в основах вторинних прізвищ: *Ананевич* (< *Ананій*), *Дан'чак* (< *Дан'ко* < *Данило* або *Богдан*), *Кузяк* (< *Кузь* < *Кузьма*), *Лесюк* (< *Лесь* < *Олексій*), *Федак, Федюк* (< *Федь* < *Федір*).

Загальна кількість усічених імен, які стали твірними основами аналізованих прізвищ – 75.

Суфіксальні й усічено-суфіксальні імена в основах прізвищ ілюструють найрізноманітніші антропонімі суфікси та різні способи їх поєднання з різними іменними основами – повними, усіченими, усічено-суфіксальними.

Усічено-суфіксальними, за П. Чучкою, вважаємо варіанти імен, де суфікс додається до

такої частини імені, яка як реальне ім'я самостійно не функціонує, а становить собою структуру відкритого складу основи чи навіть один звук повного імені [9, с. 88]. Цю думку пізніше підтримала й Р. Керста [7, с. 91]. Аналіз варіантів християнських імен в основах прізвищ дає можливість твердити, що найпродуктивнішими формантами при творенні суфіксальних та усічено-суфіксальних варіантів імен були суфікси з елементами **-к-, -ц-, -х-, -с-, -ш-**.

Іменні основи з суфіксальним елементом -к-. Для української антропонімії – історичної і сучасної – характерними є деривати з суфіксами, що містять елемент **-к-**. Дослідниця української актової мови Л. Гумецька, відзначаючи значну продуктивність особових назв з суфіксом **-к-** в XIV–XV ст., пише, що демінутивно-експресивний за походженням суфікс **-к-**, який часто поєднувався з іншими суфіксальними морфемами, уже в староукраїнську добу втратив своє первинне демінутивне значення, а також похідне експресивне й перетворився на нейтральний структурний формант особових назв, що особливо помітне на прикладі двоосновних слов'янських особових назв і церковних імен [1, с. 13]. Найбільш продуктивною є група іменних основ з суфіксом **-к-о**.

Суфікс **-к-о** в апелативній лексиці української мови не належить до продуктивних. Він міг вживатися при прикметникових і дієслівних основах «на означення носія певної властивості, чинності: глушко, білко, крутько...» [4, с. 126]. В антропонімії цей формант виступає як один з найпродуктивніших. У наших матеріалах суфікс **-к-о** приєднувався до повних, усічених (самостійних і несамостійних), усічено-суфіксальних основ: *Гнатко, Захарко, Іванко, Романко; Бартко, Вітко, Демко, Зінко, Климко*. У деяких основах **-к-о** виступає у складі поліморфемних суфіксів **-аш-ко, -оч-ко, -ис-ко, -уш-ко, -ич-ко**: *Петрашко, Василяшко; Петрошко, Савошко; Костиско; Дмитрушко, Іванушко, Павлюшко; Петричко, Іваничко*. Суфікс **-к-а** був малопродуктивним, приєднувався переважно до чоловічих імен на **-а**: *Лучка, Савка, Хомка*.

Активними в процесі творення варіантів імен були суфікси **-ик/-чик**. На думку П. Чучки, ці форманти вживаються з тими ж основами, що й суфікс **-к-о**. Однак суфікс **-чик** не міг додаватися до основ, які у фіналі мають дві приголосні [9, с. 62]. Вищезгадані форманти представлені в іменних основах таких прізвищ: *Васик, Грицик, Демчик, Ірик, Костик, Луцик, Юрчик* та ін. Відтінок здрібнілості в утвореннях такого типу відчутніший, ніж в утвореннях із суфіксом **-к-о**. Декілька прізвищ співвідносяться з іменами, до складу яких входять форманти **-еч-ко(-ич-ко), -оч-ко**: *Ілечко, Лесичко, Севочко, Федечко*.

Усічено-суфіксальні варіанти з суфіксом **-ц(-ц')**, переважно є структурою типу відкритий склад + суфікс **-ц(-ц')** + інший суфікс: *Вацько (<Василь), Кець (<Кесарій), Процик (<Прокіп), Яцило (<Яків)*. Прізвища *Гриць, Луць, Проць, Стець* легко співвідносяться з усічено-суфіксальними варіантами імен *Григорій, Лука, Про-*

кін, Степан. Але таких прізвищ маємо небагато. Частіше прізвищами ставали усічено-суфіксальні варіанти імен, оформлені суфіксом **-ц'-о**: *Кунцьо, Купцьо, Панцьо, Фецьо, Мицьо, Демцьо*.

Іменні основи з суфіксальним елементом -х-. Усічено-суфіксальні варіанти імен з суфіксом **-х**, як у староукраїнській мові, так і в усіх слов'янських мовах, належить до продуктивних [2, с. 95].

Суфікс **-х** приєднувався до усічених несамостійних основ: *Вах, Гах, Лех, Мах, Сех, Терех* (від імен Василь, Гаврило, Леонід, Матвій, Семен, Терентій).

Малочисельною є група прізвищ, в основі яких виступають імена з суфіксом **-ух**, що поєднувався з повними, усіченими й усічено-суфіксальними основами: *Андрух, Ванух, Грицух* (від імен Андрій, Іван, Григорій). На думку Ю. Редька, цей формант є засобом вираження згрубілості [3, с. 160].

Утворення з малопродуктивними суфіксами. До малопродуктивних зараховуємо суфікси **-ад, -уд, -уз, -уг-а, -ут, -ут-а, -ит-а, -д-а**, які засвідчені лише в основах одного або двох прізвищ: *Балита (<Балтазар), Ваньуга (<Ван<Іван), Васюта (<Василь), Вахад (<Вахтисій), Габуда і Габуза (<Габріел), Іванда (<Іван), Пацута (<Пац<Пантелеймон), Янда (<Ян)*.

Таким чином, аналіз іменних основ прізвищ козівчан дає можливість встановити не тільки різну структуру імен, які ставали твірними основами прізвищ, а й способи словотворення та дериваційні ресурси, що використовувалися для їх утворення. Структурний аналіз іменних основ прізвищ показує, що цілий ряд імен мали більше 10 словотвірних варіантів, що не завжди можна було простежити, аналізуючи іменник жителів смт. Козови, оскільки імена там подаються переважно в офіційній повній формі.

Відповідно і кількість прізвищ, утворених від іменних дериватів різного типу, є набагато більша, ніж тих, лексичною базою яких були повні, офіційні імена (1150 і 130).

В основах прізвищ відображено близько 250 християнських чоловічих імен. Точну кількість їх визначити не вдається, оскільки окремі усічені і усічено-суфіксальні варіанти можуть мати неоднозначну мотивацію, тобто їх можна виводити від різних християнських імен, або й від слов'янських автохтонних імен.

Висновки. Таким чином, прогностований вище матеріал показує, що українські прізвища зберігають у своїх основах вагомий слід давньої автохтонної автономії, зокрема – відкомполітичні імена, що фіксуються як східно-, так і західно- та південнослов'янськими пам'ятками більшість із них має давнє спільнослов'янське походження. А та велика частина неоднозначних антропонімічних основ, які можна кваліфікувати як християнські імена або як відапелативні антропоніми, не може бути виключена із загального числа автохтонних відкомполітичних імен, що мусили функціонувати на території України як особові імена, які, давши початок спадковим родовим іменуванням, згодом закріпились як прізвища українців.

Список літератури:

1. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. / Л. Л. Гумецька – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
2. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста – К.: Наукова думка, 1984. – 152 с.
3. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько – К.: Наукова думка, 1966. – 214 с.
4. Сенів М. Г. Основні способи і засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV-XVII ст. // З історії української лексикології. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 160-199.
5. Сімович В. І. Українські прізвища з хресних імен // Василь Сімович. Українське мовознавство: розвідки й статті. Т. 2 / Упорядник Ю. Шевельов. – Українські студії Оттавського університету. – № 6. – 1984. – С. 198-202.
6. Суслова А. В. Старые календерные имена в современном русском языке // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1979. – С. 255-261.
7. Фаріон І. Д. До джерел імен українців // Українська пропріальна лексика. Київ: «Кий», 2000. – С. 163-169.
8. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.
9. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: Конспект лекцій. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1970. – 102 с.
10. Malek M. Staropolskie skrocone nazwy osobowe od imion dwuczlonowych / M. Malek // Prace Instytutu języka polskiego, 42. – Wrocław etc., 1982. – 218 s.
11. Milewski T. Indoeuropejskie imiona osobowe / T. Milewski – Wrocław etc., 1969. – 228 s.
12. Svoboda J. Staroceska osobni jmena a nase prijmeni / J. Svoboda. – Praha, 1964. – 317 s.

Бачинская Г.В.

Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

Рябинина И.Н.

Донбасский государственный педагогический университет

ФАМИЛИИ ЖИТЕЛЕЙ ПГТ. КОЗОВА КОЗОВСКОГО РАЙОНА ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ, ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ МУЖСКИХ ХРИСТИАНСКИХ ИМЕН

Аннотация

В статье впервые в ономастической литературе исследуются композитные и откомпозиционные имена в фамилиях жителей пгт. Козова Козовского района Тернопольской области. Проанализированы мужские христианские имена, лежащие в основах исследованных фамилий. Композитные имена употребляются очень редко. Откомпозиционные имена в основах фамилий встречаются чаще. Большая часть их сопровождается суффиксацией.

Ключевые слова: антропоним, имя собственное, ономастика, оним, композитное имя.

Bachynska G.V.

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

Ryabinina I.M.

Donbass State Pedagogical University

SURNAME LETTERS OF THE RESIDENTS KOZOVA VILLAGE OF THE TERNOPIL REGION, FORMED FROM MALE CHRISTIAN NAMES

Summary

The article deals with composite names that are used in surnames of the residents Kozova village, Ternopil region. Which are formed proper Christian male names are analyzed in the article. This research is made in the onomastic literature for the first time. Composite names are used very rarely. Composite derivative names in the root of the names are more common. Most of them are accompanied by suffixes.

Keywords: anthroponym, proper name, onomastics, onim, composite name.

ДОЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РОМАНТИЗМУ: СУЧАСНЕ ПРОЧИТАННЯ

Біличенко О.Л.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті зроблено спробу узагальнити погляди М. Костомарова і М. Драгоманова на українську культуру як цілісність в її історичному розвитку. Автор доводить, що у працях цих науковців бере початок теоретичне узагальнення історико-культурного розвитку України. Досліджено погляди вчених на збереження національних традицій, утвердження національної самосвідомості, поповнення духовного арсеналу нації культурними здобутками світової цивілізації. Акцентовується увага на взаємозв'язку літературної, наукової та громадської діяльності М. Костомарова і М. Драгоманова. Висвітлюється вплив геніїв нації на формування національної ідеї, вирішення проблем державотворення в Україні.

Ключові слова: українська культура, національна ідея, ідеологія громадства.

Постановка проблеми. Кожний народ нагромаджує в історії певний досвід і перетворює його в неповторну систему культурних надбань. Культура виступає водночас і як мірило цивілізованості етносу, і як форма та зміст внутрішнього зв'язку поколінь. Процес створення і передавання всього найкращого у світову скарбницю, формування культурної традиції є своєрідною потребою кожної нації. Питання збереження та розвитку української державності на тлі глобально-цивілізаційних процесів набувають особливої ваги. Найважливіша загальна проблема полягає у тому, щоб зробити усе те цінне, що накопичила українська нація, постійно діючою основою нашого життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки вийшла друком велика кількість праць, у яких прямо або опосередковано висвітлюються питання діяльності М. Костомарова та М. Драгоманова. В них зроблено досить вдалу спробу подати огляд творчості видатних діячів, яка розглядається у взаємозв'язку з політичною і літературною в контексті європейського громадського і культурного процесу.

Так, наприклад, сучасний канадський дослідник П. Магочий, відмічаючи бездержавне існування українців у складі Російської та Австрійської імперії, вказує на значну роль інтелігенції в процесі українського національного відродження [3, с. 101]. Він характеризує період 1840-1900-х років національного українського відродження організаційною стадією, коли закладаються культурні організації (читальні, театри, бібліотеки, музеї, національні будинки), школи й видання для поширення знання про національну спадщину, яку вже зібрано або яка далі збирається.

І хоча вказана література має цінність для нашого дослідження, вона все ж торкається обраної тематики тільки з окремих питань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Українська культура сотні років перебувала «під патронажем» російської, польської, австрійської та інших культур і тому видавалася декому вторинною, сільською, провінційною. Культурні процеси гальмувала відсутність власної державності, адже не діяли державні механізми забезпечення вільного розвитку національної культури, існували обмеження на культурний обмін з іншими народами. В своїх працях М. Костомаров та М. Грушевський викладали не лише історичний шлях літератури

(«красного письменства», за тогочасною термінологією), а й розвиток матеріальної та духовної культури, що привів до витворення своєрідного світового та цивілізаційного типу українця. Це питання не знайшло достатнього висвітлення в дослідженнях сучасних науковців.

Мета статті. Розглянути культурницький підхід в українознавчих дослідженнях М. Костомарова та М. Драгоманова.

Виклад основного матеріалу. У працях М. Костомарова та М. Драгоманова знаходимо початок теоретичного узагальнення історико-культурного розвитку.

Микола Костомаров відомий як видатний український історик, етнограф, фольклорист, критик; його статті друкувались у прогресивних журналах «Основа», «Отечественные записки», «Современник». Жив і творив М. Костомаров у важкий для української культури час – період цюкування українського слова і друку. Людина європейської освіченості, він знав і любив світову літературу, невтомно працював на ниві російської культури, але найбільшою його любов'ю були українське слово, дума, пісня. Пізніше М. Грушевський відзначав, що костомарівське дослідження фольклорної символіки стало основою теорії символів О. Потебні.

Все, що відбувається в політичному житті, розглядалося науковцем крізь призму головної мети – зберегти культурно-національну ідентичність українства. Костомаров вважав, що цього достатньо і для політики, бо в глибині душі кожного національно свідомого українця сидять Мазепа і Орлик. Культурницька орієнтація була заявлена в листі з Києва вкінці 1862 р. до редакції «Русского вестника» М. Н. Каткова, підписаному 21 громадським діячем – В. Антоновичем, Т. Рильським, П. Житецьким, П. Чубинським та іншими, де українські культурно-національні лідери відмежовувалися від звинувачень у сепаратизмі й заявляли про своє прагнення «вжити всіх сил, щоб дати народові змогу просвітитися, самоусвідомитися, усвідомити свої потреби і вміти їх заявити, одним словом через свій внутрішній розвиток стати на той громадський ступінь, на який його ставить закон» [1].

Культурницький підхід природно спирався на романтичний ідеалізм 40-х років, якому Костомаров залишився вірним до кінця. Він прагнув зберегти національний дух в його первісній чистоті, що мало гарантувати національну силу

в майбутньому. Так романтизм «Молодої Європи» початку – середини століття трансформується в національний консерватизм.

Романтична традиція вела до непорозумінь з новими поколіннями. Так, у фольклористичній збірці Драгоманова Костомаров бачить один недолік: «Матеріали, зведені П. Драгомановим, видані без пояснень, які б розв'язали читачам питання: що з надрукованого належить народній творчості, що, звідки і в якому вигляді увійшло в народ ззовні, рівним чином: яка риса в тому чи іншому народному творі належить тому чи іншому періодові народної історії» [2, с. 115]. Тут видно, чого взагалі добивався від дослідження народної творчості Костомаров: він прагнув знайти власне народний, національний елемент і відділити його від наносного, інонаціонального, народом сприйнятого, але для народу неорганічного. Йому не спадає на думку, що ця мета утопічна, бо народна творчість не існує як самостійний процес, ізольований від «високої», професійної культури, в тому числі культури міста, від національної та наднаціональної культури.

З іменем Костомарова пов'язані деякі непорозуміння у зв'язку з єврейським питанням. Як експерт, він ще в час заслання оцінював звинувачення євреїв у ритуальних убивствах і, виходячи з жорстокості деяких біблійних текстів, такої можливості не виключав (так само як і В. Даль).

Позиції Костомарова в єврейському питанні недовозначні. 1858 р. з протестом проти антисемітських виступів журналу «Иллюстрация» виступила велика група російських інтелігентів. Були тут і Краєвський, і Катков, і Чернишевський, і Тургенєв, і всі Аксакови, і Кавелін та багато інших. Костомаров, Куліш, Марко Вовчок, Номис і Шевченко, підписавши листа російської інтелігенції до редакції, додали до нього листа від українських інтелігентів, текст якого написав Костомаров.

Костомаров рішуче виступає проти антисемітизму, перспективи нових часів пов'язує з міжетнічною лояльністю та ініціює виступ українських культурних діячів в єврейському питанні солідарно з ліберальними інтелігентами Росії. В його тексті може дещо збентежити згадка про велике зло, що в минулому вчинили євреї українству. Цей вираз у Костомарова не випадковий. Як романтик-ідеаліст, що прислухається крізь історію до голосу національного духу, Костомаров не припускає думки про критичний аналіз фольклорного тексту. Вперше піддав сумніву свідчення у фольклорі XVI-XVII ст. про єврейські злочини М. Грушевський, і це зустріло опір багатьох істориків і фольклористів (включаючи О. П. Косач-«Пчілку», матір Лесі Українки, і Д. Яворницького). Дивовижно, але факт – чутливий і вразливий Микола Костомаров настільки поглинутий національною історією і настільки погано чує те, що поза нею, що виявляє необізаність і необережність в оцінці «кривавого наклепу», і нечутливість у страшні дні погромів, залишаючись радше лояльним «чужим», ніж сповнений співчуття гуманістом.

Костомаров започаткував тенденцію до аполітичного просвітництва, що ставала дедалі впливовою в Громадовському русі. Позиція Костомарова ясно виражена в його листі до засланця Кониського 1863 р.: «Ох, лихо, та й годі! От і пра-

цюй, як знаєш, коли вас з України по Вологдам та по Вяткам розсилатимуть. Тепер не той час, щоб у ссилку грати; треба дома сидіти нишком та працювати. Народна освіта – от наше діло... Найбільш треба о тім старатись, щоб правительство на нашу справу вовком не поглядало, щоб не лякалось ані бунтів, ані якогось там сепаратизму та не мішало в нашої мові народові науку викладати» [4, с. 194].

Опортунізм Костомарова викликаний не особистою полохливістю чи ліберально-угодовськими поглядами: засновник та ідеолог Кирило-Мефодіївського товариства щиро вірив у те, що досить підтримувати і культивувати народний дух, щоб самі по собі розв'язалися політичні проблеми. Саме тому він чинив опір відрядженню Драгоманова за кордон і відмовився фінансувати його діяльність за рахунок фонду для науково-популярних видань, що був у розпорядженні Костомарова. У листі до Київської Громади 8 січня 1877 р. Костомаров писав: «Публіки малоросійської немає, а є народ, якому потрібні елементарно-наукові книги, а не публіцистика, така література, яка можлива при повній згоді з владою, а не при якій би не було опозиції» [4, с. 187]. Громада не погодилася з Костомаровим і відрядила Драгоманова для організації вільного закордонного видавництва поза цензурної української літератури.

Інакше складалася літературна і політична доля Пантелеймона Куліша. Кулішу належить, зокрема, заслуга розробки українського алфавіту (кулішівки), вжитого вперше в його «Записках о Южной Руси» (1856 р.), пізніше реформованого Б. Грінченком у «Словарі української мови» (1908 р.) і прийнятого за основу сьогоднішнього українського фонетичного правопису. Інша редакція кулішівки, введена Євгеном Желехівським (1844-1885 рр.) у «Малорусько-німецькому словнику» і унормована С. Смоль-Стоцьким та Ф. Гартнером 1893 р., була поширена в Галичині та Буковині, пропагувалася М. С. Грушевським, але витіснена «грінченківкою». В друкарні, заснованій Кулішем, видано твори Г. Квітки, «Народні оповідання» Марко Вовчок, альманах «Хата», 4 томи російських повістей самого Куліша. Ще з 50-х років Куліш підтримував зв'язки з галицькими українцями.

В середині 60-х років починається еволюція історичних та політичних поглядів Куліша, яка, зрештою, призводить його до ізоляції і від українського, і від російського, і від польського середовища. Фактично, як зазначав Драгоманов, і Куліш, і Білозерський (брат дружини Куліша, письменниці Ганни Барвінок) після польського повстання пішли на службу до російської адміністрації в Польщі, як і російські ліберали.

Певною мірою доля Куліша залежала від його індивідуалістичної натури, проте не можна не бачити в ній драми українського романтизму. Для тодішніх і пізніших критиків Куліша найважливішим виявлялось його ставлення до Переяславської ради та входження України до складу Росії. Позиція Куліша тут була не дуже постійною – від підтримки Переяславської угоди як неминучого наслідку відсутності державно-будівничих засад в козащині (особливо в історичних розвідках 1876-1877 рр.) до підкреслю-

вання втрат українства від союзу з Москвою та закликів об'єднати національні зусилля всієї України («Зазивний лист до української інтелігенції», 1881 р.).

У головних же засадах романтизм Куліша дуже послідовний, і вже в «Чорній раді» можна прочитати, по суті, все те, що виявилось у пізнішій публіцистиці. Ще у 1864 р. Куліш перший, по суті, проголошує гасло перетворення української нації з «нації етнографічної» на «націю політичну». Він дедалі очевидніше бачив загрозу для реалізації цього гасла, яка йде від деструктивних течій українського суспільства, зокрема твердить про перевагу руйнівного начала у козацькому русі і неспроможність його до державно-будівничої роботи. Куліш намагається змінити «українську легенду», той імідж українства, який обмежувався романтикою козаччини: його устремління до державних засад виводить українську традицію до часів Київської Русі. Орієнтації на народну і козацьку стихію Куліш протиставить орієнтацію на національну еліту. Політичний аристократизм Куліша не знаходить опору в реальності, і він або капітулює, визнаючи прогресивність підкорення України Росією, або шукає якісь неймовірні шляхи для піднесення українського руху. Куліш – романтик і Дон Кіхот українського романтизму піднімає планку вимог до державотворчого національного руху, Куліш-реаліст не бачить виходу з дійсної ситуації.

У філософії Куліша помітні витоки пізнішого українського консерватизму, і саме тому український національний рух не міг прийняти в той час Кулішевої ідеології. Практично орієнтуючись на культурницьку діяльність, рух дотримувався віри в Народ, внутрішня сила якого знайде вияв, коли нація буде відроджена.

Чи не найяскравішою постаттю в українській громадській думці XIX ст. після Т. Шевченка був Михайло Драгоманов – людина різнобічних наукових інтересів і практичної дії. Він – оригінальний літературний критик та історик української літератури, соціолог і політолог; громадський діяч і кореспондент десятків періодичних видань. Михайло Драгоманов – непересічна постать в українській історії, культурі, науці. Як свого часу Т. Шевченко зробив українську літературу європейською за глибиною, новаторським втіленням естетичного ідеалу українського народу, так і М. Драгоманов у 70-90-х рр. XIX ст. підняв свої українознавчі дослідження до європейського рівня за методом наукового мислення, широтою аргументації та глибиною теоретичних узагальнень. Весь час М. Драгоманов служив

справі зміцнення зв'язків між Наддніпрянщиною і Галичиною, між Україною та Європою.

Сила Драгоманова і привабливість українського іміджу, який він створював, полягали в тому, що він прагнув синтезувати національний, демократичний та соціалістичний рухи.

Драгоманов взагалі був федералістом, віддаючи йому перевагу як способу державної організації з мінімумом насильства. Гасло незалежності руху Драгоманов відкидав не тому, що воно якось не узгоджувалося з його принципами: передусім він говорив про слабкість на той час політичних сил в Україні, здатних реально підтримати гасла національної незалежної держави, і стосовно цього мав абсолютну рацію.

Але в підході Драгоманова до української національної проблеми виявилися не тільки його загальні гуманістичні принципи, а й розуміння ним соціальної та геополітичної європейської реальності. Ситуацію України Драгоманов розглядає в світлі протистояння «германства і московщини», імперських амбіцій об'єднаної Німеччини та Австро-Угорщини, з одного боку, Росії – з іншого.

Розходження Драгоманова з націоналізмом торкалися не питання про незалежність України, яке тоді ніким із політиків не обговорювалося. Драгоманов ясно протиставляє розуміння нації як «душі», національної солідарності як національного почуття – розумінню нації як сукупності соціальних інституцій і тим протиставляє себе романтизму. В термінології, вживаній Драгомановим, йшлося про принципову суперечку українських гуманістів та українських націоналістів.

Висновки і пропозиції. Під впливом ідей Драгоманова в Наддніпрянській Україні постають молоді громади, в яких гуртувалась переважно студентська молодь. Їх приваблювала ідея поєднання боротьби за національне і соціальне визволення. Для українського руху цінними були не лише ідеї Михайла Драгоманова, а й його жертвність, послідовність у відстоюванні власних принципів. Погляди Костомарова і Драгоманова міцно ввійшли в суспільно-політичну думку другої половини XIX – початку XX ст. та потребують осмислення в сучасних соціокультурних умовах. Запровадження нових методологічних підходів до аналізу культури на рівні світової культурологічної думки кінця XIX – та початку XX ст. дозволило б подати оригінальний виклад історії української культури, поглядів М. Костомарова і М. Драгоманова в загальноєвропейському контексті. Це дало б також можливість розробити сучасну концепцію культурного процесу в Україні з урахуванням культуротворчих процесів інших народів.

Список літератури:

1. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – К.: Глобус, 1992. Т. II. – 217 с.
2. Костомаров Н. Малорусские народные предания и рассказы / Н. Костомаров // Свод М. Драгоманова. – Киев: Издание ЮЗО РГО: Русская старина, 1876. – 434 с.
3. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П. Магочий // УІЖ. – 1991. – № 3. – С. 97-107.
4. Смілянська В. Л. Батьки й діти // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова / В. Л. Смілянська. – К.: Наукова думка, 1991. – 248 с.
5. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. – К.: Наукова думка, 2001. Т. 6. – 632 с.

Беличенко О.Л.

Донбасский государственный педагогический университет

СУДЬБА НАЦИОНАЛЬНОГО РОМАНТИЗМА: СОВРЕМЕННОЕ ПРОЧТЕНИЕ

Аннотация

В статье сделана попытка обобщить взгляды Н. Костомарова и М. Драгоманова на украинскую культуру как целостность в ее историческом развитии. Автор доказывает, что в трудах этих ученых берет начало теоретическое обобщение историко-культурного развития Украины. Исследованы взгляды ученых на сохранение национальных традиций, утверждение национального самосознания, пополнения духовного арсенала нации культурными достижениями мировой цивилизации. Акцентируется внимание на взаимосвязи литературной и общественной деятельности М. Костомарова и М. Драгоманова. Освещается влияние гениев нации на формирование национальной идеи, решение проблем государственности в Украине.

Ключевые слова: украинская культура, национальная идея, идеология громадовства.

Belichenko O.L.

Donbas State Pedagogical University

THE FATE OF NATIONAL ROMANTICISM: MODERN READING

Summary

The article makes an attempt to generalize the views of N. Kostomarov and M. Dragomanov on Ukrainian culture as integrity in its historical development. The author proves that the theoretical generalization of the historical and cultural development of Ukraine originates in the works of these scientists. The views of scientists on the preservation of national traditions, national self-awareness, replenishment of the nation's spiritual arsenal with cultural achievements of world civilization are studied. Attention is focused on the relationship between the literary and social activities of M. Kostomarov and M. Dragomanov. The significance of the geniuses of the nation in the formation of the national idea, the solution of problems of statehood in Ukraine is discussed.

Keywords: Ukrainian culture, national idea, the ideology of Communalism.

УДК 821.161.2-1 «18»

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ М. ВОРОНОГО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО СИМВОЛІЗМУ

Бондаренко Г.І.

Донбаський державний педагогічний університет

Масюченко В.П.

Дружківська ЗОШ I-II ступенів № 8

У статті доведено важливість національно-культурного та естетичного розвитку України у поетичних творах М. Вороного. Окремі ліричні твори поета допомагають повніше осягнути світ людини як творця історії. Естетичні засади М. Вороного зростали на авторитетних міркуваннях про специфіку художньої творчості першорядних філософів різних часів. Пошуки й знахідки художнього осмислення образу України переконують у тому, як безсмертна творчість людського духа, одкровення і вічна сила, бажання віри та краси розвивають гуманізм і демократичність, національне осердя світогляду.

Ключові слова: національно-культурний розвиток, естетичний світ людини, людський дух, символізм, національний дух, демократичність.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Естетичні засади М. Вороного зростали на авторитетних міркуваннях про специфіку художньої творчості першорядних філософів різних часів. Від самого початку нового століття поет публічно оприлюднив сміливо обрану перспективну стратегію естетичного розвитку України.

Ще 1901 р. Вороний виступив із новаторськими ідеями щодо модернізації та європеїзації українського письменства, взятого в облогу урядом і адміністративно-цензурними інституціями царської Росії та приреченого на провінційне нидіння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 80-90-х рр. XX ст. піднімається нова хвиля у вивченні символізму та інших течій модернізму. З одного боку, це пов'язано з тим, що на межі століття поезія позначалася світовідчуттям. З другого боку, цей факт можна пояснити зміною ідейно-естетичних, методологічних спрямувань та орієнтирів, що потужно стимулювалися яскравими подіями тодішніх суспільно-політичних і культурно-духовних процесів, обставинами виникнення й утворення української державності. Саме наприкінці XX ст. з'являються розвідки та монографії О. Білецького [1], Є. Волощука [2], М. Демківа [5], М. Ільницького [7], С. Павличко [9] та ін., у яких розглядаються проблеми раннього і пізнього модернізму як відкритої системи новаторського художнього мислення. Так, С. Павличко зазначала, що «модернізм у мистецтві означав передусім символізм, який можна розуміти в широкому й вузькому сенсі.

Саме символ, а не точні науки дозволяють людині прорватися до ідеальної суті світу, пройти, за визначенням В. Іванова, «від реального до реальнішого» [6, с. 31].

Тематичним змістом літератури письменник бачив любов у широкому значенні, красу в усіх її виявах (зокрема, як духовний скарб людини в усі часи, святе натхнення творця), та шукання правди (світла, знання, Бога).

Отже, **метою** дослідження є виявлення художньої майстерності М. Вороного крізь призму символізму кінця XIX – поч. XX ст.

Мета дослідження вирішує ряд завдань:

– обґрунтувати поняття символізм в українській літературі;

– виявити характерні риси символізму в його зіставленні з європейськими аналогами;

– розкрити своєрідність модерністських моделей авторської художньої свідомості засобами поетичних творів М. Вороного.

Символізм був останньою стадією трансформації романтизму в межах XIX сторіччя, органічно пов'язаною зі всім попереднім досвідом і в той же час спрямовувався до «нової поетики», тобто, виступав класичним варіантом мистецтва перехідної епохи [8, с. 516].

Найвидатнішою фігурою європейського символізму був норвезький письменник і драматург Г. Ібсен. Його п'єси «Пер Гюнт», «Гедда Габлін», «Ляльковий дім», «Дика качка» з'єднували конкретне і абстрактне. Символізм – це форма мистецтва, яка одночасно задовольняє і наше бажання бачити втілену реальність, і підійнятися над нею, – визначав Ібсен. – У реальності є зворотний бік, у фактів є приховане значення: вони є матеріальним втіленням ідей, ідея представлена через факт. Реальність – це плотський образ, символ невидимого світу.

Як і в європейській літературі, на ранньому етапі свого розвитку символізм в Україні був тісно пов'язаний з імпресіонізмом, що особливо відчутно в поезії М. Вороного, Олександра Олеся та інших українських поетів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вороний не тільки відважно закликав адресатів сміливіше порушувати «у своїх творах питання ширшої філософської ваги», а й пропонував їм звернути найбільшу увагу на естетичну сторону творчості. Звісно: він, котрий писав «Я красу люблю, Як рідну Україну» («Краса!»), прагнув і витонченості художньої форми. «Домінантою письменства, твореного на цих засадах у XX ст., на думку Вороного, мав стати символізм. Як зазначив О. Білецький, треба брати від символізму найкраще, те, що входить до його сфери й про що він може найкраще оповісти, – ту ж любов, красу і правду» [1, с. 598]. Цілком новим явищем було й те, що поет, безпосередньо не пов'язаний зі світом українського села, орієнтувався вже не на простонародного читача, а на інтелігента зі сформованими на світовій культурі художніми запитами і смаком. Сучасна література в концепції автора має стати відпочинком,

джерелом радощів для його змученої душі. Фактично в інтелігентському й інтелектуальному виступі Вороного, який організаційно не належав до перших модерністських угруповань літераторів Галичини або Наддніпрянщини, маємо ранній ініціативний проект модернізації рідного письменства, породжений зміною суспільно-культурної парадигми нової доби.

Вимоги, які Вороний слушно вважав запорукою оновлення й розвитку рідного письменства, висловлено також у різних його літературно-критичних, мистецтвознавчих виступах. Із них випливає: чинниками мистецького успіху автор бачив талановитість літератора, засвоєння європейської культури та вироблення артистичної власної, глибоке знання рідної мови, володіння технікою поетичного ремесла.

Ідеаліст у розумінні природи мистецтва, він розглядав його як безсмертну творчість людського духа, одкровення і вічну силу, бажання віри та краси.

Щоб поезія була гарна, її треба глибоко вистраждати та виносити в серці, збагатити характерно індивідуальним – продуманим і відчутим.

Показовими для естетичних уподобань передмодерніста є й світ його читацьких симпатій. Вороний у зрілості позбувся колишніх захоплень народницькою музою. Творчість духу, за Вороним, є поняттям універсальним («В ній всі краси кольори сяють, В ній всі чуття і змисли грають»), скажімо, неосяжного сонячного неба понад брудом і нікчемністю життя. Поезія прагне пізнати і розуміти трансцендентне – «надземне» і «незрозуміле». Фактично Вороний обстоював право поета на мрію.

Осміслення творчої еволюції лірика дає нам підстави вважати, що, розпочавши в 90-х роках свій поетичний спів «запізніло» – романтичними творами, він із початком 900-х років дав і «дистильовані майстерверки» – речі модерної «чистої краси». Це, наприклад, художня рефлексія на тему мистецтва «Мавзолей» (1901), психологічний самоаналіз духовного світу творця краси. За формою вірш є поширеним порівнянням душі ліричного «я» (самого автора) з кришталевим Мавзолеєм, у якому весь його «скарб мрій, звуків, фарб, ідей».

Як бачимо, українським раннім модерністам, зокрема Вороному, виявилася концептуально близькою засада профетизму митця. Іншими словами, це мотив святої самотини поета-пророка, приреченого спілкуватися з вищими сферами, але покликаною жити на самоті в царстві фантазій. Він генетичне успадкований із ідеалістичної філософії і романтичної літератури. Багате образне мислення письменника, його вільне ширяння уявою в різних площинах при втіленні теми «поет і поезія» розкрив вірш-міфологема «Ікар». Він присвячений світлій пам'яті першого українського летуна, «тарасівця» Левка Мацієвича. Твір скомпонований на образному поширеному паралелізмі сюжету давньогрецького міфу про Дедала і його сина Ікара – та факту загибелі Мацієвича в повітряній катастрофі, зазначає Г. Гнідан [4, с. 224]. Вороний художньою характеристикою-вмотивуванням опоетизував вроду і відвагу:

В ній знадна, могуча сила.

І для нього ти покинув

Землю, батька і полинув,

Як почув у себе крила [3, с. 155].

Українська версія світового мотиву про Ікара, спроектована на себе самого, переведена автором у площину символічної автохарактеристики. Як той грецький юнак і його український спадкоємець Левко Мацієвич, сонцепоклонником визнав себе також Вороний. Адже він прагнув напоїти творчість «сонячною живучою силою», теж літав до сонця на крилах мрій щасливих, але й спадав на землю «з високостей чарівних». Поміфологічному жажливий фінал неначе звістив загибель Мацієвича 1910-го року. Та Вороний прозрів річ іншу, ще вагомішу: вільний сонячний дух його творчості досі наділяє читачів сяйвом ясного проміння краси.

«Серце музики» – композиція з двох частин. Перша констатаційна й оцінна. Горе від тяжкої втрати поглиблене усвідомленням тяжкого боління Серця Лисенка «за Україну, за волю» (автентичний факт його біографії). Друга – естетична й епітафійна частина. Вона перейнята захватом «Яка краса! Усе життя В акорди перелить» і впевненістю ліричного мовця: співець-музика вічно житиме в натхненному співі.

До найвизначніших постатей історії рідної літератури поет звернувся й під час роздумів над долею України. Вороний вивірив покоління нащадків, своїх сучасників, глибинним сенсом дум та сакральних слів батька Тараса. Надибусмо й виділену Вороним ремінісценцію відомої інвективи проти нікчемних землячків, що виконує ідентичну роль («Славних прадідів великих Правнуки погані»).

«Вістря» твору не тільки демонструє афористичність фіналів Вороного, а й розкриває концептуальний його підхід до творчої сили як ознаки живого народу:

Її ніщо в світі не може спинить,

Вона, як сама невмируща природа,

Будує, руйнує, щоб знову творить [3, с. 157].

Громадський темперамент Вороного-діяча та майстерність поета-новатора взаємодіяли на різних рівнях, були ідейним та емоційним елементом його поезії в різні часи. Вірші звучання, ширшого за особисте, об'єднав розділ «З хвиль боротьби». До нього ввійшли, у числі інших, вірші 900-х років написання «Горами, горами...» та «Краю мій рідний!...». Перший започаткований пісенно-розлогим і тужливим зачином у тональності псалма: «На весь край Горенько, горенько Розлялось, як моренько, через край...». Та цю невеселу інтонацію зразу ж руйнує друга строфа з її філософсько-афористичною певністю, рішучою експресією й зміною мовного темпоритму.

Другий із віршів – кондесована до краю мініатюра. Адресатом її строф виступають «рідний, зневажений край», який крає тяжким боєм серце ліричного героя, та його «бідний, окрадений люд». Спонтанний німий вибух емоцій супроводжує непереборну пам'ять мовця про те, що назавжди вкарбувалося в очі рідного народу, – «Горе і жах!». Сердечність звертань витворюють опосередкований портрет патріотично налаштованого інтелігента, учасника змагання за кращу долю України.

Вороний органічно творив неоромантичну антитезу «мрія – дійсність» по канві української

автобіографічної проекції сюжетів про вічного скитальця грішника Марка, безкрилого в падінні Ікара та безсилого Антея. Вражаючої емоційної сили тут – громадський «вихід», зумовлений пластичною драматичною проекцією настрою ліричного героя.

Узмістовлення самостійної мистецької реальності національним елементом для них є підґрунтям модерного світогляду. У специфічних формальних мистецьких категоріях вони намагаються подати синтез відчуттів, вражень, традицій, історії і загалом минулого. Україна – це місце певної комбінації ліній, фарб, запахів, форм, кольорів неба, відблисків води, шуму гаїв, ширини і шуму степів, це комбінація таких естетичних вражень, впливів, формацій, які творять українську національність, національний дух і світогляд. Так, через символи і форми М. Демків усвідомлює зв'язок національного та естетичного [5, с. 125].

Щирою патріотичною радістю сповнений вірш-присяга рідній неньці Україні віддати в боротьбі за її державність «серця кров і любов». Ритмотворчий рефрен славної пісні – і святий наказ, і заклик до братів відважно збройно боротися «За Україну, За її долю, За честь і волю, За народ!». Узагалі поезія Вороного на тему відродження України весни 1917 р., як і гімни волі Павла Тичини, Олександра Олеся, Агатангела Кримського, Людмили Волошки й інших поетів, випромінюють радість усієї української нації: «Прийшла пора, прийшла година – Сміється Київ, сяє Львів! Ярмо одвічних ворогів Скидає вільна Україна!» (вірш «Коли ти любиш рідний край!..») збагачений розумінням потреби мати козацький «позір» за зловорожими намірами).

Речник краси кохання, мистецтва, рідної природи, заслуханий у земні й небесні вияви «музики сфер», співець міста Вороний залюбки культивував негромадські (особистісні, пейзажні тощо) мотиви. Ліро-драматизм мотивів і образів. Багате розмаїття почуттями серце його ліричного другого «я». Воно то стискається від голоду і жаху, вкарбованого в очах люду нещасної землі («Краю мій рідний!..»), то стліває на попіл, і знеможене, втративши мрії-крила, саму життєву снагу (рефлексія «*Vae victis!*», лат. «Горе переможеним!>). То зливається з блакитним простором могутнього і звабливого моря, вільного і бунтівливого, як душа співця (пеан «До моря»). То посиляє жалі в зоряний простір, знаходить розраду в щирій приязні у «любий час Зелених Свят, Коли квітчається Вкраїна».

Знайдемо також у Вороного, як і в Олександра Олеся, трафаретний «арсенал поетичних значимостей», зазначає С. Павличко, до якого належали зорі, квіти, казки, мрії, солов'ї, феї, німфи. Це те епігонство старого романтизму, що трималося в поезії довго, опускаючись усе нижче. Талант Вороного й у цю відому образність удихнув нове життя [9, с. 236]. Його «дух сполоханий», у серці – «чуття побожної хвали».

Ви усміхнулись яснозоряно,

Холодним полиском очей, -

І я схилився упокорено,

Діткнутий лезом двох мечей [3, с. 25].

Взагалі кохання Вороний розумів як високий, а то й оргіастичний лет двох душ в «неосяжні високощі», як горіння, приклад для нащадків, як

процес уливання всіх духовних сил у «світовий процес творіння» («Чи зумієш?» із циклу «*Ad astra*» – лат. «До зірок»). Тим-то так боліче він сприйняв розрив із незабутньою дружиною. Свідченням цьому є драматична пульсація любовної теми в ліриці Вороного в міжчассі 1904-1910 років.

Болісне переживання втрати раю поетом і його героєм, які відчували себе за його брамою, є емоційним стрижнем центральних у лірично-драматичній структурі віршів «Твої уста!» і «Ти не любиш мене...». Останній із них – благання до Бога зжалитися, вможливити повернення до раю. Ліричний суб'єкт глибоко прочув: себе коханою «личка ясного» йому «весь вік туманити». Справжньої сили і природності досяг лірик у рядках:

Розлюбити тебе, розлюбити тебе,

Та чи ж сонце розлюблюють квіти?

Та чи ж можна примусити серце слабе

Те, чим б'ється воно, не любити? [3, с. 620].

Обожествлення коханої; пам'ять про минуле; муки любові, не втихаючі з плином років; ридання «безпритульного поета» і його молитва про чудо; бажання і неможливість порвати кайдани почуття; прагнення відродитися до життя, врешті відтворити «сіянням чистим, ясним» у піснях красу любого образу – такий діапазон і перебіг почуттів до «Finale» циклу.

Свою роль у ліриці Вороного відіграв фольклор, гармонійно поєднаний з літературними поетизмами. Наприклад, у циклі про кохання «*Amoroso*», багатому на народнопісенну образність («гай-розмай», «Темна нічка – рідна мати», ліричні звертання «Ой дівчино чорноброва», «Ой козаче-небораچه»), поет повністю оволодів творчою манерою народної лірики кохання. Водночас пейзажні вірші, у яких Вороний виявив себе добрим майстром, показують виразний національний колорит його образного мислення.

Значну літературну історію має «Свшан-зілля». У Вороного сюжет про полоняника князя Володимира Мономаха половецького ханенка (він зріс у розлуці з рідним краєм, збайдужів до нього, і лише запах степової трави, а не рідне слово й пісня навіть, повернув йому патріотичну пам'ять, а його самого батьківщині) став матеріалом ідейно-естетичної трансформації. Поет надав йому композиційного «фреймowego» обрамлення, пов'язав цим давноминулі події легенди зі своєю сучасністю.

Можливо, не все з написаного тонким ліриком і поетом-патріотом Вороним перейшло випробування часом, та й змінилися вже від його доби століття й тисячоліття.

Творчий набуток Миколи Вороного в кращій основній частині є мистецьким надбанням масштабу, значнішого за національний.

Висновок. Отже, нами було розкрито своєрідність модерністських моделей авторської художньої свідомості засобами поетичних творів М. Вороного.

Для символістів внутрішнє духовне життя наскрізь індивідуальне, неповторне, тому митці утверджують цінність і значущість кожної індивідуальності з окремим неповторним світом. Індивідуалізм став однією з визначальних складових світогляду символізму. Символізм демонстрував становлення таких модерних історичних змін ціннісного світу, коли відбувається процес психоло-

гічного народження нової людини ХХ ст. людини, яка повинна була з'явитися як у світовій, так і в українській культурі, а разом з нею і символізм, що формував сферу самопсихоаналізу.

Властиву для української літератури злободенну соціальну проблему молода генерація поетів-символістів висвітлює по-новому, через зображення складного психологічного жит-

тя персонажів, їх почуттів, настроїв, роздумів. Життя всіх верств суспільства передавалося вже не крізь призму етнографії і побутописання, а через поглиблений психологічний аналіз. Нехай сьогодні не всі поетичні вирішення та знахідки М. Вороного сприймаються як самотні новації, але свого часу вони значною мірою стали відкриттям навіть для його побратимів пера.

Список літератури:

1. Білецький О. Микола Вороний / Білецький О. Зібрання праць: У 5 т. – К.: Дніпро, 1965. – Т. 2. – С. 596-624.
2. Волощук Є. Європейський символізм: методичні стратегії репрезентації літературного напрямку в школі / Є. Волощук // Зарубіжна література. – 2000. – № 10. – С. 21-27.
3. Вороний М. Твори / М. Вороний. – К.: Наукова думка. – 1996. – 700 с.
4. Гнідан Г. Історія української літератури кінця ХІХ початку ХХ ст. / Г. Гнідан. – К.: Либідь, 2005. – 600 с.
5. Демків М. Про символізм в українській поезії початку ХХ століття // Тема / М. Демків. – 2001. – № 2. – С. 124-126.
6. Иванов В. Две стихии в современном символизме; заветы символизма; мысли о символизме // В. Иванов. Родное и вселенское. – М.: Республика. – 1994. – С. 26-35.
7. Ільницький М. Від «Молодої музи» до «Празької школи» / М. Ільницький. – Львів, 1996. – 124 с.
8. Літературознавчий словник – довідник / За ред. М.В. Лесин. – К.: Академія, 1997. – 748 с.
9. Павличко С. Дискурс модернізму в українській Літературі / С. Павличко. – К.: Дніпро, 1997. – 439 с.
10. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – Т. 1. – К.: Рось. – 1994. – 654 с.
11. Яременко В. Українське слово / В. Яременко. – Т. 1. – К.: Наукова думка. – 1994. – 482 с.

Бондаренко Г.І.

Донбасский государственный педагогический университет

Масюченко В.П.

Дружковская общеобразовательная школа I-II ступеней № 8

ПОЭТИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ Н. ВОРОНОГО В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКОГО СИМВОЛИЗМА

Аннотация

В статье доказано важность национально-культурного и эстетического развития Украины в поэтических произведениях Н. Вороного. Отдельные поэтические произведения поэта помогают более полно раскрыть мир человека как творца истории. Эстетические принципы Н. Вороного возрастали на авторитетных рассуждениях о специфике художественного творчества первоочередных философов разных времен. Поиски и находки художественного осмысления образа Украины убеждают в том, как бессмертно творчество человеческого духа, откровения и вечная сила, желание веры и красоты развивают гуманизм и демократичность, национальный очаг мировоззрения.

Ключевые слова: национально-культурное развитие, эстетический мир человека, человеческий дух, символизм, национальный дух, демократичность.

Bondarenko G.I.

Donbass State Pedagogical University

Masyuchenko V.P.

Druzhkivka School of I-II levels № 8

POETIC WORKS BY N. VORONOV IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN SYMBOLISM

Summary

The article proves the importance of national cultural and aesthetic development of Ukraine in poetry of Voronov. Some works of lyrical poet help understand the world better as the creator of human history. Aesthetic principles of Voronov rose on influential arguments about the specific art of primary philosophers of different times. The search and discovery of artistic reflection image of Ukraine convince both immortal works of the human spirit, revelation, and eternal power, the desire to develop faith and beauty humanism and democracy, national core philosophy.

Keywords: national and cultural development, aesthetic world of man, the human spirit, symbolism, national and democracy.

УДК 07.011(111)

ВИРАЖЕННЯ НАРОДНОГО ДУХУ В МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ МУЗИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Воронова Н.С., Погорела В.С.

Донбаський державний педагогічний університет

В статті досліджується феномен української ментальності в контексті музичного мистецтва. Поняття ментальності розглядається в системі споріднених понять, таких як народний дух, національний характер, архетипи народної культури. Аналізується модифікація архетипів національної культури в музичному мистецтві як проявів колективного несвідомого. Це дозволяє звернутися до першоформ культури, відтворюючи етапи формування архетипів. Національна специфіка полягає в цитуванні українського фольклору на текстовому та інтонаційному рівнях.

Ключові слова: українська музична культура, національна ментальність, український національний характер, архетип.

Постановка проблеми. Проблема ментальності є надзвичайно складною. Методологічна основа дослідження цього питання, закладена українськими вченими XIX ст. (І. Котляревським, О. Потебнею, П. Гулаком-Артемовським, Г. Квіткою-Основ'яненком, В. Антоновичем, М. Драгомановим, І. Франком та ін.), пов'язана з національною ідеєю та одержує свій розвиток далі у працях М. Хвильового, Д. Донцова, В. Винниченка, М. Міхновського, Ю. Липи, О. Бочковського, В. Липинського, О. Братко-Кутинського, І. Мірчука та ін. Принципово важливим є те, що музична ментальність виникає, формується і розвивається у процесі музично-історичної практики і в цьому плані є продуктом еволюції музичної діяльності. Остання, у свою чергу, протікає в межах естетичної свідомості, що також постійно розвивається як одна з форм суспільної свідомості, і в міру ускладнення її структури, диференціації суспільного життя та кож ускладнюється і диференціюється естетична свідомість. Усе це викликає відповідні зміни у змісті і характері музичної ментальності, яка виступає виразником національних особливостей, національної культури, національної самосвідомості певного народу, нації, соціальної групи, індивіда у різні історичні епохи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники, розвиваючи загальнотеоретичні аспекти національної ментальності, з'ясовують, зокрема, проблему витоків та існування українського національного характеру [1]. Особливості національної специфіки ментальності у формі національного характеру розробляються в межах вивчення сутності ментальності як культурного феномена (Т. Гетало). Процес становлення й розвитку національного характеру в умовах національної культури розглядається вченими Т. Поплавською, О. Кіхно, І. Сурмай, М. Култаєвою, В. Кравченком, С. Кримським, М. Степиком, С. Здіоруком та ін. Особливе значення для нас мають праці з висвітлення широкого кола проблем української духовної культури у цілісності різноманітних частин цього складного організму дослідників Л. Ушкалова, В. Рибалки, М. Михайлина, О. Калашникової тощо. У ролі ефективного методологічного інструмента аналізу духовних аспектів національного життя як на рівні нації, так і на рівні конкретної особистості постає національний характер у дослідженнях А. Швецової.

Г. Джулай в дослідженні «Музична ментальність: соціально-філософський аналіз» [2] характеризує структуру та зміст музичної ментальності, відзначаючи в її структурі наявність різних музичних і загальнокультурних пластів духовності певного народу, нації, соціальної групи, окремої особистості. Універсальну значущість мають музичні сприймання, мислення, стереотипи. Дослідниця обумовлює музичну ментальність соціальними умовами життя суспільства, відображенням суспільних видозмін, детермінацією національними світоглядними та ідеологічними принципами, характерними для певної історичної епохи. Музична ментальність впливає на соціальні процеси життя суспільства та суспільні видозміни із застосуванням художніх засобів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Безпосередній зв'язок із питанням обумовленості музичної культури рисами національної ментальності мають дослідження музики як національної моделі світу в роботах українських науковців В. Суханцевої («Музыка как мир человека: От идеи вселенной – к философии музыки», 2000), Т. Шелупахіної («Музыкальное мышление как предмет культурно-исторического анализа», 1993) й Л. Тарапати («Музыка как модель мироустройства (опыт культурологического исследования)», 1997). Разом з тим, намагання визначити роль модифікованої архетипної основи національної культури як прояву колективного несвідомого, народного духу в музичному мистецтві залишаються невирішеними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження історико-культурного контексту української ментальності в проєкціях музичного мистецтва як проявів народного духу.

Виклад основного матеріалу. Беручи до уваги дослідження А. Кримського («Архетипи української культури», 1996), О. Забужко, М. Кисельова («Феномен землеробства в українському світі», 1995), Ю. Луцького, А. Нямцу, В. Топорова («Світове дерево: універсальний образ міфопоетичної свідомості», 1997), І. Лисого («Міфоборство як міфотворчість?», 2000), А. Топоркова («Предвосхищение понятия «архетип» в русской науке XIX века», 2001), А. Іваницького («Архетипы Гоголя», 2001), доходимо висновку, що національний міф, тобто витворена культурою «я-концепція» щодо особи українця та його ментальних якостей, стає загальною культурною

формою підтримання, обґрунтування та репродукції, культурної легітимації властивого українству етосу. Риси останнього й обумовили певний тип поведінки та психологічних реакцій на ситуації – національну ментальність. Ретранслятором цієї стабільної психологічної структури стала українська культура.

Розгляд філософського традиційного осмислення проблеми національної ментальності дає можливість ознайомитись із логікою побудови перших спроб обґрунтування її як категорії. Уперше питання про наукове дослідження специфіки національного світосприйняття, у тому числі, і ментальності на рівні політики, релігії, культури поставили М. Костомаров, П. Чубинський, В. Антонович, М. Грушевський. З точки зору національно-обумовлених психофізичних властивостей розглядають цю категорію І. Огієнко, Д. Донцов, Д. Чижевський, І. Мірчук, О. Кульчицький, В. Янів, І. Лисяк-Рудницький. Від простого опису унікальних рис вдачі народу, отожднювання національного характеру з темпераментом, акцентування на ціннісних орієнтаціях, відношенні до влади, до праці, поступово філософська думка прийшла до розуміння національної ментальності як способу реалізації людської сутності в національному культурному просторі.

Висвітлення різних аспектів бачення категорії національної ментальності в працях А. Бичко, І. Бичко, І. Старовойта, П. Гнатенка, А. Швецової, М. Степаненко, інших учених, дає можливість стверджувати, що національна ментальність – продукт культурно-історичного розвитку нації в конкретних природних та історичних умовах. Беручи до уваги наявні дефініції національної ментальності, стверджуємо, що національна ментальність, фіксуючи принцип персоналізованості етнічної спільноти, є психологічним еквівалентом духовного світу, складники якого тісно пов'язані між собою у єдиному психічному комплексі. Останній виявляється у різноманітних ситуаціях буття, реакціях на них, у вигляді усталених комплексів поведінки, практичних настанов, автоматизмів і реакцій, домінантною рисою яких є «часова стабільність».

Національна ментальність – не статичний перелік типових рис представників етносу. Спостережувана подібність психологічних рис у представників певного етносу залежить від історично-культурного середовища та вимог культури до особистості. В цілому, психічними особливостями українського етносу є антропоцентризм, гармонія з природою; плюралізм, толерантність; ієрархічність (уявлень про світобудову), синтетичність (мислення); психоінформаційна мобільність. Вплив української етнопсихології на сутність музичної культури спостерігаємо ще у Г. С. Сковороди, що дав визначення музики як «філософії педагогіки», українського фольклору як «третисячолітньої печі» та філософії як «всезозброєння» і «найдосягнутішої музики» [3].

Найприкметніші сутнісні ознаки української музичної культури – м'яка лірика, спірання на фольклорну обрядовість, чуттєвість, ірраціональність – ототожнюються з «колективним первнем обряду» (Л. Кияновська). Фольклорна пісенність як узагальнена естетична категорія, із сталим набором метафор, символів, конкретними

персонажами і сюжетними поворотами виступає константою професійного художнього мислення українського мистецтва (С. Грица). Отже, архетипний звукотип формує основу ритмо-інтонаційного комплексу народної та професійної музики і літератури; музика обумовлює культурну самобутність етносу, бере участь у формуванні психоінформаційного його простору.

О. Марченко [4] вказує, що риси національного характеру обумовлюють специфічно «музичний» спосіб світосприйняття українців; доводить, що музика як архетипна форма мислення обумовлює культурну самобутність, формує психоінформаційний простір етносу, утворюючи послідовність звук – інтонація – знак – символ – мова – сенсорна спільність. При цьому О. Марченко вважає, що романтизм як універсальна художня система відповідає українській етнічній ментальності.

До питання національної ментальності з музикознавчої точки зору звертається Л. Кияновська: «...фахова композиторська українська школа завжди тяжіла здебільшого до спокійної, часто навіть обережної трансформації вже відкристалізованих у західноєвропейських центрах, таких як Відень, Париж, Лейпциг, художніх концепцій, форм, виразових засобів і вкрай рідко виявлялась у авангарді мистецьких пошуків. Дух експериментаторства, радикального злам існуючих засад «технології» творчості, прагнення шокувати публіку настільки ж неприйнятним українській культурі, наскільки сердечність, м'яка лірика, тісний зв'язок з фольклорною обрядовістю, корені якої сягають у глибину тисячоліть, а через них філософська зосередженість на вічних проблемах буття, на які немає і не може бути однозначної відповіді, становлять її найістотніші прикмети» [5].

Акласичні стилі, в першу чергу такі, як бароко та романтизм, особливо повно розкриваються у вітчизняній духовній спадщині. Саме вони глибинно відповідають національній ментальності українців, отримують багатогранне, а попри те, яскраво індивідуальне перевтілення в професійних школах – чи то літературно-поетичній, чи театральній, чи образотворчій, чи композиторській. Акласичні стильові категорії тісно пов'язані з поняттями і символами, закладеними в колективному філософсько-художньому світогляді нашого народу ще з язичницьких часів. Проте чуттєвість і певна ірраціональність, котра становить зерно національного мистецтва, як правило, не йдуть у парі з прагненням до граничного суб'єктивного самовираження автора, а навпаки, ідентифікуються.

Крім різних об'єктивних і суб'єктивних чинників, під впливом яких формується музична ментальність, особливу детермінуючу функцію відіграють світоглядні та ідеологічні принципи, властиві для того чи іншого народу, нації, соціальної групи, окремого індивіда в певний період їх розвитку, які не тільки визначають загальну спрямованість мистецтва, в тому числі і музичного, але й його зміст, соціальну значущість, жанровість, засоби художньої виразності тощо. Однією з важливих особливостей музичної ментальності є її інтегруюча сутність – здатність поєднувати у собі найбільш суттєві риси культури певного народу, нації, соціальної групи і трансформувати

їх на кожному новому витку історичного їх розвитку відповідно до нових світоглядних і ідеологічних засад. В цілому ж можна відзначити, що дослідження музичної ментальності народу, нації, соціальної групи дає можливість визначити картину духовного і матеріального їх життя у будь-яку епоху і сприяти гармонізації буття сучасного українського суспільства.

Висновки і пропозиції. Звернення до аналізу музичної культури етносу в аспекті її взаємодії з рисами національної ментальності дозволяє звернутися до першохрону культури, відтворюючи етап формування архетипів. Визначальною особливістю української музичної школи є увиразнення української національної специфіки шляхом цитування українського фольклору на текстовому та інтонаційному рівнях або перевтілення народних джерел (духовна музика). Ця тенденція найяскравіше виявляється у пісні-романсі, духовній музиці, інструментальних творах на народній основі.

Структура музичної ментальності як складного соціокультурного феномену включає в себе різноманітні музичні і загальнокультурні пласти духовності певного народу, нації, соціальної групи, індивіда. В той же час атрибутивне, універсальне значення мають такі визначальні структурні компоненти, як музичне сприймання, музичне мислення і музичні стереотипи. Музична ментальність виступає як базова засада сприймання творів музичного мистецтва і необхідна умова засвоєння музичної системи певного на-

роду у конкретний історичний період його розвитку, а також вироблення певного типу ставлення людини до даної музичної системи. Будучи суспільним явищем, музична ментальність зумовлюється, передусім, особливостями соціальних умов життя суспільства, швидко реагує на зміни у соціальному житті: змінюється соціальна структура суспільства, його устрій, суспільні відносини, система цінностей, форми і жанри мистецтва, їх зміст, ставлення людини до мистецтва і одночасно формуються нові риси музичної ментальності. Саме в силу таких особливостей музична ментальність певного народу, нації, соціальної групи як компонент загальної ментальності дає нам уявлення не тільки про їх духовне життя, але й про устрій суспільства, його соціальну структуру, ціннісні орієнтації тощо.

Перспективними напрямками дослідження в даній галузі є наступні пропозиції: дослідження етнопсихологічних характеристик, способів мислення нації, відображених в українській музиці; а отже – як результат – характеристики психіки індивіда (спільноти), способів мислення, що можуть посилюватися при сприйнятті-співпереживанні музичних (і не тільки) творів; визначення рівнів відображення національної ментальності в українській музичній культурі; інтерпретування закладених в українській музичній спадщині іманентних ознак національно-ментального архетипу, з його особливостями й історичними видозмінами тощо.

Список літератури:

1. Гнатенко П. Український національний характер / П. Гнатенко. – К.: ДОК-К, 2007; Огірчук В. Традиції та інновації у формуванні українського менталітету / В. Огірчук // Феномен нації: Основи життєдіяльності. – К.: Тов-во Знання, КОО, 2008; Панфилов В., Руденко А. Трудности исследования национального характера // Национальная психология и духовные ценности народа: Мат-лы межд. науч.-теор. конф. – ДНУ, 2014; Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа: Зб. Наук. пр. – К.: Фенікс, 2002; Бичко А. Риси характерології української нації / А. Бичко // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Основа, 1996; Нельга О.В. Теорія етносу: Курс лекцій / О. Нельга. – К.: ТанDEM, 2007; Балагутрак М. Структура української психіки у дослідженнях Олександра Кульчицького / М. Балагутрак // Ін-т народознавства НАН України. Двомісячник. – 2000. – Зошит 4(34).
2. Джулай Г.А. Музична ментальність: соціально-філософський аналіз / Г. Джулай: автореф. дис. канд. філософ. Наук: 09.00.03 // Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2003. – 24 с.
3. Бакай С. Музично-педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г.С. Сковороди на Слобожанщині / С. Бакай: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 // Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2004. – 19 с.
4. Марченко О.А. Роль національного характеру у формуванні української музичної культури ХІХ століття / О. Марченко: автореф. дис. канд. філософ. Наук: 09.00.12 / Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2003. – 20 с.
5. Кияновська Л. Український музичний романтизм в європейському контексті // IV Міжнародний конгрес українців. – Одеса, 26-29 серпня 1999. – Книга 2. Режим доступу: <http://www.mau-nau.org.ua/kong/Odesa/Book2/Art36.htm>

Воронова Н.С., Погорелая В.С.

Донбасский государственный педагогический университет

ВЫРАЖЕНИЕ НАРОДНОГО ДУХА В МЕНТАЛЬНОСТИ УКРАИНЦЕВ МУЗЫКАЛЬНЫМИ СРЕДСТВАМИ

Аннотация

В статье исследуется феномен украинской ментальности в контексте музыкального искусства. Понятие ментальности рассматривается в системе родственных понятий, таких как народный дух, национальный характер, архетипы народной культуры. Анализируется модификация архетипов национальной культуры в музыкальном искусстве как проявления коллективного бессознательного. Это позволяет обратиться к первым формам культуры, воспроизводя этапы формирования архетипов. Национальная специфика заключается в цитировании украинского фольклора на текстовом и интонационном уровнях.

Ключевые слова: украинская музыкальная культура, национальная ментальность, украинский национальный характер, архетип.

Voronova N.S., Pogorelaya V.S.

Donbass State Pedagogical University

THE EXPRESSION OF THE NATIONAL SPIRIT IN THE MENTALITY OF UKRAINIANS BY THE MEANS OF MUSIC

Summary

This article examines the phenomenon of Ukrainian mentality in the context of musical art. The concept of mentality is seen in the system of related concepts, such as national spirit, national character, the archetypes of popular culture. Examines the modification of the archetypes of the national culture in the musical arts as manifestations of the collective unconscious. This allows you to access perform culture, reproducing the stages in the formation of archetypes. National identity is quoting Ukrainian folklore in text and intonational levels.

Keywords: Ukrainian musical culture, national mentality, national character, archetype.

УДК 82-1/-9

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ПОВІСТЕЙ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА**Жижченко Л.Б., Князева Р.В.**

Донбаський державний педагогічний університет

Досліджено формо-змістові особливості повістей М. Костомарова. Висвітлено морально-психологічні колізії, проблематику та сюжетно-композиційні можливості. Визначено традиції та новаторство М. Костомарова-прозаїка. З'ясовано особливості моделювання характерів героїв.

Ключові слова: жанр, повість, проблематика, колізія, характер.

Постановка проблеми. Визначний представник українського романтизму М. Костомаров зробив вагомий внесок в історію української науки та культури. Ґрунтовно досліджено творчий доробок М. Костомарова як історика, як філософа, як поета-романтика, як драматурга. Прозовий спадщині письменника увага приділялася переважно у світлі історико-ідеологічних засад. Отже, існує потреба проаналізувати художній доробок М. Костомарова як письменника-повістяра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У останніх публікаціях, присвячених прозі М. Костомарова розглянуто вплив західно-європейського готичного роману на творчість письменника (І. О. Терехова «Елементи готичної прози у творчості М. Костомарова»), інтерпретацію онтологічних параметрів моделі світу, що властива дуалістичному християнсько-язичницькому світогляду письменника-романтика (І. Г. Родіонова «Сакралізація онтологічних цінностей» у повісті Миколи Костомарова «Сорок лет»), зміст і естетику національної ідеї (Горленко Оксана «Зміст і естетика національної ідеї в драмі Лесі Українки «Бояриня» та повісті М. Костомарова «Чернігівка»). Актуальним, отже, є художні й аналіз жанрових параметрів прози відомого митця.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження жанрової специфіки повістей М. Костомарова. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань:

1. Дослідити формо-змістові параметри повісті М. Костомарова.
2. Висвітлити проблематику та особливості моделювання сюжету.
3. Розкрити характери героїв повістей.
4. Визначити традиції та новаторство.

Виклад основного матеріалу. М. Костомаров, активно вивчаючи фольклор та історію, звернувся до прозорих жанрів, белетризуючи в розповідній формі звичаї, побут, вірування людей минулих епох. Життєві історії чи випадки, на які Костомаров-історик натрапляв у архівних матеріалах, нерідко перетворювалися на живі образи, даючи поштовх до написання художніх творів. Так виникли повісті «Сын», «Кудеяр», «Холоп», «Сорок лет», «Черниговка» та ін.

Зазначимо, що тяжіння М. Костомарова-фольклориста до жанру повісті є закономірним. Сучасні літературознавці вважають, що витоки повісті у народних легендах, жанрі притчі та чарівної казки. Н. Тамарченко зазначав, що циклічний сюжет повісті передбачає закон та норму. Через те відхилення від норм життя в повісті тимчасові. Автор писав, що центральна подія в повісті – випробування, яке для героя озна-

чає необхідність вибору, і, відповідно викликає етичну оцінку його вчинку автором та читачем. Для увиразнення морально-етичного протиріччя автор уводить до складу повісті паралельний варіант основного сюжету: притчовий, архаїчний чи літературний, у якому обов'язково є настанова на повчальний зміст. Повість подає читачеві дидактичні настанови [6, с. 394].

У світлі вищесказаного такі повісті М. Костомарова, як «Холоп», «Сорок лет» є класичними зразками цього жанру. У повісті «Холоп», як і в повісті «Сорок лет», письменник осмислює вічні проблеми: пошуку земного щастя, сенсу людського життя, морального закону, гріха, покути та ін. Відомо, що у повісті «Холоп» М. Костомаров йшов від готової розв'язки, віднайденої ним у судовій справі. Завданням художника було вмотивувати таку розв'язку причинно-психологічно, подією.

Художня структура повісті модифікується двома сюжетними лініями, які розвиваються паралельно й взаємодоповнюють одна одну. Перша – нещаслива доля молодого холопа Василя Данилова, який прагне досягти гармонії та звільнитися від холопства, проте приречений на покарання, знущання та приниження, що врешті-решт призводить до загибелі героя. Друга – життєпис сім'ї боярині Ганни Петрівни Долгорукової, яка разом з двома синами Яковом та Володимиром мешкала на Василівському острові в Петербурзі з багаточисельною обслугою.

Василь Данилов, як і герой повісті «Сорок лет» Трохим Яшник-сирота – обидва прагнуть простих земних радощів (волі, кохання, сім'ї), проте звирячий розгул панської сваволі та узаконена соціальна несправедливість стають на заваді до омріяної радості й призводять до нехтування героями моральних принципів і християнських правил. На початку повісті Василь Данилов – холоп молодого боярина Якова, молодшого сина княгині Ганни Петрівни Долгорукової. За характеристикою М. Костомарова Василь Данилов був «нрава горячего, живого, но вместе меланхолического, и потому любил разговоры о гаданьях, волшебствах, привидениях, а грамотность, приобретенная им у священника, невольно расположила его к недовольству своим холопским положением» [5, с. 414].

Якийсь час Василь терпить постійні знущання, проте не прагне звільнитися від цього положення: «Хотя и скорбел душою, что он холоп, но примерялся с этим на той мысли, что иначе быть нельзя, так уж он создан» [5, с. 414]. Кардинально змінює життєві позиції героя несподівана закоханість у дівчину-холопку Грушу. На щире зізнання хлопця Груша не відповіла, бо ро-

зуміла, що на неї задивляється молодий боярин Яків. Переживши гостру душевну драму, Василь Данилов приймає рішення: будь-що звільнитися від свого холопства, яке тепер стало для нього пекельною мукою.

Усвідомивши, що законним способом звільнитися від холопства неможливо, він бачить єдиний вихід – звернутися за допомогою до надприродних сил, щоб з їх сприянням прихилити до себе милість своїх господарів та кохання Груші. Помітну роль у сюжеті посідає містична тема. Так, шукаючи порятунку, Василь звертається за підтримкою до чаклунки-калмички, подає записку-прохання до святої Катерини-великомучениці й очікує, що Яків врешті-решт змилюється над ним. У цей момент Василь не замислюється над категоріями святості та гріховності, а прагне всіма силами звільнитися від неволі. Але, переживши чергове побиття, він приходиться до думки: «Ничего, значит мне не остается, как отречься от Бога и завести знакомство с господином дьяволом» [5, с. 468]. Герой відрікається від Бога й відчайдушно намагається заручитися підтримкою диявола. Він покірно виконує диявольські настанови в надії, що становище його найближчим часом зміниться. Але за кожен скоєний злочин Василь Данилов нещадно карається. Так, виконуючи поради лукавого, він викрадає у своєї боярині ікону Богородиці з цінним обрамленням, але замість того, щоб вигідно її продати й одержати нарешті бажані гроші, хлопець зазнає неймовірних тортур від рук своїх господарів. Ставши на шлях крадіжки, Василь фактично є злодієм, проте авторська симпатія, з якою М. Костомаров описує свого героя, викликає швидше співчуття, а не осуд.

Для повісті характерна зміна місця дії. Знаковими у творі «Холоп», є два великих тополи: Петербург та Москва. Для головного героя Петербург – місто, де він зазнає душевних мук та фізичних знущань, які проте зносить з покірністю, у його душі не пробуджується ненависть й не виникає бажання помсти своїм кривдникам. Розмірковуючи над своїми вчинками, Василь приходиться до покайних думок: «Точно, – думал он, – подсмеялся надо мною лукавый! Я его стал призывать к себе, он ко мне и явился во сне, велел украсть образ, чтоб с этого разбогатеть. Вот и разбогател я! Поделом вору мука! Всякий безграмотный понимает: как можно крещеному человеку дьявола себе на помощь звать. О Господи Боже! Тяжело согрешил я, помилуй меня!» [5, с. 481]. Негідними вчинками холоп ще більше розгнівив своїх господарів й вони вирішують відправити його в інше місто.

До Москви Василь Данилов потрапляє як відвертий злодій у розпорядження управителя маєтку боярині Долгорукової, він відчуває на собі тягар гріха й прагне покаєння. Отець Андрій, до якого Василь прийшов на сповідь, накладає на нього епітимію: щодня класти сто поклонів і відвідувати церковні служби. Хлопець відчуває внутрішні муки, особливо тоді, коли таємний голос навіює йому, що такого грішника, як він, Бог не прийме. До того ж невідступне бажання звільнитися від холопської залежності і перейти на царську службу солдатом переслідує Василя. Москва стає місцем нових можливостей та сподівань для героя. Холопська повинність, яку Ва-

силь виконує у Москві, не є складною. Він має можливість споглядати світ, бо від природи був натурою меланхолійною.

Але й цього разу Доля зраджує холопа княгині Долгорукової. Для того, щоб вступити на царську службу, необхідно подати прохання в канцелярію й заявити про себе. Василь звертається за допомогою до попа, пробує просити милостину, але не може добути необхідних три гривні для того, щоб, «площадный подьячий» склав йому прохання. «Куда не кинь, все клин! Одно только средство избавится от грозящих битв, воспользоваться законом, предоставляющим холопам вступать в царскую службу, – и зачем остановка? Только за какою-нибудь полтиною? Украсть полтину, непременно украсть!» – приходиться до висновку Василь Данилов, не бажаючи розуміти, на який шлях знов стає [5]. Після оприлюднення злочину він проходить набагато суворіші й найнебезпечніші випробування. Його посадили ніби небезпечного злодія в одну із кліток, де була повна темрява.

Залишившись наодинці з собою, хлопець осмислює своє становище й не може зрозуміти, чому всі його задуми терплять такий крах, він ходив до чаклунки, молився Богу, святій Катерині, проте все марно. Врешті-решт зійшовся з дияволом, але й той його ошукав: «Куда он не кидался – нигде ему не везло?» [5, с. 510]. До нього знову приходиться лукавий і Василь піддається його навіюванням. Цього разу диявол переконує хлопця написати донос на свою боярину Ганну Петрівну Долгорукову, яка так само як і її холоп намагалася з допомогою тієї ж чаклунки-калмички схилити на свій бік царицю Катерину I, щоб та із державної казни заплатила борг її старшого сина, що жив у Голландії. У ті часи суворо заборонялося на державному рівні і холопам, і знаті звертатися до ворожок та чаклунок. Той, хто звертався, ризикував бути фізично покараним. Проте, як зазначає Костомаров, європейські звичаї не торкнулися тогочасного російського суспільства. І холопи і бояри продовжували вірити у силу чаклунок. Василь Данилов розумів, що оприлюднивши таємницю Долгорукової, ризикує потрапити в Преображенську в'язницю, про яку в народі розповідали жахливі речі, проте зважується на донос. Перебуваючи у в'язниці, Василь проходить через страхіття тортур, його заковують у кайдани і відсилають на деякий час до посадського чоловіка разом з караульним. Василь Данилов тепер був колодником, який втратив будь-які людські права. Посадський чоловік відводить йому місце в сінях, де завжди було темно, це і стає його останнім земним пристанищем.

У положенні колодника Василь нагадує євангельського Лазаря, який був покритий ранами і терпів нестерпний біль. Смертельно хворий, холоп все ж згадує про Бога і прагне прийняти причастя. Він від щирого серця приносить покаєння, жалкує про скоєне, забирає донос на княгиню, й зрікається своїх слів, одержавши відпущення гріхів. Отже, М. Костомаров образом Василя стверджує притчу про Лазаря, з якої випливає, що чим людина більше страждає на землі, тим краще їй буде на небі. У пізнішій повісті «Сорок лет», написані на основі народної легенди, М. Костомаров продовжує осмислювати такі етичні категорії, як гріх і спокута.

Сюжет повісті нагадує сюжет чарівної казки, у якій діють усталені персонажі: герой, помічник, наречена тощо. Висхідне положення казкового героя пов'язане з тим, що він обов'язково має вирушати в дорогу, найчастіше, на пошуки нареченої. Здолавши низку перешкод за допомогою помічників (це або люди, або чарівні предмети), герой одружується з царівною (королівною) і підвищує власний соціальний статус.

Так, молодий Трохим Яшник (герой) прагне заплучити наречену. Та дівчина Васса, що він покохав, має заможного батька, який віддасть дочку за нього, коли той приїде свататись у синьому жупані, своїм конем і на своєму возі. У відчаї Трохим навіть прагне самогубства, «вот как свет стоит – одним роскошь, другим – нищета». Але в останню мить його зупиняє Придибалка, який дає пораду, як здобути все необхідне.

Трохим опиняється в ситуації вибору: або залишитись наймитом, або позбавити життя багатого купця і забрати його майно. Зазначимо, що помічника Придибалку (мандриківські мешканці вважали лукавим у людській подобі), який з'являється на життєвому шляху героя в момент прийняття важливого рішення. Філософія життя, якої він навчає Трохима Яшника, далека від принципів і норм християнської моралі: «Коли хочеш быть праведником,... думай о царстве небесном... А коли хочеш весело на свете пожить, так не бойся греха: греши только так, чтоб люди про твой грех не узнали, да в Сибирь тебя не услали!.. Хочешь себе счастья: первое дело – не бойся греха, делай все, что тебе корысть приносит!» [5, с. 360].

Не можна сказати, що хлопець без вагань погоджується на гріховний вчинок. Як людина, яка знає про існування Бога, про моральний закон, він має сумніви: «Нас всех будет судить Бог, – говорит Трохим, – и меня он станет судить за мое лихое дело. Вот я и боюсь страшного суда его, и на муку вечную в пекло меня бог осудит» [5, с. 366].

Проте бажання земного щастя перемагає, а після того, коли Трохим дізнається, що кара Божа настигне його через сорок років, він і зовсім заспокоюється. Одружившись таким чином з нареченою, хлопець швидко багатіє, стає купцем, потім золотопромисловцем, мільйонером, перед яким схиляється вище духовенство та міністри. За звичайною життєвою логікою, Трохим здобув омріяні земні блага. Проте чи лише в цьому сенс людського буття?

Епіграфом до повісті «Сорок лет» М. Костомаров взяв фрагмент із Книги Іова, що є своєрідним роздумом про те, чому беззаконні живуть до старості, проводять дні свої у щасті, тоді, як вони відступили від Бога. «Но Бога ли учит мудрости, когда он судит и горних», – сказано у Святому Письмі [5, с. 350]. Життя головного героя справді підтверджує сказане у Книзі Іова. Трохиму в усьому щастить, а як зауважує Костомаров, «в счастье человек мало способен бывает к раскаянию и сердечному сокрушению» [5, с. 380]. І тільки обіцяна через сорок років покара час від часу отримує свідомість Яшника-мільйонера

та змушує відкуповуватися богоугодними вчинками. Автор не показує мук совісті Трохима, очевидно він їх і не мав. Бажання покаяння існувало лише на рівні розуму. Але герой все ж наважується відкрити свій злочин архієрею. Той відпускає йому гріх і радить побудувати храм як благодіяння. Значно пізніше, відвідуючи рідні місця (Яшникови жили тепер у Петербурзі), у Трохима врешті-решт пробуджується сумління до істинного каяття. Цього разу він шукає розради у прозорливого старця Пафнутія, у мудрих настановах якого, очевидно, й виголошується авторська позиція до зображуваного в тексті повісті. Схимник Пафнутій радить Трохиму роздати усі його багатства своїм ближнім: «С чего началось твое обогащение. С преступления, со злодеяния. Потеряй же добровольно все нажитое тобою на этом нечистом пути: тогда получишь ты возможность испросить у Бога полное прощение за свой тяжкий грех... Что миллионы? Прах, тлен, сор [5, с. 395]. Яшник запитує про дітей, але й на це схимник має відповідь: «Важно..., что ты им никаких богатств не оставишь и предашь их в волю божию. Этим ты благодать божию к себе привлечешь» [5, с. 396]. Але це виявилось для Трохима непосильним і неможливим. Він утрачає останню чесноту: страх Божий. «Ах я дурак. Пошел спрашивать совета у выжившего из ума чернеца», – говорив сам собі Трохим Семенович, з нетерпінням очікуючи роковий сороковий рік. Довгоочікуваний день настав, але розплата так і не прийшла. Не зрозумів того Трохим Яшник, що початком обіцяної кари було його багатолітнє земне благополуччя, а завершенням – втрата Бога, зневіра в усе святе на землі. Останнім покаранням Трохима стала зневіра в Бога його сина Олександра, який приходить до заперечення загальноприйнятих моральних цінностей та ідеалів.

За авторським задумом, твір має своєрідне обрамлення. Композиційно текст вибудовується так, що головний герой Трохим Яшник на початку повісті (він – молодий наймит) і в кінці повісті (він поважний мільйонер, старий чоловік) зустрічає одну й ту саму людину, яка відіграла знакову роль у його житті. Але якщо на початку твору незнайомиць – Придибалка (у тексті твору не раз наголошено, що він втілення лукавого) вступає в діалог з головним героєм і наставляє його забути про Бога заради того, щоб прожити вік задля власного задоволення, то в кінці повісті під час зустрічі Придибалки і Трохима між героями діалог відсутній, та він тепер і недоречний, бо весь цей час Трохим Яшник жив як атеїст, а тому Придибалка, як пише автор, лише лукаво споглядає за ним і святкує перемогу.

Висновки. Повісті Костомарова – самобутне явище української літератури. Вони продовжують традиції класичної повісті, написані на основі кримінальних архівних матеріалів, такі категорії, як злочин і кара, розглядають не в їхньому кримінальному значенні, а як етичні категорії. Герої повістей проходять через низку випробувань і постають у ситуації вибору, що дає можливість читачам дати морально-етичну оцінку вчинкам.

Список літератури:

1. Задорожна Л. Історія української літератури кінця XVIII – 60-х років XIX століття / Л. Задорожна. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – 226 с.
2. Іларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. – К.: АТ «Обереги», 1991. – 424 с.
3. Історія української літератури XIX століття / за ред. акад. М. Г. Жигулинського: У 2 кн. – Кн. 1. – К.: Либідь, 2005. – 656 с.
4. Козачек Я. Ідейно-естетичний концепт національного в російськомовній прозі М. Костомарова (на матеріалі повісті «Кудеяр») / Я. Козачек // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 32-42.
5. Костомаров М. Твори: в 2-х т. / М. Костомаров. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Повісті / упоряд., авт. передм. та приміт В. Л. Смілянська. – 1990. – 780 с.
6. Теория литературы: учебное пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений: в 2-х т. / [под ред. Н. Д. Тамарченко]. – Т. I: Теория художественного дискурса / Н. Д. Тамарченко, В. И. Тюпа, С. Н. Бройтман. – М.: Изд. центр «Академия», 2004. – 512 с.

Жиженко Л.Б., Князева Р.В.

Донбасский государственный педагогический университет

ЖАНРОВАЯ СПЕЦИФИКА ПОВЕСТЕЙ НИКОЛАЯ КОСТОМАРОВА**Аннотация**

Исследовано формо-содержательные особенности повестей Н. Костомарова. Обозначено морально-психологические коллизии, проблематику и сюжетно-композиционные возможности. Определено традиции и новаторство Н. Костомарова-прозаика. Обозначено особенности моделирования характеров героев.

Ключевые слова: жанр, повесть, проблематика, коллизия, характер.

Zhyzhchenko L.B., Knyazeva R.V.

Donbass State Pedagogical University

GENRE SPECIFICITY OF THE STORIES OF NIKOLAI KOSTOMAROV**Summary**

Form-based features of N. Kostomarov's novels are investigated. Moral-psychological collisions, problems and plot-composition possibilities are indicated. The traditions and innovations of N. Kostomarov-prose writer are determined. The features of modeling characters of heroes are indicated.

Keywords: genre, novel, problems, collision, character.

УДК 821.161.1:929

ОППОЗИЦИЯ «АВТОР – ЧИТАТЕЛЬ» В РОМАНЕ Т. ТОЛСТОЙ «КЫСЬ»

Казаков И.Н.

Донбасский государственный педагогический университет

В статье исследуется характер воплощения фигур Автора и Читателя в сюжете романа Т. Толстой «Кысь». Сделан вывод о постмодернистской природе дискредитации указанных инстанций. В произведении уже на сюжетном уровне моделируется постмодернистская ситуация смерти автора, единственный пишущий «автор» оказывается всего лишь скриптором, а «читатель» не способен к сколько-нибудь адекватной интерпретации текста.

Ключевые слова: постмодернизм, автор, читатель, скриптор, Т. Толстая, роман «Кысь».

Постановка проблемы. Провозглашенная постструктуралистами идея «смерти субъекта» (М. Фуко), затем переосмысленная постмодернистами как «смерть автора» (Р. Барт), в конкретной литературной практике постмодернизма часто выходит за рамки теоретического концептуального принципа и получает реализацию непосредственно на сюжетном уровне. В этом отношении показателен роман Т. Толстой «Кысь» (2000).

Цель настоящей статьи – исследование оппозиции «Автор – Читатель» на сюжетном уровне романа Т. Толстой «Кысь» – одного из наиболее резонансных постмодернистских произведений русской литературы XXI в.

Анализ основных исследований и публикаций. Особенности поэтики, жанра и стиля романа Т. Толстой «Кысь» анализируются в работах Т.Т. Давыдовой, В.В. Десятова, О.Е. Крыжановской, О.А. Пономаревой, А.В. Прониной, Э.Ф. Шафранской, Н.А. Эскиной и др. Вместе с тем проблема взаимодействия инстанций автора и читателя на сюжетном уровне романа «Кысь» не получила достаточного освещения в научной литературе.

Изложение основного материала. В романе Т. Толстой рассказывается о событиях, произошедших спустя двести лет после некоего атомного Взрыва, изменившего земные биологические формы и отбросившего человечество в культурном и социальном развитии в эпоху неолита. В этом далеком будущем существуют три основные расы: «Прежние» – те, кто выжил после Взрыва и до него принадлежал к интеллигенции, «перерожденцы» – уцелевшие представители низов общества и «голубчики» – люди-мутанты, родившиеся после Взрыва и духовно деградировавшие. Повествование ведется от имени некоего безличного голубчика, голос которого часто сливается с голосом главного героя произведения Бенедикта, служащего в Рабочей Избе, где переписывают произведения, якобы написанные главой изображенного социума – Набольшим Мурзой Федором Кузьмичом Каблуковым. На самом деле Федор Кузьмич сам переписывает книги, которые уцелели после Взрыва и хранятся в его библиотеке, наглухо закрытой для остальных голубчиков. В Рабочей Избе присланные Набольшим Мурзой тексты «перебеляют» другие скрипторы, в том числе и Бенедикт, который пытается по-своему трактовать написанное, что приводит к рождению Читателя, превращающегося, согласно постмодернизму, в «нового *Dieu*

cache («сокровенного Бога») – наделяющего слова смыслом, именующего вещи и упорядочивающего мир своим взглядом» [6, с. 958].

Постмодернистская эстетика, отвергающая канонические авторитарные трактовки, постулирует существование бесконечного множества возможных интерпретаций текста. Бенедикт как раз и становится в романе читателем, трактовки которого крайне далеки от центрирующих традиционных интерпретаций. Специфика трактовок Бенедикта обусловлена тем, что его мышление, как и у большинства других голубчиков, конкретно и достаточно примитивно. Интересует героя, прежде всего, сюжет произведений, их внешняя занимательность. Показательно, что, прочитав все книги в доме своего тестя – Главного Санитара, Бенедикт неутомимо ищет новые тексты, поскольку старые перечитывать попросту неинтересно: «Пробовал прежние книги перечитывать, да это же совсем не то. Никакого волнения, ни трепета, али предвкушения нету. Всегда знаешь, что дальше-то случилось; ежели книга новая, нечитанная, так семь потов спустишь, волнуешься: догонит али не догонит?! Что она ему ответит?! Найдет он клад-то? Али вороги перехватят?! А тут глазами по строчкам вяло так водишь, и знаешь: найдет; али там догонит; поженятся; задушит; али еще что» [5, с. 266]. Герой неизменно соотносит прочитанное со своим личным жизненным опытом, его ассоциации конкретно-примитивны и остаются в рамках родной дисперсионной рационалистической среды: «Жили были дед да баба, – строчил Бенедикт, – и была у них курочка Ряба. Снесла раз курочка яичко, не простое, а золотое...» Да, Последствия! У всех Последствия! Вот и у Анфисы Терентьевны прошлый год тоже с курами беда вышла. И ведь какие куры были: ладные, крупные, как на подбор. Яйца несли черные да мраморные – залюбуешься! Квас из тех яиц сразу в голову ударял. ... И вот эти куры взбесились. Летать перестали, петь бросили, осень прошла, зима на носу, все птицы на юг подались, а эти, бешеные, – ни в какую. Анфиса Терентьевна их метлой, хворостиной, – упираются, хохлятся, да еще будто и по-человечески заговорили. «Куда-а?» спрашивают. А яйца из них поперли белые, страшные, крупные. Баба от страху чуть с ума не сошла» [5, с. 35–36];

«Хочу быть дерзким, хочу быть смелым,
Хочу одежды с тебя сорвать!

Хочешь – дак и сорви, кто мешает? Бенедикт раньше удивлялся: кто ж ему, Набольшему Мур-

зе, долгих лет ему жизни, слово поперек скажет? Срывай. Хозяин – барин. Но теперь, конечно, когда он Федора Кузьмича, слава ему, воочию лицезреть сподобился, – теперь призадумался: видать, ему, с его росточком, до бабы и не допрыгнуть, вот он и жалобится. Дескать, сам не управлюсь, подсобляй!» [5, с. 107].

Сознание начитанного Бенедикта насквозь интертекстуально. Сегменты повествования, где фокусом наррации оказывается главный герой, испещрены цитатами из переписанных или прочитанных им произведений. Однако, поскольку Бенедикт не в состоянии их адекватно воспринять, эти цитаты оказываются в совершенно чуждом для них конкретно-примитивном, подчас демонстративно сниженном, контексте: «И еще холопа нанял всю эту тяжесть до дома доволочь, а по правде сказать, не столько оно тяжело было, сколько знатность свою охота было вволюшку выказать. Дескать, вознесся выше я главою непокорной александрийского столпа, ручек не замараю тяжести таскавши. Обслугу держу. Не вам чета» [5, с. 97]; «Буйствовало знатно, катились-валялись, в чехарду играли. На четвереньках бегали, Оленька – так, в чем родилась, а Бенедикту охота пришла на голову кикую Оленькину напаялить, бисером шуршать, а к тому месту, где раньше хвост был, – колобашки прикрутить, чтоб грохоту больше было; а веревку привяжешь, колобашки нанижешь, гром стоит, – милаи вы мои, прямо гроза в начале мая; и чтоб козляком бляеть» [5, с. 216–217].

Однако далеко не всегда подобная цитация создает комический эффект: «Сам собою, точно главная, волшебная кожа, лег на плечи балахон, надежной защитой вспорхнул на лицо колапак; видеть меня нельзя, я сам всех вижу, насквозь! Оружие крепкое, верткое само приросло к руке, – верный крюк, загнутый, как буква «глаголь»! Глаголем жечь сердца людей!» [5, с. 281–282]. В сознании Бенедикта, который под влиянием тестя стал одним из Санитаров, охотящихся на тех, кто тайком хранит запрещенные старопечатные книги, крюк – орудие пытки и казни – ассоциируется с буквой «глаголь», что приводит к неожиданной злобещей и мрачной интерпретации пушкинского «Пророка». Здесь проявляется свойственная постмодернизму автоирония: автор как будто исподтишка намекает читателю на те возможные несообразные крайности, к которым может привести чрезмерная свобода внезапно родившегося читателя, не обремененного должным уровнем культуры и образования. Здесь сказывается характерное для постмодернизма явление, которое И.П. Ильин назвал страхом перед «несостоявшимся читателем» [1, с. 165].

Явная издевка над подобным читателем содержится в главе с красноречивым названием «Хер», где повествуется о попытках Бенедикта систематизировать книги в библиотеке своего тестя – Главного Санитара. Принципы каталогизации оказываются вполне соответствующими уровню сознания героя: «С ветром споря», «Справочник партизана», Сартр, Сартаков, «Сортировка бытового мусора», Софокл, «Совморфлоту – 60 лет» [...] «Чума»; «Чумка у домашних животных»; «Чум – жилище народов Крайнего Севера» [...] Хлебников, Караваева,

Коркия... Колбасьев, Сытин, Голодный... Набоков, Косолапов, Кривулин... Мухина, Шершеневич, Жуков, Шмелев, Тараканова, Бабочкин... М. Горький, Д. Бедный, А. Поперечный, С. Бытовой, А. Веселый» [5, с. 212–213].

Однако сам Бенедикт вполне постмодернистски полагает себя тем самым Читателем-«сокровенным Богом», стоящим выше автора. В этом отношении очень показателен характер восприятия Бенедиктом Пушкина. Для Истопника Никиты Иваныча (Прежнего, который пытается возродить утраченную духовность в голубчиках) «Пушкин – наше все: и звездное небо, и огонь в груди!» [5, с. 166]. В сознании старой интеллигенции Пушкин превратился в миф, именно этот Автор стал символом и квинтэссенцией русской культуры и духовности. Миф не отделим от ритуала, связанного с ним. Стремясь приобщить голубчиков к вечным ценностям, Никита Иванович просит Бенедикта вырезать из дерева памятник Пушкину. Сооружение памятника Пушкину и столба с надписью «Никитские ворота» как раз и становится для Никиты Иваныча тем ритуальным действием, которое должно положить начало Ренессансу высокодуховной культуры прошлого: «Чтобы память была о славном прошлом! С надеждой на будущее! Все, все восстановим, а начнем с малого! Это же целый пласт нашей истории!» [5, с. 273].

Бенедикт же упорно не желает замечать того пьедестала, на который пытается возвести Пушкина Истопник. В сознании Бенедикта масштаб личности Пушкина вполне сопоставим со знакомыми ему голубчиками, которые на столбе «Никитские ворота» отставили «матерных семь слов, картинку матерную, Глеб плюс Клава, еще пять матерных, «Тут был Витя», «Нет в жизни счастья», матерных три...» [5, с. 273]. На восклицание Никиты Ивановича о культурной значимости Никитских ворот («Это же целый пласт нашей истории! Тут Пушкин был! Он тут венчался!» [5, с. 273]) Бенедикт спокойно отвечает: «Был пушкин... Тут, в сараюшке, он у нас и завелся. Головку ему выдолбили, ручку, всё чин чинарем... Тут и Витя был» [5, с. 273–274].

Бенедикт не видит в Пушкине абсолютно ничего сакрально-мифологического. Для него поэт – всего-навсего деревянное изделие, «буратина» (характерно, что в речи нарратора и Бенедикта слово «Пушкин» всегда пишется со строчной буквы), обыкновенная фигурка из дерева, вырезанная, к тому же, им самим. Это ведь он сам, Бенедикт, «кудерики сверлил, затылок на нет сводил, чтоб гений больше как бы ссутулимшись стоял, как есть он очень за жизнь в общем и целом опечален; пальцы там, глазки», на всякий случай вырезал поэту шесть пальцев на руке: «так по столярной науке всегда полагается: лишнее про запас никому не мешает. Мало ли как повернется, ошибку какую допустишь, по пьяному делу не туда топором наподдашь. Лишнее потом всегда обрубить можно. [...] который таперица палец певцу свободы оттапять желательно? А выбор большой, самому приятно, на любой же вкус!» [5, с. 180–181].

Бенедикт, следовательно, является не почитателем, а непосредственным творцом, создателем Пушкина, иными словами, богом для своего

творения. Показательно, что собственную первичность по отношению к Пушкину (шире – Автору) Бенедикт (шире – Читатель) осознает достаточно четко: «Ты, пушкин, скажи! Как жить? Я же тебя сам из глухой колоды выдолбил, голову склонил, руку согнул: грудь скрести, сердце слушать: что минуло? что грядет? Был бы ты без меня безглазым обрубок, пустым бревном, безымянным деревом в лесу; шумел бы на ветру по весне, осенью желуди ронял, зимой поскрипывал: никто и не знал бы про тебя! Не будь меня – и тебя бы не было!» [5, с. 269].

Обращает на себя внимание характер описаний фигуры Пушкина в романе. Они носят неизменно иронично-пародийный и сниженный характер: «Вот он стоит, как куст в ночи, дух мятежный и гневный; головку набычил, с боков на личике две каклеты – бакенбарды древнего фасону, – нос долу, пальцами как бы кафтан на себе рвет. На голове, конечно, птица-блядуница расселась, а такая у ей манера, у бессовестной: чего увидит, то и обгадит, оттого и прозвище ей дано срамное, за срамотищу за ее» [5, с. 182]. Показательна реакция «прежнего» диссидента Льва Львовича, впервые увидевшего творение Бенедикта: «Ну чистый даун. Шестипалый серафим. Пощечина общественному вкусу» [5, с. 181]. Такой ракурс изображения демонстрирует резко негативный подход постмодернистов к фигуре Автора как таковой.

Вместе с тем сниженная оценка Пушкина несколько корректируется мыслью о том, что только культурный уровень Читателя предопределяет ту высоту пьедестала, на которую может подняться Автор: «Это верно, кривоватый ты у меня, и затылок у тебя плоский, и с пальчиками не порядок, и ног нету, – сам вижу, столярное дело понимаю.

Но уж какой есть, терпи, дитятко, – какие мы, таков и ты, а не иначе!» [5, с. 269]. Ни нарратор, ни Бенедикт принципиально не способны адекватно оценить значение личности и наследия Пушкина, их рецепция ограничена культурным уровнем и практическим опытом собственной среды: «Сырая метель набросала пушкину вороха снега на сутулую голову, на согнутую руку, будто лазал он по чужим избам, по чуланам подворовывать, набрал добра сколько нашлось, – а и бедное то добро, непрочное, ветошь одна, – да и вылезит с-под клетки, – тряпье к грудям притиснул, с головы сено трюхлявое сыплется, все оно сыплется!» [5, с. 268].

Подобная «реабилитация» Пушкина как автора обусловлена, по крайней мере, двумя обстоятельствами. Во-первых, как убедительно доказано А.Ю. Мережгинской, в русском постмодернизме, в отличие от западного, «актуализируется целостность, а не дискретность, синтез, а не деконструкция, придание смысла человеческого существованию, истории, а не констатация тупика в развитии» [2, с. 412]. Пушкин как раз и становится у Т. Толстой пусть помятым и забытым, но все же аккумулятирующим представление о духовном и вечном культурным центром, к которому притягивается вектор заблудшей и одичавшей души голубчика. Показательно, что в трудные минуты жизни, в периоды тоски и отчаяния Бенедикт приезжает излить свою душу

именно к Пушкину. Во-вторых, Пушкина вполне можно отнести к такому типу Авторов, которые, по мнению постмодернистов, находятся в так называемой «транс-дискурсивной позиции» [3, с. 20]. Подобный Автор, в отличие от Автора, погруженного в определенную дискурсивную традицию, не только создает собственные тексты, но и инициирует возникновение произведений других Авторов. В этом смысле несомненна авторитетность Пушкина даже в постмодернистском дискурсе.

В романе представлен еще один «автор» – Набольший Мурза Федор Кузьмич. В обрисовке этого персонажа нет уже и намека хотя бы на частичную реабилитацию, как это происходит с Пушкиным. Федор Кузьмич мнит себя чуть ли не Иисусом Христом, именуюсь не только «Секлетарем и Академиком и Мореплавателем» [5, с. 77], но и Плотником, или, по крайней мере, полубогом, эдаким Гайаватой постцивилизации, подавившим голубчикам все: от колеса до грамоты. Однако объективно он в большей степени подобен гофмановскому Цинноберу и пушкинскому Черномору: «...ростом Федор Кузьмич не больше Коти, едва-едва Бенедикту по колено. Только у Коти ручонки махонькие, пальчики розовенькие, а у Федора Кузьмича ручищи как печные заслонки, и пошевеливаются, все пошевеливаются» [5, с. 67]. Сочетание маленького роста и очень уж средних умственных способностей Федора Кузьмича с гигантскими амбициями и гипертрофированным культом его личности делает образ Набольшего Мурзы язвительной сатирой на чуть ли не всех руководителей Советского Союза. Однако негативные коннотации образа Федора Кузьмича в «Кыси» связаны не только с тем, что он является лидером тоталитарного общества, но и с тем, что он *автор*. Федор Кузьмич абсолютно бесцеремонно использует в своих целях ситуацию смерти Автора (причем, смерти в буквальном смысле – все настоящие писатели погибли или до, или во время Взрыва). «Набольший Мурза», имеющий огромную библиотеку, старательно переписывает чужие тексты и отдает их в качестве собственных произведений «перебелять» в Рабочую Избу. Тем самым он попросту узурпирует роль Автора, выдавая себя за последнего, будучи на самом деле всего лишь типичным скриптором, заменившим в постмодернистской текстологии автора.

Выводы. Как видим, в романе «Кысь» уже на сюжетном уровне моделируется постмодернистская ситуация смерти автора: все литературные тексты написаны давным-давно, в современности голубчиков ничего нового не создается; единственный автор – «Набольший Мурза» Федор Кузьмич – является всего лишь скриптором, который переписывает чужие произведения. Фигура Автора, таким образом, превращается в фикцию и практически полностью нивелируется. Дискредитируется в «Кыси» и значение рожденного Читателя, который ничтоже сумняшеся возомнил себя «сокровенным Богом», хотя и не способен к сколько-нибудь адекватной интерпретации текста.

Перспективы дальнейшего исследования романа Т. Толстой «Кысь» связаны, на наш взгляд, с изучением специфики постмодернистского нарратива и анализом неповторимой художественной речи произведения.

Список литературы:

1. Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: Эволюция научного мифа / И.П. Ильин. – М.: Интрада, 1998. – 255 с.
2. Мережинская А.Ю. Художественная парадигма переходной культурной эпохи: Русская проза 80-90-х годов XX века / А.Ю. Мережинская. – К.: ИПЦ «Киевский университет», 2001. – 433 с.
3. Можейко М.А. Автор / М.А. Можейко // Постмодернизм: Энциклопедия / сост. и ред. А.А. Грицанов, М.А. Можейко. – Минск: Интерпрессервис, Книжный Дом, 2001. – С. 18-20.
4. Нестюричева Н. Пушкинский текст в романе Т. Толстой «Кысь» / Надежда Нестюричева // Филолог. – 2012. – Вып. 20. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_20_441
5. Толстая Т. Кысь / Татьяна Толстая. – М.: Эксмо, 2004. – 368 с.
6. Усманова А.Р. Читатель / А.Р. Усманова // Постмодернизм: Энциклопедия / сост. и ред. А.А. Грицанов, М.А. Можейко. – Минск: Интерпрессервис, Книжный Дом, 2001. – С. 957-962.

Казаков І.М.

Донбаський державний педагогічний університет

ОПОЗИЦИЯ «АВТОР – ЧИТАЧ» У РОМАНИ Т. ТОЛСТОЙ «КИСЬ»**Анотація**

У статті досліджено характер втілення фігур Автора та Читача у сюжеті роману Т. Толстої «Кись». Зроблено висновок про постмодерністську природу дискредитації означених інстанцій. У творі вже на сюжетному рівні моделюється постмодерністська ситуація смерті автора, єдиний живий «автор» є усього-на-всього скриптором, а «читач» не здатний до скільки-небудь адекватної інтерпретації тексту.

Ключові слова: постмодернізм, автор, читач, скриптор, Т. Толстая, роман «Кись».

Kazakov I.N.

Donbas State Teachers' Training University

OPPOSITION «AUTHOR – READER» IN THE NOVEL «KYS» BY T. TOLSTAYA**Summary**

The article deals with the way the figures of Author and Reader are represented in the plot of the novel «Kys» by T. Tolstaya. The discreditation of the figures is proved to have the features of postmodernist literature. The product is already on the scene level is modeled postmodern situation the author's death, the only writing «author» is only the copyist, and the «reader» is not capable of any adequate interpretation of the text.

Keywords: postmodernism, author, reader, copyist, T. Tolstaya, novel «Kys».

УДК 821.161.2-31.09«19»

СЮЖЕТНА МОДЕЛЬ НА ОСНОВІ ЗІТКНЕННЯ/ЗІСТАВЛЕННЯ РІЗНИХ ЖІНОЧИХ ДОСВІДІВ У МАЛІЙ ПРОЗІ ІРИНИ ВІЛЬДЕ

Карабльова О.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті з'ясовано особливості сюжетного моделювання в малій прозі Ірини Вільде із залученням жіночого досвіду. Схарактеризовано зразки зіставлення різних жіночих досвідів («Кар'єра», «Весна», «Лист») і прийом використання двох досвідів однієї жінки («Пригода Уляни»), на основі яких утворюється сюжетний конфлікт, рушій події.

Ключові слова: сюжет, жіночий досвід, гендерне зіставлення, гендерна асиметрія, конфлікт.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Феміністські дослідження, відкривши «гендер» та його наслідки для знання, поставили питання – яким чином «гендерні переконання» письменника відбиваються на його погляді на світ. Вони виявили і обґрунтували цінність жіночого досвіду як джерела знання, проголосили гендерну рефлексивну практику як важливу складову дослідження літературного процесу. Основними аспектами дослідження виступають суб'єктивні уявлення жінки як індивіда про своє життя та соціальну реальність.

Поняття жіночого досвіду як варіативного та перспективного знання притаманне Ірині Вільде. Вона була знайома із феміністичними ідеями західноукраїнських жінок-письменниць, зокрема Ольги Кобилянської, Наталени Королеви та ін. Була вона також знайома з марксистським фемінізмом за працями Олександри Колонтай, Клари Цеткін та ін.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У сучасних гендерних дослідженнях жіночий досвід осмислюється з позицій різних наукових напрямків, які привертати увагу дослідників протягом історичного розвитку жіночого руху. Це сприяло ствердженню жіночої прози як частини феміністської культури. Гендерний аналіз прози Ірини Вільде здійснили В. Агеєва, І. Захарчук, але неповторність та актуальність жіночого досвіду в сюжетних моделях малої прози письменниці потребують подальшого дослідження.

Метою статті є: з'ясувати особливості сюжетного моделювання в малій прозі Ірини Вільде, пов'язані насамперед із залученням жіночого досвіду як категорії дії.

Завдання статті полягає у виявленні різних типів жіночого досвіду та різних способів їхнього зіткнення/зіставлення як основи розвитку сюжетної дії в малій прозі письменниці.

Виклад основного матеріалу дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів. У малій прозі Ірини Вільде зіставляється не тільки жіночий досвід із чоловічим, а й різні типи жіночого досвіду між собою. Робиться це з метою продемонструвати поступ у плані відвоювання жінкою для себе власного фемініного простору. З цієї метою письменниця часто зображує жінку із досвідом старої патріархальної маскуліної культури, де вона посідає скромне місце берегині домашнього вогнища – із досвідом жінки, яка порушує усталену патріархально-традиціоналістську схему життя та вирушає на пошуки нового щастя.

Наприклад, у повісті «Кар'єра» Ірини Вільде дуже чітко проглядають два типи жіночого досвіду, на основі яких і утворюється сюжетний конфлікт, рушій події. Фактично, сюжет у цьому творі складає опис та зіткнення двох жіночих досвідів: патріархального, маргінального та емансипованого, модерного.

У ранній новелістиці Ірини Вільде також маємо зразки зіставлення різних жіночих досвідів. Зокрема, у новелі «Лист» (1935 р.) жіночий досвід дочки Олени протиставлений жіночому досвіду матері, яка покинула родину тоді, коли Олена була ще маленькою дівчинкою. Олена навпаки дуже тяжіє до родинного затишку та, маючи омріяного чоловіка, навіть думки такої не припускає, щоб покинути його та свій дім, але певні дисонанси вже проглядають в її сімейному житті: «...Я можу тепер за кожним разом вибігати йому назустріч, і те, що тепер не потребує більше «забувати» книжки, щоб увійти до кімнати, де він перебуває, і те, що можу тепер доскоху держати його руку в своїй долоні – все це сповнює моє серце таким смутком, такою тугою за тими часами, за мною, за ним, за моїми мріями з тих часів, що я мимохідь не можу почуватися тепер щасливою» [2, с. 68-69].

Поєднує матір та її доньку це нестримне невгамовне устремління до високого щастя. І хто знає, можливо донька також залишить затишну домівку та вирушить у широкий світ, куди покликає її успадковане від матері прагнення високого щастя. У новелі немає конкретизованої кінцівки, оскільки вона завершується медитативним сповідальним фрагментом оповіді.

У малій прозі Ірини Вільде зустрічається прийом використання двох досвідів однієї жінки. Зразком такого конструювання сюжету може бути новела «Пригода Уляни» (1933 р.). Героїня твору Уляна, доярка двадцяти шести років, одержує телеграму від свого старого та осоружного чоловіка, що кличе її приїхати до Львова та зустріти його з потяга, щоб прогулятися великим містом, в якому вона, мати двох дітей, ніколи не була. Ця новела має навдивовижу чітку структуру (не властиву більшості новел авторки): експозиція відсутня. Але є зав'язка – одержання телеграми від чоловіка, розвиток дії – шлях до Львова, думки про жіночу долю, кульмінація – Уляна усвідомлює, що є судженою Юрія, розв'язка – Уляна прощається з Юрієм та зустрічає чоловіка з поїзда, епілог – сцена зустрічі з чоловіком. Такою є фабульна (подієва) фрагментація тексту, проте, якщо визнати за дійсну

історію еротичну пригоду Уляни, то схема сюжету буде мати зовсім інший вигляд.

Поява еротичного компоненту в структурі сюжету трансформує його, сприяє його переродженню на модерністський, імпресіоністичний сюжет з фрагментованою структурою та акцентованою увагою на особистісних жіночих враженнях та переживаннях. В центрі оповіди опиняється сама Уляна, її сприйняття, її переживання, її враження. Новела є документом жіночого досвіду саме Уляни, але цей жіночий досвід змінюється.

Еротична пригода Уляни починається тоді, коли вона знайомиться з Юрієм на вокзалі та погоджується прогулятися із ним містом. Чоловік ніби пропонує їй зіграти у якусь дивну гру: «Нехай вам здається, що я ваш суджений... Прошу, прошу не відмовте мені бути п'ять годин моєю судженою... Я маю двадцять сім літ і ніколи ще, даю слово, не був заручений» [3, с. 84]. З того моменту коли Уляна погодилась на цю дивну гру, вона вступила на нове для себе поле життя, де інші жінки й чоловіки, де інші вулиці та все інше. Уляна вирушає з Юрієм купувати собі новий капелюшок та різні жіночі дрібнички. Уляна інтуїтивно починає зіставляти свого чоловіка Остапа та Юрія, при цьому переваги останнього стають дедалі більшими.

Її досвід заміжньої жінки (7 років у шлюбі) був і не радісним, і не сумним: «За сім років її чоловік перший раз подумав, що й вона може зазнати іншої радості, як лише тої, що квочка із двадцяти яєць щасливо вивела двадцять курчат» [3, с. 80]. Щойно Уляна порушила звичний хід життя у своєму домі, як це всі помітили, з чого кмітливий читач може зробити висновок про діапазон її життєвих подій та вчинків. Таким чином, письменниця підводить до висновку про дуже скромне, позбавлене будь-якої радості заміжнє життя Уляни.

Зустріч з Юрієм, який і за віком, і за ментальністю їй дуже підходить, бентежить її душу. Гра в судженого раптово стає грою в реальність. Уляна починає соромитись свого реального судженого – підстаркуватого чоловіка. Юрій дарує їй інший, альтернативний, жіночий досвід. З ним вона відвідує гарні магазини, п'є каву та почувається справжньою жінкою, гідною любові та поваги. Вона навіть починає вередувати, диктувати умови поведінки Юрію, коли забороняє йому виходити до поїзда разом із нею. Врешті, вона припиняє гру різким прощанням. Відразу шкодує за цим та обертається, щоб побачити ще раз Юру, але той йде, не обертаючись та зникає у натовпі. Її другий жіночий досвід, ледь накреслившись, зникає.

Повість «Весна» (1952 р.) спрямована на зіставлення двох жіночих досвідів – Софії та Аннет – та замислена у набагато ширшому розрізі як зіставлення капіталістичної жіночої ідентифікації та соціалістичної. Безперечно, на цьому творі позначився принцип соціального замовлення, численні ретушування радянської дійсності, до яких вдавалась Ірина Вільде, не проминули і цей твір. Проте не можна не враховувати ту художню досконалість, з якою письменниця відтворює світовідчуття двох дівчат, при чому, спираючись на принципи об'єктивізації, адже героїні не самі про себе розповідають, вводиться щиросердний оповідач, який не прагне викривити історію, бо

вона є ностальгічною історією і його власного життя. Стосовно Аннет застосований навіть прийом подвійного переповідання.

Фактично, у цьому творі маємо дві паралельно відтворювані сюжетні лінії, кожна з яких пов'язана із долею однієї з дівчат, а наприкінці обидві зливаються. Щодо Аннет відчутна певна ідеалізація образу та загострення уваги на її природній красі: «В житті не бачив Савелій більш чудових очей, як мала Аннет. Подовгасті, смолясто-чорні, блискучі, завжди запитливі очі ті мали ще й властивість з'являтися там, де їх, по суті, не було поблизу...» [1, с. 139]. Зовнішність дівчини має у творі сюжетний сенс, оскільки Савелій підсвідомо буде шукати такі очі скрізь, де опиниться за волею долі.

Аннет у повісті «Весна» стає втіленням пригноблення жіночої ідентичності та згортання жіночого простору як результату ідеології капіталістичної Франції. Аннет потрапляє у скрутне матеріальне становище тому, що батька забрали на війну і він пропав без вісти. А пенсію по батькові «не змогла виходити», бо «хтось доніс на батька Аннет, наче він в останні місяці війни бився в загоні радянських партизанів десь під Польщею» [3, с. 152]. Потім мати Аннет не могла знайти роботу, оскільки її чоловіка вважали пов'язаним із радянською державою, врешті, знаходить роботу у кафе Фроша, де колись її чоловік любив відпочивати. Тобто у повісті демонструється, у який спосіб здійснювалось обмеження фемінного простору самою суспільною системою. Незалежно від особистості самої жінки створювались такі чи інші умови її існування, прийняття чи неприйняття суспільством її особистості, праці тощо.

Жаннет опиняється посудомийкою у кафе Фроша тому, що більше ніде її не брали на роботу, проблема її власного вибору взагалі не виникає, такий вибір не передбачається суспільством. Жаннет одержує цю роботу тому, що Фрош хоче убезпечитися на всякий випадок від суспільної підозри у його неблагонадійності: «...Щоб, коли до чого, ти могла б засвідчити, що дядько Фрош допомагав бідним вдовам загиблих на війні...» [1, с. 153]. Жаннет не має жодного вибору, вона не може відмовитися від такої нетворчої та непрестижної роботи, бо іншої їй просто ніхто не пропонує, а без роботи вони з Аннет не матимуть кусня хліба. І. Вільде змальовує безпросвітну ситуацію родини Декаре з тим, щоб наголосити на гендерній асиметрії у суспільних взаємовідносинах, наголосити на кричущій несправедливості суспільної детермінації жінки як маргінальної особи, як позбавленої елементарного вибору та керованої соціумом навмання. Навіть смерть матері від отруєння рибою в закладі Фроша не викликає у суспільстві належної уваги, немає розслідування цього інциденту, а сам Фрош просить не афішувати той факт, що отруєння сталося його продуктами, бо тоді відвідувачів поменшає. Знесилені жінки погоджуються навіть на це. Створюється таке враження, ніби все своє життя Жаннет тільки те й робить, що їй пропонують інші, зовсім зневажаючи власні потреби та бажання.

Жіночий досвід Жаннет повторюється в долі її доньки Аннет. Безправність та беззахисність – ці риси об'єднують доньку й матір. Ми детально ді-

знаємось про життя Аннет у Фроша з розповіді Савелія, переповіданої Марією Іванівною, Софійчиною вчителькою. Савелій стає свідком припинення Аннет, чує відверту лайку Фроша на неї. Парубок заступається за бідну французьку дівчинку не тому, що ледь побачивши її, закохався в неї, а тому, що не може терпіти несправедливості, що відчуває за собою велику силу приналежності до великої держави – Радянського Союзу. Він вступається за Аннет, яку Фрош зробив скрізь йому винною у той час, як вона навіть не одержувала зарплату. Савелій гордо визнає: «Я – громадянин Совет Уніон. Компрене, мосьє Фрош? Ви мені сказали, що у Франції карають законом за безпідставні наклепи, а в моїй державі покарали б довголітньою тюрмою за зведення неповнолітніх безборонних дівчат... Я піду од вас, мосьє Фрош, але я житиму поблизу і слідкуватиму за долею Аннет» [1, с. 169]. Момент ідеалізації радянської держави, безперечно, у цій сцені наявний, до того ж, мосьє Фрош страшенно лякається Савелієвої загрози та перестає чіплятися до Аннет, що вже само по собі швидше нагадує казку, ніж реальні обставини життя. Втім, нашим завданням не є розстановка ідеологічних акцентів малої прози І. Вільде, а у системі сюжету вчинок Савелія радикально змінює розвиток дії, наvertsає Фроша до, хай удаваного, а таки – гуманізму.

Савелій – Фрош утворюють гендерну асиметрію за принципом гендерного зіставлення того, як чоловіки у Франції та у Радянському Союзі ставляться до жінок, якою великою є різниця у відвойованому фемінному просторі у цих двох країнах. Савелій як заступник Аннет виконує функцію внесення гендерної рівноваги. Звичайно, перебільшені якості та можливості впливу іноземця на гендерну ситуацію всередині повоєнної Франції самі по собі вже становлять певну асиметрію зображуваного, проте за логікою ідеалізованої радянської ідеології та політики, сприймаються як логічно вивершена концепція гендеру.

Софія навпаки стає символом розширення фемінного простору та розкриття жіночих талантів у країні рад. Коли Софійка стає сиротою, її розміщують в дитбудинку, який змальований у повісті за поетикою раю, навіть міститься відверта вказівка на «райські» ознаки дитбудинку, оскільки будівники мали на меті створити його приємним для проживання дітей. Софійка, ледь потрапивши до дитбудинку, відчуває людське тепло, вкладене в його спорудження та утримання, а все її перебування в цьому будинку проходить настільки щасливо, що немає розповіді про жодну халепу, яку пережила Аннет. Більш за те, авторський коментар супроводить захоплене споглядання чистих білих скатертин та охайного помешкання для сиріт: «А що ж до цього дитячого будинку, – мусила я «розчарувати» дитину, то таких, як цей, є не сотні, а тисячі в Радянському Союзі» [3, с. 146]. Це зауваження персонажа-оповідача, Софійчиною вчительки Марії Іванівни, відразу розширює фемінний (поки що дитячий) простір до меж величезної країни, яка піклується про своїх маленьких громадян. Коли Софійка завершує семирічне навчання, то разом із іншими дітьми задає собі питання вибору долі, професії, нагадаємо, що таке питання взагалі не стояло перед Аннет.

Софійка має право обирати і користується ним: їде вчитись на агронома до сільськогосподарського технікуму в селі Вишня Рудківського району. І. Вільде змальовує і саме село Вишню, і дорогу до нього у веселих зелених барвах, а й саме навчання для Софійки складається як весела подорож по прекрасних місцях вітчизни. Вона не потерпає від жодних обмежень, завжди у веселому гуморі, завжди певна свого майбутнього, а якщо й плаче, то тільки від радості. Життєвий простір Софійки ніхто не обмежує, ніхто не позбавляє її права вибору та сподівань на гарну долю. Фактично, при змальованні долі Софійки письменниця вибудовує гендерну симетрію як ідеал соціального розвитку.

Контраверсійна сюжетика повісті виконує агітаційну та пропагандистську роль, презентуючи переваги радянського способу життя та радянський гендерний проект як досконалий. Французька ж гендерна ситуація інтерпретувалась на засадах асиметрії маскулінних та фемінних рольових функцій не на користь останніх. Пряма вказівка автора на момент зумисного зіставлення: «Чи не нагадує життєва ситуація, в якій опинилась Софія після смерті матері, подекуди, подібний момент з життя французької дівчини з містечка Жарден – чорноволосої Аннет?» [1, с. 149]. Потім ця відверта вказівка на зіставлення долі двох дівчат знову виринає у тексті не один раз, наприклад: «До речі, як же ця сторінка з історії Аннет різниться від тієї сторінки історії з життя Софійки, коли вона дізналась передчасно, що в неї вже немає матері!» [1, с. 155]. Сюжет повісті «Весна» має яскраво виражене агітаційно-пропагандистське спрямування, проте віртуозність письменниці на час написання твору була настільки високою, що ідеологічний сенс твору не тільки не гальмував художню дію, а й навпаки, сприяв послідовному викладові подій саме за логікою радянського гендеру.

Таким чином, використання принципу зіставлення двох жіночих досвідів, Софійчиного та Аннетового, мало в повісті «Весна» велике значення для конструювання сюжету, адже сюжет у творі має дві лінії (лінія Аннет та лінія Софійки), які, врешті, перетинаються дивним чином: Савелій закохується у Софійку, вважаючи, що вона має такі самі очі, які були в Аннет. Виклад фемінного досвіду обох дівчат почергово й склав, власне, сюжет твору. Така суто гендерна сюжетна трансформація хоча й не була істотно новою для української літератури, бо використовувалась Ольгою Кобилянською та іншими жінками-письменницями доби модернізму, все ж має певну новизну, бо Ірина Вільде захоплює гендерні зміни у суспільстві часів радянської влади. Жіноча суб'єктивність самою історією висувається на один рівень з чоловічою. Це і є провідною ідеєю твору.

Висновки і пропозиції. Сюжетна модель малої прози Ірини Вільде зазвичай створюється на основі якогось певного жіночого досвіду, навіть коли оповідачем (за рідкісним винятком) виступає чоловік. Особливість використання цієї сюжетної моделі полягає у переважанні оповіді від першої особи та підсиленої фрагментованості текстів.

Маємо зразки зіставлення різних жіночих досвідів («Кар'єра», «Весна», «Лист»), прийом

використання двох досвідів однієї жінки («Пригоди Уляни») письменницею для конструювання сюжету. Достеменність відтворення жіночого досвіду в малій прозі Ірини Вільде навіть за радянських часів базується на довірі жіночим

відчуттям та абсолютизації сфери жіночої емоційності. Великою перевагою Ірини Вільде як письменниці стало саме використання гендерної детермінанти щодо звичних стосунків та ситуацій на західноукраїнських землях.

Список літератури:

1. Вільде І. Весна // Кроки часу. Оповідання, нариси / Ірина Вільде – Львів: Каменяр, 1979. – С. 138-173.
2. Вільде І. Лист // Незбагненне серце / Ірина Вільде. – Львів, 1990. – С. 63-69.
3. Вільде І. Пригода Уляни // Незбагненне серце / Ірина Вільде. – Львів: Каменяр, 1990. – С. 78-87.

Караблева О.В.

Донбасский государственный педагогический университет

СЮЖЕТНАЯ МОДЕЛЬ НА ОСНОВЕ СТОЛКНОВЕНИЯ/СОПОСТАВЛЕНИЯ РАЗНЫХ ЖЕНСКИХ ОПЫТОВ В МАЛОЙ ПРОЗЕ ИРИНЫ ВИЛЬДЕ

Аннотация

В статье выяснены особенности сюжетного моделирования в малой прозе Ирины Вильде с привлечением женского опыта. Охарактеризованы образцы сопоставления разных женских опытов («Карьера», «Весна», «Письмо») и приём использования двух опытов одной женщины («Приключения Уляны»), на основе которых образуется сюжетный конфликт, двигатель событийности.

Ключевые слова: сюжет, женский опыт, гендерное сопоставление, гендерная асимметрия, конфликт.

Karableva O.V.

Donbass State Pedagogical University

SCENE-BASED MODEL OF COLLISION/COMPARISON OF DIFFERENT WOMEN'S EXPERIENCES IN THE PROSE BY IRYNA VILDE

Summary

The article determines the features of plot's model in the prose by Iryna Vilde with attract women experience. Characterized samples matching different women's experiences («Career», «Spring», «Letter») and use two experiences of one woman («the adventures of Juliana»), on the basis of which is formed of the plot, the conflict, the engine of happening.

Keywords: plot, female experience, gender comparison, gender inequality and conflict.

УДК 821.161.2.09

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ У РЕЦЕПЦІЯХ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Лисенко Н.В., Ковальов Р.Д.

Донбаський державний педагогічний університет

Стаття продовжує ряд публікацій про Олену Пчілку та родини Драгоманових і Косачів. У статті розглядаються спогади Ольги Драгоманової-Косач про брата Михайла. Проаналізовано обставини виховання дітей у родині. Висвітлено постать Михайла Драгоманова на строкатому суспільному тлі, в колі його рідних і друзів. Осмислено індивідуальні риси митця.

Ключові слова: рецепція, спогади, рід, автобіографія, інтелектуальні здібності.

Постановка проблеми. 2016 рік – ювілейний: 175-річчя від дня народження відомого українського історика, етнографа, літературного критика, публіциста, громадського діяча – Михайла Драгоманова. В українській літературі довгий час ім'я цієї видатної особистості прийнято було згадувати лише у зв'язку з його геніальною племінницею – Лесею Українкою. Поступово Михайло Драгоманов повертається з небуття в наукових працях дослідників, бо він гідний того, щоб про нього писали літературознавчі дослідження (статті, розвідки, монографії), захищали дисертації, аналізуючи життєвий і творчий шлях. Не залишили поза увагою свого старшого брата і Ольга Петрівна Драгоманова-Косач. У 1918 році до Олени Пчілки звернулися три українських видавництва з проханням написати спогади про Михайла Драгоманова. І тільки в 1926 році з нагоди 25-літніх роковин смерті брата Михайла Ольга Драгоманова-Косач подала свої спомини у часопис «Україна», хоч і нелегко було «ворушити спогади минулого, – чи ясного, та вже не вертаного, чи смутного, – та живучого!» [4, с. 401]. Ці матеріали є цінними джерелами для дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Епістолярну спадщину, літературно-критичну та публіцистичну діяльність Михайла Драгоманова досліджували Я. Голобородько [1], Я. Дашкевич [2], М. Дмитренко [3], А. Круглашов [4], О. Куца [5], В. Матвішин [6], Т. Третяченко [8; 9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Творчість і політична діяльність М. Драгоманова завжди привертала найпильнішу увагу дослідників. На жаль, цей оригінальний мислитель часто беззастережно зараховувався або до націоналістів, або ж до буржуазних лібералів. Вважаємо, що науково-об'єктивну оцінку може зробити людина, яка з дитячих років завжди була поряд, шанувала свій рід, боготворила брата, тобто ніхто інший, як рідна сестра – Ольга Петрівна Драгоманова-Косач. Невипадково, Олена Пчілка у спогадах писала: «...я зістаюся єдиною на світі з драгоманівської сім'ї, з того старішого покоління, що до нього належав брат Михайло; лише невелике число років одрізняє час його народження від мого: Михайло вродився у 1841 році, а я в 1849-му. Однакова доба, одна сім'я, багато всяких інших обставин і зв'язків єднають моє життя з Михайловичим... Годиться мені вчинити се уже з самої вдячності до величної пам'яті мого дорогого брата; він так багато зробив і для мене особисто: коли б не він, все життя моє минуло б зовсім по-іншому, зішло б на інший шлях» [7, с. 400].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є на основі аналізу спогадів Олени Пчілки висвітлити постать Михайла Драгоманова на строкатому суспільному тлі, в колі його рідних і друзів, осмислити індивідуальні риси митця.

Виклад основного матеріалу. «Спогади про Михайла Драгоманова», які склалися з 4 частин («Попереднє слово», «Рід», «Оточення і хатня наука», «У полтавських школах»), залишилися незакінчені, бо були доведені тільки до вступу Михайла Драгоманова в університет.

У «Попередньому слові» Олена Пчілка зображує чудовий краєвид, який розкривається перед читачем, якщо «дивитись... з високого узгір'я стародавнього, гетьманського міста Гадяча» [7, с. 399]. Ми бачимо, як у великій долині «сестриця Грунь вибігає з очеретів і перед самим Гадячем впадає Пселю в обійми, доповнюючи його води чистою, блакитною течією...» [7, с. 399]. А на останньому горбочку, поблискуючи золотим хрестом, стоїть маленька церква, присвячена архангелові Михайлові, який є патроном міста [7, с. 399]. Якщо повернутися ліворуч від Драгоманівської гори, то побачимо білі хатки, які розбіглися по підгір'ю разом з садочками аж до гадяцького Подолу. А на самій Драгоманівській горі стоїть «старосвітське дворище з забудованням під солом'яними стріхами. У більшому будинку, що стоїть повернений причілком до тихої, невеличкої вулички, омаєний давніми шовковицями та акаціями, народився Михайло Драгоманов» [7, с. 400].

Перш ніж говорити про Михайла, Олена Пчілка вирішила розказати про весь рід Драгоманових. Рід бере свій початок із Греччини від заволока, по національному походженню грека, який служив при гетьманському уряді Богдана Хмельницького в Чигирині [7, с. 401]. Також у частині «Рід» Олена Пчілка тлумачить слово «драгоман», яке в первісному змісті означало перекладача або людину, причетну до якоїсь місії, посольства, урядовця для справ дипломатичних [7, с. 402]. Загальна назва стала власною, а «родове прізвище Драгоман і Драгоманов зостанеться двоїстим: ...по-московському – Драгоманов, а селяни й міщани нашого рідного полтавського кутка казали й кажуть «Драгоман» або «Драгаман» [7, с. 402]. Також Олена Пчілка описує первісне гніздо Драгоманових, гарне село, в семи верстах від Гадячого – Монастирські Будища (теперішня назва села – Малі Будища – авт.). Саме в будиській оселі в подружжя Драгомана та Колодяжинської народився батько Михайла й Ольги Драгоманових – Петро Якимович, а «опріч цього найменшого сина... було в нашого діда ще двоє

старших синів – Олексій і Яків; була й дочка Ганна («Анна Акимовна»)» [7, с. 403]. Дід Яким дочку нікуди учитись не посилав, а видав заміж за гадяцького купця Ялового, який був «доволі багатий, мав свою крамницю у Гадяцькому, де торгував переважно рибою та сіллю, що привозилися з Криму» [7, с. 403-404]. Ганна Якимівна, залишившись ледве грамотною, «ходила по-міщанському і говорила «по-простому», себто мовою українською» [7, с. 404].

Син Олексій навчався в Гадячому, тому що Яким Драгоман сподівався передати господарство старшому в роді, коли настане час. Менші ж сини відправилися здобувати освіту до столиці, де поступили у «видатніші школи: Яков – до військової, а Петро, згідно з бажанням батьковим, – до «Училища правоведення», що випускало вчених правників та дипломатів» [7, с. 404]. Після закінчення навчання брати залишилися в Санкт-Петербурзі. Яків став офіцером і учасником руху декабристів одночасно. За те, що належав до товариства «З'єднаних слов'ян», був ув'язнений у Петропавлівській фортеці, засуджений на довічне заслання і звідти не повернувся. Петро ж, одержавши при військовому міністерстві посаду «вченого юриста», пропрацював до 1838 року і повернувся з Петербургу, коли помер батько. Сини поділили спадщину: будиська садиба дісталася старшому, Олексієві, а Петрові залишився хутір Сергіївський, який був далеко від Будищ і від Гадяча. Тому «Петро Якимович Д-ов наважив оселитися в Гадячому. Купив він собі там простеньку садибу в одного міщанина з готовим домочком, ... задумав одружитися» [7, с. 406] з панночкою-сусідкою, Єлизаветою Іванівною Цяцьківною, дочкою «полтавського дворянина, поміщика середньої руки Гадяцького повіту» [7, с. 406].

Батьки Михайла Драгоманова оселилися в досить просторому, перебудованому будинку з садочком, в якому дід Іван Прокопович Цяцька між грушами та шовковицями поставив десяток вуликів. До гадяцької оселі прилучився хутір Підварок, який дістався у спадок від поміщиків Стишевських. Сім'я Драгоманових жила в Гадячі, а на хуторі «завели хазяйство: поставили господарську будівлю, завели чимало скота...» [7, с. 408-409]. Поки Єлизавета Іванівна клопоталася господарством, Петра Якимовича обрали земським суддею. Серед дворянства Гадяцького повіту Петро Драгоманов здобув репутацію «непевного», який тягне руку за біднотою і виступає проти «своїх», бо одного разу підтримав позов рідних дівчини, яку за наказом поміщика на смерть закатували різками за нібито вкрадену нею коштовну річ (що пізніше знайшлася) [7, с. 409-410]. Деякі ж справи були зовсім забавні, про що неодноразово згадував Михайло Драгоманов у своїх творах.

Олена Пчілка в частині «Оточення і хатня наука» детально зупиняється на родинних стосунках. Так, вона наголошує на тому, що батько не дуже родичався з братом Олексієм, а тиха, сумирна тіточка Ганна Якимівна частенько приходила в гості до Драгоманових. Щодо родичів із маминої сім'ї, то їх приїздило чимало: дві сестри та два брати. Після їхньої смерті «припинився мамин цяцьківський рід» [7, с. 412]. Також бував у гостях Онуфрій Лукич Стешевський, дядько Єлизаве-

ти Іванівни Драгоманової, який ходив у якомусь брунатному жупанку і постійно привозив із собою гітару, яку називав бандуркою [7, с. 412].

Але найцікавішою постаттю, на думку Олени Пчілки, була бабуса Федора Петрівна, дружина по другому шлюбі Івана Прокоповича Цяцьки, яка хоча і була мачухою, але дуже любила сім'ю чоловіка [7, с. 112]. Михайло Драгоманов прозвав бабцю «XVIII вік», бо «щось в ній нагадувало той час» [7, с. 413]. Федора Петрівна завжди говорила українською, а в кладовій у великій скрині зберігала книжки XVIII ст.: французькі романи і твори в російському перекладі. Михайло Драгоманов із великою охотою зачитувався тими давніми книжками.

Крім рідних, Олена Пчілка згадує про найближчих приятелів родини Драгоманових (сім'ї Кучинських, Ковалевських, Ставицьких, Чижевських). А із сім'єю Кучинських не тільки приятелювали, а ще й породнилися (дочка Кучинських Людмила стала дружиною Михайла Драгоманова – авт.). «Великим» же приятелем Петра Драгоманова був Петро Васильович Ставицький, який був «дуже добре освічений, мав багато книжок, мінявся ними з нашим батьком (журналами, альманахами),... дбав про якусь більшу культуру в господарстві свого маєтку, навіть розводив багатого винограду» [7, с. 415].

Петро Драгоманов мало часу й уваги приділяв дітям. Їх було шестеро: «найстарший син Михайло, підстарший – Іван, три дочки – Варвара, Ольга і Єлена та найменший син Олександр» [7, с. 416]. Мати, Єлизавета Іванівна, доглядала за дітьми за допомогою няньок, а про духовний розвиток і про науку дбав тато, Петро Якимович [7, с. 416]. Діти виростили «в дуже близькім оточенні... дворової челяді і взагалі дрібної гадяцької людності» [7, с. 416], у стихії українського слова, пісні, казки, національних обрядів: колядування, посипання, запросини на весілля, ігри на Великдень [7, с. 417]. На жаль, грамоти Петро Драгоманов навчав своїх дітей за російськими підручниками, бо «не доходила ніяка література українська» [7, с. 419]. Діти читали й вчили напам'ять твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя. Як зазначає Олена Пчілка, батько розвивав інтелектуальні інтереси дітей, тримаючи в хаті атмосферу інтелігентності (виписував газету «Санкт-Петербургские ведомости», журнали, альманахи; зробив цілі зшитки з виписками відомостей юридичних, історичних, спостережень славетних мандрівців, скорочений переклад якогось висліді про Велику Французьку революцію) [7, с. 422-423]. Також Петро Драгоманов цікавився етнографією: разом із двома гадяцькими письменниками – Амвросієм Метлинським і Михайлом Макаровським – записав українські пісні.

Про навчання брата в школі, що звалася «Гадячское уездное училище», Олена Пчілка знала «дещо від самого Михайла, від мами й від інших людей, близьких до нього, бо... була тоді ще дуже мала: як Михайло вже й кінчав училище (в 1853 році), то мені (Ользі Драгомановій – авт.) було всього 4 роки» [7, с. 422]. Михайло Драгоманов був надзвичайно здатний до науки. «Куди нам було до нього! – мовляв сей Михайлів товариш по вчилищу. – Куєш, було, куєш той урок,

насилу витовчеш, а Драгоманов раз прочитає – і вже зна» [7, с. 422]. На думку Олени Пчілки, нічого нема дивного в тім, що товариші не могли дорівнятися Михайлові в здатності до вчення: для них книжка взагалі була твердим каменем, «гірким плодом», а Михайло був уже добре обізнаний із книжкою, настільки привчений до читання, до розуміння прочитаного, що й до вступу в училище залюбки прочитав багацько книжок із батьківської збірки [7, с. 423]. Про це у своїй автобіографії згадував і сам М. Драгоманов: «Охоту до читання та свого роду політики я перейняв змалку од батька,... щиро повинен я дякувати батькові своєму за те, що він розвинув у мені інтелектуальні інтереси та що між нами не було розладу морального й боротьби» [7, с. 424]. На думку Олени Пчілки, це, перш за все, стосувалося релігійного питання: «Наші батько й мати були, відповідно своєму часові, люди дуже побожні і дітей старалися виховувати теж в дусі релігійному. Але Михайло зарання, ще в гімназії, досить ґрунтовно пізнався з позитивними науками, там же (ще в гімназії) перечитав багато творів, що, при його взагалі аналітичному розумові, могли надати раціоналістичного напрямку його думці; отже, ще в ранньому юнацькому віці відійшов Михайло далеко від релігійних переконань своїх старих... Однак те радикальне розходіння думок в справі релігійній не викликало дійсно ні боротьби, ні ворожнечі в нашій сім'ї між старим і новим поколінням; я не пам'ятаю ні одного разу, щоб Михайло допустився різкої критики, а тим паче якогось грубого висміювання, зневажання того, що для наших старих було святим... Не пам'ятаю я такого, щоб наші старі картали когось із дітей за «вільнодумство». Тут була неначе якась мовчазна поспільна угода: я не перечу твоїй новій думці вільній, а ти не руш моєї душі... Така обопільна обережність, пошана лишилася на весь вік» [7, с. 426].

Розвиваючи інтелектуальні здібності, Петро Драгоманов дбав і про морально-духовну гармонію стосунків із дітьми: «...в той час, коли повновладно панувало деспотичне право, коли з кріпаками можна було робити, що хотіти, – у нас ніколи нікого не били, ні з кого не знущались, в ту пору, коли в педагогіці шкільній і хатній *учити* мало собі синонім *бити*, – нас, дітей, не тільки ніколи не били, а навіть ніякими іншими способами не карали; отже, ми виростили, не бачивши ніяких диких сцен розправи сильного з підвладним, старших родичів – з тілом і душею беззахисних дітей, для наставляння на до-

брий розум було тільки спокійне, лагідне слово» [7, с. 425]. На думку Олени Пчілки, це досягалося завдяки природній лагідній вдачі Петра Драгоманова, завдяки його освіті та присутності у нього спогаданих вищих ідей [7, с. 425]. А Михайло Драгоманов так характеризував світогляд батьків: «То була мішанина християнства з філософією XVIII віку та якобінства з демократичним цезаризмом» [7, с. 425].

Найкращий же урок вищої педагогіки й гуманізму відбувся в 1859 році, коли викликали Петра Якимовича до Полтавської гімназії через провини його сина Михайла – учня останнього класу, якому загрожувало виключення за зухвале слово, сказане інспекторові, хоча залишалося два місяці до закінчення. Адміністрація гімназії запропонувала вибрати одне з двох: «або сина його, Михайла, виженуть з гімназії, не давши йому закінчити курсу і при тім без права вступу в якусь іншу школу, або нехай він, батько, висіче сина різками таки тут, у Полтаві в гімназії, щоб усім учням було відомо про ту кару, щоб вони не надилися допускатись «дерзкого» поведіння супроти свого начальства» [7, с. 431]. Петро Якимович зостався вірним своїм переконанням, тому вибрав перше, «сказавши, що хоч йому дуже тяжко бачити велику перешкоду на синовому життєвому шляху, коли хлопець не зможе скінчити гімназії та йти далі, але він, батько, волить прийняти вже таке лихо, аніж висікти сина різками: не бито його малим, тим паче неможливо завдавати йому такої ганьби, коли він став дорослим юнаком. Нехай буде, що буде!» [7, с. 431–432]. Михайла Драгоманова виключили з гімназії, але, за волею «попечителя округи Пирогова, згодилися написати замість «исключається» – «увольняється» (ніби по своїй волі), через те зоставалося хоч право вступити в університет» [7, с. 432]. І хлопець блискуче витримав іспити в Київському університеті Св. Володимира. Збулася чарівна мрія – Михайло став студентом.

Висновки і пропозиції. Хоча твір Олени Пчілки і залишився незакінченим, але він є цінним літературним документом, тому що авторка змальовує обставини виховання й навчання Михайла Драгоманова намагається виправити хибні відомості, подані в деяких біографіях брата. Зі сторінок спогадів перед читачами постає особистість, в якій органічно поєдналися традиції славетного роду Драгоманових, дар поетичного слова, наукове обдарування, організаторсько-просвітницькі здібності, педагогічний талант і людська мудрість.

Список літератури:

1. Голобородько Ярослав. Інтелектуальні портали Михайла Драгоманова / Я. Голобородько // Слово і Час. – 2011. – № 9. – С. 3–15.
2. Дашкевич Я. Учений, політик, публіцист / Ярослав Дашкевич // Слово і Час. – 1991. – Ч. 10. – С. 3–6.
3. Дмитренко М. Михайло Драгоманов – дослідник фольклору / Микола Дмитренко // Слово і Час. – 2005. – № 6. – С. 12–24.
4. Крутлашов А.М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / Анатолій Миколайович Крутлашов. – Чернівці: Прут, 2001. – 488 с.
5. Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині XIX століття / Ольга Куца. – Тернопіль, 1995. – 224 с.
6. Матвійшин В. Михайло Драгоманов і європеїзація літературного процесу в Галичині 70–90-х років XX ст. / В. Матвійшин // Український літературний європеїзм. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – С. 128–136.
7. Пчілка Олена. Твори / Олена Пчілка. – К.: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1971. – 465 с.

8. Третяченко Тетяна. Михайло Петрович Драгоманов у листах до Олени Пчілки / Т. Третяченко // Рідний край. – 2012. – № 2(27). – С. 261-264.
9. Третяченко Тетяна. Портрети Михайла Драгоманова / Т. Третяченко // Слово і Час. – 2011. – № 9. – С. 15-17.

Лысенко Н.В., Ковалёв Р.Д.

Донбасский государственный педагогический университет

МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ В РЕЦЕПЦИЯХ ЕЛЕНЫ ПЧИЛКИ

Аннотация

Статья продолжает ряд публикаций об Елене Пчилке и родах Драгомановых и Косачей. В статье рассматриваются воспоминания Ольги Драгомановой-Косач о брате Михаиле. Проведён анализ особенностей воспитания детей в семье. Раскрыта личность Михаила Драгоманова в контексте общества, в окружении его родных и друзей. Осмыслены индивидуальные черты.

Ключевые слова: рецепция, воспоминания, род, автобиография, интеллектуальные способности.

Lysenko N.V., Kovalyov R.D.

Donbas State Pedagogical University

MIKHAIL DRAGOMANOV IN ELENA PCHYLKA'S RECEPTIONS

Summary

The article continues the row of publications about Elena Pchilka and childbirth of Dragomanovs and Kosaches. In article Olga Dragomanovoy-Kosach's memories of the brother Mikhail are considered. The analysis of features of education of children in a family is carried out. It is revealed Mikhail Dragomanov's identity in the context of society, in an environment of his family and friends. Individual traits are comprehended.

Keywords: reception, remembrances, childbirth, autobiography, intellectual abilities.

УДК 811.161.2'373

ПРОБЛЕМА ПОЛІСЕМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГОМЕОПАТІЇ

Луковенко Т.О.

Донбаський державний педагогічний університет

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених вивченню української гомеопатичної термінології. У пропонованій праці проаналізовано специфіку функціонування явища полісемії у межах досліджуваної терміносистеми, розглянуто основні різновиди багатозначних термінологічних одиниць гомеопатичної галузі. **Ключові слова:** термін, терміноодинаця, термінологія, термінологічна лексика, полісемія.

Актуальність дослідження. Проблема полісемії в сучасній українській терміносистемі загалом, й гомеопатичній термінології зокрема, постає вкрай важливою, бо пов'язана з дефініціюванням наукових понять. Беззаперечним є той факт, що термінологію, на жаль, не оминають загальномовні процеси, й полісемію, притаманну загальноповживаній лексиці, спостережено в усіх галузях науково-технічних знань.

Метою репрезентованого дослідження є аналіз функціонування полісемічних одиниць в українській гомеопатичній термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню функціонування полісемантичних слів присвячено наукові студії Р.А. Будагова, Н.В. Васильової, В.П. Даниленко, М.С. Зарицького, Л.А. Лисиченко, Д.С. Лотте, Н.В. Подольської, В.М. Русанівського, О.О. Селіванової, Л.О. Симоненко, А.В. Суперанської, О.О. Тарасенка та інших вітчизняних та зарубіжних науковців.

Багатозначність терміна в межах певної терміносистеми аналізували Л.Г. Боярова (музична термінологія) [1], З.Й. Куньч (риторична термінологія) [6], Н.В. Нікуліна (транспортна термінологія) [8], А.Ф. Соломахін (астрономічна термінологія) [12], Н.А. Цимбал (термінології органічної хімії) [211] та ін.

Виклад основного матеріалу. Термінології гомеопатії, як і термінологіям інших галузей знань, властиве семантичне явище полісемії, яке тою чи тою мірою репрезентує «основну властивість лексико-семантичної системи загальноповживаної мови – нерегламентованість відповідності мовного знака і позначуваного, плану виразу і плану змісту» [11, с. 27]. Така нерегламентованість дозволяє передавати безмежну кількість ситуацій за допомогою граничної кількості знаків [11, с. 27]. Передумовою розвитку полісемічності постає рухомість структури лексичної одиниці, завдяки якій знак набуває нового змісту на основі подібності (метафори) чи суміжності (метонімії) з іншими поняттями [3, с. 65–66; 11, с. 27].

Явище полісемії розуміємо як «вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в одній лексемі або одиниці будь-якого мовного рівня кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов'язані одне з одним» [10, с. 468].

Полісемантичне слово не є простою сукупністю номінативних одиниць, усі «значення в багатозначному слові перебувають у певних зв'язках і являють собою мікросистему з чіткою організацією складових частин» [7, с. 25]. Семантичну структуру багатозначного слова інколи кваліфікують як «польову структуру з чітко вираже-

ним центром і близькою та далекою периферією» [4, с. 128]. В.В. Виноградов у багатозначному слові виділяє значення, що сприймається як основне (пряме номінативне), безпосередньо спрямоване на предмети, явища, дії, якості дійсності і відбиває їхнє суспільне розуміння, є опорою і суспільно усвідомленим фундаментом усіх інших значень і вживань слів [2, с. 12–15]. Так, значення слова **артерія** – важливий шлях сполучення (зазвичай водний) [УСУМ, с. 39] усвідомлюється через зіставлення з прямим значенням **артерія** – кровоносна судина, якою кров рухається від серця до органів і частин тіла [ЭСМТ-I, с. 85]. Лексико-семантичні варіанти, що походять від прямих номінативних значень, називають похідними номінативними значеннями [7, с. 25].

Не зважаючи на те, що бажаною ознакою будь-якої терміносистеми є однозначність терміна, зберігати односпрямованість семантичного поля терміна тривалий час практично неможливо, бо розвиток науки постійно поглиблює й удосконалює знання про навколишній світ, поповнюється й поглиблюються уявлення про поняття. Нові поняття потребують словесного вираження, тобто вони «відбиваються в мові, зокрема й у полісемії слова» [11, с. 27].

Виникнення багатозначності термінів зумовлене інтра- й екстралінгвальними чинниками, зокрема:

1) утворення груп у системі понять із причинно-наслідковими та іншими відношеннями. Вияв цих зв'язків потребує відповідної постійної побудови лексичного значення термінів [11, с. 27];

2) економія мовних засобів, неспроможність будь-якої мови «виражати кожен конкретну ідею самостійним словом чи кореневим елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені» [2, с. 18].

У термінології реалізація полісемантичних відношень має свої особливості:

– нехарактерним є внутрішньосистемний розвиток значень через їх метафоризацію, тобто подібність тих чи тих ознак (схожості за формою, кольором тощо);

– досить поширений зовнішньосистемний розвиток значень, де терміни утворюються на основі метафоричного перенесення значення загальноповживаного слова.

Аналіз семантичної структури гомеопатичних термінів дав змогу виділити в межах досліджуваної термінологічної системи **внутрішньосистемну** полісемію, **зовнішньосистемну** полісемію та **міжсистемну** (міжгалузеву) полісемію.

Внутрішньосистемна полісемія є найнебажанішим термінологічним явищем, бо порушує одну

з основних вимог до терміна – моносемічність у межах одного термінологічного поля [9, с. 51], ускладнює спілкування фахівців, призводить до плутанини та непорозумінь.

Наприклад, термін **терапія** входить до складу гомеопатичної термінології з двома значеннями: 1. Лікування внутрішніх хвороб без хірургічного втручання; сукупність таких методів лікування. 2. Галузь медицини, яка вивчає методи розпізнавання, причини виникнення внутрішніх хвороб, їх профілактику та лікування [СТСУМ, с. 694].

Як показали дослідження, внутрішньосистемна полісемія в термінології гомеопатії є переважно наслідком метонімічних перенесень, тобто перенесення назви одного предмета, явища тощо на інший, що межують між собою:

– **дія – результат дії: розведення** – 1. Позначення кількості маніпуляцій, проведених у процесі приготування гомеопатичних ліків; 2. Гомеопатична рідка лікарська форма для внутрішнього та зовнішнього застосування [СПГ, с. 48];

– **процес – результат: одужання** – 1. Процес відновлення нормальної життєдіяльності організму після хвороби; 2. Результат лікування – відновлення нормальної життєдіяльності організму [ЭСМТ-I, с. 229];

– **причина – результат: захворювання** – 1. Життя, порушене у своєму протіканні ураженням структури й функції організму під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників при реактивній мобілізації в якісно-своєрідних формах його компенсаторно-приспосувальних механізмів [ЭСМТ-I, с. 148]; 2. Факт виникнення хвороби в окремої людини [ЭСМТ-I, с. 385]; **препарат** – 1. Біологічний об'єкт (частина тіла, орган або його частина, ділянка тканини, клітина чи група клітин, мікроорганізми тощо), підготовлений для макро- або мікроскопічного дослідження чи для демонстрації як наочності. 2. (praeparatum; син.: медикамент, препарат лікарський). Лікарський засіб у готовому для застосування вигляді [ЭСМТ-II, с. 367] та ін.

Зовнішньосистемна полісемія репрезентує різноманітні зв'язки гомеопатичних термінів та загальноновживаних слів. Серед причин, що сприяють виникненню зовнішньосистемної полісемії виділяємо:

1) **метафоризацію** – перенесення назв на основі подібності: **система** (грец. systēma – ціле, складене з частин; поєднання) – 1. заг. вж. Сукупність будь-яких елементів, пов'язаних між собою, що розглядаються як єдине й функційне структурне ціле; 2. мед., гомеопат. Сукупність органів і(або) тканин, взаємопов'язаних анатомічно й(або) функційно, що, зазвичай, мають спільне походження й загальні риси будови [ЭСМТ-III, с. 119]; **криза** (грец. krisis – переломний момен; рішення вирок) – 1. заг. вж. Різкий, загострений стан або занепад у чому-небудь. 2. мед., гомеопат. Переломний момент у перебігу хвороби, який супроводжує зниження температури та зникнення всіх ознак хвороби [УСУМ, с. 394];

2) **термінологізацію загальноновживаної лексики** – конкретизація загальноновживаних понять у відповідних термінологічних словосполученнях: заг. вж. **портрет** – зображення людини в живопису, скульптурі, фотографії або графіці, що передає оригінал

точно з усіма рисами зовнішності [УСУМ, с. 601], **гомеоп. портрет гомеопатичних ліків** – образний виклад комплексу переважно головних симптомів препарату, часто з перевагою психічних ознак, зі встановленням асоціативних зв'язків між симптомами різного рівня [Томкевич]; заг. вж. **метод** – спосіб пізнання, дослідження або практичного виконання чого-небудь [УСУМ, с. 450], **гомеоп. метод ключового симптому** – техніка реперторизації, що передбачає підбір препарату за ключовим симптомом [СГТ, с. 78]; заг. вж. **картина** – твір живопису, намальований переважно фарбами на полотні, картоні, дереві тощо [УСУМ, с. 347], **гомеоп. картина симптомів** – усі симптоми, що відображають хворобливий стан людини, чи симптоми, характерні для певних гомеопатичних ліків [Томкевич].

У сучасній термінології простежується поляриність думок щодо зовнішньосистемної полісемії. Інколи заперечують наявність такого типу багатозначності, тому що загальноновживані й термінологізовані слова такої лексики є омонімами, бо «вони виконують різну функцію і належать до різних мовних систем – лексико-семантичної і термінологічної» [5, с. 5].

Міжсистемна полісемія об'єднує терміни, що мають спільне семантичне ядро та відмінні периферійні семи й належать до різних термінологічних систем. Джерелом міжсистемної полісемії виступають як запозичені, так і загальноновживані слова. Наприклад, термін **діафрагма** (грец. Diaphragma – перегородка) має значення – 1. мед., гомеопат. Сухожилково-м'язова перегородка в ссавців і людини...; 2. хім. Перепона між двома середовищами (між рідинами, розчином і розчинником, рідиною і газом тощо); 3. фото-справа. Пристрій у фотоапараті, що ним регулюють розмір отвору, крізь який проходить світло на фотоплівку; 4. гідромеліорація. Одна з тонких стінок, споруджуваних вертикально в центрі перерізу гребель із дерева, бетону, металу і т. ін.; 5. автомобільна справа. Деталь насоса обприскувача або гальмового крана в деяких машин у формі дискової пластинки [СТСУМ, с. 208]; **дисиміляція** – 1. біол., гомеопат. Розклад органічних сполук в організмах із перетворенням їх на прості речовини...; 2. лінгв. Заміна в слові одного з двох однакових або схожих звуків іншим, менш подібним (напр., «лицар» замість «рицар»); розподібнення [СТСУМ, с. 203]; **імунітет** (лат. immunitas (immunitatis) – звільнення, свобода) – 1. мед., біол., гомеопат. Несприятливість організмів до збудників інфекційних хвороб та впливу деяких отрут; 2. іст. За середньовіччя – надання феодалові судових, фінансових та адміністративних прав на певній території; 3. юрид. Виключне право не підлягати деяким загальним законам, що надається особам, які посідають особливе становище у державі [СТСУМ, с. 297-298]; **капіляр спец.** (лат. capillaries – волосний) – 1. Трубочка з вузьким внутрішнім каналом. 2. мед., гомеопат. Найдрібніша кровоносна судина [СТСУМ, с. 320]; **компенсація** (лат. compensatio від compensare – урівноважувати; відшкодовувати) – мед., гомеопат. 1. Стан повного чи часткового відновлення функцій уражених систем, органів і тканин організму за рахунок компенсаторних процесів [ЭСМТ-II, с. 57]; 2. Відшкодування, нагорода за що-небудь. 3. трудове право. Виплата робочим

та службовцям, що проводиться у встановлених законом випадках (за невикористану відпустку, за невіданий спецодяг, за зношення інструментів, які належать робітнику тощо) [СІС, с. 247]; **лакун** (лат. *lacuna* – заглиблення, западина) – 1. *анат., гомеопат.* Порожнина, заглиблення між тканинами організму або його органами; 2. *лінгв., літ.* Пропуск у тексті [СТСУМ, с. 370]; **свічка** – 1. Паличка воску, лою, стеарину з гнітом усередині, яку використовують для освітлення; 2. *мед., гомеопат.* Дозована лікарська форма, що має тверду консистенцію при кімнатній температурі й розчиняється при температурі тіла. Призначена для введення в порожнини; 3. *фіз.* Одиниця виміру сили світла. 4. *автомобільна справа.* Пристрій, за допомогою якого запалюють пальну суміш [СТСУМ, с. 643]; **сигнатура** (лат. *signature*) – 1. *мед., гомеопат.* Копія рецепта лікаря, яку прикріплюють до ліків, що відпускають замовникові [СТГ, с. 115]; 2. *друк.* Цифра на першій та третій сторінках друкованого аркуша, що позначає порядковий номер цього аркуша при брошуруванні видання [СТСУМ, с. 649].

Як свідчать наведені приклади, у різних термінологічних системах реалізуються різні лексико-семантичні варіанти багатозначного слова, що не створює проблем у функціонуванні окремої галузевої термінології.

Висновки. Отже, аналіз полісемії в українській гомеопатичній термінології підтверджує думку про те, що моносемічність терміноодиниць варто розглядати як тенденцію розвитку, а не обов'язкову умову їхнього функціонування. Підставою для розвитку багатозначності термінів є рухомість семантики мовного знака, що спричинює появу нового змісту терміна через метафоричні чи метонімічні перенесення. На відміну від міжсистемної та зовнішньосистемної полісемії, які не ускладнюють наукову комунікацію, внутрішня полісемія, виступаючи засобом мовної економії, є негативним явищем у межах певного термінологічного поля.

Перспективи дослідження. Перспективним вважаємо подальше дослідження лексико-семантичного аспекту української гомеопатичної термінології.

Список літератури:

1. Боярова Л.Г. Полісемія в українській музичній термінології / Л.Г. Боярова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2005. – № 707. – Вип. 46 – С. 83-86. – (Серія «Філологія»).
2. Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1956. – № 5 – С. 3-39.
3. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
4. Кочерган М.П. Слово і контекст. Лексична сполучуваність і значення слова / М.П. Кочерган. – Львів: Вища школа, 1980. – 183 с.
5. Красножан Ж.В. Из спостережень над омонімією в термінології / Ж.В. Красножан // Українське мовознавство. – 1988. – Вип. 15. – С. 3-10.
6. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність: Монографія / Зоряна Куньч. – Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – 216 с.
7. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Л.А. Лисиченко. – Х.: Вища школа, 1977. – 114 с.
8. Нікуліна Н. Явище полісемії в термінознавстві (на матеріалі транспортної термінологічної мегасистеми) / Н. Нікуліна // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» – Львів, 2016. – № 842. – С. 96-99. – (Серія «Проблеми української термінології»).
9. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии: материалы Всесоюзного терминологического совещания. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46-54.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
11. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології / Л.О. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1991. – 152 с.
12. Соломахін А.Ф. Полісемія в українській астрономічній термінології / А.Ф. Соломахін // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2012. – Т. 195. – Вип. 183. – С. 91-96. – (Серія «Філологія. Мовознавство»).
13. Цимбал Н.А. Формування української термінології органічної хімії в 90-і роки ХХ ст.: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Наталія Андріївна Цимбал. – К., 2001. – 175 с.

Список умовних скорочень використаних джерел:

ЭСМТ-I – Энциклопедический словарь медицинских терминов / [гл. ред. Б.В. Петровский]. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – Т. 1. – 464 с.
 ЭСМТ-I – Энциклопедический словарь медицинских терминов / [гл. ред. Б.В. Петровский]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – Т. 2. – 448 с.
 ЭСМТ-III – Энциклопедический словарь медицинских терминов / [гл. ред. Б.В. Петровский]. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – Т. 3. – 512 с.
 Томкевич – Томкевич М.С. Гомеопатический глоссарий [электронный ресурс] / М.С. Томкевич, В.С. Коваленко, И.А. Матвеева. – Режим доступа: <http://www.intermedzao.ru/extra/docs/glossary-qomeopat>
 СТГ – Словник гомеопатичних термінів / Уклад.: Т.О. Луковенко. – Слов'янськ: Видавець Маторін Б.І., 2011. – 158 с.
 СПГ – Словарь для преподавателя гомеопатии / [С.П. Песонина, Е.С. Трегубова, Л.Ю. Долинина, Ю.В. Васильев, А.А. Черных]. – СПб: СПбГМА им. И.И. Мечникова, 2007. – 68 с.
 СІС – Словарь иностранных слов / [за ред. В.В. Пчелкина]. – 18-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1989. – 624 с.
 СТСУМ – Сучасний тлумачний словник української мови / [за заг. ред. В.В. Дубічинського]. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2008. – 832 с.
 УСУМ – Універсальний словник української мови / [уклад. З.Й. Куньч]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.

Луковенко Т.А.

Донбасский государственный педагогический университет

ПРОБЛЕМА ПОЛИСЕМИИ В УКРАИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ГОМЕОПАТИИ

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных изучению украинской гомеопатической терминологии. В данной статье проанализирована специфика функционирования явления полисемии в пределах исследуемой терминосистемы, рассмотрены основные разновидности многозначных терминологических единиц гомеопатической сферы.

Ключевые слова: термин, терминология, терминоединица, терминологическая лексика, полисемия.

Lykovenko T.O.

Donbass State Pedagogical University

PROBLEM OF POLYSEMY IN UKRAINIAN HOMEOPATHIC TERMINOLOGY

Summary

This article continues the series of publications of the author on the study of Ukrainian terminology. The proposed work analyzes the specific of polysemy phenomenon within the studied terminology, and the basic types of terminological units in homeopathic industry have been examined.

Keywords: term, terminology, terminological vocabulary, polysemy.

УДК 821.133.1.09«16»:9(477)

ПОЗИЦІЇ Г. БОПЛАНА У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ

Ляшов Н.М.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглянуто позиції українських учених, письменників, істориків щодо твору Г. Боплана «Опис України», виявлено їх своєрідність та індивідуальність. Особливу увагу приділено впливу змісту твору на подальші теоретичні та художні праці українських письменників.

Ключові слова: Боплан, дослідження, українська історія, «Опис України».

Постановка проблеми. Українське письменство збагатило досягнення української літератури тим, що залучало культ минувшини. «Хто не знає свого минулого – не вартий майбутнього», – ці слова класика української літератури М. Рильського [10, с. 553] постійно доводить власне українська історія. «Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців», – саме на цьому акцентував свого часу О. Довженко в своєму щоденнику [6, с. 151]. Історичне минуле є засобом самоідентифікації й розбудови історичних пластів як інструменту її інтегрування до європейського та загального історіографічного процесу. Дослідження та вивчення іноземних праць і джерел з історії і культури минулого нашої Держави є значущим для розвитку сучасної історичної науки України. Українську минувшину репрезентує, зокрема, твір Боплана. Французький військовий інженер і архітектор, історик і географ Гійом Левассер де Боплан (Guilhelmum le Vafseur de Beauplan) цікавить науковців як представник, що демонструє тісні українсько-європейські політичні, військові, культурні зв'язки середини та другої половини XVII століття. На підставі спостережень, а він жив на Україні шістнадцять років, надає географічну, економічну інформацію, змальовує побут селянства та докладно описує деякі райони української території. Його значний потенціал як науковця постає не лише в дотичних йому галузях фортифікації, картографії та математики, але й у такій далекій здавалося б царенні, як письменство.

Аналіз останніх досліджень. Твір Боплана «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн» (Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne. Conteneues depuis les confins de la Moscovie, insques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs moeurs, fazons de viures, et de faire la Guerre) був і лишається предметом постійного вивчення всіх небайдужих до долі України. Він уперше відкрив Україну для західного читача, що викликало велику зацікавленість в Європі. «Опис України» спочатку був запланований Бопланом як своєрідний пояснювальний текст до своїх численних карт, проте з часом перетворився на докладний твір, що несе на собі яскравий відбиток особистих вражень та спогадів автора. Ця робота довгий час уважалася єдиним у Європі науковим дослідженням з україністики. Її було перекладено багатьма мовами, але українською частково надруковано в журналі «Жовтень» № 4, лише у 1981 році, а в повному обсязі праця Бо-

плана вийшла друком українською і французькою мовами у 1990 році, у перекладі Я. Кравця і З. Борисюк [3, с. 27].

Інтерес до діяльності та творчості Боплана зберігає актуальність і дотепер, хоча відтоді минуло більше ніж чотири століття, а від його зацікавленістю Україною, її мешканцями, українським козацтвом, територією – більше 350 років. Його творчість досліджують і докладно аналізують польські, російські, канадські, українські фахівці. Аналіз наукової та історичної літератури засвідчив, що твір «Опис України» став постійним об'єктом й історіографічним джерелом історикам, етнографам, математикам, картографам, ученим-дослідникам (Г.-Ф. Міллер, А.-Х. Лерберг, Ф. Устрялов, І.-Х. Енгель, Ю. Немцевич, Д. Бантиш-Каменський, І. Срезневський, А. Скальковський, П. Кеппен, Ф. Брун та ін.). Також на нього покликалися під час написання історії козацтва М. Маркевич, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов, Д. Яворницький, М. Грушевський, І. Крип'якевич та ін. Для багатьох «Опис України» був джерелом, яке вони вивчали, цитували, аналізували та піддавали критиці. Осмислення та подальше досягнення зазначеного напрямку відбито в сучасних поглядах українських науковців П. Брицького, П. Бочана, Т. Ковальчук, П. Кононенка, Є. Луняк, В. Щербак та багатьох інших.

Мета статті. З'ясувати позиції українських учених, істориків, письменників щодо значення праці Боплана «Опис України» в історично-літературному осмисленні як своєрідної категорії.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до чималої кількості напрацювань з означеної проблематики, а їх більше трьохсот, виділимо окремі цікаві висновки українських митців щодо праці французького мандрівника. Історія минувшини України була предметом науково-історичних праць М. Костомарова. Результатом глибоких історичних дослідів, крім багатьох інших робіт, став його багатотомник «Історичних монографій». Найціннішим із яких, на нашу думку, була праця про Богдана Хмельницького. У ній митець і згадує «Опис України» Боплана. Аналізуючи твір французького дослідника, М. Костомаров стверджував, що ця праця належить до категорії тих джерел, які «хоча й дуже важливі, але потребують особливої строгої та обережної критики» [9, с. 202-203].

Щодо критики, то і М. Грушевський зазначав, що: «Оповідання Бопляна не знаходить собі потвердження в інших джерелах і само по собі містить багато неймовірного і суперечливого» [4, с. 222]. Аналізуючи твір (у перекладі), знахо-

димо діаметрально протилежні оцінки козацтва, народу й деяких подій: по-перше, з одного боку Боплан зазначає, що «вони кмітливі і проникливі, дотепні і надзвичайно щедрі, не побиваються за великим багатством, дуже люблять свободу, без якої не уявляють собі життя» [2, с. 156], по-друге, «ці люди недовірливі, зрадливі, підступні, звирятися їм можна лише з великою обережністю» [2, с. 156]. Також трапляється неправдива інформація щодо боездатності козацького війська: «...мені доводилось бачити, як двісті польських вершників примусили утікати дві тисячі їхніх кращих вояків» [2, с. 158]. Але потім автор продовжує, що «під прикриттям табору сотня цих же козаків не злякається тисячі поляків чи навіть тисячі татар. Якби верхи вони були такими ж майстерними, як у пішому строю, то, гадаю, могли б вважатись непереможними» [2, с. 158]. Розповідаючи про стан селянства, автор фіксує сильні утиски від польської шляхти й наявність повинностей селян від панів. Зокрема, спочатку свідчить, що «тутешні селяни заслуговують на співчуття. Вони мусять працювати власноручно і зі своїми кіньми три дні на тиждень на користь свого пана, а також сплачувати йому залежно від наділу, яким користуються, певну кількість зерна, багато каплунів, курей, гусей, курчат..., пани мають необмежену владу не тільки над їхнім майном, а й над їхнім життям; ось яка велика свобода польської шляхти (яка живе наче в раю, а селяни – ніби перебувають у чистилищі). Тому, як трапляється, що ці бідні селяни потрапляють у повну залежність до злих панів, то опиняються у ще жалюгіднішому стані, ніж каторжани на галерах» [2, с. 275]. А далі автор зазначає протилежне щодо матеріального стану селян, а саме: «у цьому краї усі селяни однаково заможні, і немає великої різниці у їхніх статках» [2, с. 279]. В етнографічній частині теж інколи трапляються описи одиничних випадків, але представлених автором як народні звичаї: «На Україні, власне наперекір усім народам, не хлопці сватають дівчат, а дівчата пропонують їм свою руку і рідко не досягають своєї мети» [2, с. 269]. Можна припустити, що цих похибок автор допускався бо бажав сподобатися польському королю, або це спричинене неоднозначним ставленням козаків до Боплана як до будівельника польських фортець. А можливо й те, що його праця є подорожніми замітками, а не науково-дослідною розвідкою, то й припускалися деякі розбіжності. Але не зважаючи на такі огріхи, ця праця тривалий час була базовою для сучасників Боплана.

Звертався до «Опису України» і М. Драгоманов – етнограф та видатний суспільний діяч, людина європейської освіти й широких демократичних поглядів, який свого часу, брав активну участь у роботі південно-західного відділу Географічного товариства, автор наукових праць з історії, літератури, фольклору. Своїми дослідженнями минувшини, думками, ідеями він спричинив злам у поглядах та у світогляді українського суспільства. Його захоплював широкий спектр проблем всесвітньої та української історії. В цьому сенсі, разом з іншими працями, він вивчав та аналізував «Опис України», а в подальшому рекомендував його західним читачам як твір «дотепного француза», що намалював

живу картину України середини ХУІІ ст. У своїх подальших пошуках та логіці акцентів «Про українських козаків, татар і турків» митець теж використав бопланівську працю.

Як відомо, позиції М. Костомарова та М. Драгоманова вплинули на світогляд М. Грушевського. Створюючи свого часу фундаментальну «Історію України-Руси», яку вважають найґрунтовнішою історіографічною працею про український народ, що увійшла до скарбниці світової історіографії й була створена на великому документальному матеріалі архівів України, Росії, Польщі, Швеції, Туреччини, М. Грушевський не міг не покликатися на Боплана. Ця праця стала так званим історичним посвідченням, паспортом українського народу. У VIII-му томі «Історії України-Руси» митець умістив п'ять сторінок тексту з «Опису України» про морські походи козаків і спосіб обрання гетьмана. Докладно викладаючи звичаї і побут козаків, український історик використовував фрагменти з «Опису України», самостійно його переклав та додав свої коментарі. За висновком М. Грушевського: «...мемуари Боплана «Description d'Ukraine», хоч й не багато висвітлюють самі події, але малюють загальну обстановку українського життя саме свого часу» [4, с. 223]. Також, до бопланівського твору М. Грушевський звертався ще неодноразово, і не лише в суто історичних працях. Відомості з «Опису України» про Київ, зокрема, про Поділ, він використовував у творі «Історія української літератури».

До західноєвропейського джерела не один раз звертався й видатний український історик В. Антонович. Тодішній професор Київського університету, допомагав своїм учням заглиблюватися у бопланівську тематику. Він сам перекладав деякі фрагменти «Опису України» та зазначав, що «головне достоїнство записок Боплана полягає у тому, що він, як іноземець, не був особисто зацікавлений в козацько-шляхетській війні, яка відбувалася на його очах, і тому передає її мотиви суто об'єктивно, без упередженої думки возвеличити, або принизити ту чи іншу сторону» [5, с. 22]. Покликання на твір Боплана трапляється й у праці «Польсько-російські співвідносини ХVІІ ст. в сучасній польській призмі», написаній з приводу історичного роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», в якій автор на сторінках усього твору надає негативну оцінку українським козакам, зокрема стверджуючи, що вони позбавлені всякого інстинкту суспільних переконань, прагнуть до «дикої свободи» та руйнують плоди вікової праці шляхти. Але В. Антонович, посиляючись на щоденникові записи Боплана, спростовує звинувачення польського автора, зазначаючи, що подібних подробиць немає у Боплана, тож вони є особистими фантазіями самого Г. Сенкевича [1].

Серед дослідників західноєвропейських джерел з історії України особливе місце посідає В. Січинський. Професор Українського університету в Празі, мистецтвознавець та історик, він в останньому англійському виданні «Чужинці про Україну» так сказав про Боплана: «Він був першим вченим післяренесансної Європи, що глянув на Україну як на самостійну географічну та політичну цілість, що мала свій індивідуальний природний, економічний і культурний характер. Його прекрасний «Опис України» можна назвати пер-

шою українською географією. Його карти стали моделлю для західноєвропейської картографії до початку XVIII ст. Врешті, саме Боплан познайомив західний світ з українською визвольною боротьбою XVII ст. та з іменем України» [11, с. 61]. І далі зазначив, що: «В «Описі України» скупчені цінні відомості з географії, історії та етнографії українського народу. «Опис» трактує Україну як цілком самостійну географічну і політичну одиницю, що має свої своєрідні природні, господарські і культурні особливості» [11, с. 31].

До бопланівців можна зарахувати і В. Кордта, свого часу завідувача відділу Всенародної бібліотеки України, який захоплювався «Описом України» французького митця і присвятив вивченню його доробку більше трьох десятиліть. У своїх коментарях він неодноразово зазначає: «...кожна сторінка його знаменитої книги доводить те, що він був чудовим спостерігачем, жваво цікавився усім, що його оточувало. Своєю книгою він поставив собі міцний пам'ятник» [5, с. 28].

Сам Боплан був учасником тих подій, про які він повідомляє та які описує: боротьба запорозьких козаків проти османів, татар, конфлікти й війни з елітою Речі Посполитої тощо. Тому його жива розповідь привертала та й до сьогодні привертає увагу зарубіжних дослідників. Він описує, а не судить. І цим самим надає урок своїм читачам – урок поваги до невідомого народу, з яким звела його доля і який живе на іншій території. Заслугою Боплана стало те, що він дозволив вписати історію українського народу в загальний потік розвитку тогочасного європейського суспільства. Цим самим сформував уявлення про витоки та коріння, хоча й таких далеких подій, свідком та учасником яких стаємо ми тепер. Аналітичний огляд історіографії Бопланової спадщини узагальнено Я. Дашкевичем як в російській, так і в українській історіографії. В огляді він визначив шість основних напрямів, які аналізують дослідники, а саме: життя і діяльність Боплана; «Опис України» та його нові переклади як джерело для історії України та Польщі загалом; картографічна спадщина Боплана; карти Боплана як джерело для регіональної історії; Боплан як представник французької фортифікаційної школи; Боплан в історіографії та бібліографії [5, с. 49].

Діяльність Боплана дає змогу нам звернути увагу на нього і як на інженера. Як інженер-фортифікатор він залишив багато споруд на українській землі. Його інженерно-будівельна діяльність нараховує близько п'ятдесяти слобід-укріплень, з яких потім за короткий час утворилося понад 1000 сіл. Цей факт свідчить про тісні стосунки з козаками й селянами. Він зробив значний внесок саме в будівництво замків та фортець. Ним були споруджені фортеці в Барі (1631-1633), в Бродях (1632-1633), а у 1635 році він побудував фортецю Кодак. Ім'я «Кодак» в перекладі з тюрської означає «поселення на горі». Слідкувати за будівництвом було призначено коронного гетьмана С. Конєцьпольського. Сам автор, розповідаючи про Кодак, так описує ці події: «Фортецю Кодак я почав будувати в липні 1635 року, але в серпні цього ж року І. Сулима, гетьман нерестрових козаків, захватив її. Та волюділи вони нею недовго. Інші козаки, під коман-

дуванням С. Конєцьпольського звільнили Кодак, а гетьмана Сулиму було взято в полон, перевезено до Варшави та страчено» [2, с. 179/181]. Після цих подій Боплан почав відбудовувати фортецю, бо, за словами М. Грушевського «кодацькі руїни лежали, як живий докір і оскорбляли достоїнство Речі Посполитої» [4, с. 227]. По оновленню фортеця сприяла виконанню головної задачі польських гетьманів – закрити дорогу на Запоріжжя, щоб повністю підкорити собі козаків.

У М. Драгоманова, який досліджував та аналізував історичні документи, трапляється такий опис Кодака: «Кодакъ, который есть сделанъ на рубежу отъ Крыму, въ которомъ панъ гетманъ всегда по 400 человекъ тамъ имеетъ и кормъ всякія имъ даетъ, чтобъ и ныне его царское величество какъ кормами, такъ и порохомъ къ наряду изволилъ построить; также и на техъ которые за порогами Коша берегутъ; чтобъ его царское величество милость свою изволилъ показать, понеже нельзя его самого безъ людей оставить» [7, с. 138].

Фортеця Кодак, споруджена Бопланом, привертала особливу увагу її описували багато письменників і в українській художній літературі різних часів. Зокрема П. Загребельний згадує цей об'єкт на сторінках роману «Я, Богдан», філософськи описуючи життя Богдана Хмельницького. Акцентування талановитості, досвідченості, розуму Хмельницького підкреслено таким епізодом у його розмові з С. Конєцьпольським про фортецю Кодак, яка мала форму шестикутної зірки: «...коронний гетьман поспитав мене: «То як пасує до сеї землі Кодак, пане писарю?» Я відповів йому латиною: «Manu fecit, manu destruo», тобто: зроблене рукою, рукою ж і зруйноване може бути» [8, с. 21].

На сьогодні «Опис України» є важливим історичним джерелом інформації про життя українців середини XVII століття, й не лише як «країни козаків». Цей твір визначається пізнавальною та естетичною своєрідністю. Як зазначає І. Сюдюков, Боплана з захопленням читав Гоголь, і цей твір став одним з творчих поштовхів до написання «Тараса Бульби». Крім того, книга де Боплана ознайомила європейців – не лише французів – з Україною, адже для багатьох з них вона була тоді справжньою «Terra Incognita» [12]. Тож, творіння французького письменника гідне того, щоб його читали, досліджували й знаходили все нові цікавинки.

Висновки і пропозиції. Отже, кожний з істориків та сучасних науковців представив індивідуальне розуміння бопланівського «Опису України», яке при уважному осмисленні є цінним для нас. Кожен митець у французькому творі виокремив багато цінних відомостей, які збагачують зміст історії українського народу і є її складником. Французький автор залишив для нащадків України досить докладний і багатий історичний матеріал про українських козаків і селян, про їх боротьбу проти поневолювачів. У критичних працях українських митців міститься значна кількість цінних суджень, оцінок, аргументованих висновків з певних питань історії України та українського народу, які представив Боплан. Значний матеріал, зібраний Бопланом став доповненням під час написання майбутніх текстів з історії України. Для сучасної української мо-

лоді праці французького автора є яскравим свідченням того, що історією України за кордоном цікавилися ще в ті далекі часи. Маємо надію, що у подальшому вдасться, залучивши нові ар-

хівні джерела, здійснити аналіз та дослідити ці та інші проблеми, пов'язані з українським історичним розвитком і минулими процесами середини та другої половини XVII століття.

Список літератури:

1. Антонович В. Польсько-російські співвідносини XVII ст. в сучасній польській призмі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/anton/ant05.htm>
2. Боплан Гийом Левассер де Описание Украины / Гийом Левассер де Боплан / Пер. с фр. З. П. Борисюк; ред. перевода А. Л. Хорошкевич, Е. Н. Юценко. М.: «Древлехранилище», 2004. – С. 132-373.
3. Брицький П. П. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII-XIX століттях / П. П. Брицький, П. О. Бочан. – Чернівці: Технодрук, 2011. – 308 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 8. – Ч. 1 / Михайло Грушевський. – Нью-Йорк: Книгоспілка, 1956. – 866 с.
5. Дашкевич Я. Боплан в русской и украинской историографии (до 1991 г.) / Ярослав Дашкевич / В кн.: де Боплан Гийом Левассер. Описание Украины / Гийом Левассер де Боплан / Пер. с фр. З. П. Борисюк; ред. перевода А. Л. Хорошкевич, Е. Н. Юценко. – М.: «Древлехранилище», 2004. – С. 12-46.
6. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939-1956 / О. П. Довженко. – Харків: Фоліо, 2013. – 879 с.
7. Драгоманов М. Пропащий час: Українці під Московським царством, 1654-1876 / М. Драгоманов // Український історичний журнал. – 1991. – № 9. – С. 131-143.
8. Загребельний П. Я, Богдан (Сповідь у славі): [роман] / Павло Загребельний. – К.: Рад. письменник, 1983. – 511 с.
9. Костомаров Н. И. Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России / Н. И. Костомаров. – СПб. – 1957, Т. 110. – С. 202-203.
10. Рильський М. Т. Зібрання творів у двадцяти томах. Т. 18: Публіцистика 1953-1964 / Упоряд. І. П. Березовський; Ред. С. Д. Зубков. – К.: Наук, думка, 1988. – 760 с.
11. Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. – К.: Ярославів Вал, 2011. – 256 с.
12. Сюдюков І. Гийом де Боплан і «країна козаків» / Ігор Сюдюков. – Газета «День». – 2006. – № 210.

Ляшов Н.Н.

Донбасский государственный педагогический университет

ПОЗИЦИИ Г. БОПЛАНА В ТВОРЧЕСТВЕ УКРАИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье рассмотрены позиции украинских ученых, писателей, историков на произведение французского автора Г. Боплана «Описание Украины», выявлены их своеобразие и индивидуальность. Значительное внимание уделено влиянию содержания работы на последующие теоретические и художественные произведения украинских писателей.

Ключевые слова: Боплан, исследование, украинская история, «Описание «Украины».

Lyashov N.M.

Donbass State Pedagogical University

POSITIONS OF G. BOPLAN IN THE CREATION OF THE UKRAINIAN WRITERS

Summary

The article considers the positions of Ukrainian scientists, writers, historians about the work of French author Boplan G. «Description of Ukraine» revealed their uniqueness and individuality. Special attention is paid to the influence of the content of works for further theoretical and literary works of Ukrainian writers.

Keywords: Boplan, research, Ukrainian history, «Description of Ukraine».

СЛОВА КАТЕГОРИИ СОСТОЯНИЯ КАК ЧАСТЬ РЕЧИ (ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ). СТАТЬЯ 2

Маторина Н.М.

Донбасский государственный педагогический университет

Статья представляет собой лингвометодическое исследование статуса и состава слов категории состояния – на материале вузовской лекции-презентации. Слова категории состояния как часть речи – объект пристального внимания лингвистов вот уже на протяжении почти столетия. Тем не менее вопрос о месте их в системе частей речи до настоящего времени не является до конца решенным. Изучение проблемы слов категории состояния в лингвометодическом аспекте даёт возможность полагать, что значение состояния является особым категориальным значением, а не частным случаем признака. Слова категории состояния принимают активное участие в развитии языка, пополняют и обогащают словарь, что даёт почву для новых размышлений в лингвистической литературе.

Ключевые слова: лингводидактика, лекция-презентация, слова категории состояния, предикативы.

Постановка проблемы. Слова категории состояния (СКС) как часть речи представляют собой объект пристального внимания лингвистов вот уже на протяжении почти столетия. Тем не менее вопрос о месте СКС в системе частей речи до настоящего времени не является до конца решенным: в трудах лингвистов высказывались и высказываются различные мнения относительно статуса и состава этого лексико-грамматического разряда слов.

Анализ последних исследований и публикаций. Актуальна проблема слов категории состояния в лингвометодическом аспекте. Работ, посвященных этой проблеме, практически нет. Некоторые рекомендации методического характера находим в работах И. А. Антоновой [1], В. А. Горпинича [2], Н. А. Каламовой [3], О. К. Кочиневой [4], Н. М. Маториной и Б. И. Маторина [5; 6], Н. М. Рухленко [8], А. Н. Тихонова [9] и нек. др.

Цель статьи: продолжить лингвометодическое исследование статуса и состава слов категории состояния – на материале вузовской лекции-презентации.

Изложение основного материала¹. 3 вопрос. Разряды и группы слов категории состояния по значению.

Чтобы определить, является ли рассматриваемая группа слов самостоятельной частью речи, необходимо установить набор её дифференциальных признаков, основанных на критериях разграничения частей речи, то есть изучить ее семантику, морфологические и синтаксические особенности, выявить категориальное значение, способ отображения объективной действительности, сопоставить с соответствующими признаками смежных частей речи.

Начнем с семантического критерия. СКС выражают состояние! Другими словами, общекатегориальное грамматическое значение слов категории состояния – статичное состояние, не-процессуальное состояние, состояние в статике! Состояние, выраженное этой группой слов, мыслится только безлично!

Частные значения общего понятия состояния составляют 2 разряда СКС по значению: 1) каче-

ственно-характеризующие (качественные) СКС, обозначающие *качественное* состояние живых существ и окружающей среды; 2) модально-характеризующие (модальные) СКС, обозначающие определенное *модальное* состояние, т. е. модальную оценку различных состояний и ситуаций.

В зависимости от того, какое именно состояние выражают СКС, они делятся на следующие группы по значению:

Качественные СКС объединяют слова, обозначающие:

- состояние природы: *жарко, знойно, прохладно, солнечно, ветрено, сумрачно, холодно* и др. *Было прохладно и ветрено;*

- окружающей среды, обстановки: *грязно, сыро, тесно, пусто* и др. *В здании школы было тихо и пустынно* (А. Фадеев);

- физическое или физиологическое состояние человека или живого существа: *больно, зябко, щеко́тно, тошно, душно, тяжело* и др. *Тепло ему стало.* В том или ином состоянии может находиться только часть организма живого существа, например: *Щекам было жарко* (В. Шишков). *Стало горячо сердцу* (А. Н. Толстой);

- психическое состояние человека, его душевно-эмоциональные переживания: *весело, грустно, обидно, жутко, досадно, горько, радостно, смешно, жалко, приятно, совестно, боязно, печально, стыдно, скучно* и др. *Опять тревожно сердцу стало.*

Слова категории состояния, выражающие физическое и душевное состояние человека, обязательно связаны с дательным падежом лица. Если дательный падеж отсутствует, то состояние приобретает обобщенный смысл, ср.: *Ивану стало досадно. Досадно, когда тебя не замечают;*

- интеллектуальное состояние человека: *интересно, ясно, понятно, известно, характерно* и др. *Ясно мне было, что на поезд мы опаздываем.*

Модальные СКС объединяют слова, выражающие:

- необходимость, возможность-невозможность, долженствование: *можно, нельзя, надо, нужно, необходимо, возможно, невозможно, должно, надобно, необходимо* и др. *Нельзя читать чужие письма. Надо жизнь сначала переделать, Переделав, можно поспевать* (В. Маяковский).

¹ План лекции-презентации на тему «Ещё одна часть речи – категория состояния?» и содержание двух первых вопросов представлены в статье Н. М. Маториной «Слова категории состояния как часть речи (лингвометодический аспект). Статья 1» [7].

К этой группе примыкает небольшая группа слов с модальным значением, выражающим проявление чего-нибудь в достаточной, по определению говорящего, мере, обозначающие необходимость прекращения действия: *достаточно, довольно, полно, хватит, будет* и др. *Довольно болтовни. За дело, ребята!* (А. Н. Толстой);

- модальную оценку – положительную или отрицательную – состояния или действия со стороны морально-этической: *хорошо, плохо, позор, смех* и др.;

- модальную оценку состояния со стороны зрительных и слуховых восприятий: *видно, заметно, слышно* и др. *Тропинку еле заметно;*

- состояние временных и пространственных отношений: *поздно, долго, рано, пора, время; далеко, близко, высоко, низко, широко, узко, глубоко, мелко* и др. *Здесь очень глубоко. Пока не поздно, надо что-то сделать* (В. Катаев);

- модально-волевые импульсы: *лень, недосуг, охота, неохота, неволя* и др. *Писать тебе посланье Мне было недосуг* (А. С. Пушкин).

- Отдельную группу составляют слова типа *крышка, каюк, капут, крест, конец* и т. п. (Н. М. Шанский), традиционно рассматриваемые в междометиях. Но, как считает ученый, к междометиям их трудно отнести, во-первых, потому, что в отличие от междометий эти слова грамматически связаны с другими словами: они управляют дательным падежом субъекта (*ему каюк, вам капут*), сочетаются с обстоятельственными словами, обозначающими место, время (*здесь ему и каюк, завтра ему крышка*); во-вторых, потому, что все они обозначают состояние субъекта, которое как бы решает его судьбу (реже они обозначают такое же состояние чего-нибудь). *Всему конец!* (Н. Некрасов). Некоторые из этих слов, например *кают, капут*, употребляются только в функции сказуемого безличных предложений.

Некоторые слова категории состояния могут входить сразу в несколько групп, обозначая, например, состояние окружающей среды (*На улице тепло*), психическое состояние (*На душе тепло*) или физическое состояние (*Мне тепло*). Это многочисленные СКС.

Итак, СКС обозначают состояние в самом широком смысле его понимания – от состояния среды (*сыро, душно*), разных состояний человека (*грустно, интересно, больно*) до социального состояния (состояние социальной обстановки, моральной оценки – *можно, надо, нельзя* и др.)

Задания для самостоятельной работы (на слайде) →

I. Заполните таблицу примерами из художественной литературы (см. образцы (табл. 1)).

II. СКС в большинстве случаев многозначны, поэтому одно и то же слово можно отнести к двум и более лексическим группам в зависимости от контекста, который обуславливает и определяет конкретное значение, тот или иной семантический оттенок СКС, причем семантика и синтаксические связи СКС находятся в определенной зависимости. Подберите несколько примеров предложений из художественных текстов, подтверждающих многозначность слов категории состояния.

4 вопрос. Семантические, морфологические и синтаксические признаки безлично-предикативных слов.

Слова категории состояния характеризуются несколькими морфологическими признаками:

- неизменяемостью – не имеют форм словоизменения, то есть не склоняются и не спрягаются;

- наличием аналитических категорий ♦ времени → форма прошедшего времени *было грустно, стало грустно*; настоящего – *грустно* (отсутствие связки служит показателем настоящего времени, кроме *становиться*); будущего – *будет грустно, станет грустно*; ♦ вида (не все лингвисты выделяют эту категорию) → форма несовершенного вида – *было весело*; совершенного – *стало грустно*; возникают у слов категории состояния при сочетании с вспомогательными глаголами *становиться – стать* и *делаться – сделаться* и др.; образуются аналитические видовые пары: *становилось жутко* (несов. вид) – *стало жутко* (сов. вид), *делалось грустно* (несов. вид) – *сделалось грустно* (сов. вид); аналитические формы несовершенного вида обозначают развивающееся состояние, а соответствующие им формы совершенного вида – конечный

Таблица 1

№	Разряды и группы СКС по значению	Примеры
Качественные СКС		
1	Слова, обозначающие состояние окружающей среды, природы, обстановки	Темно, темно! На улице пустынно... (К. Фофанов. Под музыку осеннего дождя...)
2	Слова, обозначающие физическое состояние человека или животного	
3	Слова, обозначающие психическое состояние человека, его душевно-эмоциональные переживания	
4	Слова, обозначающие интеллектуальное состояние человека	
Модальные СКС		
1	Слова, выражающие необходимость, возможность-невозможность, долженствование	
2	Слова, выражающие модальную оценку состояния или действия со стороны морально-этической	
3	Слова, выражающие модальную оценку состояния со стороны зрительных и слуховых восприятий	
4	Слова, выражающие состояние временных и пространственных отношений	
5	Слова, выражающие модально-волевые импульсы	
6	Слова типа <i>крышка, каюк, крест, конец</i> и т. п.	

предел, до которого развивается это состояние; ♦ наклонения → форма изъявительного наклонения – было весело, сослагательного – было бы весело, повелительного (не все лингвисты выделяют эту категорию) – пусть будет весело;

- наличием форм степеней сравнения (синтетических и аналитических) в словах на -о, что объясняется их происхождением от кратких качественных имен прилагательных и качественных наречий: *Тоскливее, печальней становилось на душе* (А. Куприн). *В комнате стало более тепло. В маленькой комнате с печкой стало теплее всего.*

В форме простой сравнительной степени используются суффиксы -ее, -ей, -е (*тише*) (иногда с добавлением приставки по-: *потихше*); в аналитической – слова *более* или *менее*. Простой превосходной формы у СКС нет (в наречии такая форма существует у нескольких слов). Значение составной превосходной степени имеют сочетания *холоднее всего, веселее всего* (*Мне холоднее всех: я без перчаток*);

- соотносительностью с теми частями речи, от которых произошла данная категория слов: *грустно* соотносится со словом *грустный*, *тепло* – с *теплый*, *тяжело* – с *тяжелый*, *морозно* – с *морозный*, ср.: *мне грустно – грустно посмотрел – пение грустно*. Однако этот признак свойствен не всем безлично-предикативным словам: например, *совестно* в современном русском языке не соотносится с «*совестный*», *можно* не соотносится с «*можный*» и др.

Ряд слов категории состояния в современном русском языке абсолютно не имеет омонимов (*жаль, можно, нужно, надобно, должно, щекотно, невдомёк, невмочь, непомогут* и др.), что говорит об их морфологическом своеобразии и дает право некоторым лингвистам считать такие слова ядром категории.

Словообразовательно данная группа тоже не похожа на другие:

- морфолого-синтаксический способ образования слов, то есть в результате грамматической трансформации различных частей речи;

- как прилагательные и наречия, слова категории состояния могут иметь формы субъективной оценки. Обычно для этого используются суффиксы -оват-, -еват-, -оньк-, -еньк-: *уютненько, прохладненько. А здесь сыровато. Сегодня прохладненько*;

- морфемный признак СКС: наличие суффикса -о у слов, образованных от имен прилагательных и наречий (*холодно, видно, обидно, нужно*).

Наиболее четки и определены синтаксические признаки безлично-предикативных слов.

- Существенный признак этих слов – синтаксическая функция главного члена в форме сказуемого в безличном предложении (в сочетании с инфинитивом или без него). Например: *Она по-*

том вдруг задумалась и как-то мрачно задумалась, так что тяжело и грустно было видеть ее в этом положении (Алексей Феофанович Писемский); *Нам должно было спускаться еще верст пять по обледеневшим скалам и топкому снегу, чтобы достигнуть станции Коби* (Лермонтов). *Тут было темно и душно, но тепло* (Чехов).

- Безлично-предикативные слова не согласуются и не управляют, они могут сочетаться со связкой отвлеченной или полувотвлеченной (*быть, стать, становиться, делаться*), выражающей время и наклонение. Например: *Мне становилось грустно, когда слушал ее из соседней комнаты* (Лермонтов); *Мне сделалось неприятно и неловко* (Писемский).

- Безлично-предикативные слова способны распространяться формами имен существительных и местоимений в дательном падеже без предлога и в родительном и предложном с предлогами, т. е. управлять данными формами. Например: *...Вам может быть скучно у меня, а я душевно рад* (Писемский); *На дворе было темно, хоть глаз выколи* (Лермонтов). Возможен и винительный падеж: *Мне сделалось грустно и досадно на Лизу* (Писемский).

- В отличие от наречий и прилагательных безлично-предикативные слова никаких слов не определяют. Ср., например: *Она смотрела грустно* (наречие определяет глагол) – *Ее лицо было грустно* (краткое прилагательное определяет имя существительное) – *Ей было грустно* (безлично-предикативное слово).

Таким образом, (на слайде) → безлично-предикативные слова выделяются в особую лексико-грамматическую группу на основании семантических, морфологических и синтаксических признаков, основные из которых следующие: значение «недейственного» состояния, функция безличного сказуемого, неизменяемость и морфологическая соотносительность с прилагательными, наречиями и существительными.

Выводы и рекомендации. Изучение проблемы слов категории состояния в современной лингвистической литературе даёт возможность полагать, что значение состояния является особенным категориальным значением, а не частным случаем признака. Мы исходим из того, что категория состояния существует в русском языке (как и в других языках) как отдельная знаменательная часть речи, появившаяся в результате транспозиции слов из одной части речи в другую, и разделяем мнение тех ученых, которые считают, что слова категории состояния – независимая часть речи, обладающая своими морфологическими, семантическими и синтаксическими характеристиками. В следующих публикациях на материале лекции-презентации продолжим разговор об этой удивительной части речи – словах категории состояния.

Список литературы:

1. Антонова И. А. О терминах «категория состояния» и «предикативы» / И. А. Антонова // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей. – М.: МАКСПресс, 2004. – Вып. 26. – С. 128-133.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Володимир Олександрович Горпинич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 236-241.
3. Каламова Н. А. Категория состояния в русском языке: учеб. пособие / Н. А. Каламова. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 33 с.

4. Кочинева О. К. Что нужно знать учителю о предикативах или словах категории состояния / О. К. Кочинева // Русский язык в школе. – 1972. – № 6. – С. 43-47.
5. Маторина Н. М. Категория состояния: за и против / Н. М. Маторина, Б. И. Маторин // 7th International scientific conference «European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches», Stuttgart, Germany, December 16, 2013. – Stuttgart, 2013. – P. 112-114.
6. Маторина Н. М. Слова категории состояния в лингводидактическом аспекте (из опыта работы) / Маторина Н. М., Маторин Б. И. // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: лінгвістичні науки: зб. наук. праць. – Одеса: «Астропринт», 2013. – № 17. – С. 119-128.
7. Маторина Н. Слова категории состояния как часть речи (лингвометодический аспект). Статья 1 / Н. Маторина // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології: зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. – Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. – Вип. 4.
8. Рухленко Н. М. «Беспризорные» слова, или Слова категории состояния / Н. М. Рухленко // Русский язык в школе. – 2007. – № 4. – С. 39-42.
9. Тихонов А. Н. Категория состояния в современном русском языке / А. Н. Тихонов. – Самарканд: Изд-во Самарк. ун-та, 1960. – 43 с.

Маторіна Н.М.

Донбаський державний педагогічний університет

СТАНІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ (ЛІНГВОМЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ). СТАТТЯ 2

Анотація

Стаття є лінгвометодичним дослідженням статусу та складу слів категорії стану – на матеріалі вузівської лекції-презентації. Слова категорії стану як частина мови – об'єкт пильної уваги лінгвістів ось уже протягом майже століття. Проте питання про місце їх в системі частин мови дотепер не є до кінця вирішеним. Вивчення проблеми станівників у лінгвометодичному аспекті дає можливість вважати, що значення стану – це особливе категоріальне значення, а не окремий випадок ознаки. Слова категорії стану сприяють розвитку мови, поповнюють і збагачують словник, відповідно стають підґрунтям нових лінгвістичних роздумів та пошуків.

Ключові слова: лінгводидактика, лекція-презентація, станівники, предикативи.

Matorina N.M.

Donbass State Pedagogical University

WORDS OF THE CATEGORY OF STATE AS A PART OF SPEECH (LINGUISTIC METHODICAL ASPECT). ARTICLE 2

Summary

The article is a linguistic methodical study of the status and composition of the words of the category of state – on the material of the university lecture-presentation. Words of the category of state as a part of speech have been in focus of linguistic research for almost a century. Nonetheless, their role in the part of speech system has not been clearly defined yet. The study of the problem of words of the category of state from linguistic methodical perspective enables one to suppose that the meaning of state is a peculiar categorial meaning and cannot be viewed as the particular case of quality. Words of the category of state take an active part in the development of language, expand and enrich the word-stock and this provides an area for new reflections in linguistic literature.

Keywords: linguodidactics, lecture-presentation, words of the category of state, predicatives.

УДК 81'1+81'285

РОЛЬ СУБСТРАТУ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ГЛОТОГЕНЕЗИ

Холодов О.В., Холодова Н.В., Орел А.С.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розкрито роль субстрату у східнослов'янському глотогенезі. Проаналізовано вплив субстрату на структуру східнослов'янських мов, особливо на фонологічному рівні. Висвітлені субстратні інтерпретації історико-мовних явищ. Визначено характер мовної взаємодії східних слов'ян з іншими народами. Виділено типи мовного субстрату.

Ключові слова: слов'яни, східнослов'янські мови, субстрат, глотогенез, етногенез.

Постановка проблеми. Для з'ясування проблем походження східнослов'янських народів і утворення східнослов'янських мов велике значення має визначення характеру мовної взаємодії східних слов'ян з іншими народами, з якими вони контактували за різних обставин. Проблему субстратних впливів на східнослов'янські мови упродовж XIX–XX ст. досліджувало багато лінгвістів. Згадана проблематика не втратила своєї актуальності й у наш час, що підтверджено останніми дослідженнями у цій галузі, зокрема українських мовознавців. Вагоме місце тут займає монографія К. М. Тищенка «Мовні контакти: свідки формування українців», у якій представлено історичний шлях формування українців і української мови [15]. Напрочуд цікавими є більш ранні роботи з цієї тематики Г. П. Півторака, О. В. Царука, Ю. Л. Мосенкіса.

Метою статті є статті розкриття ролі субстрату у східнослов'янському глотогенезі, визначення впливу субстрату на структуру східнослов'янських мов, зокрема, на фонологічному рівні.

Ще у римський період (II–IV ст. н. е.) у праслов'янській мові відбувається низка змін у фонетиці, еволюціонує граматична будова. Поштовхом до цих змін цілком імовірно міг бути контакт слов'ян з іншими етнічними утвореннями. Це повністю доводять археологічні дані. Глибокі контакти з кельтами спричинилися до утворення двох діалектно-етнографічних груп слов'янства – південної, де в етногенезі слов'ян брав участь кельтський субстрат, та північної, де слов'яни тісно взаємодіяли з кельтською цивілізацією як сусіди. Хронологія розподілу південних та північних слов'ян – це самий кінець I тисячоліття до н. е. та перші чотири століття нашої ери. Таке членування бере до уваги особливості пшеворської культури, причому воно не відповідає пізнішому розподілу на західних, східних та південних слов'ян. Згідно з цією гіпотезою, В. В. Седов вважає, що формування польської народності, балтійських слов'ян та північновеликорусів бере початок від північних слов'ян, тоді як південні групи разом з антами переважно заселяли Балканський півострів, південну Росію та Північне Причорномор'я [14, с. 603].

Глибоку картину взаємодій між іншомовними етносами із східнослов'янськими народностями подав Г. П. Півторак у монографії «Формування і діалектна диференціація давньоруської мови». Аналіз значної кількості праць цієї тематики дозволив автору точно встановити періоди безпосередніх контактів східнослов'янських народів з іншомовними племенами та ретельно ви-

вчити відповідні соціолінгвістичні ситуації. Цей чинник має пряме відношення до оцінки субстратного внеску в мову-переможницю. Так, Г. П. Півторак підкреслив, що балто-слов'янські стосунки першої половини I тисячоліття н. е. мають більш глибокі наслідки, ніж слов'яно-іранські контакти. Справа в тому, що розселення східнослов'янських племен на північний схід від Прип'яті було великим за розмірами. При цьому вони займали не безлюдні простори, а змішувалися з місцевим балтійським населенням. Мирна колонізація значної частини східнобалтійських земель знайшла певне відбиття в культурному та мовному впливі, що зазнали східні слов'яни з боку балтів [12, с. 82–83]. Так само слов'яни асимілювали й фінно-угорське населення. Ці два етнічні й мовні субстрати згодом справили значний вплив на формування білоруських та російських діалектів [11, с. 9].

Формування східнослов'янських мов, української, російської та білоруської, відбувалося на всіх рівнях. Здобутки мовознавства дають нам змогу відкинути припущення про те, що праслов'янська мова була монолітною системою, яка б виключала діалектне членування.

В. М. Русанівський писав про те, що мовна ситуація в Київській Русі характеризувалася наявністю численних діалектів, близьких між собою, але не тотожних: «Поряд із тим, що північно-східнослов'янські діалекти єднали з південно-східнослов'янськими принаймні три виразні фонетичні риси (повноголосся, початкове [o] на місці колишнього [je] і наявність звуків [ч], [ж] на місці колишніх tj, dj, kt'), ще три не менш виразні риси відрізняли ці два великих мовних масиви (фрикативне [h], відсутність «акання» і пом'якшувальність приголосних перед [e] – на півдні; вибухове [g], наявність «акання» і пом'якшувальність приголосних перед [e] – на півночі)» [13, с. 3]. Зупинимось більш детально на цих та деяких інших відмінностях східнослов'янських діалектів періоду Київської Русі, що могли цілком імовірно виникнути через вплив субстрату.

Дані археології, антропології та етнографії свідчать на користь того, що цей процес уособлення трьох східнослов'янських мов відбувався не в умовах соціолінгвістичного вакууму: у процесі багатовікового етномовного розвитку східнослов'янські племена (або східні праслов'янські племена) зазнавали впливу різних неслов'янських субстратів. Топонімічні та археологічні дослідження дають чітке уявлення про залишки лінгвістичного субстрату та водночас роблять особливо цінними відомості лінгвістичної географії, зокрема у ви-

падку балтійського субстрату в білоруській мові, адже за лінгвістичними ознаками слова з субстратними елементами майже не відрізняються від давніх запозичень.

Багато дослідників схиляються до думки, що різними дослов'янськими *макросубстратами*, які поруч із тодішніми діалектними відмінностями могли визначити індивідуальні риси української, російської та білоруської мов під час їхнього становлення, були відповідно іранський для (прото)українських діалектів, балтійський для (прото)білоруських та фінно-угорський для (прото)російських діалектів. Г. П. Півторак, окрім трьох вищеназваних, указує на такі індоєвропейські та неіндоєвропейські субстрати, як палеобалканський (фракійський, дакійський) та тюркський [12, с. 26, 42, 47, 80, 81, 86].

Анти неодноразово згадуються в історичних працях VI-VII ст. Цей іранський етнонім успадкуєміло слов'янське населення, що територіально змішалося із скіфо-сарматським (лісостепові землі між Дніпром та Дністром) та поступово його слов'янізувало. Відгалуженням венедської групи є слов'яни, які залишили регіон Вісли та поселилися у V-VI ст. в північній частині Східноєвропейської рівнини серед місцевого населення, що належало до балтійської та фінно-угорської груп, і впродовж декількох десятиліть також було слов'янізоване [14, с. 599].

Важливу роль у процесі субстратних досліджень взагалі відіграють як знання відповідних процесів у субстратних мовах, так і ареальний чинник. Найбільш яскраво це можна проілюструвати на прикладі переходу $g > \gamma > h$, який відбито в низці слов'янських мов та діалектів, зокрема в південній частині східнослов'янського ареалу, де згодом виникли українські, білоруські та південноросійські говори. Серйозним аргументом на користь субстратної гіпотези цієї інновації В. І. Абаєв вважав той факт, що ареал поширення слов'янських γ і h переважно збігається з ареалом скіфської топоніміки. Ізогlossen області цього явища значно збігаються з територією, де в минулому могла бути поширена скіфо-аланська мова, носії якої при переході на слов'янську мову могли стимулювати перехід $g > \gamma (> h)$ [1, с. 118-121].

Проте існують і менш рішучі висловлювання щодо цього припущення. Так, відомий український дослідник субстратних явищ О. Б. Ткаченко, хоч і наполягає на ймовірності субстратної мови до стимулювання тих чи інших переходів у структурі мови-переможниці, тим не менше вважає доволі ризикованим пояснювати цей перехід суто субстратним впливом, як це робив В. І. Абаєв, адже це явище наявне й у деяких неслов'янських мовах, наприклад у нідерландській, датській та новогрецькій. При цьому сам В. І. Абаєв зазначав, що наслідком ареальних мовних контактів скіфів та слов'ян у Східній Європі є також надзвичайна близькість у перфективній функції превербів у сучасних слов'янських мовах та в осетинській мові (праосетинська мова була одним із скіфо-сарматських наріч, що входила до іранської мовної групи) [2, с. 94-99].

Із субстратною гіпотезою цього переходу погодився й Г. П. Півторак. Він також гадав, що іраномовні алани могли вплинути й на формування

фрикативного γ в ареалі пізніших південноросійських говорів [12, с. 128-129].

О. Б. Ткаченко вважав, що вплив однієї з північно-східних іранських мов, скіфської, сарматської чи аланської, де зафіксоване явище умлауту, міг спричинитися до появи тих специфічних рис української фонетики, які вирізняють її поміж інших слов'янських мов [16, с. 24-25]. Сюди належать: 1) широко розвинений ікавізм; 2) поява звука $\acute{u}(\acute{y})$, невідомого фонологічній системі жодної з інших слов'янських мов; 3) збереження м'якого, зокрема й кінцевого $\acute{c}'(\acute{s}')$; 4) твердість приголосного перед e із сильного $\mathbf{ь}$ при м'якості кінцевого приголосного перед слабким $\mathbf{ь}$, що за непава: укр. *день* (фон. *den'*) при рос. *день* (*d'en'*) [там само, с. 14-15].

У Північному Причорномор'ї, а також у суміжних ареалах О. І. Іліаді виділив залишки субстратних елементів однієї з ранніх форм діалектів індоарійської мови, яка знаходилася на стадії, наближеній до праіндоіранського стану [5, с. 189].

Ю. Л. Мосенкіс аргументовано довів, що в українській мові з великою мірою достовірності могли зберегтися риси не лише субстрату індоєвропейського, а навіть доіндоєвропейського – трипільського. Ця *субсубстратна* мова, «припинивши функціонування в побуті через індоєвропеїзацію як українських земель, так і Балкан, могла продовжувати функціонування в культурній функції – подібно до шумерської мови в Месопотамії, хамітської в Малій Азії, латинської в Західній Європі» [8, с. 57]. Таке припущення Ю. Л. Мосенкісу здається цілком виправданим через те, що слов'янські слова *голос* / *галас* (субстратного трипільського походження – за Ю. Л. Мосенкісом) та грецького *glossa* / *glassa* (з доіндоєвропейського балканського субстрату, спорідненого з трипільським) мають осетинську паралель *goelos* / *gaelas*, грузинську паралель *galoba* і «виняткову важливу» шумерську паралель *gala* «жрець-співець». Також спільне субстратне походження мають слов'янська та грецька назви співу – укр. *п'яти*, *співати* та давньогр. *paian* [там само, с. 57-58].

Для Ю. Л. Мосенкіса Трипільля виявляється джерелом як лексичної, так і фонетико-граматичної специфіки слов'янських мов порівняно з іншими індоєвропейськими й української мови порівняно з іншими слов'янськими. Ю. Л. Мосенкіс вважає за можливе віднести походження українського повноголосся та милозвучного чергування приголосних і голосних на рахунок трипільського впливу [там само, с. 65 та наст.].

Зазначимо, що кількома роками раніше О. В. Царук указав на субстратний характер українського повноголосся, що могло розвинути внаслідок асиміляції неслов'янського (алтайського) населення. Так само повноголосні форми могли з'явитися в російській та білоруській мовах унаслідок субстратного (тюркського, фінно-угорського, балтійського) впливу [17, с. 131-134].

Одним з найважливіших наслідків балтійського впливу Г. П. Півторак вважав появу в східнослов'янських говорах акання. Він прийшов до висновку, що, найвірогідніше, це явище «було однією з найдавніших фонетичних рис, що чітко виділила центральний східнослов'янський діалектний ареал на території розселення балтів», а вже

в період формування окремих східнослов'янських мов акання «стало однією з найхарактерніших особливостей білоруської мови, що типологічно зблизило її з південноросійським наріччям, середньоросійськими говорами та сучасною російською літературною мовою і помітно відрізнило її від північноросійських говорів, української та всіх інших слов'янських мов» [12, с. 98-99].

Зовсім по-іншому на північноруські говори вплинули прибалтійсько-фінські мови. Через те що прибалтійсько-фінські мови не знають редукції, деякі лінгвісти, зокрема О. В. Востріков, твердили, що збереженню окання в північноросійських говорах сприяв фінно-угорський субстрат [4, с. 33]. Мордовська ж система вокалізму, навпаки, стала поштовхом до становлення акання в російських говорах середнього Пооччя. Пізніше акання потрапило в інші середньоросійські, а також у південноросійські говори [там само, с. 5].

Ці приклади доводять, що вплив субстрату може бути виявлений не лише в запозиченні звуків, а й у стимулюванні фонетичною системою субстратної мови процесів, які могли траплятися в мові-реципієнті самостійно.

Відомий російський фінно-угрознавець В. І. Литкін, який найбільш наполегливо відстоював теорію субстратного походження російського акання, виходив із припущення про те, що акання почалося з редукції голосних [7, с. 45]. Цьому сприяла низка факторів, що спричинили послаблену вимову ненаголошених голосних в деяких східнослов'янських діалектах тоді, як у сусідніх діалектах (північноросійських та українських), де ці фактори не діяли, розвиток вокалізму йшов в іншому напрямку. Він не згоден з тими лінгвістами, які визнавали ймовірність функціонування акання ще в праслов'янській мові і, отже, спонтанність його походження. При цьому, якщо послаблення у вимові ненаголошених голосних, помітне в різних мовах, можна пояснити переважно з фізіологічного погляду, то ці фізіолого-акустичні аргументи не можуть вважатися достатніми для пояснення явища південноросійського акання, що зародилося на відносно вузькій території [там само].

По-іншому склалася ситуація з північноросійськими говірками, де акання не отримало розвитку. У прибалтійсько-фінських мовах, що суттєво вплинули на ці говірки, немає редукції голосних. Тому деякі лінгвісти припускали, що фінно-угорський субстрат сприяв збереженню окання в північноросійських говірках [там само].

Цілком імовірною з лінгвогеографічного погляду є гіпотеза субстратного походження білоруського акання, адже територія поширення балтійських племен у давнині збігається з ізоголовою сильною акання в східнослов'янських мовах. Багато дослідників, таких, як П. М. Третьяков, О. М. Трубачов, В. В. Седов та ін., взагалі підкреслювали виняткову роль балтійського субстрату на території Білорусі. Таким міркуванням значно сприяє й факт численних балтизмів у білоруській мові [3, с. 191-196].

Окрім іншого, важливу роль у встановленні субстратних слідів відіграє й хронологічний чинник. Балтизми, що стали надбанням літературної мови, доволі часто можуть відображати взаємовідносини більш давнього часу, коли східнослов'янські племена ще тільки почали утворювати окремі народності, тоді як балтизми різних говорів слов'янських мов відображають переважно внесок окремих балтійських народностей у формування культури та мови окремих слов'янських народів. О. В. Востріков, зокрема, доводив важливість хронологічного чиннику на прикладі ранніх мордовських запозичень з російської мови. На його думку, вони свідчать про те, що в'ятичам, які прийшли в Середнє Пооччя на початку X ст., акання не було відоме: *сока* (соха), *долата* (долото), *молотка* (молоток), тоді як пізніші запозичення з російської мови його відображають: *каза* (коза), *тавар* (товар), *раса* (роса). Отже, акання в говірках цієї території розвинулося вже після контакту з місцевим населенням [4, с. 33].

Беззаперечним фактом фінно-угорського субстрату, за О. В. Востріковим, слід вважати лише діалектну лексику російської мови [26, с. 95-96]. У ній О. І. Іліаді виділив апелятивні запозичення та географічні назви: *Бело́озеро* < веп. *Våuktaŕ*, фін. *Valkea Järvi* (букв. «біле озеро»); *Воло́гда* < веп. *Våuged* (<* *valkeða*), фін. *valkea* «білий» (тобто «біле місто») тощо [56, с. 189-190]. Значним здобутком у цій галузі є створений С. О. Мизніковим «Атлас субстратной и заимствованной лексики русских говоров Северо-Запада» [9].

Під час визначення типів мовного субстрату в нагоді стають археологічні свідчення, що дозволяють встановити відповідності пізніших діалектних масивів територіям стародавніх етноплемінних утворень. Так, завдяки російським діалектним даним С. О. Мизніков виділив на території Північного Заходу такі субстрати: фінно-угорський, що включає в себе загальноприбалтійськофінський, карельський (може підрозділятися на північнокарельський, ливвиковський, людиковський), вепський, водсько-естонський, комі, саамський, а також балтійський і скандинавський [10, с. 28].

Таким чином, звернення до теорії впливу іншомовних субстратів у становленні східнослов'янських мов та їхніх діалектів слід вважати цілком припустимим, адже безсубстратний етнічний простір є виключним і сумнівним явищем. Субстратний вплив на структуру східнослов'янських мов відбився, здебільшого, у стимулюванні певних, насамперед фонетичних процесів, усередині мови, а не в привнесенні іншомовних елементів в систему мови-реципієнта. Фонетичні наслідки дії субстрату відбувалися не стільки в запозиченні окремих фонем, скільки у вигляді системних явищ. Для визначення вагомості субстратного впливу на лексичну систему слід звертатися не до словників, а до текстів, звертаючи при цьому особливу увагу на ономастичну та апелятивну лексику.

Список літератури:

1. Абаев В. И. О происхождении фонемы γ (h) в славянском языке / Абаев В. И. // Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964. – С. 115-121.
2. Абаев В. И. Провербы и перфективность. Об одной скифо-славянской изоглоссе / Абаев В. И. // Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964. – С. 90-99.
3. Взаимодействие лингвистических ареалов: теория, методика и источники исследования / М. А. Бородин, С. В. Смирницкая, Ю. К. Кузьменко и др. – Л.: Наука, 1980. – 272 с.
4. Востриков О. В. Финно-угорский субстрат в русском языке: учеб. пособие / Востриков О. В. – Свердловск, УрГУ, 1990. – 100 с.
5. Илиади А. И. Основы славянской этимологии / Илиади А. И. – К.: Довіра, 2005. – 207 с.
6. Климов Г. А. Вопросы методики сравнительно-генетических исследований / Климов Г. А. / отв. ред. В. М. Жирмунский. – Л., 1971. – 87 с.
7. Лыткин В. И. Ещё к вопросу о происхождении русского аканья / Лыткин В. И. // Вопросы языкознания. – 1965. – № 4. – С. 44-52.
8. Мосенкіс Ю. Л. Українська мова у євразійському просторі: Трипільська генеза милозвучності та віддалені родинні зв'язки / Мосенкіс Ю. Л. – Київ: Видавничий дім А+С, 2006. – 224 с.
9. Мызников С. А. Атлас субстратной и заимствованной лексики русских говоров Северо-Запада / Мызников С. А. – СПб., 2003. – 360 с.: ил., табл.
10. Мызников С. А. Лексика финно-угорского происхождения в русских говорах Северо-Запада: Этимологический и лингвогеографический анализ / Мызников С. А. – СПб.: Наука, 2004. – 482 с.: ил., табл.
11. Півторак Г. П. Діалектна ситуація в Київській Русі // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 6-13.
12. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Історико-фонетичний нарис) / Півторак Г. П. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. А. Потебні; відп. ред. В. Г. Скляренко. – К.: Наукова думка, 1988. – 280 с.
13. Русанівський В. М. Давньоруська мова: міф чи реальність? / Русанівський В. М. // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 3-6.
14. Седов В. В. Этногенез ранних славян / Седов В. В. // Вестник Российской Академии Наук, 2003. – Т. 73. – № 7. – С. 594-605.
15. Тищенко К. М. Мовні контакти: свідки формування українців / Тищенко К. М. – К.: Авілон-Плюс, 2006. – 416 с.
16. Ткаченко О. Б. Українська фонетика на історико-типологічному тлі / Ткаченко О. Б. // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 14-25.
17. Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри / Царук О. В. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. – 324 с.

Холодов А.В., Холодова Н.В., Орёл А.С.

Донбасский государственный педагогический университет

РОЛЬ СУБСТРАТА В ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОМ ГЛОТТОГЕНЕЗЕ

Аннотация

В статье рассмотрена роль субстрата в восточнославянском глоттогенезе. Проанализировано влияние субстрата на структуру восточнославянских языков, особенно на фонологическом уровне. Определяются субстратные интерпретации историко-языковых явлений. Определён характер языкового взаимодействия восточных славян с другими народами. Выделены типы языковых субстратов.

Ключевые слова: славяне, восточнославянские языки, субстрат, глоттогенез, этногенез.

Kholodov O.V., Kholodova N.V., Orel A.S.

Donbass State Pedagogical University

THE ROLE OF SUBSTRATUM IN THE EASTERN-SLAVIC GLOTOGENESIS

Summary

The role of substratum in the Eastern-Slavic glotto-genesis is thoroughly investigated in the article. The substratum influence on the Eastern-Slavic languages structure, especially on the phonological level is analyzed. Specific substratum interpretations of historic-linguistic phenomena are given. The nature of the language interaction of the Eastern Slavs with other peoples is determined. Types of language substrata are distinguished.

Keywords: the Slavs, Eastern-Slavic languages, substratum, glotto-genesis, etnogenesis.

УДК 821.161.2.08

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУФІКСАЛЬНИХ АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ-ДІЕСЛІВ У ТВОРАХ М.П. СТЕЛЬМАХА «ПРАВДА І КРИВДА» ТА «ЧОТИРИ БРОДИ»

Пашко Л.В., Прядко О.О., Сугак О.М.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглядаються суфіксальні авторські неологізми-дієслова у творах М.П. Стельмаха «Правда і кривда» та «Чотири броди». Мовленнєві одиниці згруповані з урахуванням семантики та способу словотворення української літературної мови. Щодо активності вживання суфіксів, які надають новизни, необхідно виділити *-a(ти)*, *-u(ти)*, *-i(ти)*. Важливим є визначення продуктивних та непродуктивних способів словотворення. Такий підхід допомагає розмежувати потенціальні, okazіональні та okazіонально-потенціальні слова.

Ключові слова: авторські неологізми-дієслова, суфіксальні авторські неологізми, суфікси *-a(ти)*, *-u(ти)*, *-i(ти)*, семантика, okazіональні, потенціальні, okazіонально-потенціальні слова, продуктивні та непродуктивні способи словотворення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мова класиків української літератури все частіше привертає увагу філологів стосовно авторського словотворення, як одного із аспектів збагачення словникового складу української мови. Окремі дослідження мовленнєвого словотворення українських корифеїв літератури є першими спробами проаналізувати шляхи поповнення лексичного багатства мови.

Проблема авторського словотворення є актуальною для лінгвістів, зокрема широким спектром пізнання інновацій: складом, структурою, функціями. Не менш актуальним є збирання й вивчення новоутворень в історичному і культурно-пізнавальному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Індивідуальне словотворення досліджувалось у роботах І.І. Срезневського, А.Г. Горнфельда, С.І. Абакумова та А.І. Смирницький – перші дослідники, які не тільки запровадили термін «новоутворення», але й намагались розмежувати мовні та мовленнєві одиниці. Г.О. Винокур, М. Фельдман сприяли подальшому розвитку вивчення індивідуального словотворення, зокрема впровадженню термінів на визначення нових слів (okazіональних та потенціальних).

Спираючись на точку зору лінгвістів Б. Белової [1], М. Богданова [2], Р.С. Зуєвої [4], В.В. Лопатіна [5], О.Г. Ликова [6], Е.І. Ханпирі [11], Л. Шеляховської [12] «okazіональне слово – це мовленнєва експресивна одиниця, якій властива не відтворюваність, не нормативність, номінативна факультативність і словотворча похідність» [6, с. 36].

Існує три точки зору щодо вивчення мовленнєвих новоутворень: а) мовленнєві новоутворення є okazіональними; б) мовленнєві новоутворення діляться на okazіональні та потенціальні; в) мовленнєві новоутворення розглядаються як okazіональні, потенціальні та okazіонально-потенціальні.

Причини появи неологізмів, функціонування їх у творі, структурна характеристика способів творення авторських неологізмів сприяють розумінню відношення письменника до словотворчих норм української літературної мови.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однією з актуальних проблем,

пов'язаних із збагаченням словникового складу мови, є проблема авторського словотворення.

На сучасному етапі дослідження мовленнєвих одиниць мають місце тільки загальні положення і окремі статті, які порушують проблему авторських неологізмів у системі мови.

Метою дослідження є з'ясування структурних функцій суфіксальних авторських неологізмів-дієслів як елементів авторського стилю і лексичної системи сучасної української мови.

Матеріалом дослідження послужили твори письменника: «Правда і кривда» та «Чотири броди».

У статті розглядаються суфіксальні авторські неологізми-дієслова М.П. Стельмаха, утворені за допомогою суфіксів *-a(ти)*, *-u(ти)*, *-i(ти)*. Новоутворення групуються відповідно до семантики та способу словотворення. Такий підхід допомагає розмежувати okazіональні, потенціальні, okazіонально-потенціальні слова, визначити продуктивні та непродуктивні способи словотворення.

Суфіксальні авторські неологізми-дієслова 1. Авторські неологізми із суфіксом *-a(ти)*

У сучасній українській літературній мові від іменників та від прикметникових основ вищого ступеня за допомогою суфікса *-a(ти)* «творються неперехідні дієслова і лише зрідка від деяких іменників – перехідні: *обід* – *обідати*, *світ* – *світати*, *стогін* – *стогнати*, *ліпший* – *ліпшати*, *міцніший* – *міцнішати*, *дрібніший* – *дрібнішати*...» [3, с. 356].

За даним словотворчим типом від іменника *харцизник* утворене **потенціальне** слово *харцизнити*, *втямкати* – від *втямки*. Мовленнєві одиниці мають прозору семантику завдяки літературним словам, які лежать в основі їх творення. У контексті авторський неологізм *харцизнити* вживається у значенні «чинити розбій»: «А хіба я знав, що ти будеш *харцизнити* у німецького полизача Скоропадського?» [9, с. 24].

Необхідно звернути увагу на авторський неологізм *цвітатися*, твірною основою якого є *цвіт*. Вважати дане новоутворення потенціальним не можна, так як okazіональної ознаки воно набуває завдяки дієслівній твірній основі *цвітати* (у літературній мові *цвісти*). Прозорість семантики даній одиниці надають часто вживані в літера-

турній мові слова *розцвітати*, *цвісти*, з якими мовленнєва одиниця асоціюється. Завдяки потенціальній та оказіональній ознакам дієслово поповнює групу **оказіонально-потенціальних** слів: «Цвіт *цвітається*, рана *заживляється*» [9, с. 337].

2. Авторські неологізми із суфіксом *-и(ти)*

Як уже було сказано раніше, у сучасній українській літературній мові від іменників та від прикметників за допомогою суфікса *-и(ти)* «творюються перехідні дієслова: *барабан – барабанити*, *суд – судити*, *дріб – дробити*, *світ – світити*, *молодий – молодити*, *зелений – зеленити*, *батьорий – батьорити*» [3, с. 356].

До цього типу належать авторські неологізми **блакитнавитися**, **дженджуритися**, **імлитися**, **корячкуватитися**, **скупорощити**, **каруселитися**.

Групу **оказіонально-потенціальних** слів складають мовленнєві одиниці **блакитнавитися** (*блакитнавий*), **дженджуритися** (*дженджуристий*), **імлитися** (*імла*), **корячкуватитися** (*корячкуватий*), **каруселитися** (*карусель*). Авторські неологізми мають прозору семантику, утворені від літературних слів, але відхиленням від правил словотворення сучасної української літературної мови є те, що вони не є перехідними дієсловами.

«А за березами *блакитнавиться* пасіка і кошлатиться перестояна хатка, де сивий сон, мов дід, де сивий дід, мов сон».

«Поміж хліборобами *дженджуриться* в розкішній сивій смушевій шанці Юхим Бабенко». «*Імлиться* сьогодні, і германська рана дає про себе знати».

«Тоді дядько Володимир тетерів, *корячкувався*, задихався від обурення або довгий час видовбував із себе «е-е-е» і захищався од напасника піднятого карлючкою вказівного пальця».

«Але який чудернацький і не такий уже поганий хто *каруселиться*».

До **оказіональних** належить новоутворення **скупорощити**, що походить від потенціального слова із затемненою семантикою *скупорощений*. Мовленнєва одиниця утворена згідно з правилами даного типу словотворення української літературної мови, але її семантика сприймається тільки в контексті: «Я зараз постіль приберу, *скупорощу* сніданок, – веретеном закрутилася тітка» [10, с. 213].

3. Авторські неологізми із суфіксом *-і(ти)*

У сучасній українській літературній мові за допомогою суфікса *-і(ти)* від іменників «творюються як перехідні, так і неперехідні дієслова, а від прикметників – лише неперехідні дієслова: *жаль – жаліти*, *гомін – гомоніти*, *розум – розуміти*, *звір – звірити*; *білий – білити*, *старий – старіти*, *лисий – лисіти*» [3, с. 356].

За даним типом словотворення утворені авторські неологізми **сконтрогаїти** і **крючоктворіти**.

Групу **оказіональних** слів поповнює новоутворення **сконтрогаїти**, в основі якого лежить потенціально-оказіональне слово *сконтрогаєний*. Саме ця особливість є відхиленням від норм літературної мови. Семантика мовленнєвої одиниці затемнена

і розкривається в контексті через індивідуальне розумінням читача: «Хай не все в ній до ладу деякі оратори підігнали, *сконтрогаїли*, але ж це таки душа» [9, с. 398].

Оказіональний авторський неологізм **крючоктворіти** утворений від потенціального слова **крючоктворений** і характеризується затемненою семантикою: «Не *крючоктворію*, а вболівання за громадське я бачу тепер у цифрах Поцілуйка, хай і дуті вони, мов пухирі» [9, с. 195]. Потенціальність походження новоутворення, затемненість семантики підтверджують його **оказіональність**.

Висновки. Досліджуючи мову творів М.П. Стельмаха «Правда і кривда» та «Чотири броди», можна стверджувати, що письменник широко використовує нові лексичні одиниці з метою розкриття власного бачення навколишнього світу. Властивість авторських новоутворень, уваріануючи значення давно відомих слів, підносити художню літературу на вершину письменства.

У сучасній лінгвістиці актуальним є використання комплексного підходу у процесі дослідження авторських неологізмів.

Порівняльний та контекстно-стилістичний прийоми аналізу дають можливість класифікувати авторські новоутворення як **оказіональні**, **оказіонально-потенціальні** та **потенціальні** слова, а також встановити спосіб творення кожної мовленнєвої одиниці.

Авторські дієслова у творах М.П. Стельмаха «Правда і кривда» та «Чотири броди», утворені за допомогою суфіксів *-а(ти)*, *-и(ти)*, *-і(ти)*, нараховують **11** слів (**потенціальних – 2, оказіональних – 3, оказіонально-потенціальних – 6**) і класифікуються в залежності від способів словотворення та їх семантики.

Найбільшою є група **оказіонально-потенціальних** новоутворень, що об'єднує 6 слів, 5 із яких утворені за допомогою суфікса *-и(ти)*, 1 – за допомогою суфікса *-а(ти)*.

Меншою за кількістю новоутворень є група **оказіональних** слів: 2 – утворені за допомогою суфікса *-і(ти)*, 1 – за допомогою суфікса *-и(ти)*.

За допомогою продуктивного дієслівного суфікса *-и(ти)* утворено 5 **оказіонально-потенціальних** слів та 1 **оказіональне**. Непродуктивним є суфікс *(-а)ти* (**оказіонально-потенціальних – 1, потенціальних – 2 слова**) та суфікс *(-і)ти* (**оказіональних – 2 слова**). 3 точки зору **оказіональності** мовленнєвих одиниць (**оказіонально-потенціальних – 5, оказіональних – 1**) перевагу надаємо суфіксу *-и(ти)*.

Особливістю суфіксальних авторських неологізмів-дієслів М.П. Стельмаха є те, що вони утворюються від слів української літературної мови, завжди похідні, але не фіксуються Словниками української мови. Укладання словників мовленнєвих новоутворень є однією із найважливіших проблем лінгвістики. Вважаємо, що Словник авторських неологізмів М.П. Стельмаха допоможе з'ясувати характерні ознаки індивідуального стилю письменника.

Список літератури:

1. Белова Б.А. Окказиональное слово в синонимических отношениях (на материале советской поэзии) / Б.А. Белова // Русское слово в языке и речи. – Кемерово, 1977. – Вып. 2. – С. 3-12
2. Богданов Н.А. Речевые словообразования и принципы их классификации (Формирование стилистических навыков в процессе работы над грамматической темой) / Н.А. Богданов – Алма-Ата, 1977. – С. 12-17.
3. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик – К.: Вища школа, 1972. – 402 с.
4. Зуева Р.С. Окказиональные существительные в поэзии А. Вознесенского / Р.С. Зуева // Вопросы русской филологии: Сб. статей. – Алма-Ата, 1978. – 536 с.
5. Лопатин В.В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования / В.В. Лопатин – М., Наука, 1973. – 425 с.
6. Ликов А.Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово) / А.Г. Ликов – С.: Высшая школа, 1976. – 120 с.
7. Новоселова А.Г. Слова окказиональные и слова потенциальные (На материале советской публицистики) / А.Г. Новоселова // Русское языкознание. – К., 1984. – С. 132-152.
8. Словник української мови. В 11 томах (Академія наук УРСР. Інститут мовознавства імені О.О. Потебні) – К.: Наукова думка, 1970-1980.
9. Стельмах М.П. Правда і кривда: Роман / М.П. Стельмах – К.: Дніпро, 1966. – 456 с.
10. Стельмах М.П. Чотири броди: Роман / М.П. Стельмах – К.: Радянський письменник, 1979. – 327 с.
11. Ханпира Э.И. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании / Э.И. Ханпира // Развитие словообразования современного русского языка / под ред. Е.А. Земской, Д.Н. Шмелева. – М., Наука, 1966. – 263 с.
12. Шеляховская Л.А., Богданов Н.А. Словообразовательный аспект изучения некоторых групп окказионализмов / Л.А. Шеляховская, Н.А. Богданов // Новые слова и словари новых слов. – Л., Наука, 1983. – С. 82-92.

Пашко Л.В., Прядко О.А., Сугак О.М.

Донбасский государственный педагогический университет

СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СУФФИКСАЛЬНЫХ АВТОРСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ-ГЛАГОЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ М.П. СТЕЛЬМАХА «ПРАВДА И КРИВДА» И «ЧЕТЫРЕ БРОДА»

Аннотация

В статье рассматриваются суффиксальные авторские неологизмы-глаголы в произведениях М.П. Стельмаха «Правда и кривда» и «Четыре брода». Речевые единицы сгруппированы с учетом семантики и способа словообразования украинского литературного языка. По активности употребления суффиксов, придающих новизны, необходимо выделить *-a(tu)*, *-u(tu)*, *-i(tu)*. Важным является определение производительных и непроизводительных способов словообразования. Такой подход помогает разграничить потенциальные, окказиональные и окказионально-потенциальные слова.

Ключевые слова: авторские неологизмы-глаголы, суффиксальные авторские неологизмы, суффиксы *-a(tu)*, *-u(tu)*, *-i(tu)*, семантика, окказиональные, потенциальные, окказионально-потенциальные слова, продуктивные и непродуктивные суффиксы.

Pashko L.V., Pryadko O.A., Sugak O.M.

Donbas State Pedagogical University

STRUCTURAL CHARACTERIZATION OF AUTHOR'S SUFFIXED NEOLOGISMS-VERBS IN POEMS «TRUTH AND FALSEHOOD» AND «FOUR FORD» WHICH WERE WRITTEN BY M.P. STELMAKH

Summary

The article reveals the questions of using author's suffixed neologisms verbs in poems «Truth and falsehood» and «Four ford» which were written by M.P. Stelmakh. This neologisms are formed by adding the suffixes *-a(tu)*, *-u(tu)*, *-i(tu)*. Language units are grouped accordingly semantics and ways of word formation Ukrainian literary language, which helps to distinguish potential, occasional and potential-occasional words, productive and unproductive suffixes.

Keywords: author neologisms-verbs, author's verbs-neologisms, author's suffixed neologisms, suffixes *-a(tu)*, *-u(tu)*, *-i(tu)*, semantics, occasional, potential, occasional-potential words, productive and unproductive ways of word-formation.

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ (М. ГРУШЕВСЬКОГО, М. ДРАГОМАНОВА) В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Плюхін Н.П., Шевченко В.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розкриваються педагогічні погляди М. Грушевського, М. Драгоманова на національну освіту та виховання. Прослідковано роль історії, екології на розвиток освіти та виховання. Проаналізовані основні положення концепції національного виховання. Подано перспективи розвитку ідеї видатних діячів в контексті сучасних проблем виховання.

Ключові слова: виховання, освіта, народна педагогіка, народна школа, методи освіти.

Постановка проблеми. Формування національної концепції освіти та виховання постає першочерговим завданням сьогодення. Потрібно визначити яку людину треба формувати в сучасних умовах розвитку суспільства. Які засоби для цього потрібні.

Особливої актуальності набуває досвід минулого. Ми хочемо зупинитися та проаналізувати основні ідеї на проблеми освіти та виховання видатних діячів України М. Грушевського і М. Драгоманова.

Мета статті. Проаналізувати ідеї М. Грушевського і М. Драгоманова на концепції виховання та освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблеми національного виховання постійно знаходилися в полі зору видатних представників українського національного руху. Одне з чільних місць у цьому плані належить вченому та політичному діячу кінця XIX – першої третини XX століття Михайлу Грушевському. Він займався цими проблемами фактично впродовж всього свого життя.

Велику роль в цьому процесі відводив історії. Адже саме історія, як мало яка наука, дає цілісне розуміння власної нації, висвітлюючи політичні, економічні, соціальні, культурні та низку інших відносин впродовж тривалого історичного процесу.

Виходячи із домінант українознавства у національній системі освіти, вчений виділяє інші важливі проблеми, зокрема, зміст виховного процесу. Він вказує: «Боротьбі за рідну мову і рідну школу мусимо присвячувати найбільше уваги...». У своїй праці «Про українську мову і українську школу» від детально висвітлює проблему становлення української мови.

Систему науки М. Грушевський бачив як постійний лозунг від початкових класів до університетської науки і звідти до індивідуального пізнавального явища. Великого значення в системі виховання належить історії.

Однією з обов'язкових умов національної педагогіки є знайомство з екологічною культурою даного краю, його специфіки, своєрідності «Вчування у красоти природи загострює змисли людини, дає їй невловимі враження, поглиблює чуття, а це дає зміст глибоких душевних зацікавлень». Саме з природою пов'язані естетичні переживання, які «складають надзвичайну властивість характеру. Естетизм пронизує усі сфери життя: в поезії, в музиці, в одязі, в побуті, ставленні до природи, у високій моралі. Отже, важ-

ливим моментом є те, що удосконалення людини, а також і цілого народу, досягається шляхом естетичних переживань у різних ділянках життя». Тому цілком логічно із цього випливає практична настанова: «Дітям слід прищепити розуміння того, що природа є жива, що вона – джерело нашого побуту та добробуту. А тому не нищити її, а старанно піклуватися про неї».

Актуальність поглядів можемо визначити на використання фольклорного та обрядового матеріалу, народної пісні, всіх жанрів образотворчого та декоративно-вжиткового мистецтва у навчальному та поза навчальному виховному процесі для всебічного розвитку особистості, які полягали в наступному:

1. Народна педагогіка забезпечує єдність національного та загальнолюдського. Вона нерозривно пов'язана з мовою, історією, релігією, трудовою діяльністю.

2. До засобів народної педагогіки М. Грушевський відносив національні звичаї і традиції, обрядовість, фольклор, народно-поетичну і пісенну творчість, родинні реліквії.

3. Ефективність родинного виховання сприяє додержання принципів народності, природовідповідності й культуровідповідності.

Педагогічні погляди та ідеї М.П. Драгоманова тісно пов'язані з його ідеологічними, науковими поглядами та громадською діяльністю. Значну увагу вчений і педагог приділяв проблемам виховання підростаючого покоління. Він опублікував значну кількість статей з питань організації шкільної освіти («Земство и местный элемент в народном образовании», «Народні школи»), в яких висвітлював питання про роль і значення української мови, культури та навчальної книги для становлення й розвитку національної школи. В них він обґрунтовує шляхи національного українського відродження показує роль і значення в цьому просвітництва та виховання дітей та молоді. Мислитель зробив вагомий внесок в україністику, народознавчі студії. Він збагатив фольклористично-етнографічну скарбницю української культури, описав механізм її впровадження у систему освіти.

Розглянемо значимість педагогічного вчення.

Насамперед, в обґрунтуванні української національної ідеї як ідеологічного, духовного стрижня всієї просвітницької політики і практики України.

Спадщина М. Драгоманова про моральність, особистісну зорієнтованість освіти і виховання

трансформується через науковість, духовність, фольклор і концепт поширення знань серед народу – від елементарної освіти до «вселюдської науки». Внесок визначного українця у педагогіку і освіту інтегрується з публіцистичною діяльністю в філософії, історії, культурології, економіці, літературознавстві, мовознавстві, етнографії, фольклористиці, публіцистиці.

М.П. Драгоманов був педагогом у найширшому розумінні – учитель і наставник науковців своєї і наступних епох, автор прогресивних на той час поглядів на народну освіту, ініціатор, натхненник, організатор, теоретик, активіст впровадження освіти дорослих, викладач гімназії і професор у вітчизняному та зарубіжному університетах, речник ініціативних прагнень і потягу українського народу до знань і науки в різних країнах, натхненник і засновник педагогічної періодики, різних напрямів, компаративістики.

М. Драгоманов проголошував ідею про значимість особистості, про пріоритетність знань у її формуванні. І. Франко вважав М. Драгоманова «правдивим учителем» майбутніх українознавців.

Педагогічна постать М. Драгоманова засвідчується через патріотизм, розум, любов до історії свого краю, його успішної учениці – Лесі Українки. Дидактичні поради М. Драгоманова через листування з ним проросли знаннями, історієюлюбством, захопленнями у талановитих поетичних рядках. В одному з листів Леся погоджувалась ділити з вчителем навіть гоніння за політичні думки та слова. Подібно своєму наставнику Леся страждала за стан народної школи, учителя, учня. Мріяла про можливість і умови природного розвитку талановитих дітей. Залишаючись в Софії біля дядька в останні хвилини його життя, вона взяла з могили старшого друга і вчителя грудочку болгарської землі, щоб привезти її в Україну, а велику ідею свободи особи репрезентувати через поетичні рядки. Патріотично орієнтовані освітянські думки М. Драгоманова у віршах, прозі, драматургії, перекладацькій, публіцистичній діяльності Лесі Українки. Під педагогічним впливом брата зароджувалась і міцніла громадянська мужність, прагнення до відродження національної культури, незадоволеність існуючою системою освіти народу і педагогіки Олени Пчілки – української письменниці, перекладачки, фольклористики, етнографа, відомого видавця, талановитого педагога.

Внесок М. Драгоманова в ідею радикальних освітніх реформ, в спрямованість на інтеграцію загальнолюдського і національного в освіті прослідковується в його працях: «Народні школи на Україні серед життя і письменництва», в Росії «Два учителі». Через етнографічну діяльність вивчав стан виховання, навчання всіх верств населення. Предметом вивчення стали особливості пізнавальної діяльності українського народу, зокрема, етнографія дитинства, освіта дорослого населення. Модель виховання особистості М. Драгоманова – вічні цінності, добро, щастя, свобода, правда, високі гуманні та етичні цінності. Його педагогічна доктрина – аксіологічна, генетично виведена з напрямів суспільного життя і гуманізму, починаючи із стародавніх часів світової історії, зокрема, історії Греції, Риму, історії Київської Русі.

Громадянськість педагогіки, енциклопедична тенденція освітньої ідеї М. Драгоманова формувалась під впливом його учителів – відомих педагогів Полтавської гімназії, його громадсько-освітнього натхненника М. Пирогова. Практично вона віддзеркалювалась вже в організаційно-педагогічній діяльності М. Драгоманова – студента Київського університету Св. Володимира викладача недільних шкіл.

Діяльність недільних шкіл поставила на порядок денний як одне з важливих питань про мову навчання в системі початкової освіти. Новим шкільним статутом 1864 р. українська мова була витіснена зі школи. Вчений-педагог справедливо називає цей акт проявом шовіністичної політики російського уряду. На його думку, народна освіта і народна школа не можуть існувати без живої народної мови. Він чітко визначив своє ставлення до цього питання, вважаючи, що навчання дітей чужою для них мовою гальмувало б розвиток шкільництва: «...З усіх ознак національних найясніша мова. Вона має найбільше практичної ваги, бо мова є спосіб, котрим люди розуміються, через який іде до людей освіта» (Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. – Львів, 1892. – С. 282). Своє міркування вчений виклав у статті «О педагогическом значении малорусского языка», вміщеній у «Санкт-Петербургских ведомостях» (1806. – № 93). У статті автор досліджує першочергове значення народного елемента в навчанні, порушує питання про роль народної мови, літератури, історії. Слушно пише про те, що народові не досить однієї грамоти, йому потрібна освіта, інакше він засуджений на моральне дитинство. Педагог зобов'язаний навчити дітей не тільки писати, читати, а й думати, розуміти природу, осмислювати явища навколишньої дійсності (Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства Росії. – Женева – Балі – Ліон, 1877. – С. 18-20).

Надзвичайно важливо, підкреслював не раз М. Драгоманов, щоб освіта і навчання йшли в ногу з життям, щоб учителі у повсякденній роботі використовували останні досягнення науки, пов'язуючи їх з тими знаннями, яких уже набули учні. При цьому велике значення має послідовність викладу матеріалу: «На підставі найголовнішого принципу нової педагогіки добросовісний педагог мусить всяке нове поняття, новий факт прив'язувати до відомих уже понять і фактів, які знаходяться у голові учня. А через те географічні, історичні й тому подібні відомості, які передаються учням у народній школі, мусять бути зв'язані етнографічними і історичними даними. Ось вимоги розумної педагогіки» (Україна: науковий двохмісячник українознавства / Державне видавництво України: – 1924. – Кн. 4. – С. 39). Тут Михайло Петрович відстоює порівняльно-історичний метод навчання, який застосовував у своїй педагогічній практиці, працюючи викладачем історії Київського і Софійського університетів.

Особливий критиці, гострій і безкомпромісній, піддавав М. Драгоманов горезвісний Емський акт 1876 р. про заборону друкованого українського слова, української культури взагалі. З приводу цього виступив з доповіддю на літературному конгресі в Парижі. Ця праця перекладена укра-

їнською мовою і вийшла в світ у Львові в 1878 р. під назвою «Література українська поскрибована урядом російським». Автор трактує заборону української мови як кричущий, несправедливий факт, як акт ганьби, притаманний лише такому режимові, як самодержавно-російська деспотія.

Ще 1873 році, у праці «Література російська, великоруська, українська і галицька» автор писав: «Ми думаємо, що одна з перших справ української молоді мусить бути: написати популярну простолудську енциклопедію (круг науки) по системі позитивізму: арифметику і геометрію, механіку і астрономію, фізику і хімію, геологію і біологію, антропологію і соціологію, наскільки тепер її можна викласти. Сю енциклопедію треба писати тоном спокійним, об'єктивним, без демонстрації, але твердо і ясно провести скрізь методу свободного розуму... щоб таку енциклопедію написати, потрібно буде немало праці, і праці спеціальної, щоб вибрати не рутинні, а самі характерні та ще й пристосовані до місцевих обставин факти, покриваючи теоретичний кістяк наукових законів».

Професорська діяльність М. Драгоманова у Київському та Софійському університетах засвідчує його талант фахівця, умілого вихователя. Так, учений розробив низку важливих питань методики вищої школи. Йдеться, насамперед, про статтю «Стан і завдання науки древньої історії», яка була прочитана ним студентам Київського університету як вступна лекція до курсу загальної історії. Автор висловлює цінні думки щодо розуміння основ наук, зокрема соціології, історії, фізики, геології, природознавства. Наприклад, він вважає, що біологія як наука неможлива без збирання колекцій і описово-топографічного вивчення тварин і рослин, ареалу їх поширення. Стосовно соціології ставить перед дослідниками такі вимоги: по-перше, щоб ця наука давала такі ж узагальнення, як природознавчі науки, зокрема хімія, біологія, математика, фізика; по-друге, щоб робилися певні висновки, котрі мали б практичне значення, аби люди могли їх використовувати у своїй практичній діяльності.

Боротьбу за демократизацію школи і освіти М. Драгоманов не припиняв протягом усього свого життя. Він «один з перших в Росії, – писав І. Франко, – та тим більше у нас, почав голосити інакше розуміння історії, бачити в ній за царями і війнами маси народні, їх тиху і невтихаючу працю, їх повільний розвій, зріст освіти й громадського життя» (Драгоманов Михайло Петрович. Єго юбілей, смерть, автобіографія і спис творів. Зладив М. Павлик. – Львів, 1896. – С. 27-28).

Стрижень педагогіки М. Драгоманова полягає у навчанні і вихованні поколінь на матеріалі української культури як окремого, а головне – унікального і неповторного утворення, що займає належне місце у скарбниці світової культури і є своєрідною матрицею освіти і виховання, невичерпним джерелом зразків і типів поведінки, патріотизму і моральної снаги особистості

Михайло Драгоманов є одним з найпотужніших діячів і мислителів в українській науці, педагогіці і культурній традиції XIX століття. Його соціальні, філософські і педагогічні пошуки не лише узагальнювали наявний педагогічний досвід, але й спрямовували його в майбутнє, охоплювали епоху, що завершувалась, суперечливе сьогодення і, одночасно, передбачали епоху, що наближалась. У цьому розумінні, педагогічні пошуки М. Драгоманова, як власне, і всю інтелектуальну спадщину мислителя, можна назвати епохальними.

Питання народної освіти М. Драгоманов ставив «не на національній, а на педагогічній ґрунт», подібно тому, як його розуміли К. Ушинський, В. Водовозов.

М. Драгоманов був серед числа педагогів, які на науковому рівні підходили до реалізації методів навчання, намагаючись, зокрема, встановити особливості зв'язків між словом і поняттям.

Публікаціями у пресі М. Драгоманов започаткував педагогічну публіцистику, сприяв знаннєвій культурі, оволодінню народним науковою інформацією про українство, пропонував створити наукову бібліотеку для сприяння засвоєння рідною мовою термінології з різних галузей знань і практичного життя.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна підсумувати, що М. Грушевський своєю політичною діяльністю та науковою творчістю значною мірою сприяє відродженню та розвитку національної системи освіти та виховання.

Важливе місце він надавав українознавству, українській мові, українській історії, етнології та екологічній культурі на національній основі. На це були орієнтовані як його теоретичні праці, так і практична педагогічна діяльність.

Внесок М. Драгоманова у світову педагогічну, зокрема європейську, думку і практику визнаний об'єктивно, оскільки його праці, виступи збагачували її українським контекстом, сприяли утвердженню значення вітчизняних пошуків у межах освітнього співробітництва.

Персоналія М. Драгоманова в педагогіці і особистість вченого, громадянина стали зразком для наслідування наступних генерацій вчених, педагогів: І. Стешенка, І. Франка, Л. Українки, І. Федьковича, М. Павлика, С. Подолинського, В. Стефаника, М. Старицького, М. Лисенка. Дослідникам і послідовникам педагогічного ідеалу М. Драгоманова були С. Русова, С. Єфремов.

Особа М. Драгоманова – окрема постать української інтелігенції і педагогічної думки; зокрема, таких, чиї імена повертаються сьогодні на скрижалі української історії культури та історії педагогіки.

Педагогічна спадщина М. Драгоманова дозволяє відобразити наукові, громадянські позиції відомого українця, демократично-ліберальну модель його педагогіки, простежити складний процес розвитку української освіти і педагогічної думки.

Список літератури:

1. Адрущенко В.П. Епохальна педагогіка Михайла Драгоманова. Пам'ять століть. – 2003. – № 5. – С. 6-15.
2. Веремчук А.П. Теоретичні основи виховання у працях М. Грушевського. – Рівне, 1998. – 216 с.
3. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. – К., 1991. – 13 с.
4. Грушевський М. Справа українських кафедр і наші наукові потреби / Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. XXXVII. – 213 с.
5. Сухомлинська О.В. Драгоманов Михайло Петрович / О.В. Сухомлинська // Енциклопедія освіти Академія педагогічних наук України: головний редактор В.Г. Кремень, заступник голови ред. О.Я. Савченко, В.П. Андрущенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 242 с.
6. Міхно О. Михайло Драгоманов – теоретик і практик освітньої справи (до 175-річчя від дня народження Михайла Петровича Драгоманова) [Електронний ресурс] / Олександр Міхно // Педагогічний музей України Національної академії педагогічних наук України. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions>

Плюхина Н.П., Шевченко В.В.

Донбасский государственный педагогический университет

РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ (М. ГРУШЕВСКОГО, М. ДРАГОМАНОВА) В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье раскрываются педагогические взгляды М. Грушевского, Драгоманова на национальное образование и воспитание. Прослежены роль в истории, экологии на развитие образования и воспитания. Проанализированы основные положения концепции национального воспитания. Подано перспективы развития идеи выдающихся деятелей в контексте современных проблем воспитания.

Ключевые слова: воспитание, образование, народная педагогика, народная школа, методы образования.

Plyukhina N.P., Shevchenko V.V.

Donbass State Pedagogical University

THE ROLE OF COMMUNITY LEADERS (M. HRUSHEVSKY, M. DRAGOMANOV) THE DEVELOPMENT OF NATIONAL EDUCATION

Summary

In the article pedagogical views M. Hrushevskoho, M. Dragomanov on national education and training. Followed the role of history, the environment for the development of education and training. The basic provisions of the concept of national education. Posted prospects of development of the ideas of prominent figures in the context of contemporary problems of education.

Keywords: education, education, public education, public school education methods.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛІНГВООДИНИЦЬ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЯРА СЛАВУТИЧА (НА МАТЕРІАЛІ ІМЕННИКОВОЇ СИНОНІМІЇ)

Полякова Т.В., Шевченко Г.Д.

Донбаський державний педагогічний університет

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань дослідження ідіостилю українських письменників. На прикладі іменникової синонімії поетичних творів Яра Славутича розкрито багатство образного мовлення майстра слова.

Ключові слова: синонім, синонімічний ряд, лексико-семантична група, мовотворчість, ідіостиль.

Спадщина Яра Славутича, видатного майстрів поетичного слова, вирізняється як оригінальністю й цікавістю, так і глибиною та неповторністю поетики й стилістики. Яр Славутич писав, що поезія – мова богів і цього ніколи не зречуся... Простота простотою, але мусить бути простота у складності. Я цього і прагну. Твір повинен мати голову, тулуб, руки, ноги, як жива людина. Усе має бути природним, органічним, себто виростати з природи, з людини, з життя.

Творчий доробок митця – це постійна боротьба за правду, прагнення знайти себе і розкрити своє «Я» у теперішньому, що живиться минулим і прозорливо поглядає в майбутнє. Письменника постійно хвилює доля українського народу, він вразливо відчуває фальш у людських стосунках, не боїться правди, яку виборює в кожному рядку своїх поетичних шедеврів.

Постановка проблеми. Форма вираження думки, евфонічні засоби, уміння передати настрої за допомогою слова порівнює Яра Славутича із славетною плеядою неокласиків. Ще вдумливі поцінувачі поезії побачили, що у збірці «Оаза» (1960) Яр Славутич зробив відчутний якісний крок уперед, зумівши заперечити себе колишнього, бо кожна творча людина намагається постійно удосконалювати форму поезії, виводити її на вищий щабель, що зумовлює актуальність проблематики дослідження. Яр Славутич вибрав, на перший погляд, найтяжчий з існуючих у поезії шляхів – шлях інтегрального класицизму, що веде до мети через відмову від своєї особовості. Це шлях духовного подвигу, як також і його вчителів, корифеїв українського відродження – Зерова, Филиповича, Рильського, Клена – єдиних поетів нашого сторіччя, що стоять на рівні найвищих вимог сучасності... Славутича можна назвати останнім із трагічно загиблої лебединої зграї, оспіваної в славетному сонеті Драй-Хмари.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовотворчість класика української літератури (саме класика, бо доля дарувала йому прижиттєве визнання) користується неабиякою популярністю в науковому світі. Про поетику Яра Славутича писали Ю. Бойко, С. Долинська, І. Накашидзе, В. Сварог, Л. Селіверстова, Н. Сологуб, П. Сорока, Т. Полякова, Б. Чопик та ін. Так, у праці Н. Сологуб «Мовний портрет Яра Славутича» проаналізовано лексику, новотвори, перифрази, метафоричність висловів Яра Славутича. Значну увагу дослідниця приділила розумінню індивідуального стилю поета, а також загальностилістичним категоріям. Ономастикон

в ідіолекті Яра Славутича розглянула Л. Селіверстова. На підставі різноаспектного вивчення власних назв дослідниця сформувала склад поетонімів, розкрила специфіку їхньої художньо-естетичної реалізації в поетичній мові, зокрема, морфологічні, синтаксичні та семантичні особливості, а також показала ономастичний тезаурус як засіб авторської картини світу.

Найважливішою ознакою ідіостилю Яра Славутича є синонімія, що допомагає в розкритті глибини й діалектної єдності контрастивних думок поета, увиразнює та урізноманітнює тексти, підкреслює багатогранність авторського словника.

Метою дослідження є – аналіз на основі семантико-функційного розгляду особливостей репрезентування іменникової синонімії поетичної творчості Яра Славутича – одного із найяскравіших корифеїв української літератури ХХ-ХХІ століть.

Для досягнення мети було виконано такі завдання: а) виділено синонімічні ряди іменників, що функціують у поетичних текстах Яра Славутича; б) згруповано їх у лексико-семантичні групи; в) з'ясовано стилістичну природу синонімів та виявлено їхні функціональні особливості в мовотворчості поета.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системність лексичного складу виявляється у всіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, у наявності синонімічних, антонімічних і т.п. зв'язків. Системність іменникових одиниць у мовотворчості Яра Славутича відображає їх зв'язок із поняттями й проявляється у класифікаційній приналежності до певних лексико-семантичних груп. У сучасному мовознавстві немає точного визначення лексико-семантичної групи. Традиційно вона розглядається як група слів, що тісно пов'язані між собою за змістом.

У мовній картині світу Яра Славутича представлено широкий спектр загальнономовних та контекстуальних синонімів-іменників, що утворюють відповідні лексико-семантичні групи.

Щодо іменникової синоніміки, то у творах Яра Славутича вона дещо поступається перед дієслівною. У той же час ряди синонімів-іменників не характеризуються тією широчінною семантико-стилістичних відтінків, яка властива дієслівній синоніміці. Це явище пояснюється тим, що ряди співвідносних іменників у синонімічних рядах формуються із слів-синонімів, які диференційовані між собою переважно стилістично.

У дослідженні характеризуються синонімічні ряди іменників на означення різних частин тіла

людини – зі словами-показниками *обличчя, рот, губи, чоло, волосся, груди*; на означення домашніх тварин – зі словами-показниками *кінь, собака*; на означення житла – зі словом-показником *хата*; на означення внутрішнього стану людини, її переживань – зі словом-показником *смуток*; на означення явищ природи – зі словами-показниками *дощ, завірюха, вітер, темрява*; на означення назв рослинних масивів – зі словами-показниками *ліс, балка*; на означення просторових понять – зі словом-показником *небо*; на означення назв предметів та явищ природи, зв'язаних із діяльністю людини – зі словами-показниками *дорога, поле, вогнище*; на означення кількості людей – зі словом-показником *юрба*.

Проаналізуємо синонімічні ряди на означення окремих лексико-семантичних груп:

а) Синоніми на означення різних частин тіла людини:

Значне місце в іменниковій синоніміці Яра Славутича посідають синонімічні ряди на означення різних частин тіла людини. Вони не характеризуються широким розгалуженням лексичних одиниць та семантико-стилістичних відтінків. Іменники-синоніми розрізняються між собою переважно стилістичними нюансами. Тому ми не будемо вдаватися до глибокого аналізу всіх складників синонімічного ряду, а обмежимося тільки переліком іменників-синонімів.

На означення передньої частини голови людини виступає синонімічний ряд із домінантою *обличчя*: «А в самого з-понад шиї Пнуться вгору три *обличчя*...» [26, с. 10]; «...*обличчя* Скорботно минється в поту...» [26, с. 34]; «Уздовж дороги розпростертий труп Підняв *обличчя* – висохле, як струп» [26, с. 59]; «І життя клубок Почав мотатися – в жару окличчя Онук цілує дідове *обличчя*» [26, с. 61]; «Боки в гірляндах і в шовках *обличчя*» [26, с. 216]. Юрій Клен додає до іменника *обличчя* прикметник людські, що вказує на полісемічність цього синоніма: «Зникає все навколо: покій, людські *обличчя*, лампи, стіл...» [8, с. 184].

Помітно менш емоційно нейтральним є слово-синонім *лице*, яке вживається поетом із тожним значенням до *обличчя*: «До неба *лицем* я лежав» [13, с. 60]; «...Що ховає *лице* між долонь...» [13, с. 83]; «...Знанням пооране, не хмурих *личко* І пера дер із ситих гусаків» [13, с. 90]. Як морфологічний варіант слова *лице* використовується синонім *личко*. Суфікс -ичк- трансформує цей синонім із нейтрального в емоційно-забарвленний, з відтінком виразної пестливості, ніжності. Натомість іменник *лице* в Юрія Клена має певне емоційне забарвлення: «Дерев тих розбещених пах, Сп'яняючи, вже обвіває ім *лиця*» [8, с. 39].

Синонімічна пара *губи-вуста* виступає на означення двох шкірно-м'язових рухомих складок, що утворюють рот у людей і тварин, наприклад: «Гладкий вояк, обмежений на розум, Скрививши *губи*, повні черв'яки, Проголосив автократичний присуд...» [13, с. 115]; «...Ти гартуєш розпукою спалені *губи*...» [13, с. 48]; «солодкі *губи*, ніжні перса й руки...» [26, с. 229]; «Хитнувсь вояк, московський вартівник, Розкрив *уста*...» [13, с. 41]; «Загляда для рідної мови, До *уст* накладає замки...» [13, с. 54]; «Стогони й прокльони Почуй, послухай з посинілих *уст*...» [8, с. 62]; «І мерзне слово на палких *устах*» [14, с. 60]; «Я керую обладу

відходу І запалені болем *уста*» [17, с. 7]. З подібним значенням використовує іменник *вуста* і Юрій Клен: «До *вуст* твоїх вона вуста схилила, Коли з тобою разом день умер» [8, с. 36].

Для найменування порожнини між верхньою й нижньою щелепами з отвором у нижній частині обличчя письменник використовує синонім *рот* – *паща, пащека*, наприклад: «...Грудками каші повнили *роти*...» [26, с. 69]; «Вона, Немов суддя, резонно говорила, Стегниста, випукла, палка, ставна, І *рот* масивний, облизаний, кривила» [26, с. 110]; «...Пронизав стрілою *пащу*» [26, с. 11]; «Смертоносні жала з *пащеки* ринулись, як течія...» [26, с. 123].

У значенні молочних залоз жінки Яр Славутич вживає синонімічну пару *грудь-перса*, наприклад: «Поморщив лоба й похилився чорт На повну *грудь* пашистої відьмиці» [26, с. 110]; «Солодкі губи, ніжні *перса* й руки...» [26, с. 229]. Юрій Клен за допомогою іменників цього синонімічного ряду створює метафоричне порівняння: «І, мов дитя, на білих *грудях* хвиль Тебе гойдають чоні буревії» [8, с. 30], а М. Драй-Хмара використовує іменник *перса* в прямому значенні: «І в монастир нову черницю батьки сумливі одвезли, і в просту там волосяницю дівочі *перса* одягли» [2, с. 234].

Отже, залежно від контексту автор використовує різні семантичні відтінки на позначення однакових понять, що характеризують зовнішність людини.

б) Синоніми на означення домашніх тварин

До синонімічного ряду із словом-показником *собака* входить лише дві лексеми: *собака* та *пес*, наприклад: «Собак посмажили давно» [26, с. 71]; «Як тільки постріл громом блискавиці Усе покрив – і в'язнів, і ловців, Собак і сполох буйних ялівців» [26, с. 84]; «Допавши сліду, пси, мов іклачі... Наздоганяють в'язнів, що бредуть...» [26, с. 83]; «Коли повільно припиняло вдари Послабне серце, як побитий *пес*...» [13, с. 314]; «І в'язні, голодні, покусані *псами*. Ідуть і долають безправ'я своє» [13, с. 44]. За допомогою цих антонімів автор зображує репресивний час на Україні.

На означення великої свійської однокопитної тварини, яку використовують для перевезення людей і вантажів, вживається синонімічний ряд із словом-показником *кінь*, а також лексемами *гривань, огир, румак*. Лексема *кінь* звичайно не викликає ніяких емоцій, сприймається як почуттєво-нейтральна (часто контекст відіграє важливу роль), наприклад: «Сняться ниви – гривасті *коні*!» [17, с. 19]; «...Що в минуле гривасті *коні* Заманили мою весну» [14, с. 194]; «твій гарячий *кінь* І гострий плуг скрашають даль безкраю» [14, с. 10]; «і заступ, мотика й плуг, І *кінь* витривалий, як вірний друг» [14, с. 12]; «Підходить до нього Іван, Стрибнувши з *коня* на траву» [14, с. 26]; «Та наші *коні* швидші від машин» [26, с. 38].

Розмовний синонім *гривань* вживається на означення коня із великою гривовою, наприклад: «Уся сім'я гордилась *гриванем*» [13, с. 99]; «Це на тобі, буланий *гриваню*, Я в'їхав радісно в літературу...» [26, с. 161] – митець порівнює себе з античним образом Пегаса.

Синонімом *рисак* позначається легкий рисистий кінь, наприклад: «До *рисаків* черкаських вороних!» [26, с. 38].

Отже, Яр Славутич, як і поети-неокласики, у своїх поезіях не просто використовують синонімічні ряди на позначення однакових понять, вони ще й національно озвучують мову.

в) Синоніми на означення житла

Синонімічний ряд зі словом-показником *хата* є важливим для зображення побуту різних верств українського суспільства.

На означення сільського одноповерхового житлового будинку вживається синонімічний ряд зі словом-показником *хата* й лексеми *оселя*, *дім*, *ізда*, *барак*, *вігвал*.

Домінанта *хата* передає конкретне поняття житла, вживається в основному в розмовно-побутовому мовленні як стилістично-нейтральний синонім, наприклад: «Тільки-но батько вертався від нив, *Хату* й подвір'я Михась веселив» [13, с. 46]; «...І понад *хатою* в лету жар-птиця, Що ловить зорі й знає майбуття» [13, с. 95]; «...Узявши в свій порожній гаманець Черленовидний, красний кремінець Із підмурівка батьківської *хати*» [13, с. 97]; «Спинивши авто, я зайшов у *хату*...» [14, с. 36]; «З ім'ям Господнім на пряжках І кров'ю демонською в жилах, Проходять німці по *хатах*» [14, с. 35]; «У *хату* ринула притьмом орава, Нацькована московськими людьми» [14, с. 50]; «Тепер до *хати*, мов колись до плавні, Вбігає хлопець...» [26, с. 61]. За допомогою цього синонімічного ряду автор піднімає питання порушення прав людини, зображує час репресій в Україні.

Іменник *оселя* використовується в поезіях Яра Славутича як назва житлового будинку разом з двором, господарськими будівлями і городом, своєю внутрішньою формою дещо відрізняється від близьких за значенням слів, наприклад: «Повертаюсь, мов бурі екстазу, До твоїх біловидих *осель*» [17, с. 7]; «Забирайтесь до рідних *осель*» [13, с. 47]; «По всіх *оселях* пекло клекотало» [26, с. 58]; «Тільки й чути крізь клекоти Нарікання *осель*» [13, с. 65].

г) Синоніми на означення внутрішнього стану людини, її переживань

Стан душевного болю й неспокою людини, що зумовлює її скорботні переживання, сумні думи й безрадісний настрій, поет позначає рядом близькозначних слів, які групуються навколо іменника *смуток*; інші синоніми ряду – *скорбота*, *журба*, *жура*, *туга*, *жалоба*, *жаль*. Вживаючи їх, поет проводить градацію в глибинах переживань людини. Цей синонімічний ряд багатий смисловими відтінками, майже повністю складається з ідеографічних синонімів, якими передаються різні вияви душевного стану персонажів, наприклад: «...скільки неба Повито в *смуток*...» [26, с. 50]; «І *смуток* без упину Його, негнучого, донизу гнув» [26, с. 107].

Переважна більшість синонімів цього ряду вийшла з народнорозмовного, почасти поетичного джерела. Лише синонім *скорбота* несе на собі наліт книжності з додатковим відтінком *жалоба*, велика печаль за емоційними ознаками тяжіє до іменника *туга*, але, на відміну від нього, простежується зрідка, належить до високого стилю, означає глибоку гіркоту, сильний душевний біль, породжений великим горем, наприклад: «І їх

повів неначе на Голгофу, На довгу й каторжну *скорботу* Опричник негнучкий» [13, с. 20]; «*Тугу* мою, невтомну *скорботу*, Не погасити риданням гучним» [17, с. 14].

Синонім *журба* означає виразно гнітючий стан, невеселий настрій, важкі почуття, печаль, належать до народнопоетичних слів, наприклад: «Тепер, долаючи *журбу* тугу, Бере санчата...» [26, с. 64]; «Така *журба*!» [26, с. 107].

г) Синоніми на означення явищ природи

Із значенням стихійних явищ природи Яр Славутич використовує синонімічні ряди з домінантами *дощ*, *завірюха*, *темрява*, *вітер*. Схарактеризуємо в основному тільки синонімічний ряд із словом-показником *завірюха*, інші синонімічні ряди подамо лише в переліку.

Синонім синонімічного ряду *завірюха* називає природне явище, що виражається більш чи менш сильним зимовим вітром із снігом. Для вираження цього поняття у творах Яра Славутича виявлено такі синоніми: *завірюха*, *хуртовина*, *заметіль*, *хуга*, *завія*, *сніговія*, *хурделиця*, *хуртеча*, *сніговиця*.

Спостереження над уживанням їх Яром Славутичем та деякими іншими письменниками показують, що, хоч і дуже близькі вони за змістом, все ж іменники *хуртовина*, *завірюха*, *заметіль*, *завія*, *сніговія*, *хуга* – не є абсолютними двійниками. Так, іменник *завірюха* вживається тоді, коли потрібно наголосити, що досить сильний нерівномірний різкий зимовий вітер, який супроводжується дрібним сухим, сипучим снігопадом, кружляє в повітрі поривами, носячи цілі хмари снігу: «Бувало, в степу, в *завірюху* Козацьку славу берегли...» [26, с. 15]; «Щодня під люту *завірюху* Чимдуж туманиться в очах...» [26, с. 17].

Близьке значення мають інші члени ряду: *злива* – дуже сильний дощ, *гроза* – дощ із громом та блискавкою, що переважно супроводиться великим вітром, наприклад: «І погідні чеснот пориви, Нездоланне здолавши зло, Поглинатимуть чорні *зливи*, Хоч само їх виття внесло» [26, с. 17]; «Чи зможу на поєми полотно Перенести твої безмежні ниви, ... Твої раптові промовисті *зливи*?» [26, с. 48]; «Ясним прибоєм біла звідусіль, Неначе золото, дзвенюча *злива*...» [26, с. 59]; «О щастя дозріле ярких блискавиць, Ти слово моє напуваєш *грозою*!» [26, с. 39]; «...Ми один одного в гучному МУР-і, Собі накликаючи *грози* й *бурі*!» [26, с. 48]; «Коли в *грозу* поранена сосна, Вона живицею вкринає рану...» [13, с. 69].

Порівнюючи лексичне значення слова *мла* в П. Филиповича «Надії мрійні і смутне квиління Загублене у передранній *млі*, А гострозоре, мужне покоління Уже росте на молодій землі» [1, с. 160] та М. Драй-Хмари «Наставила шовкових кросен і павутинням обвела: густий кармін і синя *мла*, – над ними – ясноока осінь» [1, с. 154] і Яра Славутича, зазначимо, що лексеми вжито в прямому й переносному значеннях. Київські «неокласики» використовують лексему *мла* почасти в прямому значенні як часу доби, так і відтінку кольору. Яр Славутич здебільшого надає аналізованій лексемі репресивного значення радянського періоду.

Список літератури:

1. Атом серця: [українська поезія першої половини ХХ ст. / упорядник Ю. Ковалів]. – К.: Веселка, 1993. – 350 с.
2. Драй-Хмара М. Вибране / М. Драй-Хмара. – К.: Дніпро, 1989. – 542 с.
3. Зеров М.К. Твори: в 2 т. / М.К. Зеров. – К.: Дніпро, 1990.
4. Зеров М.К. Поезії. Переклади / М.К. Зеров; [упорядник Г.П. Кочур, Д.В. Павличко]. – К.: Дніпро, 1990. Т. 1. – 1990. – 843 с.
5. Зеров М.К. Антологія римської поезії / М.К. Зеров. – К.: Час, 1990. – 64 с.
6. Зеров М.К. Камена / М.К. Зеров. – К.: Час, 1990. – 80 с.
7. Зеров М.К. Сонети і елегії / М.К. Зеров. – К.: Час, 1990. – 80 с.
8. Клен Юрій Вибране / Юрій Клен; [упорядник Ю. Ковалів]. – К.: Дніпро, 1991. – 461 с.
9. Рильський М.Т. Вірші та поеми / М.Т. Рильський. – К.: Радянська школа, 1990. – 350 с.
10. Розстріляне відродження: [антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есей / упоряд. Ю. Лавріненко]. – К.: Смолоскип, 2002. – 984 с.
11. Славутич Яр, Ми не розлучались з тобою, Україно / Яр Славутич, М.С. Білоус-Тарасевич. Вибране, 1952-1998. – Дітройт, 1998.
12. Славутич Яр, Гомін віків. Поезії. 1940-1945 / Яр Славутич. – Авгсбург.: Золота брама, 1946. – 123 с.
13. Славутич Яр, Живі смолоскипи / Яр Славутич. – Едмонтон, 1983. – 127 с.
14. Славутич Яр, Завойовники прерій / Яр Славутич. – Едмонтон, 1984. – 128 с.
15. Славутич Яр, Зібрані твори. 1938-1978 / Яр Славутич. – Едмонтон, 1978. – 408 с.
16. Славутич Яр, Місцями запорозькими: Нариси та спогади / Яр Славутич. – [3-є видання]. – Едмонтон: Славутич, 1988. – 64 с.
17. Славутич Яр, Оаза / Яр Славутич. – Едмонтон, 1960. – 63 с.
18. Славутич Яр, Розстріляна муза / Яр Славутич: Прометей, 1995. – 96 с.
19. Славутич Яр, Розстріляна муза: Мартиролог. Нариси про поетів / Яр Славутич. – [2-е видання, виправлене і доповнене] (Вступна стаття К.П. Волинського). – К.: Либідь, 1992. – 183 с.
20. Славутич Яр, Твори: в 2 т. / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1994.
21. Славутич Яр, Поезії / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1994. Т. 1. – 1994. – 671 с.
22. Славутич Яр, Поеми. Переклади / – К.: Дніпро, 1994. Т. 2. – 1994. – 365 с.
23. Славутич Яр, Трофеї. 1938-1963 / Яр Славутич. – Едмонтон: Славутич, 1963. – 320 с.
24. Славутич Яр, Твори: в 5-т. / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998.
25. Славутич Яр, Поезії 1937-1997 / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. Т. 1. – 1998. – 469 с.
26. Славутич Яр, Поеми. Переклади. Нариси. Життєпис / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. Т. 2. – 1998. – 331 с.
27. Славутич Яр, Розстріляна муза: Меч і перо / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. Т. 3. – 1998. – 492 с.
28. Славутич Яр, Українська література й мова на Заході / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. Т. 4. – 1998. – 484 с.
29. Славутич Яр, Спогади. Записи / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. Т. 5. – 1998. – 352 с.

Полякова Т.В., Шевченко Г.Д.

Донбасский государственный педагогический университет

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЛИНГВОЕДИНИЦ В ПОЭТИЧЕСКИХ СОЧИНЕНИЯХ ЯРА СЛАВУТИЧА (НА МАТЕРИАЛЕ ИМЕННОЙ СИНОНИМИИ)

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по вопросам исследования идиостиля украинских писателей. На примере именной синонимии поэтического творчества Яра Славутича раскрыто богатство образной речи мастера слова.

Ключевые слова: синоним, синонимический ряд, лексико-семантическая группа, творческая речь, идиостиль.

Poliakova T.V., Shevchenko A.D.

Donbass State Pedagogical University

DIFFERENTIATION OF LINGUISTIC UNITS IN YAR SLAVUTYCH POETRY ON THE MATERIAL OF NOUN SYNONYMY

Summary

The article continues the cycle of articles of the authors on the problem of investigating the ideostyle of the writers. On the example of the noun synonymy in the poetic works of Yar Slavutych the wealth of the picturesque and vivid language style of the expert of a word is revealed.

Keywords: synonym, synonymic set, lexis-semantic group, language creativity, ideostyle.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЯКОСТЕЙ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ

Помирча С.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті подається огляд фразеологічних одиниць на позначення якостей характеру людини. Авторка розглядає семантику й деякі структурні особливості ФО, що характеризують особливості характеру українців. Аналіз фразеологічного корпусу одиниць засвідчив, що у мові переважають фразеологічні одиниці на позначення негативних якостей характеру людини. Матеріалом дослідження послужили фразеологічні розвідки сучасних українських дослідників і власна картотека, створена на основі вибірки з фразеологічного словника. Результати роботи можуть бути використані під час викладання фразеології в загальноосвітній школі вищій, у підготовці учнів до написання власного висловлення та підготовці до зовнішнього незалежного оцінювання, а також в організації гурткової роботи у вищій.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічна картина світу, лінгвокультурна інформація, фразеологічний корпус одиниць, характер людини.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Фразеологізми – іскрометні скарби мовної образності – передають найтонші відтінки душевних порухів, обарвлюють висловлене в національний колорит. Кожна розвинена мова має у своєму складі значну кількість стійких словосполучень – фразеологізмів, що вживаються носіями мови завжди у звичному усталеному оформленні. Саме вони передають дух і красу мови, яку витворив народ протягом віків для потреб спілкування в усній та писемних формах. Оскільки мова, як і кожне суспільне явище, безперервно розвивається, разом із нею в постійному русі перебуває і її фразеологічний фонд. У фразеології найяскравіше виявляється національна специфіка мови. У зв'язку з цим одним із найважливіших завдань лінгвістики стали дослідження та наукова систематизація фразеологічних ресурсів української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які посилається автор. Фразеологічний фонд мови здавна привертав увагу багатьох вітчизняних мовознавців. Цінні для розвитку фразеологічної теорії спостереження знаходимо в працях М. Ломоносова, Ф. Буслаєва, О. Потебні, І. Срезневського, П. Фортунатова, О. Шахматова та інших видатних учених.

Становленню фразеології як галузі лінгвістики, що поступово вичленовувалися із синтаксису, лексикології і стилістики, сприяло, з одного боку, ґрунтовне дослідження синтаксичної природи словосполучень (у працях О. Шахматова, П. Фортунатова тощо) а, з другого – висвітлення у стилістико-семантичному плані стійких комплексів слів (Ш. Баллі, А. Сеше тощо).

Виділенням невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Дослідження культурологічного компонента фразеологічного складу мови дозволяє створити повне уявлення про національний менталітет, про «дух народу». Отже, аналіз фразеологічних одиниць, які відображають особливості характеру людини в фразеологічній картині світу дозволить більш глибоко і змістовніше вивчити питання мовознавства, серед яких, наприклад, питання про особливості та функціо-

нування ФО на позначення характеру людини в українській мові.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – систематизувати уявлення про основні риси національного характеру людини, представлені в українських фразеологізмах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Кінець XX – початок XXI століття характеризується посиленою увагою науковців до укладання словників. Одним із найцікавіших типів словників є фразеологічні. Саме в них криється вічна народна мудрість, саме у влучних стійких виразах зафіксовані риси характеру людини, звичаї, вірування, побут, стосунки її з навколишнім світом, культурні надбання, особливості мовлення тощо. Усе, від чого залежала людина в своєму повсякденному житті, продовжувалося залишатися об'єктом якщо не поклоніння, то шанування – небесні світила, земля, природні стихії, а також основні світи – рослинний, тваринний, мінеральний. Сукупність усіх фразеологізмів української мови, які відображають життя в усіх його проявах, науковці називають **фразеологічною картиною світу** [1]. Як відомо, фразеологізми як найбільш образні та найдавніші за походженням одиниці мови зберігають відбитки архаїчного мислення, яке вважало міфологічним, тобто таким, у якому відбувається інтерпретація феноменів світу в умовах відсутності загальних понять через тропи. І чим більше метафор та метонімій, що виділяють головні прикмети явища, тим це явище виступає чіткіше та зрозуміліше. Відзначаючи кумулятивну роль мови, її своєрідну пам'ять, науковці підкреслюють, що тільки еталонне й стереотипне в досвіді народу, пов'язане з його культурними традиціями, загальнозрозуміле для носіїв мови, може бути основою усталених висловів. За Ф. Буслаєвим, фразеологічні одиниці – це своєрідні мікросвіти, вони містять і моральний закон, і здоровий глузд, виражені в короткому вислові, які заповідали предки для керівництва потомкам [2]. Фразеологізація словосполучень відбувається протягом тривалого періоду під час довгого, інколи вікового ряду тотожних умовних уживань. У фразеологізмах фіксуються тільки ті грані людської практики, які ґрунтуються на

людських почуттях, їх сприйманні та їх оцінці. Нині фразеологізми активно вивчаються з погляду лінгвокультурної інформації, яку передають. Фразеологія – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з іншого, – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету.

За останні роки проблема характеру людини викликає особливу увагу вчених і є предметом дослідження не тільки філософії чи психології, а й лінгвістики. Інтерес дослідників обґрунтований, оскільки кожній людині властиві істотні особливості, які позначаються на її діяльності та поведінці. Про одних говорять, що вони працьовиті, дисципліновані, сором'язливі, чесні, сміливі, товариські, а про інших – лінькуваті, хвалькуваті, неорганізовані, честолюбні, самовпевнені, нечесні, егоїсти, боягузи тощо. Ці риси виявляються в людей настільки виразно й постійно, що становлять собою типовий вид особистості, індивідуальний стиль її соціальної поведінки. Такі психологічні особливості називаються рисами характеру [3].

Вербалізація особливостей характеру людини і механізми його лінгвістичного забезпечення завжди були предметом наукових пошуків. До мовних одиниць, які покликані виражати риси характеру людини, передусім належать фразеологічні одиниці. Фразеологізми виникають у мові не для того, щоб називати які-небудь предмети чи явища, що з'явилися, а для того, щоб через образну уяву характеризувати вже назване словом поняття.

Аналіз фразеологічних одиниць на позначення рис характеру людини було здійснено на основі вибірки фразем із таких фразеологічних словників: «Словник фразеологізмів української мови» (В. Білоноженко, 2003 р.), «Українсько-російський та російсько-український фразеологічний словник» (І. Олійник, 1991 р.), «Короткий словник біблійних фразеологізмів» (Л. Кочедиков, Л. Жильцова, 1996 р.). У результаті суцільної вибірки із словників було отримано 210 фразеологізмів на позначення якостей характеру людини.

Було виявлено 25 груп, які виражають такі риси характеру як: боягузтво, покірність, безпомічність, балакучість, зарозумілість, безневинність, доброта, наївність, нерішучість, співчутливість, підступність, дурість, енергійність, розум, хоробрість, упертість, хитрість, рішучість, вірність, жадність, легковажність, вередливість, злостивість, чесність, працьовитість.

Аналіз фразеологічного корпусу одиниць засвідчив, що в мові переважають фразеологічні одиниці на позначення негативних ознак характеру людини. Для більш систематизованого розгляду розділимо отримані 25 груп на позитивні, негативні та такі, де ознака позитивності/негативності залежить від контексту.

В українській мові до фразеологізмів, що виражають позитивні риси характеру людини, відносяться наступні:

– доброта: *комашини не скривдить; невинне ягня; ангельська душа; добрий собака на вітер не гавка;*

– співчуття: *брати близько до серця; Еолова арфа; мати м'яке серце; розум: мати голову на*

в'язах; не в тім'я битий; не ликом шитий; казанокварить;

– хоробрість: *не страшкові діти; не боязкого десятка; смілива душа.*

До негативних рис, що позначають характер людини, належать:

– боягузтво: *боятися власної тіні; заяча душа; лякана ворона; не хороброго десятку;*

– покірність: *Агнець Божий; Валаамова ослиця; покірне телятко;*

– балакучість: *баба Палажка; за словом до кишені не лізе; пальця в рот не клади;*

– зухвалість: *кирпу гнути; важна птаха; пуп землі; гнути козира;*

– нерішучість: *Буріданів осел; Геркулес на роздоріжжі; двоєдушний;*

– підступність, підлість: *дволикий Янус; вовк в овечій шкурі; у тихому болоті чорти водяться; підколодна гадюка; вовк і лічене бере; жив, як пес, а загинув, як собака;*

– дурість: *дірява голова; голова з вухами; макітра не варить; пеньок з очима;*

– замкнутість: *замикатися в своїй шкарлупі; людина в футлярі;*

– жадність, егоїстичність: *снігу зимою не дістанеш; не витягнеш і копійки; глядіти свого носа; дбати тільки про свою шкуру;*

– розбещеність: *принцеса на горошині; мамина донечка; мамин синок; з гедзиком;*

– бездушність: *черства душа; мати кам'яне серце; без серця; шкура барабанна; злість: злий собака спотайна рве; вовк старіє, а не добріє; самому чорту брат;*

– легковажність: *горобці цвірінькають у макітрі; зайчики в голові стрибають; бездумний, як метелик.*

В українській мові існують ФО на позначення якостей характеру, які не можна визначити як негативні чи позитивні, оскільки їх значення залежить від обставин, ситуації, наприклад, упертість, наполегливість: *міцний горішок; твердий, як скеля; людина з характером; хитрість: хитромудрий Одисей; лисом підшитий; хитрий, як лис.*

Як бачимо, в українській мові переважають ФО на позначення якостей характеру людини, які виражають негативні риси.

Добірка відповідного мовного матеріалу дозволила поділити фразеологічні одиниці на позначення якостей характеру людини на наступні семантичні групи:

1. ФО з власними назвами: *Валаамова ослиця; баба Палажка; як Адам і Єва в раю; Геркулес на роздоріжжі; дволикий Янус; Лис Микита; Хома невірний; служити Ваалу.*

2. ФО, які містять у своєму складі назви частин тіла: *заяче серце; ховатися за чужу спину; пальця в рот не клади; швидкий на язик; серце на долоні; капустана голова; курячий мозок; пеньок з очима; язиком сь як і так, а ділом ніяк; глядіти свого носа; бреше, аж вуха в'януть.*

3. ФО можуть містити назви тварин: *мишача душа; полохлива ворона; ні риба, ні м'ясо; пихатий, як індик; божє теля; веселий, як цвіркун; вовк в овечій шкурі; вдома лев, а на війні тхір; темна конячка; як свиня в апельсинах.*

У ФЗ на позначення якостей характеру людини можна зустріти використання числівників: *не*

хороброго десятка; без третьої (сьомої) клепки; пенюк і два вуха; ганятися за двома зайцями.

Як відомо, фразеологічні синоніми – це самостійні звороти, що вживаються для позначення того самого поняття; вони близькі за смисловим значенням, але не тотожні, мають різну образну структуру, різний лексичний склад, стилістично іноді різко відмінні. Отже, якщо два фразеологічні вислови збігаються образністю і значенням, але різняться стилістичним забарвленням, ми маємо справу з фразеологічними синонімами. Фразеологічні синоніми структурно і образністю є різні за походженням, проте вони завжди близькі за своїм значенням. Фразеологічні синоніми відтворюють нову особливість того ж самого предмета або явища. Отже, все це свідчить про те, що синонімічний ряд фразеологізмів не адекватний синонімії слів, хоч окремі фразеологізми можуть поряд із словами належати до того самого синонімічного ряду.

Синонімічні фразеологізми на позначення рис характеру людини володіють близьким або тотожним значенням: *важна птаха – пуп землі; полоханий заєць – боятися власної тіні; бути гавою – непам'ятуща голова; шалена людина – гарячий на руку; шарпати нерви – бути сіллю в оці; язиком саяк і так, а ділом ніяк – кидаючи слова на вітер; не в тім'я битий – не ликом шитий; незрадливий друг – відданий душою і тілом; не страшкові діти – лицар без страху і догани; хитроумний Одисей – лис Микита; замикатися в шкарлупі – людина в футлярі; агнецъ Божий – Валамова ослиця; баба Палажка – пальця в рот клади; Буріданів осел – Геркулес на роздоріжжі; Еолова арфа – щира душа тощо.*

Синоніми фразеологізмів на позначення якостей характеру можуть відрізнятися ступенем інтенсивності дії, прояву ознаки, наприклад, *тріпати нерви – бути сіллю в оці – ссати кров; за словом до кишені не лізе – пальця в рот не клади – баба Палажка; мати голову на в'язах – не в тім'я битий – не ликом шитий.*

В окремих синонімічних фразеологізмах можуть повторюватися деякі компоненти: *гаряча голова – гаряча натура – гаряча кров; дірява голова – капустяна голова – непам'ятуща голова; заяча душа – заяче серце; важна птаха – велика птаха; лоскотати нерви – тріпати нерви; замикатися в шкарлупі – ховатися в шкарлупі.*

Від синонімів фразеологізмів слід відрізняти варіанти фразеологізмів, структурні відмінності яких не порушують семантичної тотожності фразеологізмів.

Фразеологічні варіанти – це різновиди фразеологічної одиниці, тотожні якістю і кількістю значень, стилістичними та синтаксичними функціями, сполученням з іншими словами; вони мають спільний лексичний інваріант при частково відмінному лексичному складі або різняться словово формами чи то порядком слів [3, с. 32].

Якщо граматична структура фразеологічної одиниці не змінювалася, а змінилися тільки один або два компоненти, то тоді утворюється фразеологічний варіант. А слова, що замінили компоненти, називаються структурними синонімами [3, с. 32]: *меткий на язик – швидкий на язик; твердий горішок – міцний горішок; полоханий заєць – полохливий заєць; мати голову на*

в'язах – мати голову на плечах; не ликом шитий – не з лика шитий.

Характерна риса варіантів фразеологічної одиниці – спільний внутрішній образ, який не залежить від того, чим відрізняються варіанти фразеологізму. Фразеологічні варіанти – це характерна і специфічна риса української мови. Вони широко вживаються в мові, збагачуючи її виражальними засобами, зокрема словниковий склад: *теревені розводити – теревені правити – теревені гнути; чужим розумом жити – жити позиченим розумом; усьому головою бути – усьому (або над усім) голова тощо.*

Фразеологічні синоніми та їх варіанти, як і весь фразеологічний фонд, глибоко розкривають самобутній характер тієї чи іншої мови. Усі структурні заміни фразеологічних виразів, поява численної кількості різних синонімічних варіантів надають мові експресивності, певного емоційного забарвлення та стилістичної виразності.

В українській мові є також значна кількість фразеологічних одиниць на позначення рис характеру, які побудовані на сполученні антонімічних понять, на зіставленні протилежних явищ або образів. Така структурна модель фразеологізмів сприяє посиленню враження на мовця. Як відомо, сполучення понять і образів, так звана антитеза, є однією з характерних рис українського мовлення. Фразеологічні антоніми відіграють важливу стилістичну роль у системі фразеології. За їх допомогою розкривається протилежне лексичне значення – смислове протиставлення.

Антонімія фразеологізмів на позначення якостей характеру людини часто підтримується антонімічними зв'язками їх лексичних синонімів: *не в тім'я битий (розумний) – пороку не вигадас (дурний); шкура барабанна (безсердечний) – сердечна людина (людина з добрим серцем); мати одчайдушну хоробрість (сміливий – боятися власної тіні (боягуз).*

В окрему групу відокремлюються антонімічні фразеологізми на позначення якостей характеру людини, які частково співпадають за складом, проте мають компоненти, протилежні за значенням: *не хороброго десятка – не боязкого десятка; птах високого польоту – птах низького польоту; віддана душа – зрадлива душа; сильні світу цього – слабкі світу цього; жити своїм розумом – жити чужим розумом.*

Отже, стійкі народні сполуки характеризують як позитивні, так і негативні ознаки характеру, проте переважають негативні. Проте більша частина порівнянь із негативним значенням звучить з легкою іронією, позначена народним гумором, що свідчить про незлобливість українців, їх добродушність, толерантність.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, кожна розвинена мова має у своєму складі значну кількість стійких словосполучень – фразеологізмів, що вживаються носіями мови завжди у звичному усталеному оформленні. Саме вони передають дух і нев'янучу красу мови, яку створив народ протягом віків для потреб спілкування в усній та писемних формах. Оскільки мова, як і кожне суспільне явище, безперервно розвивається, разом із нею в постійному русі перебуває і її фразеологічний фонд.

Список літератури:

1. Авксентьев Л. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування / Л. Авксентьев // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 43-46.
2. Буслаев Ф. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные / Ф. Буслаев. – М., 1954. – С. 37.
3. Гамзюк М. Особливості лексико-семантичних шляхів утворення фразеологічних одиниць / М. Гамзюк // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Вип. 4. – К.: КДЛУ, 2000. – 296 с.
4. Дубова В. Фразеологізми як мовні знаки національної культури та їх зв'язок з національною психологією / В. Дубова // Збірник наукових праць. – 2003. – С. 140-142.

Помирчая С.В.

Донбасский государственный педагогический университет

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА ОБОЗНАЧЕНИЕ КАЧЕСТВ ХАРАКТЕРА ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В статье подается обзор фразеологических единиц на обозначение качеств характера человека. Автор рассматривает семантику и некоторые структурные особенности ФЕ, которые характеризуют особенности характера украинцев. Анализ фразеологического корпуса единиц засвидетельствовал, что в языке преобладают фразеологические единицы на обозначение негативных качеств характера человека. Материалом исследования послужили фразеологические разведки современных украинских ученых и собственная картотека, созданная на основе выборки из фразеологического словаря. Результаты работы могут быть использованы во время изучения фразеологии в общеобразовательной школе, в подготовке учеников к написанию собственного высказывания и подготовке к внешнему независимому оцениванию, а также в организации кружковой работе в вузе.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическая картина мира, лингвокультурная информация, фразеологический корпус единиц, характер человека.

Pomyrcha S.V.

Donbas State Pedagogical University

VERBALIZATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS ON MARKING OF PERSON'S TRAITS OF CHARACTER

Summary

This article provides an overview of idioms to describe the qualities of a human nature. The author examines the semantics and some structural features of the FU characterizing the peculiarities of Ukrainian character. The analysis of idiomatic units shows that phraseological units denoting negative qualities of a human nature prevail in the language. The examination of the Ukrainian researches on phraseology and the author's own card index based on a sample of the idiomatic vocabulary are served as the materials for investigation. The results can be used in teaching phraseology in a secondary school also in preparing students to write their own expression and preparation for external appraising, as well as the organization of work at the university circles.

Keywords: phraseological units, phraseological picture of the world lingual and cultural information, phraseological units, traits of character of a person.

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОСОЛЬСЬКОЇ МІСІЇ АДАМА КИСЕЛЯ В ДРАМАТИЧНИХ ВІЗІЯХ М. КОСТОМАРОВА ТА М. ГРУШЕВСЬКОГО

Разживін В.М., Красуля Д.Г.

Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено дослідженню художньої творчості відомих українських істориків М. Костомарова та М. Грушевського. У ній розглянуто питання моделювання посольської місії Адама Киселя до Богдана Хмельницького, яка відбулася в лютому 1649 року. Поставлену проблему досліджено на матеріалі драматичних творів названих письменників, що інтерпретують означену подію. У статті порівняно особливості авторського потрактування мети посольства, його безпосередню оцінку, подану в текстах. Значну увагу приділено також висвітленню образу голови посольства.

Ключові слова: історична драма, образ, моделювання, інтерпретація, авторська версія.

Козаччина – той славний період вітчизняної історії, який отримав досить широке висвітлення у творах художньої літератури. Попри значну строкатість та неповторність подій цього часу, інтерпретованих письменниками, усе ж констатуємо, що найвизначнішою з них, безумовно, стала Визвольна війна 1648-1657 рр. Масштабність руху, грандіозні перемоги повстанського війська, непересічна постать гетьмана Богдана Хмельницького, образи його талановитих, хоробрих полковників не раз приваблювали визначних українських майстрів слова, зокрема В. Будзиновського, М. Голубця, Ф. Дудку, П. Загребельного, Р. Іваничука, Я. Качуру, А. Кащенко, Ю. Косача, І. Ле, В. Кулаковського, Т. Микитина, І. Нечуя-Левицького, С. Ордівського, П. Панча, О. Соколовського, М. Старицького, Б. Харчука, Г. Хоткевича, А. Чайковського та ін. Серед тих, хто звертався до цієї популярної на теренах вітчизняної історичної белетристики теми, були й відомі історики: М. Горбань, М. Грушевський, М. Костомаров, І. Крип'якевич.

Постановка проблеми. Українська історична проза – явище багатоліке й різноманітне за своєю сутністю. Проте, про які б далекі події минулого не вів мову письменник, до яких би глибин людської пам'яті не звертався, в основі його художньої версії завжди сьогодення, новий погляд на вже відомі факти. Звернення художньої літератури до історичного матеріалу – це своєрідне намагання осмислити його в якісно іншому духовному контексті. Звідси й прагнення митців слова звернутися до тих постатей чи подій минулого, які вже не раз набували висвітлення в художніх творах. Можливо, власне в такому руслі й витлумачуємо той факт, що два драматичних твори з досить небагатої літературної спадщини відомих істориків («Украинские сцены из 1649 года» М. Костомарова та «Хмельницький в Переяславі» М. Грушевського) відділені часовим проміжком майже в століття, але присвячені одній події Визвольної війни 1648-1657 рр. – посольству Адама Киселя.

Аналіз останніх досліджень. До проблеми аналізу цих творів науковці зверталися не раз чи то в контексті вивчення драматургії цього періоду (О. Данильченко, С. Ковпик, С. Хороб, В. Шубравський та ін.), чи то під час дослідження літературної творчості письменників у цілому та її окремих жанрово-стильових аспектів (Л. Підгорна, Н. Янкова). У першому випадку докладному

розгляду піддавалася композиція п'єси, її будова, структура, компонування окремих елементів. У другому власне аналізувався сам твір, але увага дослідників фокусувалася на образі головної дійової особи – Богдана Хмельницького, бо й польське посольство, і Адам Кисіль потрактувалися лише з негативною конотацією. Сьогодні акценти в оцінці цих подій суттєво змінилися, що дозволяє поглянути на згадані вище п'єси в іншому ракурсі.

Мета статті – з огляду на цілковиту історичну обізнаність обох письменників із подією, з'ясувати особливості авторської версії інтерпретації місії посольства та постаті Адама Киселя в п'єсах М. Костомарова «Украинские сцены из 1649 года» та М. Грушевського «Хмельницький в Переяславі». Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) розглянути специфіку відображення цілей та мети поляків і сенатора у творах; 2) проаналізувавши п'єси, визначити, що ж нового внесли автори в оповіді про ці події, наскільки їхні версії різняться між собою та чи відповідають сьогодиншій оцінці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адам Кисіль – відомий український дипломат і політик, який перебував на службі в поляків. У XVII столітті він був єдиним православним шляхтичем, що зміг стати сенатором Речі Посполитої. У центрі уваги його політичних інтересів було вирішення релігійного питання, що постало перед православними й греко-католиками після запровадження Унії. У 1632 році Адам Кисіль зумів повернути київській митрополії Софійський собор, захоплений уніатами. Після цього кілька років займався розв'язанням конфліктів між православними та греко-католиками, особливо під час передачі церковного майна. Здається, що він на той час був чи не єдиним, хто намагався зняти напругу в суспільстві на законодавчому рівні. Стурбований нерівністю в державі, Адам Кисіль у парламенті домагався прийняття написаного ним трактату «Про рівність прав і спільне життя Сарматів польських і Сарматів руських (українських)». Під тиском козацьких повстань Сейм приймає його, але польська шляхта Поділля не погоджується на його виконання.

Ще за рік до повстання під проводом Богдана Хмельницького в промові в сенаті Речі Посполитої Адам Кисіль передбачив небезпеку з боку козаків: «...це справа не з тою древньою Руссю, що тільки луками та рогатинами, але з жорсто-

ким, огнистим військом, котрого собі так мусимо пропорцію рахувати, що на одну голову кожного з нас стане тисяча голів хлопських зі стрільбою». Навесні 1648 року Адам Кисіль неодноразово звертався до Потоцького з проханням належно розглянути клопотання запорожців, які нарікають, що навіть їхні полковники перетворилися в старостинських слуг і тому не можуть перейматися козацькими проблемами.

То ж не дивно, що під час Визвольної війни 1648-1657 рр. саме йому довелося виступити в ролі посередника між польським королем та козацьким гетьманом. Як справедливо зазначав сучасний журналіст С. Гупало, «від виважених кроків Адама Киселя залежала доля України та Польщі, зрештою, й сам хід історії» [2].

Польський король Ян Казимир, за згодою Сейму, направив Богдану Хмельницькому лист, у якому вказав, що визнає його як гетьмана Війська Запорозького й для розв'язання польсько-українського конфлікту надсилає послів урядової спеціальної комісії на чолі з Адамом Киселем. Посольство для переговорів із Богданом Хмельницьким прибуло 19 лютого 1649 в Переяслав. Власне, окрім голови дипломатичної місії, до неї входили достатньо впливові особи, зокрема Войцех Мясковський – львівський підкоморій, польський шляхтич, урядник і дипломат (автор щоденника, з описом цих переговорів, який є цінним джерелом з тогочасної дипломатичної історії); підкоморій: луцький – князь Захарій Четвертинський, мозирський – Федір Михайло Обухович; новгород-сіверський хорунжий Микола Кисіль; брацлавський підчаший Зеленський; недавній королівський посланець Якуб Смяровський; лист короля віз представник ордену кармелітів ксьондз Лентовський.

Адам Кисіль мав піти на переговори з Богданом Хмельницьким, аби переконати його в необхідності відмовитися від союзу з поганями (татарами-кримчаками) та не проливати християнської крові. Реальні суспільно-політичні обставини того часу, а можливо, і конкретні вказівки короля залишили для сенатора доволі обмежене поле для дипломатичного маневру. Формально можливих шляхів розв'язання проблеми було лише два: позбавити козаків допомоги татар і після цього розправитися з повсталими або ж частково задовольнити їхні вимоги якимось трактатом, а потім змусити воювати проти Туреччини в інтересах Польщі. Боротьба із могутнім зовнішнім ворогом була потрібна, щоб таким чином уникнути війни в самій Речі Посполитій. Наступні кроки Адама Киселя дають всі підстави стверджувати, що він вдався до здійснення другої половини плану.

Отже, уже від початку перемовин голова польської місії ніби виявився між двох вогнів. В оцінках цієї проблеми сходяться й відомий український історик XIX століття Іван Петрович Новицький, і сучасний дослідник Франк Сисин, що є головою відділу КІУС при Торонтському університеті. Йому належить англomовна монографія «Між Польщею та Україною. Дилема Адама Киселя».

В одному зі своїх інтерв'ю канадський учений констатує: «Кисіль славився як чудовий промовець. Зберглося багато його промов і листів. Дуже рідко буває, коли до істориків доходить

стільки документів від однієї особи XVII сторіччя. Тому ми знаємо що Кисіль думав. Не раз він висловлювався, що «і від поляків я маю біду, і від своїх – русинів – також» [6].

Красномовними, на думку Сисина, є слова, які папський нунцій сказав польському королеві через два тижні по смерті Киселя: «Він жив так, що не можна було довести його вини – тільки завжди був під підозрою і всіма своїми виправданнями не міг змусити вірити в його щирість. Він був греко-руської віри, хвалив римсько-католицьку віру і спротивлявся унії. Похоронну службу по ньому правили в православних та католицьких храмах» [6].

Згадуваний уже щоденник Войцеха Мясковського вперше опублікував Юліан Урсин Нємцевич 1822 року. Були й інші джерела, зокрема й вітчизняні, які доволі точно відтворюють основні репліки учасників тих лютневих перемовин у Переяславі. Поза всіляким сумнівом обидва автори, як видатні історики, були обізнані з усіма подробицями цієї нелегкої місії, тому достатньо цікавим виглядає їх погляд на означену подію. Спочатку відстежимо позицію М. Костомарова, бо його п'єса «Украинские сцены из 1649 года» хронологічно з'явилася раніше, ніж твір М. Грушевського.

Короткий текст М. Костомарова, звичайно ж, на повноцінну п'єсу не витягує, бо включає лише дві сцени. Перед нами драматичний уривок, що, як зазначала С. Ковпик, «складається зі «сцени-майдану», чимось схожого на «віче», на якому ведуться перемовини між керівниками України й посланцями Польщі. Увесь подієвий ряд сцени першої будується в основному з хорового співу та виступу Хмельницького, а сцена друга – це такий суцільний діалог груп перемовників, який досить швидко переростає в надзвичайно гострий полілог між різносторонніми й озлобленими людьми, котрих об'єднують хіба що їхня взаємна неприязнь і непоступливість» [4].

Вражає неймовірна точність, з якою дослідниця специфіки komponування драматичних творів побічно до свого основного завдання зуміла охарактеризувати сутність того, що насправді відбувалося під час цього дипломатичного візиту.

На початок 1649 року козацькі війська отримали значні перемоги. Уже відбулися поразки Речі Посполитої в битвах під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями, усе Правобережжя охоплене селянськими виступами, повсталі дісталися західних меж етнічних українських земель. Проте ці військові дії ще не переросли в загальну різанину, у справжню громадянську (домову, як говорять поляки) війну, де вже немає місця миру, а є лише взаємне прагнення до повного знищення прихильників ворожої сторони. Польські послы приїхали трактувати про мир. Вони хоча й налякані розмахом народного повстання, але абсолютно не готові на значні поступки чи навіть їх обіцянку. Приблизно на тих же непримирених щодо ворогів позиціях стоїть і козацька старшина, представлена у творі голосами полковників Джеджали та Вешняка.

Знаний оратор Адам Кисіль, попри, що його перебивали, а іноді й прямо над ним насміхалися люди із гетьманського оточення, усе ж таки виголосив палку промову на честь короля та українського гетьмана, у якій закріпив його визнання

Польщею та передав Богдану Хмельницькому булаву. Констатація поляками того, що українці здобули силою своєї зброї, останніх абсолютно не вразила. Про це досить прямолінійно, порушуючи всі правила тогочасної дипломатії, заявляв полковник Джеджала, навіть не дослухавши пропозиції послів до кінця: «Се, пане Киселю, що ви поприносили з собою оці клейноди, булаву, та червону хоругву, та грамоту, – то се все – вибачайте на сім слові – цяцьки, а більше нічого» [5, с. 279]. Він же висуває ті, справжні, умови миру, на які могли б пристати повстанці: «...коли щире хочете миру, то майте ви собі свою Польщу, а нам, козакам, Україна нехай зостається» [5, с. 279].

Власне конструктивного діалогу, як то прийнято під час таких важливих перемовин, насправді не відбувається. Абсолютна неповага та недовіра до слів один одного змушують усіх учасників удатися до взаємних звинувачень та постійних виправдань, що й відображає текст п'єси Костомарова. Наприклад, ксьондз Лентовський, завбачивши генерального писаря Юрія Немирича, називає останнього відступником та єретиком. Трохи пізніше, обґрунтовуючи своє прагнення до миру за будь-яку ціну й попри несприятливі обставини, не втримується й довго перераховує збитки, завдані козацькою реbelieєю йому особисто та його маєстату, голова місії Адам Кисіль. Хмельницький і Мясковський (саме таке графічне оформлення має прізвище Мясковського в цьому творі) акцентують на надмірній жорстокості командирів окремих загонів, відповідно йдеться про Потоцького та Нечая.

Відчувається відсутність єдності навіть у станах прихильників основних перемовників. Богдан Хмельницький змушений постійно корегувати занадто різкий тон висловів своїх полковників, спрямовуючи їх у більш помірковане русло. Намагається пригасити гнівні інвективи священника-кармеліта й Адам Кисіль. Джеджала категорично не визнає Немирича за брата козакам: «...нам здається, що ти ближчий брат сему ксьондзові, що так на тебе озвірівся» [5, с. 281]. Вешняка не так цікавить особистість писаря і суть релігійної суперечки, як відчувається його неготовність взагалі слухати думки представника католицького кліру на цьому зібранні. Проте складається враження, що відповідно до авторської версії, міжособні чвари в козацькому стані все ж таки сильніші.

Кожен живе своїм баченням подій, лише своєю правдою, що й призводить у п'єсі до повного провалу дипломатичної місії. На тлі негативних результатів перемовин застільна промова Адама Киселя, виголошена у відповідь на здоров'я гетьмана до польського короля, звучить не як щирий заклик до миру і похвала достойному володареві, а радше як благий намір чи побажання, якому ніколи ні за жодних обставин не судилося збутися: «Нехай панує згода і мир між Руссю і Реччю Посполитою! За ціле его корольованне, і нехай далекії потомки со сльозами радості читають в історії про день сей – початок тривалого покою і щастя обох людей!» [5, с. 283].

Остаточним виразом катастрофічному закінченню дипломатичного візиту сенатора звучить останній монолог Богдана Хмельницького, який завершує текст п'єси: «На оборону отчизни коханой взяв я в руки оружје і поти его держатиму,

поки життя мого стане і поки вольності не діб'юся. Ліпше голову положити, ніж у першу неволю повернутися. Знаю, що фортуна слизька, але надію певну полагаю на справедливість своєї справи і вірую, що Бог потягає за правду. Короля як пана шануємо; панів і шляхту ненавидимо, і ніколи одні другим не будемо приятелями» [5, с. 290].

Отже, у цілому зміст драматичного уривку «Украинские сцены из 1649 года» засвідчує, що М. Костомарова як автора твору цікавить власне не фактичний результат посольської місії Адама Киселя, а постать українського гетьмана та ті визначальні риси його характеру, на яких він й акцентує увагу читачів. Зокрема письменник виокремлює мужність, справедливість, далекоглядність, стійкість, поважність, упевненість, доброзичливість, почуття міри, рішучість головного героя. Адже, на його думку, вони притаманні лише справжньому керівнику держави.

Історична драма М. Грушевського «Хмельницький в Переяславі» (авторське жанрове визначення – історичний образ) написана значно пізніше від драматичного уривку «Украинские сцены из 1649 года», уже під час Першої світової війни, коли письменник перебував у засланні. З огляду на ці обставини, джерельна база твору досить вузька, про що в преамбулі говорить і сам автор: «Образи сі оперті головню на дневнику посольства комісарів, списаного Мясковським. Але сюди введенно також і деякі моменти з другого посольства Смяровського. Розмови Хмельницького з комісарами переважно віддають доволі близько заховані до нас тексти. Все інше – авторська інвенція» [1]. Отож, якщо в Костомарова знайомство з цим історичним документом розглядаємо як можливе, то тут маємо вже пряме підтвердження, бо після публікації 1898 року текст щоденника став відомим для широкого загалу фахівців.

Звичайно ж, М. Грушевський зосереджений на звичному для історичних белетристів того часу моделюванні атмосфери та духу епохи. Звідси домінування постаті козацького ватажка над іншими персонажами, хоча порівняно з попереднім твором простежуються певні відмінності. Про це досить влучно висловилося сучасна дослідниця творчості письменника Н. Янкова: «М. Грушевський далекий від традиційної для української літератури ідеалізації Богдана Хмельницького (гетьман вагається, не завжди чітко уявляє, як йому діяти). Розглядаючи трактування постаті гетьмана в історичних джерелах, у науковій літературі, драматург простежив традицію зображення Хмельницького як особи провіденційної. Тому історичні та художні оцінки драматургом його постаті – неоднозначні й суперечливі» [7, с. 16].

Зміщення акцентів помітне не лише в інтерпретації образу керівника Козацької держави, але й, що для нас більш цікаво, у моделюванні власне дипломатичної місії Адама Киселя. М. Грушевський поглиблене розходження думок і прагнень сторін щодо мети перемовин, наголошує на зрадливості й нечесності поляків від початку посольства й до вже відомого аргументу, що витлумачується на користь цього твердження, із нападом Потоцького на місто Бар, який відомий і з твору М. Костомарова, додає ще один, не менш вагомий, – перехоплені листи Мясковського, де викривається дійсна мета частини послів.

Скептичний настрій до дарованих Польщею привілеїв висловлює у творі Грушевського вже не лише старшина, а й фактично сам гетьман, що від початку унеможлиблює позитивний результат перемовин у цілому. Цікавим є й авторський хід, зроблений письменником у розбудові драматичної колізії. Уже на початку дії, замість окремих незначних протистоянь у стані прихильників Хмельницького, він створює внутрішню опозицію в образі Якима Нестеренка. Хоча цей молодий козак і прагне до знищення влади гетьмана через особисту кривду, але в цілому висловлює думки, які частково відображають погляди самого автора. Він звинувачує козацького ватажка у відсутності бажання та прагнення відстоювати інтереси народу й простих козаків, говорить про торгівлю Україною, прямо натякаючи на союз із татарами (абсолютна тотожність з оцінкою цієї події Грушевським-істориком) і безпосередні перемовини з польською делегацією. «Гетьман з своїми приятелями або ще не певен себе – боїться війська, коли з тим усім вийде, – або ще не порішили, що брати краще – чи господарство волоське від султана, чи воеводство київське від короля» [1].

Проте ще цікавішою виглядає за твором ситуація в середині польської дипломатичної місії. Виявляється, там діють дві окремі групи, які зовсім не довіряють одна одній. Поляки, очолювані Мясківським, мають завдання перетягнути на свій бік частину козацької старшини, пообіцявши їм шляхетство та маєстат. Отож вони ведуть свою підривну роботу й по-справжньому бояться викриття. Ще гірше відчують себе українці, що теж є послами. Автор висловив ці переживання устами князя Четвертинського: «Треба сказати правду в очі: становище наше таке, що до відчаю чоловік мусить прийти. Для панів поляків ми все-таки люди непевні, підозрілі, скільки б не працювали для Річи Посполитої, а для козацтва, для народу – ми ляхи!» [1].

У цієї частини посольства своє бачення й розуміння події. «Настав час, якого може не діждатися ні нам, ні дітям нашим. В наших руках, вельможні панове, доля і щастя України. Ми повинні допомогти панові гетьманові забезпечити

права і вольності народу нашого, а не відбирати у народу єдиного вождя, єдиного чоловіка, що може ввести його в спокій і щастя.» [1] – стверджує Четвертинський. Вторить йому й голова місії Адам Кисіль: «Ми породилися насамперед русинами і се повинні пам'ятати. Але, по правді кажучи, добро руського народу тут не суперечить добру Речі Посполитої. Пан Хмельницький потрібний для нього і для неї» [1].

Напевне через це обидві групи досить прохолодно зустріли пропозицію Нестеренка скинути гетьмана.

Висновки дослідження. Отже, як нам видається, саме М. Грушевський у своєму творі ближчий до сьогодинського бачення постаті цього сенатора. Його думки, висловлені в художньому тексті, практично збігаються з висновками сучасного дослідника Франка Сисина. Відповідно до них, Адам Кисіль – останній великий представник старої української еліти. Він «прагнув повернути лад, що існував на українських землях перед Хмельниччиною, коли шляхта була панівною. Але хотів значно більшого впливу надати руській православній шляхті, до якої сам належав» [6]. Помітне також його щире бажання відшукати в структурі польської ієрархічної драбини місце й для козащини.

Цікаво, що дипломатична місія, про яку йшлося, до цього часу так і не знайшла належної оцінки ні у згаданих творах письменників, ні в працях їхніх колег-істориків. Адже, як стверджував С. Гупало, «неймовірно напруження волі та суто людські риси допомогли Адаму Киселю все-таки умовити впертого Богдана Хмельницького на перемир'я. Вимоги гетьмана були досить скромні та стосувалися тільки Київського воеводства...» [2]. Тоді ж було узгоджено й демаркаційну лінію, означену ріками Прип'ять, Горинь, а також містом Кам'янець-Подільський. Очевидно, що такі поступки з боку козаків, були маленькою особистою перемогою сенатора і коштували для Польщі на той час дуже дорого.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в продовженні дослідження із залученням творів інших авторів, де інтерпретується ця ж подія.

Список літератури:

1. Грушевський М. Хмельницький в Переяславі [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський. – Режим доступу: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Fiction/Dramas/XmelnyckyVPerejaslavi.html>
2. Гупало С. Важка ноша примирення. Адам Кисіль: майстер великих компромісів [Електронний ресурс] / Сергій Гупало. – Режим доступу: <http://www.haidamaka.org.ua/0127.html>
3. Ковпик С. Мікропоетика духовності козацтва в українській драматургії XIX століття / С. Ковпик // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наук. статей. Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – № 2. – С. 111-120.
4. Ковпик С. Поетика загального компонування твору української драматургії першої половини XIX ст. / С. Ковпик // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 6(217). – Ч. I. – 2011. – С. 62-73.
5. Костомаров М. Твори: у 2-х т. – Т. 1: Поезії. Драми. Оповідання / Микола Костомаров. – К.: Дніпро, 1990. – 538 с.
6. Скороход О. Як православний шляхтич Кисіль мирив козаків із поляками [Електронний ресурс] / Ольга Скороход. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2013/05/20/123291/>
7. Янкова Н. Жанрово-стильові і поети калібри параметри творчості М. Грушевського: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Надія Янкова. – К., 2008. – 22 с.

Разживин В.Н., Красуля Д.Г.

Донбасский государственный педагогический университет

ОТРАЖЕНИЕ ПОСОЛЬСКОЙ МИССИИ АДАМА КИСЕЛЯ В ДРАМАТИЧЕСКИХ ВИЗИЯХ М. КОСТОМАРОВА И М. ГРУШЕВСКОГО

Аннотация

Статья посвящена исследованию художественного творчества известных украинских историков М. Костомарова и М. Грушевского. В ней рассмотрены вопросы моделирования посольской миссии Адама Киселя к Богдану Хмельницкому, которая состоялась в феврале 1649 года. Поставленная проблема исследуется на материале драматических произведений названных писателей, которые интерпретируют указанное событие. В статье сравниваются особенности авторской трактовки цели посольства. Его непосредственная оценка, данная в текстах. Значительное внимание также приделено изображению личности главы посольства.

Ключевые слова: историческая драма, образ, моделирование, интерпретация, авторская версия.

Razzhivin V.N., Krasulya D.H.

Donbas State Teacher Training University

THE REFLECTION OF ADAM KISEL'S AMBASSADORIAL MISSION IN M. KOSTOMAROV'S AND M. HRUSHEVSKY'S DRAMATIC VISIONS

Summary

The article is dedicated to the analysis of the fiction of famous Ukrainian historians M. Kostomarov and M. Hrushevsky. The author considered the issue of modelling the Adam Kisel's ambassadorial mission to Bohdan Khmelnytsky, which was held in February, 1649. The issue is investigated on the material of writers' dramatic works which interpret the aforementioned event. The features of the writers' interpretation of the purpose of this embassy, its direct estimate given in the texts are compared in the article. Much attention is paid to highlighting of the image of Polish senator-chairman of the embassy.

Keywords: historical drama, image, modelling, interpretation, original version.

УДК 811.161.2'373.23:26-23

СИМВОЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК УНІВЕРСАЛЬНОГО ЗАСОБУ РЕТРАНСЛЯЦІЇ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ УКРАЇНЦІВ

Решетняк О.О.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті аналізовано символічне навантаження провідних біблійних символом (лінгвокультурологічних одиниць) як універсального засобу ретрансляції світоглядних орієнтирів українців. Досліджено гносеологічні підвалини сутності символічного значення біблійонімів. Покваліфіковано конотативні значення біблійного онімного компонента. Параметри граматичного вираження символом диференційовано на лексичні засоби експлікації та фразеологічні, що є більш експресивними й прагматично виразнішими. Окреслено дефініцію біблійна символема.

Ключові слова: Біблія, біблійна символема, лінгвокультурологічна одиниця, світоглядні орієнтири, концепт.

Мова – невід’ємна частина духовної дійсності, окресленої етнолінгвальним колом, її тривала залежність від низки несприятливих позамовних чинників ХХ ст. у нашій країні призвела до «розмивання» ідентичності українського народу, кризи його духовної традиції. Одним із таких чинників знекровлення української духовності минулого сторіччя була офіційна атеїстична позиція держави, незважаючи на те, що глибинне відчуття Бога для українців було у всі часи чи не найважливішою менталітетною рисою. Звичайно, тогочасна влада не могла взагалі ігнорувати високий рівень релігійності нашого народу. Стійка закріпленість слів на позначення церковно-релігійних понять у мовленні не давала змоги повністю викинути їх з реєстру лексикографічних джерел, хоча досить часто тлумачення семантичних структур багатьох з них мало заідеологізований характер або було побіжним через брак лінгвістичних досліджень не актуальних на той час тем.

Постановка проблеми та аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасне відродження в Україні суспільного статусу релігії як атрибута української нації дає можливість мовознавцям вивчати українську церковно-релігійну лексику, розвиток та функціонування якої тривалий час були поза увагою наших науковців. У слов’янських мовах існує низка досліджень релігійної лексики – це роботи Ф. Буслєва, Ф. Міклошича, А. Богача, Я. Фрінта, та ін. В українському мовознавстві відомі праці І. Огієнка, П. Коваліва, Є. Верещагіна, М. Лесіва та ін. Проблеми сучасної церковно-релігійної термінології часто порушують на конференціях, у пресі. Так, питанню функціонування української конфесійної мови, а саме уцерковнення української мови та перекладу Біблії рідною мовою, присвячені роботи В. Німчука. Вивченню нової для дослідників одиниці функціонально-стильової системи сучасної української літературної мови – конфесійного (релігійного, богословського, сакрального) стилю присвячені на сьогодні студії багатьох мовознавців: Н. Дзюбишиної-Мельник, В. Задорожнього, Н. Піддубної та ін. Донедавна увагу вітчизняних мовознавців привертала переважно символіка українського фольклору, народних звичаїв і традицій, а також символізм деяких компонентів фразеологічних одиниць. Зі-

бранню й систематизації національної фразеології, практичному й теоретичному її розробленню присвятили праці М. Демський, О. Куцик, В. Кононенко, Л. Запорожець, Г. Бурдіна, І. Вудвуд, А. Коваль, Л. Шевченко, Л. Ткач, Т. Мороз та ін. Заслугує на увагу потрактування сакрального символу в українськомовному просторі О. Менем, Л. Шевченко, Р. Мнихом, З. Лановик, О. Юрченко, Т. Вільчинською та ін., які акцентували на архетипних особливостях біблійних символів як засобів створення апокаліптичної образності. Проблему функціонування біблійонімів у складі фразеологізмів побіжно розв’язували В. Познанська, Н. Пасік, С. Падевський, О. Мороз, Н. Щербакова, О. Юрченко, П. Мацьків та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Українська біблійна фразеологія та символіка з онімним компонентом дотепер є недостатньо дослідженими в національній лінгвокультурології. Фіксуємо принагідні зауваження, окремі наукові студії, у яких проаналізовано обмежену кількість фразеологічних символів з біблійонімами. Попри те, що лінгвокультурологія вже послуговується теорією мовної та концептуальної картин світу, досі наявна потреба у вітчизняних розвідках, які посприяли б цілісному й усебічному витлумаченню символіки Святого Писання, активізації тих виразників, що перебувають на периферії національної концептосфери. Це вможливить залучення їх до мовленнєво-комунікативної практики й поповнення реєстру лексикографічних джерел біблійонімами, оскільки незначна їх кількість збіднює лексико-фразеологічну систему сучасної української мови й обмежує її виражальні можливості.

Мета статті – проаналізувати символічне навантаження провідних лінгвокультурологічних одиниць як універсального засобу ретрансляції світоглядних орієнтирів українців

Виклад основного матеріалу. Як постулює В. Кононенко, сукупність українських «символіко-семантичних сфер» може бути зведена до кількох об’єднаних парадигм, підґрунтям яких є провідні ідеї світлого й темного, добра і зла, дня і ночі тощо [6, с. 69]. У культурній традиції, історії соціуму, звичаях відповідно до релігійних уявлень етносу неабияку роль відіграють духовні реалії.

Мова символів Біблії – єдиноможливий засіб осягнення трансцендентного. Н. Фрай зазна-

чає: «Що важливіший символ, тим швидше він трансформується в подальшу стадію символізму – стадію прозоріння чи вияву божественної присутності, сконденсованому в самому символі» [17, с. 10]. Тому в сакральних текстах констатуємо трансцендентне апокаліптичне мислення. У Писанні образи чи художні фігури є лише зовнішнім оформленням внутрішньої структури апокаліптично-трансцендентного змісту. Біблійні символи маніфестують вищу духовну реальність, вони необхідні там, де абстрактна, власне логічна система не може її відбити. Така символіка репрезентує вірянам в умовних образах сенс людського життя і смерті, моральні засади християнської віри.

Символізм біблійного дискурсу завжди передбачає безпосереднє, чуттєве сприйняття світу, це особлива трансформована модель реальної дійсності. Кожен біблійний символ транслює закодовану інформацію про істину, об'єктивну сутність світу. О. Лосєв зауважує, що діалектика християнської символіки завершується за межами світу й до виникнення світу, це символізм ідеальний, інтелектуальний, духовний, а матерію та предмети він потребує лише задля прикладу й демонстрації [9, с. 635]. Символ, на думку Л. Шевченко, є архетипним, оскільки моделює й транслює цивілізаційну пам'ять [16, с. 16]. Серед усього загалу архетипних символів Ф. Уїлрайт виокремлює такі: *верх / низ, світло / темрява, життя / смерть, позитивний / негативний* тощо [14, с. 108]. Наприклад, символічні біблійні образи *Еден (Едем) – гесна* (рай – пекло) ілюструють бінарну опозицію *верх / низ* як підґрунтя світобудови. У християнській символіці духовний *верх* апріорі є позитивним, а емотивне маркування гріховного *низу* – негативним. Рай – це вселенська гармонія, а пекло – невпорядкованість, хаос, дисгармонія. Як уважає О. Лосєв, чим ближче символ до світового центру, тим меншого він потребує декодування [8, с. 74]. Богослови ж зазначають, що на найвищому рівні Богопізнання й Богоспоглядання символ набуває більшої прозорості, бо саме там значно менше символічне «згущення», зумовлене нашаруванням чуттєвих і словесних символів на символи Божественні [12, с. 315], це й уможливило часткове осягнення вічних істин. Біблійний дискурс відіграє неабияку роль у формуванні мовної картини світу, а парадигма біблійних одиниць, що маркують ці символи, маніфестує вербалізацію морально-аксіологічних площин і декодування мовлення реципієнтом, усвідомлення підтексту й тих значень, якими мовець оперує як номінативними одиницями. Бібліїзми моделюють символічну систему, особливістю якої є актуалізація значень кожного її компонента, що розширює межі асоціативних зв'язків та імплікаційних нашарувань.

Біблійні символи з онімним компонентом не лише оприявлюють значення культурно-історичного та локально-часового різновиду, а й набувають загальних переносних значень, зазнаючи експресивної трансформації, що й сприяє окресленню прототипу того чи того біблійного персонажа й з'ясуванню мети й основних способів такого завуальовування. Біблійніми, набуваючи властивостей символу, декларують символіку певних понять, маркуючи не одиничне явище, а комплекс

образів. Такі символи вважають одноденотативними іменами, підґрунтям формування їхнього конотативного значення є енциклопедична інформація про денотат – антропонім чи топонім, – зумовлена позалінгвальними чинниками, значущістю історичних подій для соціуму. У семантичній структурі таких символічних одиниць науковці справедливо відзначають перерозподіл ієрархічної залежності денотативних і конотативних складників: останні витісняють із семантичного ядра оніма денотативну сему і з периферії лексичного значення тяжіють до його центру [1, с. 6].

Взаємозв'язок полярних елементів денотація / конотація, факультативність / обов'язковість для біблійних символів з онімним компонентом не є значущим. Конотативна (доповнення предметно-понятійного змісту біблійніма експресивною функцією) як «вторинна функція найменування» для таких одиниць дещо особлива. Експресивно-комунікативне, естетичне спрямування, як актуалізує В. Мокієнко, для них «...гіпертрофоване, перетворене на абсолют» [10, с. 210], а конотативна семантика є рівноправною щодо змістової структури, оскільки їм притаманне переносне значення, тому конотація обов'язкова для образності.

Гносеологічні підвалини сутності символічного значення біблійнімів прогнозують не так відбиття реалій, як маніфестацію суб'єктивно-модального ставлення до них. Вочевидь, конотативний складник біблійного антропоніма чи топоніма (номінативно-характеризувальної одиниці) значущий порівняно з іншими лексичними ресурсами, тому конотація завжди превалює і є релевантною. Символьне значення таких бібліїзмів має ускладнену інформативність, додаткове оцінне навантаження, його зміст зреалізовано завдяки експресивно забарвленому образу. Семантичні конотації формують асоціативно-образне, символічне й культурне тло таких мовних одиниць.

Отже, сфера конотації біблійних власних назв значно розширена, окрім оцінно-експресивно-емотивно-стилістичних параметрів, вона залучає культурологічні, історичні й насамперед морально-етичні поняття. Суб'єктивна дійсність (конотація, або «лексичне тло» [5]) домінує в значеннєвій структурі як образно-асоціативне та емоційне світосприймання, що й моделює разом експресію мовної одиниці – біблійної символіки. Функцією чи як семантично й експресивно сконденсований знак – «згусток» інформації й характеристики – біблійнім значно конотативно багатий за звичайну лексему передусім за рівнем позалінгвальності.

Антропоніми й топоніми Святого Писання – це образні стереотипи, звичні формули, що як елементи гештальт-структури, створення стандарту зумовлені потребою уніфікації кожного випадку застосування особливих засобів вираження. Кожному біблійніму притаманна певна стереотипна сукупність ознак. Конотація таких власних імен – це вторинні емоційно-експресивні та змістові нашарування на їхнє власне онімне тло. Вони звичайно мають оцінну семантику, маніфестуючи узвичаєну суспільну оцінку певних ознак біблійного персонажа чи топоніма. Наприклад, Іов – головний персонаж названої його іменем Книги Писання, де зафіксовано вікову мудрість, корисні поради щодо чеснот і благочестя. Вона виховує терпіння під час страждань,

покірність і смиренність, у ній оприявлено шлях Іова – від наївної віри, сумнівів і страждань до усвідомлення праведних шляхів Божих. Іов символізує багатостраждальну, покірну Господній волі людину, що шукає істину та сенс дій Творця. За праведність, підвалину його віри, цей персонаж вважають прообразом Христа, випробуваного смертю, а потім прославленого [4, с. 94]. Оскільки Біблію задекларовано як найдавніше культурно-духовне надбання людства, то й конотативні значення біблійного онімного компонента так само потрібно покваліфікувати як культурно-історичні, вони мотивовані біблійними оповідями й можуть маніфестувати різноманітні риси й ознаки свого денотата. Тому разом із проблемою з'ясування символічного значення біблійного, зумовленого позалінгвальною функцією денотата, особливої значущості набуває аналіз процесу переходу слів і словосполучень до символічної категорії. На думку В. Нікітіна, будь-який знак, зокрема і словесний, може бути вторинно семантизований як символ завдяки імплікації його ознак й асоціативних зв'язків. Водночас знак вилучають із тієї категорійної конфігурації, у якій він сформувався і в зоні якої функціонує, втрачаючи притаманне йому значення. Такий мовний знак набуває властивості узагальнено імпліцитно позначати певну сукупність реалій, зумовлених конкретним контекстом [11, с. 10]. Дослідники абсолютизують, що символу не притаманна наявність власного механізму символізації значення лінгвістичних одиниць, тому він залучає семантичні механізми інших рівнів: метафори, метонімії тощо [15, с. 78]. Запропоновану О. Левченко дефініцію символу як вербального предметного знака, «...що є результатом метафоризації чи метонімізації, йому в певній лінгвокультурній конфігурації притаманний стійкий зв'язок з абстрактним позначуванням» [7, с. 68], вважаємо ло-

гічно аргументованою. Таку лінгвокультурологічну одиницю символічної системи потрактуємо як символему – це складна одиниця лінгвокультурології, підґрунтя виникнення якої і є процеси пізнання та інтерпретації світу, диференціації його реалій, структурування знань, психологічного самозахисту та регулювання комунікації. Її вияскравлює імпліцитне культурно-національне тло, яке усвідомлюють мовці, але переважно не експлікують лексикографічні джерела. Реалізація символом відбувається внаслідок залучення комплексу імпліцитних співзначень, корелюючи з категоріями *позитивне / негативне, своє / чуже, сприятливе / несприятливе, доцільне / недоцільне* тощо. Зокрема біблійні символами транслюють важливі поняття *добра / зла, віри / невіри, життя / смерті* тощо, які формують у соціумі певні ціннісні орієнтири. Прагматичний потенціал додаткової експресії символом посприяв детермінації їхніх позитивно чи негативно забарвлених конотативних значень: позитивно конотовані (*воскресіння Лазаря, Діва Марія, Іов (Йов) праведний, плач Єремії, світло фаворське, скинути з себе ветхого Адама* тощо) та негативно конотовані символами (*вавилонська блудниця, Гог і Магог, жити Валтасаром, служити Ваалу, співати Лазаря, Хома невірний (невірний)* тощо).

Висновки і пропозиції. Параметри граматичного вираження символом диференційовано на лексичні засоби експлікації та фразеологічні, що є більш експресивними й прагматично виразнішими. Символьне навантаження таких лінгвокультурологічних одиниць як універсального засобу ретрансляції світоглядних орієнтирів українців моделює специфіку світосприймання етносу. Інтеграція різноманітних культурно значущих змістів – основне призначення функціонування біблійних символем як сконденсованих мнемонічних програм, текстів і сюжетів.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Ф. Имена собственные в составе фразеологических оборотов русского и украинского языков / Н. Ф. Алефиренко // Шоста республіканська ономастична конференція: тези доповідей і повідомлень. – Одеса, 1990. – Т. II. – С. 5-7.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
4. Бухарев А. М. Св. Иов многострадальный. Обзорение его времени и искушения, по его книге / А. М. Бухарев. – М., 1864. – 134 с.
5. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
6. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 270 с.
7. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Левченко Олена Петрівна. – Львів, 2007. – 443 с.
8. Лосев А. Ф. Историческое значение Ареопагитек / А. Ф. Лосев // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 74-78.
9. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифология / А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1993. – 959 с.
10. Мокиенко В. М. Славянская фразеология: учебное пособие для вузов по спец. «Русский язык и литература» / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.
11. Никитин В. М. Предел семиотики / В. М. Никитин // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 3-14.
12. Пилипенко Е. Святоотеческое богословие символа / Е. Пилипенко // Альфа и омега. – 2001. – № 1. – С. 310-333.
13. Ужченко В. Д. Українська фразеологія: навчальний посібник для філологічних факультетів / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Х.: Основа, 1990. – 167 с.
14. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 82-110.
15. Фридрих С. А. О символизации значения языковых единиц / С. А. Фридрих // Слово в парадигматике и синтагматике: сб. науч. трудов. – Саранск: Издательство Уralьского государственного университета, 1984. – С. 75-78.

16. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу / Л. І. Шевченко. – К.: Київський університет, 2001. – 478 с.
17. Frye N. The Great Code. The Bible and Literature / N. Frye. – New York-London: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1982. – 288 p.

Решетняк Е.А.

Донбасский государственный педагогический университет

СИМВОЛИЧЕСКИЕ НАГРУЗКИ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ КАК УНИВЕРСАЛЬНОГО СРЕДСТВА РЕТРАНСЛЯЦИИ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ОРИЕНТИРОВ УКРАИНЦЕВ

Аннотация

В статье проанализировано символические нагрузки ведущих библейских символом (лингвокультурологических единиц) как универсального средства ретрансляции мировоззренческих ориентиров украинцев. Исследовано гносеологические основы сущности символического значения библеизмов с онимным компонентом. Квалифицировано конотативное значение библейского онимного компонента. Параметры грамматического выражения символа дифференцированно на лексические средства экспликации и фразеологические, которые есть более экспрессивными и прагматично выразительными. Определено дефиницию библейская символема.

Ключевые слова: Библия, библейская символема, лингвокультурологическая единица, мировоззренческие ориентиры, концепт.

Reshetniak O.O.

Donbass State Pedagogical University

SYMBOLIC YIELD OF LINGUOCULTURAL UNITS AS A UNIVERSAL MEANS OF RELAYING OF THE OUTLOOK LANDMARKS OF UKRAINIANS

Summary

The symbolic yield of leading Biblical symbolemes (linguocultural units) as a universal means of relaying of the outlook landmarks of Ukrainians is analyzed in the article. The epistemological foundations of the essence of symbolic meaning of biblionyms are also researched. The connotative meaning of the Biblical onymic component has been prequalified by the author of the article. The parameters of grammatical expression of symbolemes are differentiated into lexical means of explication and phraseological means which are more expressive even in pragmatic sense too. The definition of biblical symboleme is outlined.

Keywords: Bible, Biblical symboleme, linguocultural unit, outlook landmarks, concept.

УДК 811.161.2'06'373.7

УВИРАЗНЕННЯ ІДЕЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СЛУЖБОВИХ ЛИСТІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Сушко О.І., Довгоспинний Я.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У пропонованій праці порушено актуальну в новітній лінгвістиці проблему вивчення засобів увиразнення ідеї державотворення за допомогою фразеологічної семантики. На матеріалі текстів службових листів Михайла Грушевського схарактеризовано окремі погляди на державотворчі аспекти в першій половині ХХ століття, зокрема розглядаються концептуальні кластери **влада, дипломатія та моральність** як важливі чинники змалювання концепту **держава**.

Ключові слова: картина світу, концепт, концептуальний кластер, фразеологічна одиниця, фразеологічна семантика, службовий лист.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Кожна національна мова, послугуючись специфічними інструментами концептоутворення, формує власну самобутню картину світу, яка по суті становить основу національної культури. У цьому сенсі концептуальний аналіз передбачає охоплення всього комплексу культурно-психологічних, побутово-етнографічних, соціально-економічних та суспільно-політичних факторів, якими визначається концептуалізація світу. Тому цілком закономірним є те, що в центрі лінгвістичних досліджень є, зокрема, процес набуття й переосмислення людиною інформації про навколишній світ, який сприймається всіма членами суспільства через власну свідомість, та передачі результатів світосприйняття з покоління в покоління засобами мови.

Когнітивна семантика дозволяє відтворювати певні аспекти картини світу за допомогою як лексичних, так і фразеологічних одиниць. Особливий інтерес, на наш погляд, викликає семантика фразеологічних одиниць, оскільки в ній доволі специфічно кодуються процеси мислення як окремої людини, так і народу-нації в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язок мови та соціальної дійсності перебуває в полі уваги дослідників, зокрема А.М. Баранова, А.Д. Белової, Ю.Л. Мосенкіса, О.І. Сушко, Г.М. Яворської, оскільки спостерігається стрімкий розвиток та інтеграція окремих гуманітарних і суспільних наук.

Дослідження вчених показують, що мова відображає світ у всій його багатогранності. Людина та дійсність взаємодіють у мові в різних аспектах, одним з яких є відтворення картини соціального світу як складника цілісної картини світу засобами мови. У цьому сенсі одним із головних завдань учених-лінгвістів є реконструкція цілісної картини світу за даними мови, що й передбачає, на думку А.Д. Белової, «виявлення принципів будови й структури мовних та концептуальних картин світу» [2, с. 28].

Зусилля окремих лінгвістів (І.О. Голубовська, О.А. Давиденко, О.С. Кубрякова, І.О. Стернін) спрямовані на вивчення мовної картини світу на основі комплексного (лінгвістичного, культурологічного, семіотичного) аналізу лінгвоспецифічних концептів мови в міжкультурній перспективі.

Особливої значущості у зв'язку з цим набувають дослідження концептів як своєрідних чинників національно-світоглядної самоідентифікації особистості зокрема й народу в цілому.

У мовознавчих студіях зосереджується увага на вивченні засобів представлення в мові різних видів знань, а також активно вивчається процес набуття й усвідомлення людиною інформації про навколишній світ. Цей процес, на думку О.А. Давиденко, «безпосередньо пов'язаний з реалізацією певної когнітивної діяльності людини – когніції або мислення, яка трактується як виявлення ментальних здібностей людини, спрямованих на пізнання й оцінку самого себе й навколишнього світу» [4, с. 351].

Визнаючи за концепцією всю повноту сприйняття світу, когнітологи зосереджують увагу на доведенні, в тому числі й за допомогою мови, формування концептів на основі зорових, слухових, естетичних та інших образів, які утворюють ментальну картину світу. На думку І.О. Голубовської, «ідеальна картина світу, образна у своїй основі, перетворюється в мовну картину світу. Через мову внутрішня репрезентація світу, яка включає знання про зовнішній і внутрішній світ людини, стає доступною для дослідження» [3, с. 93].

Особливий інтерес викликають фразеологічні одиниці, оскільки вони по-особливому відтворюють світосприйняття, процеси мислення як окремих осіб, так і народу в цілому про ті чи інші фрагменти об'єктивної дійсності. Особливість фразеологізмів полягає також у тому, що вони є засобом створення мовних образів, за допомогою яких людина відтворює своє уявлення про світ, що її оточує.

Метою пропонованої праці є особливості кодування ідеї державотворення в семантиці службових листів Михайла Грушевського. Реалізація поставленої мети передбачає такі завдання:

- описати особливості концепту держава;
- виявити державотворчі погляди М. Грушевського засобами фразеологічної семантики службових листів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фразеологічні одиниці текстів службових листів першої половини ХХ ст. значною мірою відтворюють національне світобачення, зокрема погляди на державотворчі процеси.

Незважаючи на значну стандартизованість текстового матеріалу, в ньому яскраво відображаються погляди авторів державних документів на світоглядний аспект тих непростих соціально-політичних проблем, які порушуються в них. Саме службові листи є вагомим чинником вираження узагальненої ідеї державотворення.

З'ясувати особливості втілення ідеї державотворення у фразеології офіційно-ділових листів допомагає концепт *держава* як один із домінантних в українській мовній свідомості.

Вважаючи цілком прийнятним підхід, запропонований Ю.С. Степановим, розглядаємо концепт як складне багатопланове утворення, яке з моменту своєї активації у свідомості носіїв культури починає наповнюватися значеннями, вбираючи різні етапи історичного розвитку суспільства і культури. У контексті нашого дослідження важливим є вивчення всіх концептуальних складників – концептуальних кластерів як підмножини об'єктів із певним набором ознак, що виявляються за абстрактним типом даних і які зумовлюють цілісність і національно-культурну самобутність концепту «*держава*» [7, с. 103].

У Великому тлумачному словнику української мови *держава* трактується як «апарат політичної влади в суспільстві» [ВТСУМ, 215]. Саме слово *держава* походить від «держати» – тримати, управляти.

Так уже склалося історично, що кожен народ прагне мати свою власну державу й бути в ній повноправним господарем. Доволі складним і тривалим був шлях українського народу до своєї незалежної держави, адже починається цей шлях від монголо-татарської навали, яка знищила державність, а також значною мірою фізично винищила народ, підірвала його міць, зробила його підневільним. Проте бажання бути державним народом не залишало українців, і згодом боротьба за власну державу вилилася у всенародне національно-визвольне змагання 1648-1654 років під проводом Богдана Хмельницького. Невдалою була спроба Івана Мазепи унезалежнитися від Москви, покладаючись на угоду зі Швецією. Це призвело до того, що українці протягом століть були розкидані по різних державах, не маючи власної. Однак, незважаючи на всі труднощі, український народ на своїх етнографічних територіях виробив власний спосіб думання, спільні ідеали, спільні уявлення про державу, які знайшли своє виявлення в концепції державотворчих процесів періоду визвольних змагань у першій половині ХХ ст.

Події 1917 року відкрили українському народу шлях до власної державності, до соборності й незалежності. Але, на жаль, і тоді не вдалося українцям стати державним народом. Процес державотворення в Україні триває й у новітній період, характеризуючись складністю та багатогранністю, і, як показують дослідження, багато в чому є подібним до тих ключових принципів побудови незалежної держави, які були актуальними на початку ХХ ст.

Власна суверенна держава – одвічна мета українського народу, до досягнення якої він ішов протягом століть, долаючи всі перешкоди. Основні світоглядні орієнтири незалежної держави знаходять свій вияв, зокрема, у семантиці фра-

зеологічних одиниць текстів ділових документів, складених у першій половині ХХ ст., у тому числі й службових листів Михайла Грушевського.

Зважаючи на те, що тогочасні українці перебували в умовах урядування різних держав, панування різних політичних систем – Австро-Угорщини, Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки, УСРР – УРСР, офіційні листи означеного періоду через їх мовні засоби дають змогу відтворити картину соціального-політичного світу різних регіонів України.

Власне семантика фразеологічних одиниць, які функціонують в офіційно-ділових листах, зокрема й листах М. Грушевського, може відтворити загальне розуміння українським народом ідеї державотворення як ключового елемента загальної картини соціального світу.

Оскільки державотворення є органічним складником суспільного життя, показовим у цьому сенсі є концепт «*держава*». У полі зору нашого дослідження є виявлення тих компонентів, які входять до складу концепту «*держава*» й допомагають відтворити ідею державотворення в соціально-політичній картині світу засобами фразеології.

Змалювання концепту «*держава*» не можливе без вивчення таких важливих у його структурі концептуальних кластерів, як *влада*, *дипломатія*, та *моральність*.

Авторами службових листів є переважно відомі державні діячі, політики, посадові особи. Листування в Україні має давню історію. Добрі знавці мови, чутливі до її найтонших відтінків, кращі представники народу стилістично диференціювали лексичний та фразеологічний потенціал. Тому не випадково службові листи першої половини ХХ ст., зокрема й листи Грушевського, містять офіційно-ділову фразеологію, причому не лише на питомій українській основі, а й з певним залученням іншомовної лексики.

Важливий фрагмент концепту *держава* займає концептуальний кластер *влада*. Саме *влада*, її спроможність реагувати на всі складні моменти політичного, економічного, соціального життя, її сила є уособленням міцної держави. Воля до влади не дає зруйнувати державу.

Проблема влади була однією з важливих підвалин державотворчих процесів початку ХХ ст., оскільки політичні та громадські діячі були свідомі того, що *безхребетна влада* не зможе відстоювати цілість і суверенність держави. Із огляду на це в текстах службових листів Грушевського сформульовано основні погляди на *природу влади*.

Зрозуміло, що без сильної та єдиної влади держава може *впасти в безодню уособиці*. Щоб цього не трапилося, потрібно *створити тверду владу*, тобто сформувати в державі таку владну структуру, яка вимагала б цілковитого підкорення та неухильного виконання.

Одне з головних завдань влади – забезпечити повноцінне функціонування держави. З метою недопущення в державі хаосу, безладдя необхідно визначитися з *найвищою розпорядчою владою*. У першій половині ХХ ст. такою владою був *Генеральний Секретаріат*. Крім цього, визначалося *верховне управління державою*, встановлювався обов'язковий для всіх урядовців *порядок зносин з вищим начальством*. Також до обов'язків вла-

ди входило створення умов, які забезпечували *фізичне існування верховного уряду*, оскільки влада в державі повинна бути реальною.

Політики та громадські діячі велику увагу приділяли встановленню контактів молоді Української держави з іншими державами в міжнародному співтоваристві. На думку державотворців, у тому числі й Михайла Грушевського, саме дипломатична служба мала захищати інтереси держави, забезпечуючи їй належне місце у світовому просторі, оскільки *«безглядний ідеал нації полягає в її стремлінні втриматися в системі світової дійсності в ролі безпосереднього підмету з найширшою сферою впливу»*, а *«першим природним стремлінням нації є прикрити межі своєї державної виконності з цілим крайовидом етнічного розпросторення»*. Тверді зв'язки з сусідами, охорона зовнішньої безпечності, окреслення кордонних ліній, приязні відносини між народами та вміння досягти найширшого порозуміння в умовах перебування в сучасній конфігурації – ось ті найголовніші принципи та цілі, що визначали офіційно-ділові стосунки молододержавної України з міжнародним співтовариством і всесвітніми організаціями.

Окрема увага приділялася визнанню світовими державами суверенних прав українського народу та усуненню *чужоземної окупації* на всіх його землях.

Отже, в основу міжнародних стосунків, за семантикою наведених із листів Грушевського фразеологізмів, покладено такі ключові поняття, як рівність, доброзичливість, взаєморозуміння, взаємодопомога, мир і спокій у світі. Це дозволяє говорити про те, що вже в першій половині ХХ ст. Україна прагнула бути незалежною, цивілізованою, європейською державою, посідаючи належне місце у світовій спільноті.

Змалювання концепту *«держава»* не буде вичерпним, якщо до його складу не включити концепткальний кластер *моральність*, адже запрокумою успішної розбудови Української держави є моральне відродження народу, яке починається з усвідомлення моральних засад кожним громадянином держави. Майбутнє нації залежить, зокрема, від змісту моральних цінностей, які закладаються у свідомості людей.

В усі часи людство хвилював стан духовності окремої індивідуальності й суспільства в цілому. З огляду на це й молода Українська держава

моральність вважала одним із вагомих чинників у власному державотворенні. На думку тогочасних політичних діячів, у тому числі й Михайла Грушевського, виховання громадян на основі загальнолюдських моральних цінностей дозволить побудувати міцну державу, забезпечить їй належне місце у світовому просторі.

Найкращі моральні риси українського народу відтворюють і стійкі звороти тогочасних службових листів.

Працюючи з текстами ділових листів Михайла Грушевського, виокремлюємо фразеологічні одиниці, що окреслюють такі духовно-моральні аспекти державницького життя, як-от:

– взаємоповага між усіма членами суспільства (Ми думаємо якраз, що Україна на тільки для українців, а й для всіх тих, хто живе на ній, любить її, а люблячи, хоче *працювати для добра краю*);

– відмежування від усіляких ворожих намірів (Вороги *українства*, які й давніше на мене *пеклом дихали*, у своїм засліпленні вважали мене і автором українського руху, й винахідником української мови);

– несприйняття підлабузництва (Поляки *показують ніби привіт і ласку*, не знаю, які далі між нами установаються відносини, бо я не *дуваю підхліблятися*);

– засудження сквернослів'я (Бо я спочатку був розсердився і вилаявся, а потім розсудив, що в наших людей *«брань во рту не виснет»*);

– максимальна ввічливість при зверненні до іншої людини (Ніяково мені до Вас з *проханням своїм приступити*);

– піклування про інших (Я питав Вас, чи не доведеться *мати всяких неприємних бесід*, або й *Іванової хати не скуштувати*) тощо.

Висновки. Фразеологія української мови, представлена в офіційних листах Михайла Грушевського як одного із чільних політичних і громадських діячів України, містить цінну інформацію про особливості світобачення носіїв мови, зокрема про місце в картині світу ідеї державотворення, оскільки у фразеологічному фонді офіційно-ділового стилю наявні такі концептуальні кластери концепту *«держава»*, як *влада, дипломатія, моральність*, що й дозволяє бачити національну державу Україну, такою, якою бачив її український народ у першій половині ХХ ст. і якою бачить її він у новітній період.

Список літератури:

1. Баранов А.Н., Караулов Ю.Н. Русская политическая метафора (материалы к словарю). – М.: Эдиториал, 1991. – 193 с.
2. Белова А.Д. Мовні картини світу: принципи утворення та складові // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Збірник наукових статей. – К.: Київський національний лінгвістичний університет, 2001. – Вип. 7. – С. 26-30.
3. Голубовська І.О. Національно-мовна картина світу в її лексичній іпостасі // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Прайм – М, 2002. – С. 92-98.
4. Давыденко О.А. К вопросу о концепте «цвета»: синий и голубой как компоненты национально-культурной картины мира // Мова і культура: Періодичний збірник наукових праць. – К.: 2003. – Вип. 6. – С. 350-360.
5. Кубрякова Е.С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования // Известия АН Серия литературы и языка. – 2002. – Т. 61. – № 1. – С. 13-24.
6. Мосенкіс Ю.Л., Якименко М.В. Всесвіт у дзеркалі японської мови: Словесні символи культури Японії. – К.: Видавничий дім А+С, 2005. – 352 с.
7. Степанов Ю.С. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 119 с.

8. Стернин И.А. Может ли лингвист моделировать структуру концепта? // Когнитивная семантика: Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов, 2000. – Вып. 2. – Ч. 2. – С. 13-19.
9. Сушко О.І. Особливості функціонування фразеологічних одиниць офіційно-ділового стилю періоду незалежності України при УНР і Гетьманаті // Мова і культура: У 10-ти томах. – Київ, 2003. – Вип. 6. – Т. III. – Ч. 1. – С. 204-208.
10. Яворська Г.М. Політична риторика та реалії європейської інтеграції // Віче. – 2002. – № 7. – С. 66-71.

Лексикографічні джерела:

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.

Сушко О.І., Довгоспинний Я.В.

Донбасский государственный педагогический университет

ВЫРАЖЕНИЕ ИДЕИ ГОСУДАРСТВА В СЕМАНТИКЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СЛУЖЕБНЫХ ПИСЕМ МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО

Аннотация

В предлагаемой работе возбуждено актуальную в новейшей лингвистике проблему изучения средств выразительности идеи государства с помощью фразеологической семантики. На материале текстов служебных писем Михаила Грушевского охарактеризованы отдельные взгляды на государственно-те-льные аспекты в первой половине XX века, в частности рассматриваются концептуальные кластеры **власть, дипломатия и нравственность** как важные факторы изображения концепта **государство**.

Ключевые слова: картина мира, концепт, концептуальный кластер, фразеологическая единица, фразеологическая семантика, служебное письмо.

Sushko O.I., Dovgospinniy Ya.V.

Donbass State Pedagogical University

EXPRESSION OF THE IDEA OF THE STATE IN THE SEMANTICS OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE OFFICIAL LETTERS OF MIKHAIL GRUSHEVSKY

Summary

In the proposed work the problem of studying the means of expressiveness of the idea of the state with the help of phraseological semantics was raised in modern linguistics. On the material of the texts of Mikhail Grushevsky's official letters, certain views on state-building aspects in the first half of the twentieth century are characterized, in particular, conceptual clusters of **power, diplomacy and morality** are considered as important factors in the depiction of the concept **state**.

Keywords: world picture, concept, conceptual cluster, phraseological unit, phraseological semantics, official letter.

УДК 821.111.09«19»

СМЕРТЬ ЯК ПРАГНЕННЯ ДО САМОВИРАЖЕННЯ У РОМАНІ А. КРІСТІ «ТАЄМНИЦЯ ІНДІАНСЬКОГО ОСТРОВА»

Тендітна Н.М.

Донбаський державний педагогічний університет

Автор статті продовжує серію публікацій стосовно характеристики смертей у детективах. На основі роману А. Крісті «Таємниця Індіанського острова» досліджується смерть як прагнення до самовираження судді Уоргрейва. Паталогічні прояви дитинства цього героя мають фатальні наслідки для дев'ятох запрошених на острів. Для втілення своєї мети він блискуче розігрує масове вбивство під вигаданим ім'ям А.Н. Оуена. Яке стає одночасним втіленням багатьох амбіцій смертельно хворої людини.

Ключові слова: детектив, вбивство, смерть, самовираження, егоїзм, злочин і кара, психологічний експеримент.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Поряд із традиційним інтересом до багатьох інших образів, зацікавленість образом смерті залишиться в усі часи актуальним для будь-якого письменника. Зробити екскурс в минуле, дослідити те, що за буденністю справ залишилося непомітним окові, допомагає детективний твір. Адже загибель героїв у творі стає не стільки фіналом їхнього життя, скільки розв'язкою їхньої внутрішньої драми, відображенням пануючої на даний момент політичної, державної та релігійної політики. Тому у художньому втіленні письменника смерть радше не явище, а смислова категорія, яка в кожному окремо взятому творі має свою семантику, образність, емоційне та естетичне навантаження.

Детектив – один із найулюбленіших жанрів і сучасного читача. Про зацікавленість цією тематикою наголошувала неодноразово устами своїх героїв ще А. Крісті: «Цікаво! Я у захваті від злочинів. Не пропускаю жодного детективного фільму. А коли в газетах пишуть про якесь убивство, я просто смакую таким повідомленням» [2, с. 8]; «В його очах палахкотіло збудження. – Що ви сказали?... Вбили? Коли? Як?» [2, с. 14]; «Ви, певно, чули про вбивство на віллі Женев'єв?... груди її високо здіймались, а очі враз покруглишали» [2, с. 48].

Детективні романи цієї письменниці досить своєрідні. Розслідування вбивств у них перекладається то на плечі міс Марпл («Гра дзеркал»), то проходить під пильним наглядом Еркюля Пуаро («Запізніла розплата»), але паралельно із офіційним розслідуванням, то йде за запланованим сценарієм вбивці («Таємниця Індіанського острова»). Та не зважаючи на це, кожен твір письменниці є цікавим і неповторним у плані художнього моделювання образу смерті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Жіночий детектив як різновид детективного жанру привертав увагу таких дослідників як: К. Гейлбрун, М. Кронгауз, Н. Смірної, котрі використовують різні підходи до однієї проблеми. М. Кронгауз, зокрема, виділяє три типи жіночих детективів: іронічний, сентиментальний та «детектив жінок легкої поведінки». Головними ознаками жіночого детективу він вважає жіноче ім'я на обкладинці та жінку-протагоніста (або хоча б один з головних героїв має бути жінкою). А К. Гейлбрун та Н. Смірної

досліджують соціальні передумови виникнення жіночого детективу та його жанрові модифікації.

Вітчизняні дослідники не відзначаються особливим інтересом до вищезгаданої проблеми. Фрагментарно жіночий детектив описували у своїх працях О. Іванова, О. Барабан, К. Шахова, Філоненко [7].

Останнім часом з'явилося чимало публікацій, в яких розглядаються питання особливостей детективних творів на сучасному етапі, їхня відповідність канонам цього жанру та гендерним відмінностям написання [1], [3], [4], [5], [7]. Але не вичуває інтерес і до творів класиків цього жанру. Так, зокрема, маємо чимало публікацій, пов'язаних із дослідженням жанру детективу у творчості А. Крісті [6]. Та мало з'ясовано до цього часу залишається тема смертей у цих творах. А саме: мотивація та причини злочину, різновиди смертей, докладна характеристика вбивць.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. На сторінках «королеви детективів» часто присутні роздуми про те, якими рисами характеру повинна володіти людина, здатна на вбивство. Але цей перелік постійно корегується відносно кожного конкретного випадку. Можливо в цьому і полягає неабияка популярність її творів впродовж багатьох років.

Найбільшого розвитку у глибинному розкритті характерів вбивць Агата Крісті досягла в славнозвісних «Десяти негретях» – десять вбивць, десять людей із дуже різними характерами й психологією, чію провину майже неможливо довести! Лікар, який дуже добре володіє собою і не жалкує щодо випадкової смерті своєї пацієнтки; стара набожна діва, якій невідомі ані жалощі, ані співчуття, ані каяття; молода дівчина, яка наважується на вбивство заради кохання, суддя, який уявив себе «служкою Божим на Землі».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розглянути художню мотивацію смерті як прагнення до самовираження одного із героїв у романі А. Крісті «Таємниця Індіанського острова».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Один із героїв детективного роману А. Крісті «Таємниця Індіанського острова» з дитинства «відчував справді садистську насолоду, коли споглядав або спричинював смерть... З раннього віку пізнав жагучу пристрасть до вбивств» [2, с. 295]. Але поряд із цим він відчував і «на-

стійне почуття справедливості». Тому мрія здійснення масового вбивства вже у дорослому віці стає для нього одночасно:

- втіленням давнього бажання;
- встановленням справедливого покарання для тих, хто свого часу його уникнув;
- прагненням до визнання: «щоб хтось усе-таки дізнався, який я був розумник...»;
- «лебединою піснею»: маючи смертельну хворобу герой мріяв «загинувати в полум'ї боротьби. Раніше ніж умерти, я повинен відчувати, що таке справжнє життя!»;
- фантастичним злочином – грандіозним, нечуваним, театральним, неймовірним...;
- ототожненням вбивства із прагненням митця до самовираження;
- цікавим психологічним дослідом: «Чи призведуть нервові напруження після вбивства, гіпнотизуюча сила обстановки й докори сумління до самогубства? Чи справдяться мої сподівання?» [2, с. 302].

Злочин і кара стали сенсом його життя. Він стає юристом, а згодом і головує у суді. Для нього неабиякою насолодою стають психологічні випробування його підлеглих – тривалі страждання і випробування страхом, на які приречені були найбездушніші вбивці.

Його мрія обґрунтовується словами із Біблії, робить благородною мету: «Славен Господь судом, що його він чинить над грішними: лиходіїв карають творіння їх власних рук» [2, с. 177].

З моменту появи на острові, присутніх огортає певне занепокоєння, не полишає передчуття небезпеки. А от же випробування стражданням і страхом починається: «Занепокоєння не минало. Буквально в усьому тут відчувалося щось незвичне. Відсутність господарів! Бліда, схожа на привід пані Роджерс. І гості! Так, гості теж були якісь дивні» [2, с. 172].

Для здійснення задуманого Лоуренс Уоргрейв прагнув якомога ближче дотримуватися дитячої лічилки, яку він пам'ятав ще з дитинства. Кожному, хто прибув на цей острів він приготував свою, особливу смерть:

- Десять індіят пообідать сіли;
- Захлинулося одне – дев'ять залишилось (Ентоні Марстон).
- Дев'ять індіят по обіді спали;
- Не прокинулося одне – вісім їх зосталося (пані Роджерс).
- Вісім індіят Девоном блукали;
- Повернулися сім назад – одного не стало (генерал Макартур).
- Індіятток семеро дрівця заготовляли;
- Зарубали одне з них – шестеро зосталося (Роджерс).

Шість вже індіят на пасіці зібрались;

Так одне там вжалив джміль, що їх п'ять зосталося (Емілі Брент).

П'ять веселих індіят слідство учинили;

Вирок винесли одному – четверо лишилось (суддя Уоргрейв).

Вдень четвірко індіят в морі пустувало;

На гачок одне спіймалося – то вже троє стало (Армстронг).

Троє індіят у звіринці стрілись;

Пригорнув ведмідь одне – двоє залишилось (Уільям Генрі Блор).

Двоє індіят на осонні грілись;

Раптом постріл пролунав – вмиль одне лишилось (Філіп Ломбард).

Тут самотнє індіятко гірко заридало,

Шию зашморгом стягнуло – й нікого не стало (Віра Клейторн).

І хоча в дитинстві доля десятиох індіят глибоко зворушила свідомість хлопчика, то вже у дорослому житті число запрошених ним на острів, яке невблаганно скорочувалося із кожним рядком, приносило неабияке задоволення від втілення своїх амбіцій.

Запрошені хоча і зрозуміли суть вбивств у дотриманні лічилки, але деякі моменти їм видавалися дивними і вони передчували тимчасову перемогу над смертю на свою користь: «На цьому острові бджоли водяться? Тож поясніть мені, де тут шукати мед? Ха-ха-ха!» [2, с. 248]. «У всякому разі, ніякого звіринця на острові немає, і йому доведеться дещо поміжкувати, щоб вийти з цього становища» [2, с. 278]. Але завбачливий Лоуренс передбачив і ці нюанси: «Поява джмеля може здатися легкою важністю, та мене це потішило...» [2, с. 300].

Крім того, деякі вбивства були сповнені хоча і примітивної, але театралізації: «Шматочок червоного мулу, приліплений до лоба, яскраво-червона завіска з ванної та сіра шерсть, вкрадена у міс Брент, – ось, власне, й усі аксесуари цієї вистави. До того ж зіграно її було при мерехтливому світлі свічок...» [2, с. 301].

Та для скоєння задуманих десяти вбивств суддя шукає собі на певному етапі співника. Ідеально, за його задумом, на цю роль підходив лікар Армстронг. Але і він, після виконання своєї місії «спіймався на гачок».

Гості намагаються зрозуміти задум містера Оуена, вирахувати його подальшу поведінку: «Нам насамперед потрібна теорія, яка спроможна була б пояснити обидві ці смерті, що так швидко сталися одна по одній» [2, с. 215].

Лише Віра Клейторн почасти розуміє поведінку вбивці та висуває припущення про його божевілья: «Хіба не розумієте – він божевільний? Хіба той факт, що все відбувається відповідно з цими віршиками, – це не цілковите божевільля?... Це ж виглядає, нібито жаклива дитина влаштувала з нами страховинну гру» [2, с. 279].

Приреченість усіх присутніх на острові передбачив і генерал Макартур: «Жоден із нас не вибереться з острова!.. такий план А.Н. Оуена...» [2, с. 221].

Дані про причетність «островітян» до злочинів суддя також збирав дотримуючись своєї особливої методики. Розмова з лікарем відкриває перед ним безліч фактів – випадків навмисного вбивства, які не підпадають під чинність закону. І тому він вирішує чинити правосуддя особисто, але не над одним злочинцем, а над багатьма. З цією метою він «опрацював певний стиль бесіди, що її намагався проводити з якомога більшим числом людей, яких зустрічав, – і наслідки перевершили сподівання» [2, с. 297]. Таким чином, ніби співучасниками вбивства стають, зокрема: медична сестра (доктора Армстронга), двоє підстаркуватих вояк (генерала Макартура), «людина, яка щойно повернулася з берегів Амазонки» (Філіпа Ломбарда), один із співвітчизників розповів історію Емілі Брент, колеги жваво обгово-

рювали справу Ландора, а Х'юго Хемілтон подавав про мотиви вбивства Віри Клейторн. Тобто прихильників методу Лоуренса у творі виявляється чимало. На щастя, вони не виявилися його послідовниками!

З особливою ретельністю «прибічник справедливості» визначав і послідовність, за якою мали загинути його жертви на острові. На його думку, «ті, хто були винні меншою мірою, мали, як я вважав, піти зі сцени першими й уникнути тих тривалих страждань і випробувань страхом...» [2, с. 299]. Але і у цьому задумі відсутня логіка. Чому Ентоні Марстон, наприклад, загинув першим, тоді як Віра Клейторн, на рахунок якої лише одне вбивство, загинула останньою? Чи у «вішателі у судовій мантиї» були ще якісь підсвідомі мотиви? Чи він користувався жорстокістю вчиненого злочину, віком загиблих, чи... А втім «було, казали, кілька випадків, коли він примушував ухвалювати присяжних цілком неймовірні вердикти» [2, с. 174].

Прибулі на острів відкидають звинувачення у свій бік. Вони не хочуть усвідомлювати своєї причетності до чужих смертей: «Я кинулася за ним... та спізнилася... Але моєї провини тут немає... Він загинув... На війні це звичайне явище... я не винний у тому, що скоїлося. Просто нещасний випадок» [2, с. 190-191]. Щоб позбутися звинувачень на свою адресу, гості ладні замовчувати, або, навіть, і виправдати очевидну провину інших: «Навіть Емілі Брент... обвинувачено у вбивстві! Але ж треба бути сліпцем, щоб не помітити, яка вона свята та божжа... Мабуть, найзразковіша у своїй парафії» [2, с. 200].

Лише один Ломбард погоджується із звинуваченням на свою адресу: «Все це суцця правда! Я покинув їх напризволяще. Адже йшлося про життя або смерть... я з кількома товаришами ушився, прихопивши залишки провіанту» [2, с. 190-191].

Проте загрозу власному життю вони сприймають цілком усвідомлено: «Боже мій, він мертвий! – прошепотів доктор Армстронг тремтячим од жаху голосом... гості збившись до купи, перелякано мовчать. І хоч вечір був досить теплий, декого проймав дроз... відчувалося, кожен із них страхається залишитися на самоті» [2, с. 195-196]. Думки усіх присутніх вкладено в уста Віри Клейторн: «Ні, вона не хоче вмирати. Сама думка про смерть була їй відразлива... Смерть – не для неї, це для інших...» [2, с. 202]. Лише поступово вони розуміють пророчу силу цих слів: «Всі ми боїмося смерті...».

Присутніх від пережитих емоцій страху не полишають видіння, приречених ними на смерть: «Хтось зайшов до кімнати... з одягу в нього струменить вода... Це Беатріс Тейлор вийшла з річки. Варто Емілі лиш повернути голову, і вона побачить її...» [2, с. 254]; «Потонув – потонув – потонув... Ні, вона не згадуватиме... Вона не бажає думати про це! Все це давно минуло» [2, с. 173].

Та генерал Макартур висловлює загальне враження від неминучої небезпеки: «Одного ви не в силі зрозуміти: яке це велике полегшення!» [2, с. 221]. Адже докори сумління були в кожному із запрошених, кожен із них був причетний

до вбивства. І не важливо, як воно було вчинено – власними руками, або через байдужість до ближнього. Найголовніше те, що воно призвело до смерті іншої людини чи людей: «Ось він, злочин, – спочатку все просто... А пізніше починаються муки сумління...» [2, с. 287].

Для себе суддя також вигадав цілком оригінальну смерть, подробиці здійснення якої він переповідає у знайденому рукописі. Нагадаємо, що він має невтішний діагноз стосовно своєї хвороби і розуміє, що приречений. Але для того, хто знайшов би його тіло все б виглядало досить природньо: «Мене знайдуть у ліжку з кулею в лобі, як це й відзначається в нотатках моїх супутників» [2, с. 303].

А щоб ніхто не завадив його плану, Лоуренс передчасно оголосив, що на острові проводиться експеримент із виживання. Та Фред Нарракотт дозволив собі знехтувати Моррісів наказ та виїхати на острів, коли дізнався про сигнали небезпеки звідти. Тобто на всіх, хто потрапив до цього острова чекала смерть. Винятків не мало бути.

Дивне враження, але читаючи про загибель десяти людей на острові, не виникає ні краплини співчуття до цих смертей. І це теж частина хитромудрого плану Оуена, заспокоєння власного сумління чи обігрування загальновідомого вислову: «Катюзі по заслугі»?

Висновки з поданого дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Загалом, суддя Уоргрейв гідно «вписується» у галерею художньо виписаних маніакальних образів. На жаль, письменниця основну увагу читача скеровує вже на його злочинах, тоді б як цікаво було дізнатися про те, що було його справжнім підґрунтям. Ким були його батьки, чому з юних літ він пізнав жагучу пристрасть до вбивства, що стало поштовхом до паталогічної ненависті до життя? Як правило, мотиви такої поведінки криються у ранньому дитинстві та вихованні, оточуючому середовищі. Тому жахають відвертістю його найперші враження дитинства: «Згадку свої досліди над осами й різними садовими шкідниками...» [2, с. 295].

Хоча його гра виявляється досить чесною. Він відкрито говорить про свої наміри і навіть намагає на свою причетність: «Він поставив собі за мету покарати осіб, що скоїли злочини, за які їх не можна притягнути до відповідальності за законом. Є лише один спосіб здійснити цей план: пан Оуен має бути серед запрошених. Звідси випливає, що пан Оуен – це один із нас...» [2, с. 231].

Але саме ця фраза додає особливого страху присутнім: «Один із нас... Один із нас...». Розуміння правдивості цих слів, пробуджує тваринні інстинкти: «Вони вже мало скидалися на людей. У їхній подобі почали проступати тваринні риси – нібито спостерігалася зворотна хода еволюції» [2, с. 259]. Але за свої вчинки потрібно відповідати. Рано чи пізно... Тож є над чим замислитися кожному з нас.

У подальших публікаціях плануємо продовжити дослідження художньої мотивації смерті стосовно амбіцій злочинців у детективних романах А. Крісті.

Список літератури:

1. Георгинова Н.Ю. Детективный жанр: причины популярности / Н.Ю. Георгинова // Научный диалог. – 2013. – № 5(17): Филология. – С. 173-186.
2. Крісті А. Запізніла розплата. Таємниця Індіанського острова: романи / А. Крісті; [пер. с англ. В. Хижняка і В. Хазіна] – К.: Дніпро, 1991. – 304 с.
3. Крюкова Л.С. Сюжетная перспектива в рассказах детективного жанра: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. фил. наук / Л.С. Крюкова. – Москва, 2012. – 26 с.
4. Смирнова Н. Женский детектив / Н. Смирнова // Гендерный конфликт и его репрезентация в культуре: Мужчина глазами женщины. – Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 2001. – С. 134-140.
5. Сучасна українська белетристика: координати «Коронації слова»: монографія / Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського; за заг. ред. С.В. Підпригори. – Миколаїв: Іліон, 2014. – 306 с.
6. Тугужева М. Под знаком четырех. О судьбе произведений Эдгара По, Артура Конан Дойла, Агаты Кристи, Жоржа Сименона / М. Тугужева. – М.: Книга, 1991. – 288 с.
7. Філоненко С.О. Масова література в Україні: монографія / Софія Філоненко. – Донецьк: Ландан – ХХІ, 2011. – 432 с.

Тендитная Н.Н.

Донбасский государственный педагогический университет

СМЕРТЬ КАК СТРЕМЛЕНИЕ К САМОВЫРАЖЕНИЮ В РОМАНЕ А. КРИСТИ «ТАЙНА ИНДИАНСКОГО ОСТРОВА»

Аннотация

Автор статьи продолжает серию публикаций о характеристике смертей в детективах. На основе романа А. Кристи «Тайна Индианского острова» исследуется смерть как стремление к самовыражению судьи Уоргрейва. Паталогические проявления детства этого героя имеют фатальные последствия для девяти приглашенных на остров. Для воплощения своей цели он блестяще разыгрывает массовое убийство под вымышленным именем А.Н. Оуэна, которое одновременно становится воплощением многих амбиций смертельно больного человека.

Ключевые слова: детектив, убийство, смерть, самовыражение, эгоизм, преступление и наказание, психологический эксперимент.

Tenditna N.M.

Donbass State Teachers' Training University

DEATH AS A DESIRE FOR SELF-EXPRESSION IN THE NOVEL BY A. CHRISTIE «MYSTERY OF INDIANA ISLAND»

Summary

The article continues the series of publications relating to the characteristics of deaths in detectives. Based on the novel by A. Christie «Mystery of Indiana Island» death as a desire for self-expression of judge Uorhreyv is investigated. Pathological manifestations of hero's childhood has fatal consequences for nine person invited to the island. He plays the massacre brilliantly under a false name A.N. Owen for realize his goal. That is the simultaneous embodiment many ambitions of terminally ill person.

Keywords: detective, murder, death, self-expression, selfishness, crime and punishment, psychological experiment.

УДК 811.161.2'282.2

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ Й ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК

Тищенко Л.М., Кльок К.І.

Донбаський державний педагогічний університет

Досліджено теоретичні питання формування ареалу південнослобожанських говірок південно-східного наріччя української мови, історії дослідження цього територіального утворення. З'ясовано, коли вперше південнослобожанські говірки стали предметом наукових розвідок, хто з українських мовознавців долучився до вивчення мовних особливостей цього краю, які погляди наявні в науковій літературі щодо питання території поширення слобожанського говору взагалі й південнослобожанських говірок зокрема. Схарактеризовано перші здобутки в дослідженні південнослобожанських говірок. Окреслено також перспективи дослідження діалектної мови цього континууму, насамперед, на рівні лексики.

Ключові слова: говірка, діалект, південнослобожанський, ареал, лексика.

Постановка проблеми. Дослідження діалектної мови завжди було одним із пріоритетних наукових напрямів в історії мовознавства. Адже будь-яка мова, що формувалася природним шляхом, утворена на основі діалектної, яка нарівні з найважливішими історичними пам'ятками писемності може пролити світло й дати відповіді на багато нагальних питань, що цікавлять сьогоденні мовознавців. Активізація вивчення української діалектної мови стала особливо помітною наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, що, безперечно, зумовлено також і здобуттям Україною незалежності і, як наслідок, зняттям багатьох «табу» в дослідженні діалектів, наявних у радянські часи. Тож мовознавці-діалектологи працюють нині як над удосконаленням системи методів збирання й дослідження діалектного матеріалу, так і над укладанням джерельної бази для діалектних словників, лінгвогеографічних атласів, хрестоматій діалектних текстів, описових узагальнювальних праць тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше в українській діалектології на характерні риси слобожанських говірок звернули увагу М. О. Максимович [26], О. О. Потебня. Зокрема, останній у праці «Общий литературный язык и местные наречия» виділив Слобожанщину як окреме мовне утворення [32]. Наприкінці ХІХ століття одній із говірок Слобожанщини (слобода Олексіївка Старобільського пов. Харківської губ.) присвятив своє дослідження О. В. Ветухов [10]. «Дослідження слобожанських говірок у ХХ столітті ведеться у двох напрямках: 1) вивчення фонетичних, морфологічних та лексичних особливостей говірок, що знаходяться на території Росії і мають ознаки південно-східного і поліського наріччя; 2) порівняльно-історичне дослідження говірок Харківської і Луганської областей, які кваліфікуються як західнослобожанські та східнослобожанські» [13, с. 3]. Виконані на сьогодні дослідження говірок Слобожанщини подають інформацію про слобожанську діалектну систему в цілому або окремі її сегменти. Зокрема, сьогодні відомо, що «новостворені говори на сході й півдні України і в Росії формувались на основі південно-східного діалектного типу. У частині новостворених говорів дуже виразно проступають елементи південно-західного, а зрідка й північного (поліського) діалектних типів. Як свідчать різні монографічні дослідження

та розвідки, південно-західні діалектні елементи найбільше виявляються в говірках на захід від басейну р. Інгульця, а також у східнополтавських і частково – у південнослобожанських говірках» [19, с. 5-6].

Зважаючи на те що міждіалектні контакти виявляються на всій території новостворених говорів, можна говорити про явища інтерференції й на території Слобожанщини, про зміни у фонетичній (фонологічній), граматичній та лексичній системах, які є наслідком контактування різних мовних систем чи різних діалектних систем однієї мови. У. Вайнрайх [7], Ю. О. Жлуктенко [20], Т. Г. Шевченко [46] трактували інтерференцію як мовне явище, породжене білінгвізмом; із цього питання див. також праці В. С. Ващенко [8], Г. О. Козачук [22], З. Л. Омельченко [30], Є. С. Отіна [31]. Однією з причин появи на території Слобожанщини інтерферентних явищ є тривалість і постійність контактів між носіями різномовних / різнодіалектних систем. Саме ці явища привернули насамперед увагу дослідників слобожанських говірок Воронежської області (О. М. Бескровний [6], Н. П. Гринкова [15], М. Т. Авдєєва [2], Г. П. Солонська [42], М. С. Ковальов [21]). Питання синтаксису цих говірок розглядала В. І. Собіннікова [41]. Т. Є. Вороніна [11], В. І. Дьякова та В. І. Хитрова [16] реалізували тематичний підхід до збирання й аналізу діалектної лексики. Так, Т. Є. Вороніна [11] дослідила сільськогосподарську лексику українських говорів Воронежської області, В. І. Дьякова та В. І. Хитрова [16] – лексику на позначення надвірних будівель у воронезьких говірках. А. А. Сагаровський [33] присвятив свої дослідження морфологічній і фонетичній системам українських говірок Белгородщини. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття А. А. Сагаровський плідно працює над укладанням діалектного словника Слобожанщини (Харківщини) [34-35]. Ареал Центральної Слобожанщини охоплюють і наукові розвідки Р. Л. Сердеги [36-37].

Отже, в українській діалектології ХХ століття вчені активно розробляли перший напрям у дослідженні слобожанських говірок: вивчення фонетичних, морфологічних та лексичних особливостей говірок, що поширені на території Росії і мають ознаки південно-східного і поліського наріччя. Ці дослідження мали виразний синхронний описовий характер.

Особливості східнословобожанських говірок вивчав Б. А. Шарпило [45], сьогодні їх продовжують досліджувати К. Д. Глуховцева [12-14], В. В. Леснова [23], І. В. Магрицька [25], І. О. Ніколаєнко [29], Т. І. Сердюкова [38], А. О. Скорофатова [40], Г. Барилова [4], О. В. Верховод [9], Ю. В. Абрамян [1] та ін. Здебільшого в зазначених працях матеріали подано картографічно, здійснено спробу діахронічного аналізу лексики. Діалектне словотворення східнословобожанських говірок досліджено в дисертації З. С. Сікорської [39]. Словобожанським говіркам присвячена й праця Л. А. Лисиченко «Особливості говорів східних районів (Куп'янського і Дворічанського) Харківської області» [24]. Деякі спостереження над лексикою західнословобожанських говірок, здійснені Л. А. Лисиченко, вимагають, на думку К. Д. Глуховцевої, уточнення й перевірки на широкому тлі різних тематичних груп, оскільки лексична система словобожанських говірок у межах України як цілості ще не була предметом системного й докладного аналізу [13, с. 4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо, південнословобожанські говірки належать до ареалів, які недостатньо вивчені. Ф. Т. Жилко справедливо зазначає, що об'єктами лінгвогеографічного дослідження, як правило, були давні українські говори, новостворені говори традиційно вважалися малоінформативними, тому їм мало пощастило щодо вивчення, зокрема й методами лінгвістичної географії [19, с. 3]. Значна частина новожитніх говорів розташована на території Слобожанщини, яка обіймає терени Луганської, Харківської, Донецької областей України та Воронежської, Белгородської, Курської, Ростовської областей Росії. Проте незважаючи на значну територію, історичних, етнографічних і діалектних свідчень про Слобожанщину мало. Як зазначав напочатку ХХ ст. М. Ф. Сумцов, «якось пощастило двом повітам, Куп'янському та Старобільському, позаяк тут здавна працює добродій Петро Іванов і його численні співробітники з учительства; а про останні повіти відомостей занадто мало» [43, с. 5]. Недостатньо вивченими є діалектні особливості краю, його культура, побут, історія. Згадаємо, що ще К. Михальчук назвав Слобожанщину *terra incognita* – «землею невідомою» [28, с. 478].

Мета статті. Зважаючи на вищевикладене метою нашої наукової розвідки є простежити історію формування й дослідження саме південнословобожанського діалектного ареалу.

Виклад основного матеріалу. На формування фонетичної, морфологічної, лексичної, словотвірної структури словобожанських, зокрема й південнословобожанських, говірок, безумовно, мала вплив історія заселення цього краю. Загальновідомо, що словобожанські говірки – це говірки пізнішого утворення, які виникли внаслідок заселення й дозаселення. Найдавніше заселена північно-західна територія побутування словобожанських говірок, про це, зокрема, свідчить і топоніміка та гідроніміка півдня Сумської та крайнього заходу Харківської областей. Заселення й дозаселення Слобідської України відбувалося в XVI-XVII ст. і пізніше. «На цій території схрещувалися колонізаційні рухи з півдня Середньої Наддніпрянщини, з північної її частини та Чер-

нігівщини. Крім того, сюди переселялися взагалі з Правобережжя. Було переселення і з території південноросійських говорів. У поступовому русі на схід колонізаційні хвилі українського народу йшли на території словобожанських говорів» [18, с. 160]. Унаслідок поєднання різноспрямованих колонізаційних рухів на території Слобідської України виникли словобожанські говірки південно-східного діалектного типу з рядом регіональних відмінностей.

За іншими джерелами, «на території Слобожанщини під час панування татарських орд з середини XIII ст. давні слов'янські поселення були знищені. Процес заселення цього краю українцями і росіянами розпочався в першій половині XVI ст. У XVI ст. на Слобожанщині, що була у володінні Російської держави, жила велика кількість українських козаків, які разом з російським військом воювали проти татар» [27, с. 110].

Найдавнішими поселеннями Слобожанщини, зокрема південної її частини, є Святогірський монастир та місто Цареборисів. Про «Святі гори ... ми маємо звістки в дуже давніх пам'ятках нашого письменства; на них тепер красується Святогорський монастир», – писав Д. І. Багалій у своїй «Історії Слобідської України» [3, с. 16]. Про час заснування Святогірського монастиря точних відомостей немає. «Першу документальну звістку про Святогорський монастир ми маємо у 1624 р. Святогорський монастир був самим далеким південним місцем на Україні» [3, с. 36]. У XVII ст. на території Слобідської України поставали нові міста. «Між тим ширилося заселення і Південної Слобожанщини і тамечки склався Балаклійський полк. У 1663 р. приїхав у Белгород козацький отаман Яків Степанович Черніговець і прохав дозволу поселитися з своїми українськими задніпрянськими переселенцями на татарських перелазях по р. Донцеві при гирлі річки Балаклії. Се місто лежало у 80 верстах од Харкова і у 50 верстах од Змієва і за ним не було ще ніякої оселі (виключаючи Святі гори)... А що найважливіше – балаклійський осадчий збудував і кріпость Ізюм» [3, с. 34].

У цей час населення Слобожанщини інтенсивно зростає, бо сюди продовжують прибувати українські козаки, селяни та міщани, які тікали з Наддніпрянщини від польсько-шляхетського гніту. Багато міст і сіл було засновано вихідцями з Чернігівщини, Переяславщини, Київщини, західного Поділля і Волині. У XVIII ст. спостерігаємо значне збільшення загальної кількості населення на Слобожанщині. «За 40 років (з 1732 по 1773) в Охтирському полку число мешканців збільшилося на 31%, у Харківському – на 76%, в Ізюмському – на 90%, у Сумському – на 100%» [3, с. 46]. Крім українських поселенців на території Слобожанщини були росіяни. Так, «у 60-х роках XIX ст. етнографічний склад населення Харківської губернії був такий: на 87,78% українців в губернії приходилося 11,45% великоросів, себто перших було у вісім разів більше, ніж других. ...Але великоросійське заселення Слобожанщини було дуже невелике, як його зрівняти з українським; теперішня Харківська губернія по своєму історико-етнографічному складу являється українською і являє з себе органічну частину території України, а її населення – таку ж частину українського народу» [3, с. 22-23]. Так

зване чужоземне заселення Слобідської України було незначним. Сюди приходили серби, калмики, цигани, євреї, а також невелика кількість поляків та греків.

Отже, переважна частина слобожан була українцями; вони прийшли на нові землі з-за Дніпра, звідки принесли з собою українську культуру, віру, мову й національну свідомість. «Як бачимо, населення Слобожанщини склалося з різних етнографічних поділів українського народу і через те, як воно звичайно буває, й українська мова тут витворилася не задніпрянська, не галицька, не чернігівська, а власна, місцева, немов середня між ними; більш усього вона наближається до полтавської і київської мови, мабуть, через те, що переселення з Лівобережжя було досить велике у Слобожанщину; Лівобережжя і Слобожанщина були сусідами...» [3, с. 28].

Однорідність південно-східних діалектів спричинила до того, що поділ їх на три групи говірок (середньонадніпрянські, степові та слобожанські) є до певної міри умовним, а окремі розмежувальні лінії – не зовсім виразними, приблизними, бо в питанні їхнього визначення діалектологи не завжди приходять до однакових висновків. С. П. Бевзенко зокрема зазначав, що слобожанські говірки на півдні межують зі степовими, «розмежування з якими приблизно проходить по лінії Красноград – Ізюм і далі на схід по Сіверському Дінцю» [5, с. 237]. На думку І. Г. Матвіяса, «межа між слобожанським і степовим говорами проходить приблизно по лінії: Новомосковськ – Лозова – Слов'янськ і далі на схід по ріці Сіверський Донець» [27, с. 119]. Отже, І. Г. Матвіяс до південнослобожанських говірок відносить і північні райони Донецької області, а не лише південні Харківської, як вважає С. П. Бевзенко.

Під час визначення ареалу поширення південнослобожанських говірок, що стали об'єктом дослідження, зокрема їхньої південної межі, за основу взято думку І. Г. Матвіяса, що «ареал слобожанського говору загалом збігається з історичними межами Слобідської України» [27, с. 112].

Заселення Слобожанщини, зокрема її південної її частини, значною мірою залежало від розташування річок на цій території. «Як колись давньоруські слов'яне селилися понад річками, так саме і слобожане перш усього починали селитися там, де було більше води... Усі найважливіші й найстаріші міста й слободи осажувалися на річках: Суми – на Пслі, Лебедін – на Ольшані, Охтирка – на Охтирці, Вільний – на Ворсклі, Краснокутськ і Богодухів – на Мерлі, Золочів – на Удах, Валки – на Мжі, Харків – на Харкові і Лопані, Цареборисів – на Осколі, Вовчанськ – на Вовчій, Тор (Слов'янськ) – на Торці, Чугуїв, Зміїв, Ізюм, Святогорський монастир – на Донцеві» [3, с. 17].

Отже, серед найважливіших і найстарших міст Слобожанщини Д. І. Багалій називав не лише Ізюм, а й Цареборисів (нині сел. Червоний Оскіл Ізюмського р-ну Харківської обл.), Святогорський монастир (сучасне місто-курорт Святогірськ Слов'янського р-ну Донецької обл.), а також Тор (нині місто Слов'янськ Донецької області), з якими науковець ототожнює територію Південної Слобожанщини. Зокрема, характеризуючи природні багатства Слобідської України,

Д. І. Багалій зазначав, що «тут мінералів було обмаль – тільки солі було дуже багато, і її здобували на торських (по ріці Торі), нині слов'янських і маяцьких озерах. Ізюмська околиця Слобожанщини оселена була найголовніше тими переселенцями, котрих приваблювала отся сіль, яку потім чумаки розвозили по всіх усядах» [3, с. 18]. Тож на думку Д. І. Багалія, поселення по річці Тор (Сухий торець) – «ізюмська околиця Слобожанщини», тобто її південна межа.

До території Слобожанщини належить і місто Бахмут (колишній Артемівськ) Донецької області та населені пункти, розташовані в Бахмутському районі, зокрема в північній його частині. Згадку про це місто також знаходимо в праці Д. І. Багалія: «Щоб ясно зрозуміти, що таке виявляли з себе сотенні міста, скажемо кілька слів про нове місто Бахмут, котре збудовано було козаками Ізюмського полка на р. Бахмуті. Його збудовано було для захисту од татар і для згону туди худоби од татарських нападів» [3, с. 45]. «У 1704 р. козаки Ізюмського полку дістали грамоту, де розв'язаний був їх позов з донцями за р. Бахмут, Красну та Жеребець; сі річки з землями лишилися слобожанам і були ними заселені (се теперішні Ізюмський і Куп'янський повіти Харківської та Бахмутський Катеринославської губерній)» [3, с. 41]. Хоч не можна заперечувати й той факт, що Бахмутські поселення поступово стали відокремлювати від Слобожанщини.

Отже, з огляду на історичний опис території Слобожанщини, зокрема її південної частини, більш умотивованою є думка І. Г. Матвіяса про те, що межа між слобожанськими та степовими говірками проходить, не виключаючи північні райони Донецької та окремі південні райони Харківської областей, а, навпаки, охоплюючи їх.

На думку Ф. Т. Жилка «південнослобожанські говірки своїми рисами ближче до східнополтавських, мають домішки південно-західних говірок (переважно подільських)» [17, с. 259]. Місцевих відмінностей у фонетиці, морфології та лексиці слобожанських говірок порівняно із середньонадніпрянськими трапляється небагато. Частину цих відмінностей певною мірою пояснює історія їх формування: вони мають більш або менш збережені (а здебільшого змінені) ті діалектні елементи, що стали для них основою. Інші місцеві слобожанські говіркові особливості виникли внаслідок змішування й контактів різнодіалектних елементів.

Незважаючи на помітну активізацію вивчення південно-східних говорів у XX ст., в українській діалектології впродовж тривалого часу було відсутнє системне дослідження південнослобожанських говірок, зокрема, на матеріалі побутових назв. Перше ґрунтовне дослідження назв житлових і господарських приміщень у слобожанських говірках здійснила К. Д. Глуховцева [13]. До певної міри ареальним продовженням зазначеного напрямку стала наша наукова розвідка «Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослобожанських говірок», що охоплює частину південних районів Харківської та північних районів Донецької областей [44].

Висновки і пропозиції. Отже, в дослідженні південнослобожанських говірок на сьогодні зроблено лише перші кроки. Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в розширенні

ареалу дослідження, вивченні нових тематичних груп лексики, інших мовних рівнів (фонетики, морфології, синтаксису), укладанні діалектних

словників та лінгвогеографічних атласів, формуванні джерельної бази у вигляді відео- та аудіо-записів, хрестоматій діалектних текстів.

Список літератури:

1. Абрамян Ю. В. Динаміка номінацій традиційного сільського виробництва в українських східнослов'янських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Юлія Василівна Абрамян; ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2011. – 20 с.
2. Авдеева М. Из истории изучения украинских говоров Воронежской области / М. Авдеева // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2001. – № 12. – С. 44-46.
3. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Передмова, коментар В. В. Кравченка / Д. І. Багалій. – Х.: Основа, 1991. – 256 с.
4. Барилова Г. К. Кореляція вербальних і невербальних складників у традиційних народних іграх (на матеріалі українських східнослов'янських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Галина Кіндратівна Барилова. – Луганськ, 2009. – 22 с.
5. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 245 с.
6. Бескровный А. М. Из истории образования переходного украинско-русского диалекта в Воронежской области / А. М. Бескровный // Материалы и исследования по русской диалектологии. – Т. II. – М.-Л., 1949. – С. 312-319.
7. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх. – К.: Вища школа, 1979. – 268 с.
8. Ващенко В. С. Переселенські говори як джерело вивчення активних міжмовних контактів / В. С. Ващенко // Територіальні діалекти і власні назви. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 3-8.
9. Верховод О. В. Генеза українських східнослов'янських говірок на лексичному рівні: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ольга Вікторівна Верховод; Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2009. – 23 с.
10. Ветухов А. В. Говор слободы Алексеевка Старобельского уезда Харьк. губернии / А. В. Ветухов // РФВ. – Т. 34, 1894. – С. 305-315.
11. Воронина Т. Е. Сельскохозяйственная лексика украинских говоров Воронежской области: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Тамара Евгеньевна Воронина. – Воронеж, 1970. – 16 с.
12. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Катерина Дмитрівна Глуховцева. – К., 2006. – 38 с.
13. Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнослов'янських говірок: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Катерина Дмитрівна Глуховцева. – К., 1992. – 427 с.
14. Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослов'янських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 181 с.
15. Гринкова Н. П. Воронежские диалекты: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Надежда Павловна Гринкова. – Л., 1947. – 300 с.
16. Дьякова В. И., Хитрова В. И. Наблюдения над лексикой, обозначающей надворные постройки в современных воронежских говорах / В. И. Дьякова, В. И. Хитрова. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1976. – С. 47-51.
17. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К.: Рад. шк., 1955. – 314 с.
18. Жилко Ф. Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – К.: Рад. шк., 1958. – 172 с.
19. Жилко Ф. Т. Про лінгвогеографічне дослідження новостворених говірок української мови / Ф. Т. Жилко. // Праці ХІІ Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 3-13.
20. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К.: Наук. думка, 1974. – 176 с.
21. Ковалев Н. С. Употребление имен существительных с утраченной уменьшительностью в украинском говоре Воронежской области / Н. С. Ковалев // Сборник работ аспирантов Воронежского гос. ун-та: Гуманитарные науки. – Воронеж, 1967. – Вып. 3. – Ч. II. – С. 162-166.
22. Козачук Г. Лексична інтерференція в західнополіських говірках / Г. Козачук // Український діалектологічний збірник: Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової. – К.: Довіра, 1997. – С. 139-144.
23. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослов'янських українських говірках: монографія / В. В. Леснова. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 193 с.
24. Лисиченко Л. А. Особенности говоров восточных районов (Купянского и Двуречанского) Харьковской обл.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Лидия Андреевна Лисиченко. – Харьков, 1955. – 14 с.
25. Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнослов'янських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ірина Василівна Магрицька. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.
26. Максимович М. А. Собрание сочинений / М. А. Максимович. – К.: Тип. Фрица. – Т. 3: Языкознание, история словесности. – 1880. – 745 с.
27. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К.: Наук. думка, 1990. – 168 с.
28. Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины / К. П. Михальчук // Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край / Под ред. П. Чубинского. – К., 1877. – Т. VII. – С. 341-608.
29. Ніколаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослов'янських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ірина Олександрівна Ніколаєнко. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.
30. Омельченко З. І. Взаємодія лексики східностепових говірок України з лексикою російської мови / З. І. Омельченко // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 100-103.
31. Отин Е. С. Взаимодействие русского и украинского языков в гидронимии юго-восточной Украины / Е. С. Отин // Русский язык в его связях с украинским и другими славянскими языками: тезисы докл. и сообщений. – Симферополь, 1973. – С. 149-152.
32. Потебня А. А. Общий литературный язык и местные наречия / А. А. Потебня // О. О. Потебня. Ювілейний збірник до 125-річчя з дня народження. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 63-76.

33. Сагаровський А. Діалектний словник Слобожанщини: проблеми фонетичної коректності / А. Сагаровський // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (збірник наукових праць). Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. До 100-річчя М. А. Грицака / відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород, 2008. – Випуск 12. – С. 176-178.
34. Сагаровский А. А. Фонетическая и морфологическая системы украинских говоров Белгородской области РСФСР: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Анатолий Ананьевич Сагаровский. – Харьков, 1989. – 19 с.
35. Сагаровський А. Перспективи створення діалектного словника Харківщини / А. Сагаровський // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2000. – № 4. – С. 59-64.
36. Сердега Р. Л. Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Руслан Леонідович Сердега; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2004. – 266 с.
37. Сердега Р. Л. Назви сільськогосподарських знарядь у говірках Центральної Слобожанщини / Р. Л. Сердега // Лінгвістика. Збірник наукових праць. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». – 2010. – № 3(21). Частина I. – С. 119-124.
38. Сердюкова Т. І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнослобожанських говірках: автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.01 / Тетяна Ігорівна Сердюкова. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
39. Сикорская З. С. Суффиксальное словообразование имен существительных в украинских говорах юго-восточного языкового пограничья (междуречье Айдара и Калитвы): автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.01 / Зинаида Степановна Сикорская. – К., 1972. – 28 с.
40. Скорофатова А. О. Ономастологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослобожанських говірках: автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.01 / Анна Олександрівна Скорофатова. – Луганськ, 2008. – 24 с.
41. Собинникова В. И. Конструкции с однородными членами, лексическим тождеством и параллелизмом в народных говорах / В. И. Собинникова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1969. – 104 с.
42. Солонская Г. Т. Украинские говоры Воронежской области: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Галина Тимофеевна Солонская. – Харьков, 1967. – 26 с.
43. Сумцов М. Ф. Слобожане. Исторично-етнографічна розвідка / М. Ф. Сумцов. – Х., 1912. – 238 с.
44. Тищенко Л. М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослобожанських говірок: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Лариса Миколаївна Тищенко. – Київ, 2002. – 19 с.
45. Шарпило Б. А. Сравнительно-историческая характеристика говоров Восточной Слобожанщины (Старобельщины): автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.01 / Борис Антонович Шарпило. – К., 1960. – 24 с.
46. Шевченко Т. Г. Міжмовна і міждіалектна інтерференція в маргінальному континумі / Т. Г. Шевченко // Лінгвістичні студії: тематичний зб. наук. праць. – Вип. 1. – Донецьк: ДонДУ, 1994. – С. 182-190.

Тищенко Л.Н., Клек К.И.

Донбасский государственный педагогический университет

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ ЮЖНОСЛОБОЖАНСКИХ ГОВОРОВ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы формирования ареала южнослобожанских говоров юго-восточного наречия украинского языка, истории исследования этого территориального образования. Определено, когда впервые южнослобожанские говоры стали предметом научных разведок, кто из украинских лингвистов изучал языковые особенности этого края, какие взгляды изложены в научной литературе по вопросу территории распространения слобожанского говора вообще и южнослобожанских говоров в частности. Охарактеризованы первые достижения в исследовании южнослобожанских говоров. Намечены также перспективы исследования диалектной речи этого континуума, прежде всего, на уровне лексики.

Ключевые слова: говор, диалект, южнослобожанский, ареал, лексика.

Tyschenko L.M., Klek K.I.

Donbass State Pedagogical University

THE HISTORY OF FORMATION AND RESEARCH OF SOUTHERN SLOBODA-UKRAINIAN SUBDIALECTS

Summary

The theoretical issues of the formation of the area of Southern Sloboda-Ukrainian subdialects of the Southeastern dialect of the Ukrainian language, the history of the study of this territorial formation are investigated in the article. It is determined when the Southern Sloboda-Ukrainian subdialects became the subject of scientific research for the first time, which Ukrainian linguists studied the linguistic features of this region, what views are in the scientific literature on the territory of the distribution of the Sloboda Ukraine dialect in general and the Southern Sloboda-Ukrainian subdialects in particular. The first achievements in the study of the Southern Sloboda-Ukrainian subdialects are also characterized. The prospects for investigating the dialectical speech of this continuum are also outlined, primarily at the vocabulary level.

Keywords: subdialect, dialect, Southern Sloboda-Ukrainian, area, vocabulary.

ПАРАДОКС «ІДЕАЛЬНОЇ ЖІНКИ» В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ЮРІЯ ТАРНАВСЬКОГО

Тищенко О.О., Гончарук Д.С.

Донбаський державний педагогічний університет

Образ жінки в контексті опозиції «мисливець-жертва» є функціонально важливим у розкритті екзистенціалістського змісту моделі світу в циклі «Ідеальна жінка». Але в ньому рефлексія ліричного героя пов'язана із центральним мотивом пошуку гармонії у світі, і втіленням останньої є образ «ідеальної жінки» – символу гармонійного співіснування людини зі світом.

Ключові слова: ідеальна жінка, екзистенціалізм, гармонія, мисливець-жертва, рефлексія.

Постановка проблеми. Особливого статусу в інтерпретації моделі світу Юрія Тарнавського у зв'язку з опозицією «мисливець-жертва» набуває образ жінки. Його суперечливий характер розкривається через сприйняття ліричним героєм, що поєднує пошук і відторгнення, потребу і зневагу, любов і ненависть. Відповідно і образ жінки набуває різних іпостасей, часом із протилежною одна одній сутністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу поетичних творів Ю. Тарнавського присвячено праці літературознавців, зокрема О. Астаф'єва, Ю. Барабаша, А. Бондаренко, Т. Гундорової, Н. Зборовської, М. Ільницького, І. Котика, Р. Ліші, В. Моренця, М. Москаленка, Т. Остапчук, С. Павличко, М. Ревакович, Т. Салиги, М. Чубінської. У них розглянуто різні аспекти: світоглядна основа творчості Ю. Тарнавського, особливості версифікації, функціональна своєрідність художніх образів (зокрема жіночих), еротизм і засоби його вираження в ній, традиції і новаторство. Оцінки поетичної творчості Ю. Тарнавського загалом неоднозначні, часом дискусійні (наприклад, Н. Зборовської та М. Чубінської). Утім необхідно відзначити, що питання вибудованої в поетичній творчості Ю. Тарнавського моделі світу як форми вираження світобачення поета та як організуючого (й реорганізуючого) елементу стилю не знайшло свого висвітлення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми – висвітлити особливості трансформації моделі ідеальної жінки в поезії Ю. Тарнавського (світоглядний, концептуальний, художній аспекти еволюції), їх синкретичний характер.

Мета статті. Головною метою статті є осмислення змісту моделі світу крізь призму жіночого світобачення в поезії Ю. Тарнавського, її еволюції та форм її художнього структурування.

Виклад основного матеріалу. У циклі «Життя в місті» образ жінки у найпростішій схемі мислення співвіднесений з категорією «чужий». Сприйняття жінки ліричним героєм еволюціонує від наголошення незвичного по формі протиставлення її собі: «*ми розійдемось: / ти у смерть! / а я у смерть!*» («Blues (пісня про сум)»), що втілює доконечну самотність людини у світі, до виразу зневаги: «*наші матері сплять, / як повії після важкої ночі*» («Пісня міських дітей»). Проте її образ у цьому циклі ще чітко не викристалізувався через домінування уваги ліричного героя до себе, свого внутрішнього і зовнішнього буття. Інтерпретація образу жінки в контексті

з осмисленням смерті у Ю. Тарнавського суголосна з поезією Б. Бойчука. Останній продовження «любовного акту» проектує «в небуття»: «*Коли кістки моєї білої руки / нагнуться до твого черепа, / про що ти будеш думати? І чим?*» На відміну від свого колеги по Нью-Йоркській Групі (далі – НЙГ), смерть трактується ліричним героєм Б. Бойчука не у значення кінця, що роз'єднує, а як єдність в антиматерії: «Вкінці зав'яжуться вузлом стежки» [2, с. 72].

У циклі Ю. Тарнавського «Ідеалізована біографія» (1964) образ жінки у зв'язку з мотивом кохання підпорядковується мотиву пошуку гармонії світу. На початку цього циклу образ жінки постає в єдності з природою, що уможливає її єдність і з ліричним героєм: «*У твоїх устах / стебла вітру / і моє ім'я*»; «*Приноси зі собою / вітер / і шелест листя*». Для ліричного героя її єдність з природою – передчуття гармонійного і, відповідно, ідеального існування, віднайдення якого визначає сенс його буття. Але деталі, що використовуються в описі жінки («*сльота... тіла*», «*білі коридори / твоїх членів*»), сюрреалістичні за змістом. Через них накреслюється мотив внутрішньої деформації героїні, що спричинена втручанням у її існування гнітючого соціуму («*спорохнявіле дерево будинку*») з його раціо («*обезсилюючий алкоголь логіки*») і, обтяжуючи («*нудні формули міста*»), тисне й на ліричного героя («*вуличний гамір... як бетон*»). Останній, всупереч небажанню коритися («Не гніти мене»), відчуває своє безсилля перед цією силою: «*не можу визволитися з-під риштовань / правил цієї планети!*». Очевидною є реалізація опозиції «мисливець-жертва», зміст компонентів якої вже усталений: мисливець – цивілізація, жертва – людина, її внутрішній світ, почуття, бажання. Образ жінки осмислено як одну з іпостасей світу; відповідне і його співвіднесення з позицією «мисливець».

Особливістю циклу «Ідеалізована біографія» є наявність у ньому віршів, у яких мова йде від імені жінки, що незвичайно для Ю. Тарнавського. Вона ніби відповідає на порухи душі ліричного героя, що є закидом жінці й зумовлює відчуття зворотнього зв'язку. Зізнання «*Я не знала скарибів, / захованих у моїм тілі*» передає розуміння кохання як почуття, що виявляє найкраще в людині. Проте воно ж і спустошує, змушуючи віддаватися йому без останку: «*Та тепер я – порожнеча: / ти забрав усе!*». Подібний ракурс диктує інтерпретацію образу жінки – істоти або не так

тонко організованої порівняно з чоловіком, або ж незрозумілої йому, її порив до самопожертви, готовності віддати останнє (*«візьми це / оту ясність»*) не те, на його думку, що має істинну цінність, бо це – маска, що ховає справжню сутність. Образ «імені» (по суті безіменність), повторюваний у творі, продовжує розвиток теми «бути і здаватися» (нав'язана цивілізацією умова існування в її межах).

В осмисленні образу жінки Юрієм Тарнавським його (образ жінки) презентовано втіленням і джерелом ніщоти в обох ракурсах. Закодована в образі жінки таємнича сутність несвідомого постає причиною відчуження. Важливе для ліричного героя порозуміння із жінкою зникає: *«моє життя / є мов чужа / мова, / яку я / не розумію»* (*«Чужа мова»*), адже жінка у сприйнятті ліричного героя ототожнюється із руйнівними надбаннями цивілізації і часу: *«її обличчя <...>, мов багнет, що пролежав роками в землі, поїжджений іржею, так, що я ледве міг її розпізнати»* (*«Дівчина з бузковими грудьми»*). Її образ стає символом руйнівної сили і дії: *«існують / ці велетенські / машини, / що сягають / до неба, / які хапають / нас / і процесують»* (*«Машини»*). Агресія – статична й усеохоплююча ознака образу жінки: *«твої очі / бачили / сталеву зброю, / твої уста / мучили / птахів»*. Агресивність жінки викликає всеосяжний біль ліричного героя: *«відтоді / час / мірявся / краплями сліз»*. Назва вірша, з якого процитовані ці рядки *«Ааа»* – вибух стогону, озвучення болю. Реакція ліричного героя – розпач людини, що відчуває себе жертвою власного творіння: прийшов *«час / в житті, / коли наші / вчинки / кришаться»* (*«Джакометті»*). *«Я / неначе заблудив»* (*«Заблуджений»*). Розпач і біль є характеристиками життя ліричного героя, яке постає не як опозиція до смерті, а як процес, що їй передує: *«час / є мов бетон, / крізь який / я мушу / протиснутися, / я певний, / що помру / під цю / пору року»* (*«Бетон»*).

Життя і смерть у сприйнятті ліричного героя одного парадигматичного ряду («люди прагнуть, вмирають» – *«Телефон»*), у якого, можливо, є свій початок і кінець. Домінуючою ознакою буття жінки-богині є самотність. Кохання лише на мить здатне подолати самотність: *«Я посадив її (Самоту) на коня й обрисив її та жінки злилися»*. За визначенням М. Нубійської, «метаморфози, що відбуваються з жінкою, – об'єктивізація того, що стається в грудях, коли їх, ніби кімнату, покидає «дівчина з бузковими грудьми». Її заступає Самота – «жінка з вивихненим мозком». Самотність стає, за висловом Н. Зборовської «вселенською» [1, с. 91] (*«тіло її росло»*), агресивною (*«вона сичала»*), підкоряючою (*«вимовляючи колір моїх очей та шкіри»*), деформуючою (викривляючою): *«вона почала слідувати крадькома за кольоровими тінями на стіні сумних людей, в жалюгіднім наслідуванні акту кохання»* (*«2. Жінка з вивихненим мозком»*). Самотність тлумачиться як ознака світу, часу, взаємин між людьми, що дістаються у спадок (*«Її батьки піклувалися нею, й під їх впливом вона почала потворитися»*). У зв'язку з ідеєю наступності поколінь самотність постає рисою культури, цивілізації, фатумом і апогеем екзистенціалістського відчуження.

Це почуття чуже ліричному герою, чуже людській природі в цілому. Саме тому у Юрія Тарнавського його уособленням постає образ жінки «з вивихненим мозком». Відчуття нехарактерного для людини стану самотності спонукає героя до глибокої рефлексії.

Цикл «Ідеальна жінка» датується 1976 і 1986 роками. Це час, коли адаптація поета за кордоном уже відбулася, процес його вкорінення в чужонаціональний ґрунт завершено. Цикл складається з 12 віршів, які за характером інтерпретації образу «ідеальної жінки» можна поділити на 2 частини: у перших 6 віршах образ «ідеальної жінки» – уособлення пошуку ліричним героєм ідеалу коханої, існування якої нейтралізувало б його опозиційність щодо світу, у наступних – екзистенціалістське осмислення процесу пошуку і характеру самої героїні і світу.

У першому вірші циклу «Поклоніння ідеальній жінці I (якою вона була)» образ «ідеальної жінки» неоднозначний: спершу його дано очима ліричного героя за літературною традицією – жінка невіддільна від природи і є її часткою. Їх єдність побутує поза опозиційним протиставленням. Домінуючий засіб зображення – порівняння, що вибудовується на образах природи і передає згадану єдність. Деталі портрета «ідеальної жінки» (*«з волосами, мов літнє соняшне світло і тінь з густого дерева»*) є ознаками світла й тіні, що є вираженням протилежного, суперечливого в людині, запоруки її природності, гармонії. Продовжуючи в цьому ж ракурсі портретування героїні (*«із церою, мов легіт літнього вечора у міських парку. З тілом, що тремтіло, мов листя в вітрі мого тіла»*), автор зупиняє увагу на деталях людського тіла у стані бажаної гармонії, а єдність тіл визначає гармонію природи. Тобто перед нами тип жінки – Мавки, максимально близький до ідеалу. Цей уявлюваний образ – уособлення досконалості, символ гармонії духу й тіла. Але романтичний ореол сприйняття ліричним героєм жінки знижено вже підзаголовком вірша: «якою вона була». Асоціативно у зв'язку з ним народжується питання: що це? Романтична ідеалізація, орієнтована в минуле, що виражає недосяжність ідеалу, чи песимізм, що виявляє підсвідому екзистенціалістську настанову? Ці питання й актуалізують мотив пошуку. Відповідь на них у цьому ж вірші. Деталь *«з зубами біля мого серця»* в характеристиці «ідеальної жінки» – вказівка на крах ілюзії існування гармонії, оскільки вона не сумісна з агресією, та мотив агресії зумовлюють розвиток опозиції «мисливець-жертва».

Пошук, на який приречений ліричний герой, інтерпретується як неминучість зі знаком «мінус», як фатум, що не віщує ані спокою, ані насолоди. Ліричний герой почувається відчуженим, безпорадним у своїй закинутості в складний і незрозумілий світ (синтез споглядальної краси природи, що затишком, і дійсності – джерела агресії). Його світу, мікрокосмосу – прихистку від небезпеки – вже не існує: *«стіни / в кімнаті / порозсувалися / й не стуляються / через красу твого білого / обличчя»*. Фіксація зміни виразу очей ідеальної жінки (вони вже не іскряться, «мов вино», вони – «дві петлі на шибениці») передає трагізм приреченості. Об-

раз шибениці, асоціативно орієнтований на образ смерті, активізує розуміння межової ситуації, що поглиблюється введенням нової іпостасі жінки-смерті, доводячи її (ситуацію) до кульмінаційної напруги: пошук ліричного героя потрапляє в глухий кут – складається враження, що мисливець наздогнав свою жертву.

Межова ситуація логічно й емоційно акцентує проблему вибору, що і є домінантою змісту третього вірша «Поклоніння ідеальній жінці III». Вираження захоплено-споглядального (перший вірш) й розпачливо-шокованого (другий) ставлення до ідеалу змінюється активністю героя: займенник «вона», що означає «ідеальну жінку», заступає виразник дії ліричного героя – «Я»: *«Я мусітиму розсунути / стільки квітів, / важких, / як стегна / і жіночі груди, / щоб тебе знайти»*. Вибір у межовій ситуації є екзистенціальним: віднайдена «вона» є емблемою дисгармонійного світу, але в її характеристики автор вживає сюрреалістичні деталі, що не змінює сенсу вибудованої ним моделі світу: *«обвішана / гірляндами / свого тіла»*. Ознаки образу жінки – очі, як *«дві петлі на шибениці»*, що *«заслонятимуть голубі озера і кришталеве небо»*, обрій, що *«за тобою буде викривлений і тремітиме»* – визначають руйнівне начало. Контраст образів плачу «з радості» і «років нещастя» підкреслює й абсолютизує дисгармонію.

Вивільнене з пут споглядальності «Я» ліричного героя спрямоване на перспективу, що окреслює можливість пошуку. Таке прочитання тексту вірша «Поклоніння ідеальній жінці III» зумовлене підзаголовком наступного – четвертого – вірша: *«чи буде вона ще колись доброю?»* Знак питання передбачає сумнів ліричного героя, який, як засвідчує зміст вірша, викликаний засиллям цивілізації, її проникненням у найінтимніше: *«вона вішає / слухавку / і накопичує стоси / велетенських телефонів / між нами, / немов творить / провалля»*. Реалії технізованого світу виокреслюють образ «провалля» – символу відчуження людини від людини. Суспільство, до якого належать ліричний герой і «вона», – це «натовп самотників», винайдена ним жінка – одна з багатьох самотніх. Образ соціуму доповнює трактування позиції «мисливець», надаючи їй всезагальності.

У зображенні жінки, як і в попередніх поезіях циклу, в четвертому вірші домінує порівняння, але його емоційне забарвлення кардинально протилежне: *«вона небезпечна, / як край урвища»*. Образ урвища – символ межової ситуації, в якій перебуває ліричний герой. Його побутування поряд із ґратами, замками, «що замикаються» (виключно породження цивілізації), визначає простір пошуків екзистенціалістським. Водночас образи ґрат та замків пов'язані з ідеєю захисту від небезпеки, якого потребує ліричний герой.

Відчуття незащищеності передає й традиційний для української літератури образ жінки-матері, який виникає у вірші Юрія Тарнавського асоціативно через образ плачу «новонароджених немовлят», але не перетворюється в одну з іпостасей у системі авторських типів «ідеальної жінки» завдяки образу її мовчання: «вона мовкне», «відвертається». Ю. Тарнавський робить наступний крок у трансформації образу жінки – до об-

разу емансипованої жінки: традиційні риси української жінки (жінка-берегиня, жінка-мати), що актуалізуються через образи української писанки, двох тополь, взаємодіють із образом «крику» ліричного героя, його «крові». Її (емансипованої жінки) агресивність стає джерелом агресії ліричного героя: тобто у реалізації первісної опозиції «мисливець-жертва» накреслюється тенденція до ускладнення її функціонування – жертва перебирає на себе риси мисливця.

Мотив пошуку гармонії поступається мотиву пошуку захисту від агресії, що веде до заперечення зв'язків людини з людиною. У цьому аспекті вагомим залишається образ телефону: *«телефон / кидає тінь / всохлого дерева / на мою руку»*. Образ «всохлого дерева» – втілення наслідку цивілізації, втрати людських зв'язків, основою яких є єдність із власними джерелами. Через цей образ автор відтворив відчуття приреченості життя людини: дерево (символ життя, джерела захисту, затишку) всихає, отже, всихає і саме життя. Людина, відчужена природою (плата за оцивілізовування), самотня й приречена у світі, в який її закинуто. Біблійне «стукайте – і відчинять вам» тепер уже не спрацьовує: *«мої друзі, / гілки / стукають / в усі двері, / щоб вона / їх відчинила, / та вона їх не чує / за галасом своєї краси»*. Виразне зіставлення «гілки-друзі» і «вона» – антитеза краси істинної і формальної – зовнішньої – визначає пріоритети світу. Антитетичність цих образів розкриває бездуховність світу, що зумовлює відстороненість ліричного героя від жінки, яка *«муликає / мелодію / свого тіла»*, що *«закохана / в бридку гаргулю / на соборі / людського тіла»*. Його стан вмотивовано образом собору тіла, що увиразнюється через протиставлення. За традицією, образ собору пов'язаний із духовністю, чистотою. Такий зміст цього образу контрастує із запропонованою автором його інтерпретацією, що відтіняє тілесне – ознаку людських взаємин, здійснюваних за рахунок духовного. Ціннісна переорієнтація екстрапольована на характеристики світу навколо ліричного героя.

В одній площині в поезіях циклу «Ідеальна жінка» постають образи «самота» – «звичка» – «жінка»: *«я привик / до своєї самоти, / як до жінки»*. Почуття зневаги (*«її ім'я / витерте, мов гріш, / моїми устами»*) віддаляє ліричного героя в його пошуку від омріяного образу. Єдність «я-ти» змінюється в четвертому вірші протиставленням «я-вона». Їх розмежування розгортається у п'ятому вірші «Поклоніння ідеальній жінці V», підзаголовок якого – «як це вже скінчиться» – теж підпорядкований розвитку мотиву пошуку і поглиблює драматизм межової ситуації. Асоціативно в ньому звучить тема кінця – смерті, що акцентується на початку твору. Водночас це – повернення до начал, до природи, до себе: *«Дочко / матері, / спорідненої з місяцем, / батька / з очима / високо в небі»*. В образі жінки знову з'являються риси жінки-Мавки, які виявляють гармонію земного-тілесного (її мати – «споріднена з місяцем» – Земля. Земля в промінні нічного світила, що світить відображенням сонячним світлом, яскравий образ прихованого, таємничого) і небесного, духовного (її батько «з очима високо в небі» – Бог-творець). Як і Мавка, вона смертю

стверджує життя, а ліричний герой, пройшовши випробування агресією, осмислює світ у новому, збагаченому досвідом, ракурсі. Трансформація торкнулася і ліричного героя, і жінки у його житті: на новому щаблі розвитку їхніх взаємин відбулося відновлення зв'язку людини з людиною – найціннішого в житті, запорукою існування якого є гармонія прихованих тілесних бажань у природі людини (*«тебе / прирекли мені / зорі, / немов батьки»*) і духовності людських взаємин (*«Небо / йтиме поруч з тобою, / як ти наблизитимешся / до мене»*). Відновлюється дуалістична єдність «ти-я» («ти» – результат оновлення «її», близький ідеалу ліричного героя). Мотив єдності як вияву гармонії відтворено згідно з українською давньою традицією: *«янголи / ступлять / з твоїх уст / у відповідь / на питання / «Чи ти береш?»*. Мотив покори долі, що стає для людини «вулканом», образ якого символізує приреченість, поєднується із мотивом надії на правильність такої наперед визначеності і благополучне завершення пошуків героя.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у розвитку мотиву руйнації Юрієм Тарнавським – ознаки цивілізаційного світу – важливу роль відіграє динаміка опозиційних відношень на яких базується й еволюція екзистенціалістської моделі. Ускладнене функціонування опозицій наявне у творах, де розглянуто еволюцію екзистенціалістської моделі світу. У циклах *«Життя в місті»*, *«Ось, як я видужую»* простежується варіативність складових опозиції «мисливець – жертва». Центральний мотив – відчуження – розгортається через образи

міста як «в'язниці життя», готелю, суму, болю, імені. Вони активізують позиції «моє-твоє», «я-вони», «свій-чужий», які узагальнені опозицією «мисливець – жертва» відтінюють приреченість людини у світі й інтерпретують її в іпостасі жертви. Змістові зміщення в поезії Ю. Тарнавського є одним із засобів ускладнення функцій опозицій («Дорослі вірші»). Їх розгортання починається з актуалізації відношення «я-вона» як єдності. Відсутність протиставлення пов'язана з темою кохання, що реалізується в буденному житті через шлюб, сім'ю, серцевину якої є дитя. Проте автор не розгортає цю єдність, а протиставляє нездійсненну гармонію реальному світові, виражаючи зневіру ліричного героя. Опозиція «я-вони» постає як багаторівнева, бо охоплює взаємини ліричного героя з жінкою, з іншими людьми й інших між собою. Особливістю їх розгортання в циклі «Дорослі вірші» є зміна іпостасей вихідної опозиції, яка здійснюється в кілька етапів: 1) «мисливець» – світ цивілізації; «жертва» – ліричний герой, жінка поряд із ним (родина); 2) «мисливець» – світ цивілізації, жінка; «жертва» – ліричний герой-самітник; 3) «мисливець» – світ цивілізації, жінка, ліричний герой – типовий представник агресивної цивілізації; «жертва» – фізичне і, як наслідок, духовне здоров'я людини, навколишній світ, Всесвіт; 4) «мисливець» – ліричний герой, який усвідомив наслідки власних дій (дій людства) і який відчуває потребу покарати винуватців трагедій і катклізмів; «жертва» – ліричний герой, що постає символом упевненості у незнищеності й непокараності людства.

Список літератури:

1. Зборовська Н. «Час слізьми котився по зморщених обличчях каменів» (Поетичне і непоетичне Ю. Тарнавського) // Слово і час / Н. Зборовська. – 2000. – № 1. – С. 88-91.
2. Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / Упоряд. О. Астаф'єва, А. Дністрового. – Х.: Веста: Ранок, 2003. – 288 с.
3. Тарнавський Ю. Зібрані вірші / Ю. Тарнавський. – Філадельфія, 1992. – 450 с.
4. Тарнавський Ю. 6x0. Драматичні твори / Ю. Тарнавський. – К.: Родовід, 1998. – 360 с.
5. Тарнавський Ю. Їх немає. Поезії 1970-1999 / Ю. Тарнавський. – К.: Родовід, 1999. – 428 с.

Тищенко О.А., Гончарук Д.С.

Донбасский государственный педагогический университет

ПАРАДОКС «ИДЕАЛЬНОЙ ЖЕНЩИНЫ» В КОНТЕКСТЕ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ЮРИЯ ТАРНАВСКОГО

Аннотация

Образ женщины в контексте оппозиции «охотник-жертва» является функционально важным в раскрытии экзистенциализма содержания модели мира в цикле «Идеальная женщина» Юрия Тарнавского. Но в нем рефлексия лирического героя связана с центральным мотивом поиска гармонии в мире, воплощением которой является образ «идеальной женщины» – символа гармоничного сосуществования человека с миром.

Ключевые слова: идеальная женщина, экзистенциализм, гармония, охотник-жертва, рефлексия.

Tishchenko O.A., Goncharuk D.S.
Donbass State Pedagogical University

PARADOX OF «IDEAL WOMAN» IN THE CONTEXT OF CREATIVE HERITAGE BY YURIY TARNAVSKY

Summary

The image of women in the context of opposition «hunter-prey» is functionally important in revealing of the existentialist content of world's model in a cycle «ideal woman». But reflection of lyrical hero associated with the central motif of finding harmony in the world and the latest incarnation is the image of the «ideal woman» – the symbol of harmonious coexistence of man with the world.

Keywords: perfect woman, existentialism, harmony, hunter-prey, reflection.

УДК 821.161.2-92.09

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЕМІКИ З МИХАЙЛОМ ДРАГОМАНОВИМ)

Тищенко К.А., Сватко А.Д.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджено діяльність Агатангела Кримського як політичного публіциста. Розглянуто питання про пошук його політичних орієнтирів. Національну ідентичність Кримського проаналізовано на матеріалі полеміки з Михайлом Драгомановим. Вивчено еволюцію політичних поглядів, їх реалізацію в доробку відомого українського діяча. Визначено вплив розвідок Кримського на українську інтелектуальну історію.

Ключові слова: політичні погляди, національна ідентичність, політична еволюція, націоналізм, патріотизм.

Постановка проблеми. Агатангел Кримський – важлива постать в українській інтелектуальній історії. Його наукові праці вражають кількістю та різноманітністю. Через подиву гідну активність автора в багатьох галузях знань (орієнталістика, славістика, література, публіцистика, націологія тощо) надзвичайно важко цілісно вивчити спадщину дослідника. Водночас багатоплановий аналіз життєвого та творчого шляху Кримського як всесвітньо відомого вченого-сходознавця, видатного громадського діяча, поета, письменника, перекладача, палкого патріота України є вкрай необхідним для сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі попередні спроби вивчення доробку Кримського виявилися неповними з різних причин. Зокрема, дослідники його художніх творів ніколи не розглядали їх у контексті сходознавчої діяльності автора. Водночас багато лінгвістичних істориків писали про Кримського як про мовознавця, не розглядаючи його літературну діяльність та її роль у контексті української літератури. Про те, що вчений, окрім наукових і літературних, мав ще й політичні ідеї майже не згадувалося.

Ім'я Агатангела Кримського довгий час перебувало поза відомою українською інтелектуальною та політичною історією. Політичні погляди Кримського, його націоналізм, артикульований у численних листах, статтях і ненадрукованих творах, залишався найтемнішою частиною його біографії. Про це було мало відомо і ще менше написано. Відомо, що Кримський як українець,

орієнталіст і письменник перевершив Кримського – політичного публіциста. Водночас з'ясування цієї проблеми сприятиме кращому розумінню постаті Кримського, а також поширить знання про українську інтелектуальну історію.

Тези про можливе місце Кримського серед політичних діячів та мислителів містять розвідки Л. В. Матвеевої, Е. Г. Циганкової, С. Павличко та ін. [10, 11]. На сьогодні питання про пошук його політичних орієнтирів розкрито лише в загальних рисах. Це зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження діяльності Агатангела Кримського як політичного публіциста. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути питання про пошук політичних орієнтирів автора; 2) проаналізувати формування його національної ідентичності на матеріалі полеміки з Михайлом Драгомановим; 3) вивчити еволюцію політичних поглядів Кримського, їх реалізацію в доробку відомого українського діяча.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, Кримський був українцем не за походженням, а за свідомим вибором. Він створив свою українську ідентичність власними руками, точніше, власними інтелектуальними зусиллями і почуттями [11, с. 217]. Ця ідентичність має обмаль «генетичних», «кровних» підстав. Сам Кримський стверджував, що «у мені й кровинки української немає: мати моя – українська полька, а батько – білорус...Я родився і виріс на Вкраїні та й українізувався» [5, с. 59].

Формування національної ідентичності Кримського відбувалося поступово під впливом низки важливих факторів. Так, перша стадія його самоукраїнізації характеризується знайомством з рідною мовою, носієм якої є український народ, зокрема селяни [11, с. 218]. Ця стадія не могла бути глибокою, бо навіть ті люди, які розуміли та знали українську мову, не мали чітко окреслені політичні орієнтири. Саме тому друга – інтелектуальна й політична фаза самоукраїнізації – створила Кримського [там же]. Вона бере свій початок з навчання автора в Києві, у Колегії Галагана. За словами С. Павличко, колегиат Кримський почувався мужиком, бідняком, а відтак українцем. Якщо Антонич, як відомо, вважав, що українське – це демократичне, не організоване владою і навіть таке, що не потребує структуризації державою, то хід міркувань молодого Кримського йшов від протилежного: демократичне, мужицьке – отже, українське [там же].

Зауважимо, що Агатангел Кримський не був причетний до діяльності Київської Громади і не зазнав прямого впливу Київського університету того часу. Водночас серйозний академічний вплив на нього справив Павло Житецький, який у час навчання колегиата Кримського давав молоді «українофільської» орієнтації такі поради, як: «Якщо хочете працювати для українського народу, ставайте першорядними вченими й пишть ваші праці по-українському. Тоді поневолі й чужі вивчатимуть українську мову, щоб знайомитися з вашими працями...» [1, с. 72].

У формуванні політичних поглядів Кримського значну роль відіграли Іван Франко й Михайло Павлик, які були організаторами Русько-Української радикальної партії (1890). В історії українського політичного руху це була епохальна подія.

Також на вибір політичного шляху Кримського великий вплив мали праці Михайла Драгоманова. Спочатку ідеї Драгоманова він характеризував як «нове світло осіяло» [5, с. 65]. Проте згодом Кримський критикував Драгоманова за брак націоналізму, зокрема у своїх листах до Бориса Грінченка. Це листування відіграло надзвичайну роль у політичному становленні Кримського, ставши своєрідною лабораторією його радикалізму [11, с. 222]. Грінченко вважав Кримського борцем за національну й народну справу, в свою чергу останньому потрібен був товариш і порадник. Листи до Грінченка допомагали поставити конкретні запитання й знайти на них відповіді. Політичний світ України кінця XIX ст. був хоч і дуже великим, проте хаотичним і незрозумілим. Кримський намагався розібратися в різних політичних платформах, а це було не так легко. Пізніше він згадуватиме, що 1890 року «опинився в хаосі вражін» [8, с. 321].

Отже, Кримський шукав платформи і вважався між табором патріотів-народовців і радикалів та послідовників Драгоманова. Він не міг зробити остаточного політичного вибору, тож зав'язав контакти і листування з обома таборами [11, с. 223].

Як ми вже зазначали, Драгоманов мав великий вплив на формування національної ідентичності Кримського, його патріотизму. Водночас молодий Агатангел Кримський в одному з перших своїх друкованих виступів (1890) відкрито

вступає в полеміку з Драгомановим. Зокрема, Кримський привертав увагу Драгоманова до російської нетерпимості щодо українських питань [8, с. 325]. У відповідь Драгоманов зазначив, що Кримський – людина щира, але погано інформована [11, с. 227]. Згодом А. Кримський сприйняв ці слова й у черговому листі оголосив, що цілком приймає драгоманівську платформу [там же]. Однак на цьому полеміка з Драгомановим не завершилася. Пізніше Кримський виступав з рецензіями на окремі публікації Драгоманова, дебатуював з ним щодо ідей націоналізму.

Зазначимо, що його згода з твердженнями Драгоманова не була цілковитою. Так, у дискусії між Грінченком і Драгомановим (1892-1893) Кримський став на бік Грінченка. Безперечно, Кримський уважно стежив за цією полемікою та запозичив низку тверджень як у Грінченка, так і в Драгоманова. Водночас позиції Грінченка імпонували йому більше. У своїх листах Грінченко охоплював традиційне для свого політичного мислення коло питань, зокрема розуміння національної самосвідомості. Саме з цього приводу і виникла полеміка з Драгомановим. На думку Драгоманова, «фатальний поділ між вільнодумним і просвітним європейством і українським етнографічним патріотизмом» існує й досі [2, с. 162]. Зрозуміло, що до першої групи належав Драгоманов, а до другої – Грінченко [11, с. 229].

Черговим приводом для дискусії стало порушене Драгомановим питання про те, чи варто свідомим українцям друкувати свої роботи у виданні «Зоря» (1893). Ще раніше Кримський у листі до Левицького писав: «...спільна робота з драгоманівцями для нас можлива і корисна» [7, с. 31]. Його платформа – це консолідація всіх сил. Тому Кримський відразу дав позитивну відповідь, аргументуючи свою позицію тим, що «Зоря» може будити національну свідомість на сході України, до того ж це видання може об'єднати українців різних партій. У відповіді Кримському Драгоманов прокоментував свою оцінку «Зорі», наголошуючи, зокрема, на низькому рівні творів у цьому виданні та внутрішній цензурі. Також Драгоманов скористався можливістю зробити деякі політичні уточнення. Наприклад, на його думку, Кримський неточно вжив термін *народовці* в значенні *демократи*.

Без сумніву, політичні погляди Драгоманова відіграли важливу роль у формуванні національної ідентичності Кримського. Агатангел Кримський не тільки активно стежив за діяльністю Драгоманова, приймав і розвивав його ідеї, а й часом відкрито полемізував з ним. Відомо, що і Драгоманов в різний час і з різних причин критикував Кримського. Проте останній відгукнувся на звістку про смерть Михайла Драгоманова розпачливим листом. Крім того, Кримський надрукував некролог Драгоманова в «Етнографическом обозрении» (1895), де сформулював політичні погляди та деякі риси націоналізму відомого українського діяча.

У своїх політичних пошуках Кримський намагався визначити модель націоналізму. Він детально аналізував історичний і культурний розвиток українців, насамперед галичан, у XIX ст. [4, с. 1]. Також характеризував різні партії та політичні утворення, згадував, зокрема, Дра-

гоманова та його погляди. Кримському хотілося з'єднати всі плідні засади того часу в одне політичне ціле.

Зауважимо, що Кримський мав чітку позицію в питаннях мови. Він стверджував, що українець, який обстоює національну ідею, повинен розмовляти лише українською мовою [там же, с. 20]. Водночас Кримський прекрасно розумів, що ставлення до мови є хоч і вкрай важливим компонентом націоналізму, однак не єдиним [11, с. 231].

В одному з листів до Грінченка Кримський детально розглянув поняття *націонал* і *націоналіст*. За його словами, *націонал* – це національний демократ чи демократичний націоналіст, у політичній поведінці якого Кримський підкреслював раціональну мотивацію, а *націоналіст* по суті ірраціональний і потенційно недемократичний [6, с. 89].

Кримський інтуїтивно розумів вузькість і недосконалість тогочасних визначень поняття *нація* та *національність*, про що не тільки листувався з Грінченком [там же], а й опублікував низку публіцистичних нарисів.

Політичні мотиви чітко простежуються і в наукових статтях, рецензіях Кримського. Насамперед це стосується його публікацій з фольклору та етнографії, які мали певне значення для поширення українських наукових дискурсів.

Питання про особисту національно-культурну належність як ученого було вкрай важливим для Кримського. Його філологічні праці завжди мали політичний акцент або підтекст: українська мова є окремою слов'янською мовою зі своєю історією та всіма відповідними атрибутами окремої мови [11, с. 244].

Націоналізм для Кримського – це насамперед форма свободи. Водночас образ України, або засади націоналізму, у його оповіданнях не завжди чітко окреслені. Національний наратив був головним проектом української літератури до Кримського. Оповідання Кримського символізували як невдоволення тим національним наративом, що склався на початку 90-х років XIX ст., так і його концептуалізацією. Нація не просто має отримувати й виробляти голос у романі, оповіданні, поемі. Як стверджує С. Павличко, Кримський відчував потребу в націоналістичному наративі, у якому і література, і націоналізм модернізуються [11, с. 255].

Як бачимо, молодий Кримський з ентузіазмом пристав до низки тих українських письменників та політиків, які боролися за українську національну справу. Його активність не залишилася непоміченою, а публікації та листи не минули даремно. Кримського сприйняли та прийняли до свого кола І. Франко, Б. Грінченко і навіть М. Драгоманов. Водночас сам Кримський не припиняв писати на політичні теми та знаходився між різними політичними торами. Його роботи вирізнялися ясністю політичного бачення та чіткістю політичних формулювань. Спостерігаємо певну еволюцію політичних поглядів Кримського. Націоналіст не за походженням, а за переконаннями – Кримський починав з національного народ-

ництва. Згодом під впливом Франка, Драгоманова, Павлика він став прихильником націоналізму, позначеного широтою ліберальних і демократичних поглядів. На думку С. Павличко, Кримський був максималістом і радикалом, тому погляди Драгоманова він ніколи не приймав цілком. З цієї ж причини Кримський ніколи повністю не прийняв погляди Франка та його соціалізм [11, с. 260].

Аналіз наукової літератури показав, що особистісну політичну позицію зрілого Кримського можна інтерпретувати як «мовчущий радикалізм» [там же]. Проте він продовжував сміливо висловлюватися на політичні теми, вивчати політичні питання, намагався виробити модерну концепцію націоналізму. На початку XX ст. Кримський розмірковував над визначенням сучасного українства або теоретичними засадами модерного націоналізму. На жаль, з невідомих причин залишилася незавершеною його праця «Что такое современное украинство?» [9]. Без сумніву, книга мала бути теорією нації взагалі й обґрунтуванням доцільності українського націоналізму зокрема. Також були зазначені перспективи його розвитку.

Як і раніше в політичних висловлюваннях Кримського знаходимо вплив концептуальних ідей Драгоманова. Його праці були методологічною основою для Кримського. Водночас у питанні незалежності української нації знов спостерігаємо полеміку між відомими діячами. Так, Драгоманов бачив два варіанти незалежності: «Незалежність певної області і нації може бути досягнута або повним відокремленням її у власну державу (сепаратизм), або відгородженням її самоуправління без цього відокремлення (федералізм)» [3, с. 253]. Драгоманов виступав прихильником федералізму, у той час як Кримському була близька ідея сепаратизму [11, с. 265].

Також праці Драгоманова стали авторитетним джерелом для Кримського в розв'язанні питання про те, що таке *нація*, *націоналізм*. Усебічно розкрити сутність цих понять було не так легко. Кримський як ерудована й освічена людина шукав відповіді, намагався знайти найголовніші ознаки нації. Він вважав, що «у кожного народу існує своєрідне духовне обличчя», а основа культурної своєрідності – це мова [9, с. 7-8].

Висновки і пропозиції. Виходячи з вищезазначених фактів, можна зробити висновок про те, що Агатангел Кримський був не тільки відомим ученим, а й видатним громадським діячем і палким патріотом України. Він знаходився в постійному пошуку політичних орієнтирів. З часом його політичні погляди зазнали еволюції від національного народництва до модерного націоналізму. Важливу роль у формуванні національної ідентичності Кримського зіграла його полеміка з Михайлом Драгомановим. Без сумніву, праці Драгоманова стали авторитетним джерелом для Кримського.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в усебічному аналізі оточення, а також тієї політичної й соціальної атмосфери, у якій жив Кримський, що дозволить по-новому оцінити цю дивовижну, одну з найвеличніших постатей української інтелектуальної історії.

Список літератури:

1. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації: ХІХ-ХХ століття [Навч. посібник] / Ярослав Грицак. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.
2. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну / М. Драгоманов // Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / упорядник А. Жуковський. – Київ: Інститут української археографії НАН України, 1994. – 286 с.
3. Драгоманов М. П. Историческая Польша и великорусская демократия / М. П. Драгоманов // Собрание политических починений М. П. Драгоманова. – Париж: ред. «Освобождения», 1905. – Т. 1. – С. 253.
4. Кримський А. Ю. Лекція про культурний розвиток і національний рух на Галичині [Машинопис. 1891] / А. Ю. Кримський // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. 1. Од. зб. 22407. Арк. 1-24.
5. Кримський А. Ю. Лист А. Кримського до Б. Грінченка від 17 червня 1892 р. / Кримський А. Ю. // Кримський А. Ю. Твори: в 5-ти т. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 59-65.
6. Кримський А. Ю. Лист А. Кримського до Б. Грінченка від 18 серпня 1892 р. / Кримський А. Ю. // Кримський А. Ю. Твори: в 5-ти т. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 89.
7. Кримський А. Ю. Лист А. Кримського до В. Левицького від 2(14) жовтня 1891 р. / Кримський А. Ю. // Кримський А. Ю. Твори: в 5-ти т. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 31.
8. Кримський А. Розвідки, статті та замітки / А. Кримський. – К., 1928. – С. 321-323.
9. Крымский А. Что такое современное украинство? Научное исследование. Нач. XX в. [Машинопис. 1905] / А. Крымский // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. 36. Од. зб. 660. Арк. 7-8.
10. Матвеева Л. В. А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: вибране листування / Л. В. Матвеева, Е. Г. Циганкова. – К.: АТ «Обереги», 1997. – 172 с.
11. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко. – К.: Основи, 2001. – 328 с.

Тищенко Е.А., Сватко А.Д.

Донбасский государственный педагогический университет

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ АГАТАНГЕЛА КРЫМСКОГО (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЛЕМИКИ С МИХАИЛОМ ДРАГОМАНОВЫМ)

Аннотация

В статье исследована деятельность Агатангела Крымского как политического публициста. Рассмотрен вопрос о поиске его политических ориентиров. Национальная идентичность Крымского проанализирована на материале полемики с Михаилом Драгомановым. Изучена эволюция политических взглядов, их реализация в наследии известного украинского деятеля. Определено влияние научных трудов Крымского на украинскую интеллектуальную историю.

Ключевые слова: политические взгляды, национальная идентичность, политическая эволюция, национализм, патриотизм.

Tyshchenko K.A., Svatko A.D.

Donbass State Pedagogical University

THE NATIONAL IDENTITY OF AGATANGEL KRYMSKYI (ON THE BASIS OF THE MATERIALS OF POLEMIC WITH MYKHAILO DRAGOMANOV)

Summary

The article explores the activity of Agatangel Krymskyi as a political publicist. The issue of his political directions search is considered. Krymskyi's national identity is analyzed on the basis of the materials of polemic with Mykhailo Dragomanov. The evolution of political views and their fulfillment within a scientific heritage of the famous Ukrainian researcher are studied. The impact of Krymskyi investigation on Ukrainian intellectual history is defined.

Keywords: political views, national identity, political evolution, nationalism, patriotism.

ФОНЕТИЧНІ ВАРІАНТИ У СЛОБОЖАНСЬКІЙ ОЙКОНІМІЇ (НА ПРИКЛАДІ КОНТАКТНИХ НАЗВ РІЧОК І ПОСЕЛЕНЬ)

Ткаченко Є.М.

Донбаський державний педагогічний університет

Досліджено фонетичні варіанти, які стосуються кількісно-якісного боку фонем власних назв. Виявлено таку особливість на рівні твірних топонімів та похідних ойконімів. Фонетичне варіювання виражається наявністю протези й епентези, регресивною асиміляцією, пом'якшенням приголосного [р] в кінці слова, непослідовною взаємною заміною флексії множини **-и** / **-і**, чергуванням голосних [о], [е] з нулем звука та ін. Досить часто фонетичні процеси протікають у синтаксично оформленій одиниці, що надає їм статусу фонетико-синтаксичних.

Ключові слова: фонетичний варіант, ойконім, гідронім, топонім, голосна фонема, приголосна фонема.

Постановка проблеми. Ойконіми представлені у мовному контексті Слобожанщини певною кількістю варіантів – однокореневих утворень, що називають один і той же географічний об'єкт, але відрізняються звуко-буквеним, афіксальними, флективним або іншим вираженням. Лінгвістичний аналіз ойконімії досліджуваного регіону буде недостатньо повним, якщо поза увагою залишити факт існування алонімії будь-якого рівня, оскільки в ній певною мірою сконцентровані окремі закономірності та тенденційні явища функціонування й історичний розвиток від часу становлення і до сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За походженням та за характером лексичного складу ойконімна варіантність розглядається у двох вимірах – різнолексемному та лексико-синтаксичному [див.: 5, с. 33]. Різнолексемна варіантність [1, с. 49, 74, 75] – це протиставлення повністю або частково гетерогенних власних назв, що суперечить твердженню про те, що топонімічні варіанти мають, як правило, один і той же корінь або лексичний склад [2, с. 203], тобто є лексичними варіантами [6, с. 198], і що не суперечить теорії варіювання, розробленій В. В. Виноградовим, О. І. Смирницьким, О. С. Ахмановою та ін. Оскільки варіанти – це генетично зв'язані форми, то для гетерогенних використовується термін «паралельні назви», «паралелі» [3, с. 25]. Гетерогенні назви – це всього-на-всього синонімічні реалізації [4, с. 36]. І генетично споріднені, і генетично неспоріднені утворення мають назву «дублетні номінації» і розглядаються вони в одному ряді [див.: 7, с. 303].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ойконімія Слобожанщини та окремих її територій була об'єктом дослідження в деяких дисертаціях (Ю. А. Абдула, О. В. Іваненко, А. В. Лисенко) та ряді статей (Т. П. Беценко, Є. С. Отін), але варіантність (зокрема фонетична) як факт на рівні назв поселень у цих працях спеціально не розглядалася.

Формулювання цілей статті. Виявлення різних особливостей фонетичної варіантності ойконімів у межах Слобожанщини становить мету нашого дослідження. Крім того, ми ставимо завдання виявити, які фонетичні явища було покладено в основу формування варіантних утворень як результату топонімічної метонімії. При цьому об'єктом аналізу є і вихідний топонім – назва річки або іншого географічного об'єкта (див. перелік умовних скорочень).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ойконімічні варіанти може мати будь-яка географічна назва, що допускає позиційні та комбінаторні вияви у своїй фонетичній структурі, вживання близьких за значенням деривативних засобів, додатні чи від'ємні процеси в топонімії синтаксемі. Природі алоніма властива різноманітність, що і є причиною неоднакових їх видів, чому сприяє фонетична, морфологічна, словотвірна, синтаксична альтернація. У нашій роботі ми розглянемо фонетичну варіантність як одну із основних реалізацій довготривалого становлення ойконімії регіону, яка до цього часу ще не була об'єктом детального дослідження.

Серед діяхронічних варіантів особливе місце займають фонетичні, які стосуються кількісно-якісного боку фонем власних назв. Особливості фонетичного варіювання значною мірою умотивовані конкретними, а отже, й реальними причинами алонімії. У ряді варіантів ойконімів може протиставлятися така особливість алофонів, як «акання» та «окання», що реалізується у гіперкоректних формах: *Алешня*, р. ~ *Олешня*, р. → *Алешня* сл. [Хр Лбд] ~ *Олешня*, м. [Хр Лбд], *Калантайв*, р. ~ *Колонтаїв*, р. → *Калантайв*, сл. [Хр Кркт] ~ *Колонтаїв*, м. [Хр Бгд], *Котелевка*, р. → *Котельва*, сл. [Хр Охт] ~ *Кательва* [Слб. Охт. п.] та ін. Як бачимо із прикладів, відповідна варіантність зумовлена набуттям варіантності вихідних гідронімів, які згодом продукували похідні ойконіми.

Фонетичні особливості послідовно відображаються у більшості варіантах ойконімів, наприклад, з надмірним «уканням» (*Корулька*, р. / *Курулька*, р. → *Курулька*, с. [Хр Із] ~ *Корулька*, с. [Хр Із], *Толучіївка*, р. → *Толучеева*, сл. [Вр Бгч] ~ *Тулучеева*, х. [Вр Бгч]) або «оканням» на відміну від вихідної тополексеми (*Мануйлове*, ур. → *Мануйлів*, х. [Хр Влк] ~ *Манойлів*, х. [Хр Влк], з відсутністю палаталізованого шиплячого звука в середині слова (*Бичок*, р. → *Бичок*, сл. [Вр Бгч] ~ *Бичек*, сл. [Вр Бгч]) чи в абсолютному кінці (*Бирючка*, р. → *Бирючь*, м. [Вр Брч] ~ *Бирюч*, с-ще [Бгр Кргв]), з м'якою вимовою та відповідно й написанням звука [ш] в кінці слів: *Росошъ*, р. → *Росошъ*, х. [Вр Вал] ~ *Росошъ*, х. [Бгр Мик].

Поряд із послідовною заміною голосних фонем [а] – [е] або [е] – [а] (*Красна*, р. → *Краснянка*, с. [Хр Куп] ~ *Красненка* [Слб. Із. п.], *Шебелинка*, р. → *Шебелинка*, сл. [Хр Зм] ~ *Шабелинка*, сл. [Хр Анд]) зустрічаються назви з протетичними голосними та без них (*Істопор*, р. ~ *Вистопор*, р.

→ *Великий Історон*, с. [Хр Лбд] ~ *Великий Висторон*, с. [См Лбд]), із метатезою на рівні голосних і приголосних звуків або навіть лексем (*Ворожба*, р. → *Воробжа*, с. [Кр Сдж] ~ *Ворожба*, с. [Кр Сдж], *Рогань*, р. ~ *Рагонь*, р. → *Рогань*, сл. [Хр Хр] ~ *Рагонь*, сл. [Хр Хр], *Ворожба*, р. → *Сумська Ворожба*, сл. [Хр Лбд] ~ *Ворожба Сумська*, сл. [Хр Лбд]).

Зовсім рідко на рівні варіантних ойконічних структур зустрічається явище епентези. У тих діалектних ареалах, де трапляються епентичні звуки як засіб уникнення зияння на рівні апелювативних лексем, наявні вони і в деяких ойконімах (*Реуча*, р. → *Реучий*, х. [Хр Куп] ~ *Ревуче*, с. [Хр Куп]). За допомогою топонімічних першоджерел прослідковується вставка приголосного [г] також на основі топонімів *Джгун*, р. → *Джунський* [Хр Влк] ~ *Джгунський* [Хр Влк]. У цьому випадку в більш пізньому джерелі форма ойконіма повторює вихідну форму гідроніма, а більш рання форма назви поселення вживається без цього приголосного. Але поряд із закономірною появою звука в середині слова маємо приклади, де епентеза голосного є не зовсім зрозумілою. Так, у парі ойконімів *Липці*, сл. [Хр Хр] ~ *Липеці*, сл. [Хр Хр] (← *Липчик*, р.) маємо варіант із голосним [е], на який, можливо, вплинули інші форми топонімів, що функціонують в геоніміконі регіону із голосним, вжитим закономірно (пор.: річка *Липець*, місто *Липець*, село *Липецьке* тощо). Відомий приклад з тюркською лексемою, яка на рівні антропоніма вживається з протетичним приголосним [г] (пор. прізвище *Гайдар* або ім'я *Гейдар*), але оскільки ми маємо префіксальне утворення, то цей звук є не приставним, а вставним: *Айдар*, р. → *Заайдарівка* [Хр Стрб] ~ *Загайдарівка* [Хр Стрб]. Крім одиничного звука, інколи в одній із похідних назв поселення з'являється два звуки (точніше – склад), як це можна спостерігати на прикладі *Берецький*, х. [Хр Олк] ~ *Беревецький*, х. [Хр Птр], утворених від гідроніма *Берека*.

Поряд із появою фонетичних одиниць є випадки, де відбувається їх зникнення, як-от приголосного [й] у топонімному ряді *Мосей*, р. → *Верхній Мойсей*, х. [Вр Вал] ~ *Верхній Мосей*, д. [Бгр Вал] (вирішальне значення має аналогія до твірної топонімної лексеми, якою є гідронім *Мосей*) або консонантів [р] чи [г] в однокореневих топонімічних ланцюгах: *Грайворонка*, р. (варіант *Гайворон*, р.) → *Грайворонка*, сл. [Кр Грв] (варіант *Гайворон*, сл. [Хр Хтм]), *Джгун*, р. → *Джгун* [Хр Зм] ~ *Джун*, х. [Хр Влк]. Можливе зникнення і голосного звука, наприклад, [и] у ситуації із вихідним гідронімом *Пасиківка* та похідними діакронічними ойконімами *Пасиківка*, сл. [Хр Ввч] ~ *Паськівка*, с. [Хр Ввч] тощо.

Помітну роль у явищах варіювання відіграють також різні фонетичні процеси, пов'язані з голосними та приголосними: *Коломак*, р. → *Коломак*, сл. [Хр Влк] ~ *Коломок* [Слб. Охт. п.], *Мож*, р. → *Чемужівка*, с. [Хр Зм] ~ *Чумужівка*, с. [Хр Зм], *Тоганський*, яр → *Тоганка*, с. [Хр Чг] ~ *Таганка*, х. [Хр Пчн]. Наслідком регресивної асиміляції є звукосполучення приголосних [шч] у варіанті, що корелює з іншим відповідником [сч] у парі *Колісчатий*, яр → *Колісчатий*, х. [Вр Бгч] ~ *Коліщатий*, х. [Вр Бгч]. На функціонування цієї назви поселення із **-сч-** мала вплив російська мова,

де за правописними нормами прийнято вживати буквособолучення **сч**, що співвідноситься в деяких словах української мови з літерою **щ**. Регресивна асиміляція за способом творення спостерігається також у випадку із діакронічною парою ойконімів *Багата Чернетчина*, с. [Хр Бгд] ~ *Багата Чернещина*, с. [Хр Схн] (← *Багата*, р.), де глухий проривний [т] під впливом суміжного шиплячого [ч] змінюється на аналогічний за акустичними ознаками приголосний [ш].

Як факт розподібнення двох однакових за артикуляцією (так само, як і за правописом у графічному відношенні) звуків [с+с] інтерпретується послідовна заміна одного з них звуком [т], що наближує структурно переоформлений топонім і збігається з апелювативом, до іншої географічної лексеми, співзвучної орфоепічно (пор.: *россош* – *росточ*): *Россош*, р. → *Россош*, д. [Вр Вал] ~ *Ростош*, х. [Вр Вал]. Російсько-українська двомовність, впливаючи на орфоепію географічної назви, сприяє появі топонімічних утворень, що відрізняються також і графічно.

В абсолютному кінці деяких алоформ після [р] відповідно до південно-східного наріччя поширена пом'якшена його вимова під впливом інтерферентних процесів російської мови: *Айдар*, р. → *Стара Айдарь*, с. [Хр Стрб] ~ *Старий Айдар*, сл. [Хр Стрб] (очевидно, вирішальним чинником тут є заміна родової ознаки ойконіма, де топонімна лексема жіночого роду мотивована ідентичністю родової категорії апелюватива *слобода*), *Айдар*, р. → *Нова Айдарь*, с. [Хр Стрб] ~ *Новоайдарь*, сл. [Хр Стрб] ~ *Ново-Айдарь* [Хр Стрб] ~ *Новоайдар*, смт [Врш Найд].

Непослідовно взаємно замінюються флексії множини **-и** / **-і**, які мають словозміну іменника відповідно твердої та м'якої групи: *Вири*, р. → *Вири*, с. [Хр См] ~ *Вирі*, с. [Хр См]. Така ж ситуація спостерігається і з закінченнями присвійних прикметників у назвах, що мають форму словособолучення: *Івани*, р. → *Бирдини Івани*, с. [Хр Бгд] ~ *Бирдини Івани*, с. [Хр Впср]. Інколи ці голосні варіюються в кореневій частині власних назв, що пояснюється впливом орфографії та орфоепії російської мови і намагання, особливо в довідниковій літературі 20-30-х років ХІХ ст., наблизити російську вимову та написання назв поселень до таких же особливостей української, порушуючи норми останньої: *Битиця*, р. → *Битиця*, с. [Хр См] ~ *Бітиця*, с. [Хр См], *Лиманський*, яр → *Лиман Перший*, х. [Хр Влш] ~ *Ліман Перший*, х. [Хр Влш], *Івани*, р. → *Вінницькі Івани*, с. [Хр Бгд] ~ *Вінницькі Івани*, с. [Хр Бгд] тощо.

Традиційно причиною фонетичного варіювання в ойконімії регіону є наявність ненаголошених складів, де голосні звуки займають слабку позицію, що в таких ситуаціях призводить до їх зникнення при формозміні власної назви на відміну від позиції сильного складу і кваліфікується в історичній фонетиці, як чергування голосних з нулем звука (*Студенік*, р. → *Студенік*, с. [Хр Із] ~ *Студенка* [Слб. Із. п.], *Студенік*, прот. → *Студенік*, х. [Вр Бгч] ~ *Студенкі*, х. [Вр Бгч]) та ін.

До елементів штучного варіювання належить випадання звукосполучення (складу) [ка] в основі тюркських топонімічних лексем як спосіб спрощення з метою економії спеціальних мовних

засобів (Такай, р. ~ Тай, р. → Усть-Такай, сц. [Вр Нхп] ~ Усть-Тай, сц. [Вр Нхп]). Екстралінгвальність у цьому випадку зумовлена тим, що для представників східнослов'янського етносу в лексичному відношенні ойконімна лексема є малоінформативною. Навіть така деталь, як відсутність у секундарній назві окремо взятого складу не є принципово важливою для лексико-семантичної інтерпретації. Це створює умови для появи відповідних варіантів лексем у функції твірних засобів. Сюди належить й інша пара варіантів-запозичень – Євсуг, р. ~ Євсюг, р. → Євсуг, сл. [Хр Стрб] ~ Євсюг, сл. [Хр Стрб], де в другому випадку з секундарним Євсюг маємо палаталізований зубний [с'] як алофон звука [с]. Появі фонетичної варіантності сприяло, очевидно, засвоєння цього топоніма через усну передачу та сприйняття, у сфері якого відбулася трансформація твірної форми. Зміна звукового складу ойконімів реалізується під безпосередньою дією народної етимології. Розповсюдження загальновідомого в топонімії явища спрощення має місце тільки серед окремо взятого кола представників мови, інші ж використовують нормативний його варіант: Оскіл, р. → Осколице, д. [Вр Вал, Бгр Вал] ~ Сколице, д. [Вр Вал].

Із етимологічного **ы**, що був у первинному гідронімі, утворилися фонетичні варіантні назви з [e] – [i] в ряді *Ситна*, р. → *Сетна*, д. [Кр Грв] ~ *Сітне*, д. [Кр Грв]. В першій ойконімній позиції знаходиться російськомовна за походженням лексема (колись тут був ь), а в другій позиції – український її варіант. Про спорідненість звуків [e] та [i], що виводяться з первинного ь, свідчить інша ситуація, що розвинулася на рівні ойконімізованої географічної лексеми, коли поряд із російською та українською за формою і походженням назвами є ще й третя, в якій відображено давній ь (очевидно, він і вимовлявся як дифтонг [ie], принаймні у мовленні місцевого населення. Потім пізніше, рефлексувавшись, розпався на монофтонги, що і засвідчують два інші приклади: стінка → *Стѣнка*, д. [Плт Плт] ~ *Стѣнка*, д. [Плт Плт] ~ *Стінка*, д. [Плт Плт]).

Досить часто фонетичні процеси протікають у синтаксично оформленій одиниці, тобто на загальному фоні синтаксичного словосполучення, що надає їм статусу фонетико-синтаксичних. Співвідносні назви варіантної кореляції в таких випадках відрізняються:

1) явищами метатези, наявні в їхній структурі: *Моросівка*, прот. → *Моросів Байрак*, х. [Хр Із] ~ *Мосорів Байрак*, с. [Хр Блк] (зараз *Мосорів Байрак*, с. [Хр Блк]);

2) більш чітким вираженням голосного [a] та менш чіткою артикуляцією голосного [o]: *Палатівка*, р. ~ *Полатівка*, р. → *Палатове Перше*, сл. [Вр Рзш] ~ *Полатове Перше*, с. [Бгр Мик];

3) послідовною заміною губного приголосного [b] на інший губний [v], що не змінює семантики вихідного антропоніма давньоєврейського походження, який знаходиться в основі гідроніма:

Абрамів Яр, р. → *Абрамів Яр*, х. [Хр Ввч] ~ *Аврамів Яр*, х. [Хр Ввч];

4) усиченням початкового голосного як прояв десемантизації: *Олляний Верх*, руч. → *Олляний Верх*, х. [Вр Змл] ~ *Льяний Верх Перший*, д. [Вр Змл];

5) немотивованою трансформацією прикметникової частини в напрямку до збільшення складів кореневого морфа: *Середній Бурлук*, р. ~ *Бурлук*, р. → *Картавий Бурлук*, сл. [Хр Ввч] ~ *Картававий Бурлучок*, с. [Хр Ввч];

6) непослідовною зміною першого повногоголоса [ere] на звукосполучення [ro], що не характерне для східнослов'янської фонетичної системи: *Бурлук*, р. → *Бурлучок Середній*, сл. [Хр Ввч] ~ *Сродний Бурлук*, сл. [Хр Ввч] тощо.

Висновки з поданого дослідження. Отже, утворення фонетичних варіантів – це результат довготривалого процесу, що проявляється на різних рівнях мови і характеризуються неоднаковими ступенями та моделями формо- та словозміни. На фонетичну варіантність впливають як регіонально-регламентовані (діалектні), так і загальномовні (літературні) традиції, які існують у сфері топонімії: «окання» ~ «акання» ~ «укання», протеза та епентеза, асиміляція і дисиміляція, заміна звуків; різноманітні чергування голосних та приголосних, що в деяких випадках реалізуються одночасно із від'ємними явищами; адидація, або народна етимологія, яка сприяє розвитку десемантизації одного із компонентів завдяки його перебудові за допомогою різних мовних засобів.

Перелік умовних скорочень:

а) губернії / області:

Бгр – Белгородська, Вр – Воронежська, Врш – Ворошиловградська, Кр – Курська, Плт – Полтавська, См – Сумська, Хр – Харківська.

б) повіти / райони:

Анд – Андріївський (округ), Бгд – Богодухівський, Бгч – Богучарський, Блк – Балаклійський, Вал – Валуйський, Ввч – Вовчанський, Влк – Валківський, Влш – Вільшанський, Впср – Великописарівський, Грв – Грайворонський, Зм – Зміївський, Змл – Землянський, Із – Ізюмський, Кргв – Красногвардійський, Кркт – Краснокутський, Куп – Куп'янський, Лбд – Лебединський, Мик – Микитівський, Найд – Новоайдарський, Нхп – Новохоперський, Олк – Олексіївський, Охт – Охтирський, Плт – Полтавський, Пчн – Печенізький, Рзш – Розсошанський, Сдж – Суджанський, См – Сумський, Стрб – Старобільський, Схн – Сахновщинський, Хр – Харківський, Хтм – Хотмизький, Чг – Чугуївський.

в) інші позначення:

д. – деревня, м. – місто, прот. – протік, р. – річка, руч. – ручай, с. – село, сл. – слобода, Слб. Із. п. – Слобідський Ізюмський полк, Слб. Охт. п. – Слобідський Охтирський полк, смт – селище міського типу, сц. – сільце, с-ще – селище, ур. – урочище, х. – хутір.

Список літератури:

1. Беленькая В. Д. Топонимы в составе лексической системы языка / В. Д. Беленькая. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 168 с.
2. Воробьева И. А. Русская топонимия средней части бассейна Оби / И. А. Воробьева; Том. гос. ун-т им. В. В. Куйбышева. – Томск: Изд-во ТГУ, 1973. – 247 с.
3. Глинских Г. В. Лингвистические критерии при уточнении названий населённых пунктов / Г. В. Глинских // Вопросы ономастики. – Свердловск: Изд-во УрГУ, 1980. – Вып. 14. Собственные имена в системе языка. – С. 14-28.
4. Карпенко Ю. О. Топонімічні варіанти / Ю. О. Карпенко // Ономастика. Республіканський міжвідомчий збірник. Серія «Питання мовознавства». – К.: Наук. думка, 1966. – С. 29-36.
5. Рубцова З. В. Варьирование и норма в белорусской и русской топонимии // Научный доклад по опубликованным трудам, представленный к защите на соискание учёной степени канд. филол. наук: 10.02.19 – Теория языкознания / З. В. Рубцова; Рус. Акад. наук; Ин-т языкознан. – М., 1983. – 84 с.
6. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
7. Суперанская А. В. Структура имени собственного: фонология и морфология / А. В. Суперанская; отв. ред. А. А. Реформатский; АН СССР, Ин-т языкознан. – М.: Наука, 1969. – 207 с.

Ткаченко Е.Н.

Донбасский государственный педагогический университет

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ВАРИАНТЫ В СЛОБОЖАНСКОЙ ОЙКОНИМИИ (НА ПРИМЕРЕ КОНТАКТНЫХ НАЗВАНИЙ РЕК И НАСЕЛЁННЫХ ПУНКТОВ)

Аннотация

Исследованы фонетические варианты, касающиеся количественно-качественной стороны фонем имён. Выявлена такая особенность на уровне образующих топонимов и производных ойконимов. Фонетическое варьирование выражается наличием протезы и эпентезы, регрессивной ассимиляцией, смягчением согласного [p] в конце слова, непоследовательной взаимной заменой флексии множественного числа **-ы** / **-и**, чередованием гласных [o], [э] с нулём звука и др. Достаточно часто фонетические процессы протекают в синтаксически оформленной единице, что придаёт им статуса фонетико-синтаксических. **Ключевые слова:** фонетический вариант, ойконим, гидроним, топоним, гласная фонема, согласная фонема.

Tkachenko Ye.M.

Donbas State Pedagogical University

PHONETIC OPTIONS IN SLOBOZHANSKY OIKONOMY (ON THE EXAMPLE OF CONTACT NAMES OF RIVERS AND SETTLEMENTS)

Summary

The phonetic variants concerning quantitative-qualitative side of phonemes of proper names are investigated in the article. This feature is revealed at the level of generic toponyms and derivative oikonyms. The phonetic variation is expressed by the presence of prosthesis and epenthesis, by regressive assimilation, by palatalisation of the consonant [p] at the end of the word, by an inconsistent mutual replacement of the plural **-и** / **-i**, alternating vowels [o], [e] with sound zero, etc. The phonetic processes often take place in syntactically shaped unit, giving them the status of phonetic and syntax ones.

Keywords: phonetic variant, oikonym, hydronym, toponym, vowel phoneme, consonant phoneme.

УДК 930-05(477)«18»

НИКОЛАЙ КОСТОМАРОВ – ИСТОРИК И ПАТРИОТ УКРАИНСКОГО НАРОДА**Лузан А.А.**Украинская академия политических наук,
Донбасская государственная машиностроительная академия**Ткаченко К.А.**

Донбасский государственный педагогический университет

В статье обобщаются взгляды Н. Костомарова на украинскую культуру в ее историческом развитии в период деятельности Кирилло-Мефодиевского товарищества. Исследованы взгляды ученого на сохранение национальных традиций, утверждение национального самосознания, пополнения духовного арсенала нации культурными достижениями мировой цивилизации. Акцентируется внимание на взаимосвязи литературной и общественной деятельности М. Костомарова не только как историка, но и как патриота Украины. А так же проанализирован противоречивый взгляд, с нашей точки зрения, на литературу и развитие русской и украинской наций, имеющих общее славянское происхождение, в статье Н. Костомарова «Две русские народности», опубликованной в 1861 году.

Ключевые слова: украинская культура, нация, народность, Кирилло-Мефодиевское товарищество, славянский менталитет.

Постановка проблемы. В середине XIX века возникает Кирилло-Мефодиевское товарищество, одним из идейных вдохновителей которого был Н.И. Костомаров, написавший «Книгу буття українського народу» (1847), ставшей как бы программой товарищества. Культурно-просветительское товарищество впервые провозгласило самобытность украинского народа среди славянских народов. Каждый народ накапливает в истории определенный опыт и превращает его в неповторимую систему культурных ценностей. Культура выступает одновременно и как мерило цивилизованности этноса, и как форма и содержание внутренней связи поколений. Без литературы нет народности, нет нации. Не случайно одним из деятелей Кирилло-Мефодиевского товарищества был Тарас Григорьевич Шевченко – создатель украинского литературного языка. Важнейшая общая проблема заключается в том, чтобы сделать всё то ценное, что накопила украинская нация, постоянно действующей основой нашей жизни.

Анализ последних исследований и публикаций. За последние годы вышло большое количество работ, в которых прямо или косвенно освещаются вопросы деятельности Н.И. Костомарова. В них сделаны попытки подать обзор творчества выдающегося деятеля, которое рассматривается во взаимосвязи с политической и литературной в контексте европейского общественного и культурного процесса. На наш взгляд, недавние работы П. Магочий, Н.В. Фокиной имеют ценность для нашего исследования, но полностью не касаются выбранной тематики только по отдельным вопросам.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Не вызывает возражения утверждение Н.И. Костомарова о том: «Литература есть душа народной жизни, – есть самосознание народности. Без литературы последняя – только страдательное явление, и потому чем богаче, чем удовлетворительнее у народа литература, тем прочнее его народность, тем более ручательств, что он упорнее охранит себя против враждебных обстоятельств исторической жизни, тем самая сущность народности является осязательнее, яс-

нее» [2, с. 37]. Без литературы нет народности, нет нации. Николай Костомаров не только историк. По крайней мере «Книга буття українського народу» и «Две русские народности» написаны не историком, а патриотом Украины.

Цель статьи. Рассмотреть культурный подход в украиноведческих исследованиях Н. Костомарова.

Изложение основного материала. Период для России до середины XIX века характерен тем, что после победоносной Отечественной войны 1812 года над Наполеоном Россия переживала период становления русской нации. Благодаря усилиям таких литераторов, как Г. Р. Державин, И. А. Крылов, Н. М. Карамзин и др. был создан единый литературный язык. Особое место в его создании принадлежит А. С. Пушкину. Но речь здесь не о нем и потому ограничимся только этой строкой. Появились философские письма П. Чаадаева, в которых сделана попытка осознания исторической миссии России, развернулась дискуссия между славянофилами и западниками – об особенностях развития России, об особенностях менталитета русских.

На этом фоне возникает Кирилло-Мефодиевское товарищество, одним из идейных вдохновителей которого был Н.И. Костомаров, написавший «Книгу буття українського народу» (1847), ставшей как бы программой товарищества. Кирилло-Мефодиевское товарищество объявило своей целью свержение самодержавия и утверждение союза славянских государств, своеобразного славянского федеративного союза с центром в Киеве и при ведущей роли украинского народа. Ведущая роль Украины была обусловлена тем, что именно здесь среди всех славянских народов сохранился славянский менталитет, благодаря казачеству – равенство, стремление к свободе, индивидуализм, любовь к природе, тогда как в Польше произошло разделение на панов и простых людей, а Россия сблизилась с немецкой нацией. Кирилло-Мефодиевское товарищество не было ни заговорщической организацией, ни политической партией в сегодняшнем понимании, скорее это было культурно-просветительское товарищество, впервые провозгласившее само-

бытность украинского народа среди славянских народов, заслуживающего чтобы его рассматривали как самостоятельный народ.

Свои идеи об украинском народе Николай Иванович Костомаров развил в своей статье «Две русские народности», опубликованной в 1861 году в журнале «Основа» в Санкт-Петербурге. Здесь уже украинский историк, придерживаясь географического направления в социологии, пытается не только констатировать различие между русским и украинским народами, но и показать, в чем заключаются эти различия. И пускай, на наш взгляд, они не всегда обоснованы, эти взгляды должны быть рассмотрены и проанализированы.

Не вызывает возражения утверждение Н.И. Костомарова о том: «Литература есть душа народной жизни, – есть самосознание народности. Без литературы последняя – только страдательное явление, и потому чем богаче, чем удовлетворительнее у народа литература, тем прочнее его народность, тем более ручательств, что он упорнее охранит себя против враждебных обстоятельств исторической жизни, тем самая сущность народности является осязательнее, яснее» [2, с. 37]. Без литературы нет народности, нет нации. Не случайно одним из деятелей Кирилло-Мефодиевского товарищества был Тарас Григорьевич Шевченко – создатель украинского литературного языка.

Николай Костомаров не только историк. По крайней мере «Книга буття українського народу» и «Две русские народности» написаны не историком, а патриотом Украины. Исторические произведения должны опираться на факты, а фактами для историка являются зафиксированные литературой источники людей или непосредственно участвующих в событиях, указанных в фактах, либо передаваемые впечатления и переживания участников события другими людьми, их современниками. Ни первого, ни второго в указанных работах Н.И. Костомарова мы не видим.

Надо думать, первый том С.М. Соловьева «Истории России с древнейших времен» был известен Н.И. Костомарову. Об этом свидетельствует начало обоих произведений, оба исходят из одного методологического фактора, определяющего менталитет и историю народа – географического. Но если историк С.М. Соловьев исходит из общности географического фактора для обеих русских народностей великорусской и южнорусской (равнинность) – «на огромном расстоянии от Белого моря до Черного и от Балтийского до Каспийского» [3, с. 56], то Костомаров полагает, что этот фактор определяет «явления внешней жизни, составляющее сумму отличий одной народности от другой, суть только наружные признаки, посредством которых выражает себя то, что скрывается на дне души народной. Духовный состав, степень чувства, его приемы или склад ума, направление воли, взгляд на жизнь духовную и общественную, все, что образует нрав и характер народа, это – сокровенные внутренние причины, его особенности, сообщающие дыхание жизни и целостность его телу» [2, с. 38]. Но в чем «сокровенные внутренние причины» распада славянского племени на отдельные народы, Н.И. Костомаров не знает, они «теряются в глубокой древности». И потому утверждение

его «о различии наших русских народностей великорусской и малорусской, или южнорусской» [2, с. 40] следует принять как аксиому.

Название Руси издревле закрепилось за южнорусским народом. И хотя летописцы молчат об этом, но уже тогда «Южная Русь пошла иным, своеобразным путем возрастать отлично от севера» [2, с. 43]. Но в дальнейшем из этого Костомаров делает более частные выводы о различии этих народностей. Исходя из этого, мы будем подходить к данным произведениям. При этом опираться на факты, известные Н.И. Костомарову, так и на те, которые он не знал, поскольку они произошли уже после его смерти.

Во-первых, на наш взгляд, неправомерно рассматривать Киевскую Русь как государство, представляющее южнорусскую народность. Киевская Русь не может рассматриваться ни как украинское (южнорусское), ни как русское, ни как белорусское древнее государство. По территории Киевская Русь больше всего действительно лучше всего совпадает с Малороссией, но не больше. Вместе с тем она может и должна рассматриваться как государство, лежащее в основе всех трех современных славянских государств. Н.И. Костомаров и сам говорит, что Киевская или Южная Русь прекратила свое существование с татарским нашествием. Но еще до татарского нашествия, с половины XII века обозначается в истории характер Восточной Руси. «Что отличает народ великорусский в его детстве от народов Южной Руси и других земель русских – это стремление дать прочность и формальность единству своей земли» [2, с. 44]. Центр государства из Киева переместился во Владимир.

Великорусский народ, по верному замечанию Н.И. Костомарова, еще в домонгольский период начал придавать своему государству прочность. Интересно и то, что у россиян господствует всеобщность, что в основу государства положен принцип первенства государства перед личностью, поскольку государство признавалось своим, и на него возлагалась задача обеспечивать интересы граждан.

По иному сложилась судьба южнорусской части русского народа. Падение влияния Киева завершило татаро-монгольское нашествие. С тех пор самостоятельного государства на Украине не существует. История Галицко-Волынского княжества (нельзя в этом вопросе согласиться с С.М. Соловьевым) не может быть рассмотрена без истории Литвы и других европейских государств, в составе которых была Галичина. Казачество Южную Русь не спасает, оно представляет собой форму организации мужского пола, которые объединились, чтобы воевать. Да и возникло оно уже в XV веке. Тогда же (по нашему мнению) и родилась пословица: «Где два хохла – там три гетмана». Отголоски той поры слышны до сих пор.

Если говорить о «материальности» великороссов и «духовности» южнороссов, здесь, мы думаем, достаточно привести выражение – «загадочная русская душа», получившее широкое распространение на западе, правда, уже после смерти Н.И. Костомарова. «Загадочность души» уже никак не подразумевает «материальность», а скорее «духовность».

И совсем не прав Н.И. Костомаров, когда говорит, что великороссы не любят природу в отличие от малороссов. Уже были известны пейзажи «Записок охотника» И.С. Тургенева и поэзия А.А. Фета. А ведь литература, как правильно замечает Н.И. Костомаров, отражает и выражает душу народную.

Глубоко прав историк, заявляя об изменении менталитета народа при изменении места, географических условий своего существования и, добавим от себя, при присоединении к другому народу, будь то Литва, или Польша, или Австро-Венгрия. Поскольку Галичина попала в зависимость от западных государств на ранней стадии и существовала в зависимости несколько веков,

она не могла не впитать в себя мировоззрение, обычаи, нравы этих народов. Точно то же происходит и в Восточной Украине.

Существование Украины несколько веков в составе Российского государства не могло не найти свой отпечаток в менталитете восточно-украинской народности.

И сегодня от наших государственных деятелей зависит, какие черты украинского народа (общенациональные или специфические) станут определяющими в стратегии украинского государства. Путь к объединению, а не разделению – перманентный. И сейчас, к сожалению, «золотое слово Святослава» ещё не услышано...

Список литературы:

1. Гранин Ю. Формирование российской нации. – <http://svom.info/entry/255-formirovanie-rossijskoj-na/>.
2. Костомаров Н.И. Две русские народности // Н.И. Костомаров. – Основа. – СПб., 1861. – № 3. – С. 33-80.
3. Соловьев С.М. Сочинения. В 18 кн. Книга I. Том I-II / С.М. Соловьев. – М.: Мысль, 1988. – 397 с.

Лузан А.О.

Українська академія політичних наук,
Донбаська державна машинобудівна академія

Ткаченко К.А.

Донбаський державний педагогічний університет

МИКОЛА КОСТОМАРОВ – ІСТОРИК І ПАТРІОТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Анотація

У статті узагальнюються погляди М. Костомарова на українську культуру в її історичному розвитку в період діяльності Кирило-Мефодієвського товариства. Досліджені погляди вченого на збереження національних традицій, затвердження національної самосвідомості, поповнення духовного арсеналу нації культурними досягненнями світової цивілізації. Акцентується увага на взаємозв'язку літературної і громадської діяльності М. Костомарова не лише як історика, але і як патріота України. Проаналізований суперечливий погляд на літературу і розвиток російської і української націй, що мають загальне слов'янське походження в статті Н. Костомарова «Дві російські народності», опубліковані у 1861 році.

Ключові слова: українська культура, нація, народність, Кирило-Мефодіївське товариство, слов'янський менталітет.

Luzan A.A.

Ukrainian Academy of Political Sciences,
Donbas State Machine-Building Academy

Tkachenko K.A.

Donbass State Pedagogical University

NIKOLAI KOSTOMAROV IS THE HISTORIAN AND PATRIOT OF THE UKRAINIAN PEOPLE

Summary

The article summarizes the views of N. Kostomarov on Ukrainian culture in its historical development during the period of the Cyril and Methodius partnership. The views of the scientist on the preservation of national traditions, the assertion of national self-consciousness, the replenishment of the spiritual arsenal of the nation by the cultural achievements of world civilization are studied. Attention is focused on the relationship between literary and social activities N. Kostomarov not only as a historian, but also as a patriot of Ukraine. And also analyzed conflicting views on literature and the development of Russian and Ukrainian nations have a common Slavic origin N. Kostomarov's article «Two Russian nationalities», published in 1861.

Keywords: Ukrainian culture, nation, nationality, Cyril and Methodius Association, Slavic mentality.

УДК 930.2:94(477)

ПРИНЦИП ТЕЛЕОЛОГІЧНОСТІ В «ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ» МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Шалашна Н.М.

Донбаський державний педагогічний університет

Досліджено принцип телеологічності як один з основних методологічних підходів, застосованих М. Грушевським в «Історії України-Руси». З'ясовано витоки цього принципу в творчості М. Грушевського та його місце в системі методології позитивізму. Визначено той зміст, який вкладався видатним істориком в розуміння мети історичного процесу в Україні від доісторичних часів до козацької доби. Проаналізовано запропоновану М. Грушевським хронологію процесу формування цієї мети та способи її реалізації. Визначено структуру мети національної історії та методологічне значення її окремих компонентів.

Ключові слова: Михайло Грушевський, «Історія України-Руси», методологія історії, позитивізм, телеологія, національний наратив.

Постановка проблеми. Непересічне значення політичної та наукової діяльності Михайла Грушевського в процесі становлення української державності викликає постійний інтерес науковців до його спадку. Одним із найвагоміших доробків видатного дослідника є його «Історія України-Руси», яка стала для України першим національним історичним наративом. Ця узагальнююча праця у багатьох своїх аспектах не втратила свого значення до сьогоднішнього дня, а в часи своєї публікації мала величезне значення не лише для вітчизняної історичної науки, а й насамперед для націєтворення, ставши історичним обґрунтуванням державних змагань кінця XIX – початку XX ст.

В той же час «Історія України-Руси» являла собою своєрідну проекцію суспільно-політичних ідей, властивих тим колам української інтелігенції, які були послідовниками М. Грушевського у боротьбі за українську державність. Саме в цьому їй сьогоднішнє значення як цінного історичного джерела для вивчення подій українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст. та Української революції 1917-1921 рр. Відповідно аналіз тих ідейних положень, методологічних принципів та способів їх втілення у науковій праці має сьогодні вагомий науковий інтерес.

Одним із провідних та водночас мало досліджених методологічних принципів, які застосовувались М. Грушевським в його наукових працях з вітчизняної історії, в тому числі в «Історії України-Руси», є телеологічність. Розуміючи історичний процес як детермінований чіткими закономірностями і підкорений наперед визначеній меті, видатний історик будував наратив національної історії виходячи з цього знання і висвітлював історичні події як реалізацію цієї мети. Отже, аналіз змісту мети національної історії та тих способів її досягнення, які М. Грушевський вбачав в історичних подіях, дасть можливість глибше зрозуміти ідеологію творців національної державності кінця XIX – початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль, яку відіграла «Історія України-Руси» в національному культурному й політичному процесі, викликала пильну увагу науковців протягом більше ніж століття, і на сьогодні більшість її аспектів є вивченими. Так, методологія історичних досліджень М. Грушевського вивчалась Л. Зашкільняком [1], С. Плохієм [8], О. Прицаком [9],

В. Тельвак [10], О. Ясем [12] та ін. Всі вказані дослідники погоджуються, що основним методологічним підходом в роботах М. Грушевського є позитивізм, проте наявні й деякі відгомони романтизму, більше властивого історичній науці першої половини XIX ст. В. Тельвак [10] та О. Ясь [12] відзначають, що в працях видатного історика наявні також ознаки соціологізму та організму в якості методологічних принципів. На присутність в «Історії України-Руси» такого своєрідного методологічного принципу, як телеологічність, вказувала Н. Яковенко [11, с. 177]. Телеологія як один з методологічних підходів до історичного дослідження взагалі дуже мало досліджувалась – її визнанням основоположником був Х. Вольф, окремі положення розробляли такі філософи, як А. Бергсон, І. Кант, Е. Гартман, Ф. Шопенгауер, застосування цього принципу до історичних досліджень було обґрунтоване Л. Карсавіним [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на докладну вивченість методологічних принципів та підходів, застосованих М. Грушевським в його історичних дослідженнях, на наявність в структурі його наукових уявлень такого методологічного принципу, як телеологічність, донині науковцями практично не зверталось уваги. Не досліджено причини застосування ним такого підходу, зміст тієї мети, яку він вбачав у процесі національної історії, та окреслені ним способи її досягнення.

Мета статті полягає в дослідженні телеологічності як одного з методологічних принципів, застосованого М. Грушевським під час створення «Історії України-Руси».

Виклад основного матеріалу. Історики романтичної доби, зокрема П. Куліш та М. Костомаров, в своїх працях користувались девізом із Святого Письма «Дізнайтесь істину, й істина визволить вас!». Стверджуючи народ в якості суб'єкта історичного процесу, вони визначали народ за допомогою категорії «народного духу». Доба позитивізму в науці другої половини XIX – початку XX ст. принесла принципово нове розуміння історичного процесу та способів історіописання. Історія стала сприйматись як така само точна наука, як і природничі та фізико-математичні, відповідно вона мала оперувати об'єктивними фактами та раціонально обґрунтованими законами. В історичних дослідженнях цього часу найбільш уваги приділяється передусім політичним,

а в якості додаткового матеріалу – соціологічним, економічним, культурним аспектам, які можна досліджувати на основі незаперечних свідчень. Водночас потреба у формулюванні об'єктивних законів історичного розвитку призвела до появи такого методологічного підходу у вивченні історичного процесу, як телеологічність (від грецького *telos* – мета).

Головна ідея цього позитивістського за своєю суттю методологічного підходу полягає у тому, що історичний процес сприймається як визначений жорсткими законами, відповідно в ньому не допускається існування випадковостей чи відгалужень від головного напрямку і весь перебіг історії розуміється як єдино можливий. В основі такого, а не іншого розвитку подій в даному підході уявляється наявність певної мети, яка змушує всі без винятку прояви суспільного та індивідуального життя реалізовуватись в контексті одних і тих самих чітких правил. Як правило, прихильники такого розуміння історії були авторами всеохоплюючих праць із національної історії, в якості прикладу можна навести твори Г. фон Трайчке, Ю. Шуйського, С. Соловйова, Е. Лявіса. Саме до таких національних історій належить і «Історія України-Руси» М. Грушевського [12, с. 177].

Розуміючи сенс суспільного життя в утилітарно-практичному контексті, позитивізм формулює завдання кожного громадянина як служіння народному благу, народ же розуміється як сукупність носіїв об'єктивних відмінностей антропологічного, етнографічного й соціального характеру. Саме в такому ключі М. Грушевський формулює у передмові до своєї «Історії України-Руси» обов'язок духовної еліти в служінні своєму народу, додаючи до «знання» епохи романтизму «волю» і «працю» [2, с. 2]. Ця тріада – знання, воля й праця – властива для розуміння українською інтелігенцією змісту власної ролі в історичному процесі протягом всієї другої половини XIX – початку XX ст. Розуміючи себе як будівничих нації, інтелігенція потребувала ідеології, в якій концепція національної історії була однією з найголовніших складових. Формуючи цілі для національного відродження та боротьби за державність, концепція національної історії мала відповідати багатьом критеріям, серед яких ключовою виступала телеологічність. Саме цей методологічний принцип було покладено М. Грушевським в основу створеного ним історичного наративу, який значною мірою продовжує залишатись актуальним до сьогоднішнього дня.

Вказаний методологічний принцип передбачав розуміння національної історії як безперервної тягlosti, де суб'єктом дії виступає народ, а історичний процес має чітку й зрозумілу мету, яка обов'язково буде досягнута. Усвідомлення національної історії як неперервної протягом всього часу існування людських спільнот на етнічній території України є для М. Грушевського основоположною складовою національної самосвідомості [2, с. 3]. Визначаючи народ як спільноту, що проживає на етнічній території, має спільне історичне минуле й складається з різних етнографічно-політичних груп, видатний історик підкреслює, що історія цього народу «йде від початків, а то й з по-за початків історичного життя

через усі перипетії його історичного розвитку до наших часів» [2, с. 4].

Виникнення народу М. Грушевський, так само як і більшість європейських істориків з часів Й. Гердера, пов'язує із «народністю» як сукупністю психофізичних і культурних ознак та території. протягом всієї національної історії вплив території продовжує зберігатись і для українського народу визначається М. Грушевським як негативний – близькість до кочового Степу призводить до значних втрат культурного й політичного потенціалу [2, с. 16]. Можна сказати, що в концепції М. Грушевського боротьба із кочовиками є однією з головних перешкод у досягненні тієї мети, яка стоїть перед українським народом. Для телеологічного підходу взагалі властиве конструювання змісту національної історії за певною структурою, де значне місце посідає образ зовнішніх ворогів [12, с. 176]. В якості одного з ворогів у М. Грушевського виступає тюркський Степ, роль якого в українській історії осмислюється у властивій позитивізму антитезі «прогрес-варварство». Представниками телеологічного підходу власний народ, історію якого вони викладають як неухильний рух до прогресу, розуміється як носій цивілізації, натомість деякі сусіди сприймаються як руйнівники-варвари. Саме в такій якості висвітлює М. Грушевський спочатку кочові тюркські народи – сусіди Русі, а потім, у козацькі часи, Кримське ханство, що не завжди відповідає об'єктивним історичним обставинам.

Як уже зазначалося, основоположною ознакою телеологічної течії в позитивістській методології історії є наявність в історичному процесі наперед визначеної мети. Ця мета найчастіше постає як виникнення нації в тому розумінні, яке вкладалось в цю категорію в XIX ст., та здобуття цією нацією державності (якщо йшлося про недержавні народи) або досягнення національною державою належного їй місця в світі (для національних держав або імперій). Ця мета притаманна певній людській спільноті ще з часів її виникнення і реалізується в усіх проявах буття народу. Окреслюючи мету національної історії, М. Грушевський відносить початок її формування в часи виникнення українського етносу, розуміючи цей початок в часах існування антського племінного союзу: «Все промовляє за сим ототожненням антів з предками нашого народу і надає йому правдоподібність, що граничить з певністю» [2, с. 176]. Визначивши антів як першопочаток власне української історії, науковець закріплює за ними початок формулювання мети української історії в одній з її основних частин – протистояння з степом: «бачимо, як степові бурі, рух орд і їх колотнечі в степах захоплювати слов'янські елементи, поривали їх до спільних походів та до мандрівок» [2, с. 178], – змушений визнати участь антів в загарбницьких походах, М. Грушевський тут же виправдовує їх: «правдоподібно, анти бували звичайно тільки учасниками чужих походів» [2, с. 179], і підкреслює залучення антів до візантійського світу в якості союзників: «пізніше ми стрічаємось з антами вже як виразними союзниками Візантії» [2, с. 180].

Початок політичної історії держави і, відповідно, формулювання наступних складових мети української історії, М. Грушевський відносив до

часів Київської Русі, і конкретно періоду князювання Володимира Великого. В цей період, на його думку, Русь являла собою центр культурного й політичного життя для всієї Східної Європи, причому не лише Середньовіччя, а в основоположних принципах і кінця XIX ст. [2, с. 16]. Проте становила певну проблему норманська теорія походження державності Русі, яка фактично зводила нанівець теорію безперервного етнічно-політичного розвитку українського народу на автохтонній території від антських часів. Саме тому М. Грушевський активно обстоював анти-норманістську концепцію, часто, як відзначає С. Плохій, ставлячи на кін свою наукову репутацію і обстоюючи найконтroversiйніші моменти антинорманістської теорії [8, с. 143].

Роль Володимирових часів в цілепокладанні національної історії в концепції М. Грушевського полягає насамперед в хрещенні Русі, сенс якого історик розуміє дещо своєрідно. Головним значенням цієї події для науковця виступає прилучення Русі до духовних цінностей та політичного значення Візантії, що надає Україні на майбутнє права виводити свої культурні витоки із антично-візантійської традиції. Отже, мета національної історії для М. Грушевського – захист основ європейської цивілізації від кочового Степу й розбудова власної оригінальної культурної традиції на основі духовності Візантії: «Християнство було найважливішою частиною візантійської культури, тож зближаючись до Візантії, запозичуючи від неї її інституції, її культуру, було зовсім природним і логічним приподобитись до неї і в сім многоважнім моменті, прийняти християнство» [2, с. 510]. Докладно висвітлюючи соціальні, політичні та економічні аспекти процесу християнізації Русі, М. Грушевський водночас підкреслює в якості головного наслідку культурні зміни, що були центральною частиною «Володимирового змагання»: «увести Русь в круг культурних інтересів тодішнього культурного – візантійського світа» [2, с. 525].

Володимирове хрещення М. Грушевський характеризує як цивілізаційний вибір, який позначив всю історію України на майбутні часи. Якщо в часи формування українського етносу: «в перших віках свого історичного життя Україна займала посереднє становище між впливами орієнтальної культури й візантійської – що зрештою й сама була аляжем античних і орієнтальних елементів», то «в другій половині X ст. на Україні робить ся несвідомий зворот від Сходу до Візантії» [2, с. 528]. Цей цивілізаційний поворот і спричиняє головний аспект тієї мети, яку М. Грушевський визначає за українською національною історією – бути середовищем живої антично-візантійської культурної традиції, розвивати її та пристосовувати до нових історичних обставин, водночас сприймаючи і західні культурні впливи та розбудовуючи оригінальну національну культуру. Тобто основною історичною метою української нації визначається функція своєрідного культурного мосту між цивілізаціями Сходу й Заходу.

При цьому історик відзначає, що в часи Володимира Західна Європа не мала культурної першості, тому характеризує як негативний той факт, що в цей час західне слов'янство потра-

пляє під політичний і культурний вплив Німеччини й Риму, чия культура характеризується як «бліденька зоря» порівняно з візантійською, яка була «ясний день» [2, с. 528]. Натомість Русь змогла прилучитись до значно багатшої візантійської культури, проте в майбутньому, коли культурна першість переходить до Риму: «зрештою піддане візантійській культурі не потягало за собою зовсім якоїсь виключності супроти культури західної; в дальших століттях Україна, особливо західна, все більше зближалася до неї, і візантійські основи цивілізації її не перешкоджали засвоєнню елементів цивілізації західної» [2, с. 529].

Змістом національної історії, а отже, способом досягнення мети, виступає в концепції М. Грушевського збереження й розвиток своєрідності народу, відповідно в умовах тривалої відсутності власної державності головним змістом історії стають соціально-економічні й культурні процеси [2, с. 17]. Саме таке розуміння визначає українську історію як телеологічний безперервний процес. Найбільш показовим з цієї точки зору у викладі «Історії України-Руси» є період польсько-литовського панування. У відповідності до властивої телеологічному підходу структури конструювання історії занепад державного життя та затримка в реалізації цілі історичного процесу потребували чітко визначеного ворога з чіткою національною та культурною відмінністю. В якості такого ворога в творі М. Грушевського постає Польща. Її роль в українській історії характеризується дослідником як «повертання української людности в народність служебну, підданську, експлуатовану» [3, с. 4]. Натомість «руський» характер Великого князівства Литовського забезпечує цій державі право на «збирання руських земель» і є основною причиною її «незвичайного політичного зросту» [3, с. 99]. Наслідки Люблінської унії для українського народу історик вважав катастрофічними для політичного життя і характеризував головним змістом історії кінця XVI – початку XVII ст. культурно-релігійну боротьбу: «історичні обставини українського привели до того, що в цім моменті національні інтереси, національні змагання, національна боротьба скупилися на точці оборони існування православної церкви» [4, с. 400]. Головну роль у цій обороні відігравали православні братства і, звичайно, козацтво.

В позитивістських телеологічних історіях головним суб'єктом історичного процесу виступає народ, він же є носієм тієї свідомості, в якій відображається мета перебігу історії, відповідно порівняно з романтизмом зазнає принципів змін розуміння взаємостосунків лідера й маси та роль особистості в історії. Якщо романтики бачать героя головним персонажем історичної оповіді, то для позитивістів героєм історії є народні маси, особистість же заслуговує на увагу лише тією мірою, якою вона відображає волю цих мас. Причиною цього є те, що телеологічний підхід в контексті позитивістської філософії, визнаючи наявність в історичному процесі наперед заданої мети, водночас передбачав об'єктивний характер цієї мети і можливість її раціонального вивчення. Таку можливість надавало лише розуміння мети як волі народних мас, яку можна досліджувати на основі об'єктивних фактів соціології, політи-

ки, економіки, культури, доступних для вивчення як у фактичних результатах, так і в писемних джерелах. Натомість мета особистості досить проблематична для вивчення, оскільки потребує залучення суб'єктивних джерел. В «Історії України-Руси» М. Грушевського роль лідера в історії розглядається саме в такому контексті. Так, його оцінка діяльності князя Данила Галицького поряд із позитивними характеристиками містить і застереження, що «він був тільки князем – продуктом князівсько-дружинної традиції, і над нею не піднімався антітрохи» [3, с. 167]. Натомість демократичні традиції давніх слов'ян всіляко підкреслюються і акцентується роль народного віча в політичному житті: «князь чи князі грають зовсім другорядну роль в цілій історії, а всю справу ведуть самі древляни» [2, с. 376].

Найбільш яскравим прикладом участі народних мас у досягненні історичної мети в «Історії України-Руси» виступає діяльність православних братств і козацтва: «вперше на пам'яті історії український народ виступає активно, творцем своєї долі й життя, зриває ся до боротьби на жите й смерть за здійснення своїх мрій і бажань» [4, с. 391]. Питання про наявність в козацькому середовищі привілейованої старшини М. Грушевський вирішує, ставши на бік низів – козацької черні, яку вважав представниками народу [8, с. 202]. Таким чином, носієм мети історії протягом всього історичного часу в поглядах дослідника залишаються широкі народні маси і саме з ними пов'язується початок національного відродження.

Апофеозом історії українського народу в концепції М. Грушевського постає національне відродження XIX ст., яке сприймається як наближення до досягнення мети – повноцінного національного існування у власній державі. Початком реалізації цієї мети є боротьба часів козаччини, яку історик розуміє як «відбудовання соціальних і національних відносин за поміччю і під охороною козацької сили наново, відповідно до бажань і ідеалів суспільності» [4, с. 8–9]. Участь козацтва у відновленні православної митрополії він характеризує як завершення формування української нації: «об'єднання всіх суспільних верств на українській національній платформі, в ім'я того що в тім часі означало собою національний постулат» [4, с. 388]. Водночас позитивістська методологія, в руслі якої працював М. Грушевський, передбачала специфічне розуміння ролі особистості в історії – на відміну від романтизму, позитивізм не визнає героя в індивідуальності, залишаючи роль суб'єкта історії виключно за масою. Відповідно оцінка ролі козацьких ватажків в «Історії України-Руси» була

дуже стриманою, лише за Б. Хмельницьким історик визнавав право називатись «політиком в повному сенсі», тобто здатним проектувати свою діяльність не лише в інтересах сучасного, але й на майбутнє [8, с. 315].

Висновки з поданого дослідження і перспективи. Отже, можна підсумувати, що телеологічність в розумінні визнання в історичному процесі наперед визначеної цілі є одним з методологічних принципів в «Історії України-Руси» М. Грушевського. Застосування цього принципу було спричинено кількома факторами. По-перше, це властивість методології позитивізму, в руслі якої реалізовувалась дослідницька праця видатного історика, усвідомлення про історію як раціональний процес, що піддається об'єктивному вивченню, а отже, мусить мати якусь логічну мету. По-друге, це завдання творення національного наративу, яке вирішував М. Грушевський вказаною працею, і необхідність в узагальнюючій історії народу певної мети, яка найчастіше розуміється як народне благо. По-третє, творення національного історичного наративу в Україні відбувалось на ґрунті попередньої романтичної традиції історіописання, для якої притаманні уявлення про народ як свідомий суб'єкт творення історії, а така усвідомленість власних дій передбачає наявність чітко визначеної мети.

Розуміння М. Грушевським мети, яка реалізовувалась всією історією України, можна сформулювати як творення власної суверенної національної держави. Ця мета включала в себе кілька аспектів: виконання Україною функції своєрідного цивілізаційного мосту між Сходом і Заходом; творення власної оригінальної культур й боротьба за її збереження та розвиток; формування національних зразків державного управління. Основним способом досягнення цієї мети М. Грушевським розумілась цілеспрямована діяльність народних мас, в середовищі яких ця мета формувалась на основі соціологічних, економічних та культурних факторів. За елітою нації М. Грушевський практично не визнавав керівної ролі в історичному процесі й відповідно не здійснював спроб дослідити участь еліт у формуванні й досягненні цієї мети.

В перспективах подальших досліджень окресленої тематики з'ясування наявності або відсутності принципу телеологічності в інших історичних працях М. Грушевського, висвітлення впливу такого підходу на розвиток історичної науки в Україні, з'ясування його витоків на основі дослідження процесу становлення методологічних переконань видатного історика.

Список літератури:

1. Винар Л. Найвидатніший історик України М. Грушевський / Любомир Винар. – К.: Сучасність, 1985. – 120 с.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський, Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 1. – 736 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський, Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 4. – 544 с.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський, Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1995. – Т. 7. – 642 с.
5. Зашкільняк Л. Історична теорія в науковій творчості Михайла Грушевського / Леонід Зашкільняк // Український історик. – 1999. – Т. 36. – С. 54–73.
6. Зашкільняк Л. Методологія історії: Від давнини до сучасності / Леонід Зашкільняк. – Львів: ЛНУ, 1999. – 226 с.
7. Карсавин Л.П. Философия истории / Лев Красавин. – Спб., 1993. – 342 с.

8. Плохій С. Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського / Сергій Плохій. – К.: Критика, 2011. – 604 с.
9. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського / Омелян Прицак. – К.-Кембридж, 1991. – 80 с.
10. Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX ст.) / Валентина Тельвак. – Нью-Йорк – Дрогобич, 2002. – 275 с.
11. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталія Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 376 с.
12. Ясь О.В. Монументальний проект великого наративу М. Грушевського у світлі його дослідницьких стратегій / Олександр Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2012. – Вип. 22. – С. 565-664.

Шалашная Н.Н.

Донбасский государственный педагогический университет

ПРИНЦИП ТЕЛЕОЛОГИЧНОСТИ В «ИСТОРИИ УКРАИНЫ-РУСИ» МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО

Аннотация

Исследован принцип телеологичности как один из основных методологических подходов, примененных М. Грушевским в «Истории Украины-Руси». Выявлены истоки этого принципа в творчестве М. Грушевского и его место в системе методологии позитивизма. Определен тот смысл, который вкладывался выдающимся историком в понимание цели исторического процесса в Украине от доисторических времен до периода казачества. Проанализирована предложенная М. Грушевским хронология процесса формирования этой цели и способов ее реализации. Определена структура цели национальной истории и методологическое значение ее отдельных компонентов.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, «История Украины-Руси», методология истории, позитивизм, телеология, национальный нарратив.

Shalashna N.M.

Donbass State Pedagogical University

TELEOLOGY PRINCIPLE IN «HISTORY OF UKRAINE-RUS» BY MIKHAIL GRUSHEVSKY

Summary

It is investigated principle of teleology as one of the main methodological approaches which M. Grushevsky's used in «History of Ukraine-Rus». It is found out the sources of this principle in M. Grushevsky's creativity and his place in system of Methodology of positivism. Defined that Contents which were put by the outstanding historian in understanding of the purpose of historical process in Ukraine from prehistory times to the Cossacks. Formation of this purpose and methods of its realization is analyzed the chronology of process offered by M. Grushevsky. Defined structure of the purpose of national history and methodological value of its separate components.

Keywords: Mikhail Grushevsky, «History of Ukraine-Rus», methodology of history, positivism, teleology, national narrative.

СВОЄРІДНІСТЬ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ КРАСА В САКРАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Швидка Н.В.

Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено створенню парадигми біблійних символів як маркерів концепту *краса* в українській лінгвокультурі. Визначено парадигмальні відношення між основними біблійними символами, доведено їхню потужність у реалізації сакральних понять. Розширено систему вербалізаторів, що об'єктивують концепт *краса* в релігійному вимірі. Окреслено образно-асоціативний потенціал старозаповітних і новозаповітних символів як деклараторів концепту *краса*. Виявлено імпліцитні номінації семи *краса* й з'ясовано особливості їх репрезентації в біблійній концептосфері.

Ключові слова: біблійна концептосфера, релігійний символ, концепт *краса*, вербалізатор, парадигма, асоціативний маркер.

Постановка проблеми. Для сучасного українського мовознавства актуальним є аналіз мовних явищ у лінгвокультурологічному аспекті, зокрема вивчення мови в кількоплщинному вимірі: взаємозв'язку мови й ментальності, мови й культури, мови й звичаїв, традицій українців тощо. Відтак, пріоритетним є антропоцентризм в інтегральному дослідженні, спрямованому на моделювання інваріантної структури певного сегмента українськомовної картини світу. Одним з таких складників є концепт *краса*, що репрезентує уявлення про універсальну ознаку буття – красу, яку виокремлюють у процесі емоційно-естетичного освоєння дійсності. На сьогодні в філософії та естетиці наявні наукові напрацювання щодо витлумачення поняття *краса* в царині прекрасного (Аристотель, Геракліт, Т. Гоббс, Дж. Сантаяна та ін.), красу вважали ідеєю божественного, прекрасного, утіленого в речах (Платон, Августин, Хома Аквінський та ін.), її характеризували як феномен людської психіки (М. Мендельсон, Д. Юм). У психології та нейрофізіології естетики досліджують сексуально-емоційну реакцію індивіда на красу, його фізіологічну здатність до сприймання прекрасного (М. Германов, І. Ренчлер, П. Симонов та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській О. Мельничук, В. Скіяренко висвітлили етимологію лексем-маркерів краси: *гарний, краса, красивий*; П. Грищенко описав на діалектному матеріалі семантичні зв'язки дериватів з основою *крас-*; О. Тищенко схарактеризував зміст етимонів **krasa, *garnь* у межах слов'янського лексико-семантичного поля «позитивні емоції»; Н. Бутенко, Д. Терехова завдяки асоціативному експерименту виявили стереотипні уявлення українців про красу, про наявність цієї ознаки в зовнішності людини; С. Бирик, С. Єрмоленко, І. Сахно порушували проблему сполучуваності слів із семою *краса*; О. Цапок зааналізувала мовні засоби представлення етноконцепту *краса* в українській поезії шістдесятників.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Парадигма вербалізаторів концептуально маркованих символів поняттєвого поля *краса* й особливості їх репрезентації в біблійному вимірі є недостатньо дослідженим об'єктом в українській лінгвокультурі. Інтерпретація біблійного дискурсу з позиції лінгвокультурології, виявлення архетипних, стереотипних, символічних й асоціативних значень потребує

системного аналізу для з'ясування статусу сакрального символу в мовній картині світу та його концептуального відбиття. У цьому і вбачаємо актуальність пропонованої наукової розвідки.

Мета статті. Аналіз образно-асоціативного потенціалу старозаповітних і новозаповітних символів з онімним компонентом як деклараторів концепту *краса*.

Виклад основного матеріалу. Концептуалізація є маркером ментального вияву спільноти, унікальних духовних надбань соціуму. При концептуалізації біблійні символи формують розгалужені синонімічні парадигми, у яких вияскравлено асоціативну образність. Такі мовні одиниці моделюють безперервний процес культурного розвитку, фіксують і транслують загальнолюдські універсалії, формуючи особливе світосприймання мовців, уможливають реалізацію конструктивних настанов Святого Писання. Такий спосіб усвідомлення завдяки залученню вторинних асоціацій, закодованих у концептах, символах, архетипах як складників лексико-фразеологічної системи, є основним чинником, що зумовлює особливість мовної картини світу.

Концептуальна картина світу оперує поняттями концепт, реалізуючи такі домінантні функції: інтерпретативну (забезпечення світосприймання) і регулятивну (є універсальним орієнтиром у світі). Універсалії концептосфери залучають до свого складу концепти-архетипи, що є сталими структурами обробки, збереження та репрезентації колективного досвіду. Такі архетипи, зберігаючи й репродукуючи колективний досвід культурогенезу, забезпечують спадковість і єдність загальнокультурного розвитку. Тому концепти, об'єктивовані мовою, називають культурними, а їхні назви кваліфікують як домінантні терміни культури. Концепт *краса* є універсалією, він функціонує в концептосфері культури багатьох етносів. Ще за часів Платона красу, добро та істину вважали найвищими цінностями, русійними чинниками розвитку суспільства. С. Кримський зазначав, що ці три складники кваліфікують як наскрізні архетипи культури й науки загалом [4, с. 97]. На думку Аристотеля, *краса* існує лише для розуму людини, адже завдяки мисленнєвим операціям порівняння, виміру, судження можливо її пізнати. На зв'язку *краса* – *людина* давньогрецькі філософи акцентували й тоді, коли йшлося про ідеал гармонійної людини, «з доброчесністю душі» й красою тіла. Красу насамперед

вони ототожнювали з космосом, частиною якого є людина, і порядком, тобто гармонією. Гармонія, міра й досконалість – це визначені античними філософами компоненти краси Всесвіту [10, с. 62].

Кожна культурна епоха корегувала й доповнювала загальносвітовий зміст концепту *краса*, зокрема для середньовічного соціуму такий зміст визначався концептом *Бог*. В епоху середньовіччя красу пов'язували насамперед з нормами християнської моралі. Водночас з поняттям *краса* було залучено до ментального простору й дуальну опозицію *потворне*, яке кваліфікували як зло, гріховність. На усвідомлення краси мала неабиякий вплив релігійність, побожність, християнська праведність. Такі ознаки увиразнюють етнічні стереотипи, оскільки для українців духовні цінності завжди були пріоритетними.

Засобами відбиття культури є мовні одиниці, або мовні рефлексі, що структурують концепти і є своєрідними «згустками» культури у свідомості людини, тим, у вигляді чого культуру залучено до ментального світу індивіда. Ядерну зону концепту *краса* в українській мовній картині світу репрезентують лексеми *краса*, *врода*, похідні від них – *красивий*, *прекрасний*, *вродливий* тощо. Сучасний зміст зазначених мовних одиниць представляє ознаку *краса* як притаманну певним суб'єктам, об'єктам чи явищам дійсності. Саме такий зміст фіксують словникові дефініції: «Краса – це властивість, якість гарного, прекрасного» [8, с. 326].

У мовознавстві відсутня одностайна позиція щодо етимології іменника *краса*. Її мотивують дієсловом **hro'sa* – славити, хвалити й іменником **hro's* – слава (М. Фасмер, М. Шанський, О. Преображенський); пов'язують цей номен з лит. **karstas* – гарячий, **karstis* – спека, жара (Ф. Славський), унаслідок чого первинним значенням **krasa* вважають «блиск вогню», трансформоване пізніше в «колір вогню, яскравість»; відомою є думка щодо встановлення зв'язку іменника **krasa* з дієсловом **kresati* – первісно «створювати, творити» [12, с. 96-97]. При зіставленні наявних концепцій помітне тяжіння до асоціативного зв'язку *краса* – *вогонь*, *світло*. На формування асоціатив *краса* і *світло* істотно вплинули тексти Біблії, у яких Бог є першоджерелом усього сущого на землі, зокрема й краси речей і краси будь-яких творінь. «Бог є світло» (1 Ів. 1:5), «Він зодягає світло, як шати...» (Пс. 103:2), «...від виду стегон Його й додолу – огонь, а від стегон його й догори – на вигляд саява ніби палаюча мідь» (Єз. 8:2). На підставі текстів біблійних оповідей можна виокремити взаємозв'язок Бог – світло – краса, спроектований на створену Богом людину: «І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив...» (1М. 1:27), а відтак – від моменту творення в людину було закладено Божий образ краси, Його світло, це і є екзистенційною викінченістю тлумачення християнської віри → *краси*. Віра живе в тій глибині особистісного «Я», яку в українській культурній традиції (кордоцентризм) називають «серце». Як зазначав Г. Сковорода: «Серце є божественне в людині. Внутрішня людина є Бог [11, с. 226].

Аналіз структури ядерних мовних репрезентантів концепту *краса* в біблійному дискурсі засвідчує його глибинні зв'язки з концептами *Бог*,

світло, *вогонь*, *життя*; концепт *світло* слугував підґрунтям для метафоричного зближення концептів *краса* – *зоря*, що сформуливали діахронічний зміст досліджуваного концепту.

Особливістю біблійної концептуалізації є спосіб вербалізації: залучення метафоричних чи метонімічних принципів, відбиття прототипних і стереотипних уявлень у символічних або фразеологічних одиницях прецедентного тексту. Концепт і символ – категорії, що, попри неоднозначне їх визначення в лінгвокультурології, перебувають в одновимірній площині й мають спільні ознаки: багатозначність, розгалужену сукупність конотацій, аксіологічних уявлень, нечіткість змістових меж, наявність перехідних зон тощо. Концепту, зреалізованому в понятті, образі, символі, підвалинами яких є внутрішня форма, притаманна значна кількість конотацій, які дають змогу залучити до власного поняттєвого поля інші концептуальні значення, близькі до нього й опозиційовані йому, змодельовати комплекс понять, образів, символів, що утворюють ту чи ту концептосферу. Асоціативне й конотативне забарвлення вербального образу в процесі символізації, як втілення концептуального значення, відбувається в кілька етапів: усвідомлення вторинної номінації як образного узагальнення; осмислення вербалізованого поняття. Мова експлікує концепти, закріплюючи й транслуючи інформацію про позамовні об'єкти. Структуру будь-якого біблійного концепту моделює сукупність вербалізаторів: семи, лексеми, синонімія, антонімія, конотації, символи, гіпер- і гіпонімічні відношення, етимологічне й фразеологічне значення. Вербалізація концепту демонструє його значеннєвий потенціал і сприяє поширенню інформації про його змістове наповнення. Під час дослідження біблійного концепту й символу, за їх архетипного усвідомлення, значущим є й етнічно-національний складник. Номінативним традиціям притаманні саме ті «заповітні» поняття, які прагнув зберегти кожен народ, зокрема український етнос Марію, обрану для народження Божого Сина, названу в Біблії «благодатною»: «...Радій, благодатная [повна благодаті Божої, тобто ласка Божа з Його дарами], Господь із тобою!» (Лк. 1:28); «...Благословенна Ти між жонами, і благословенний Плід утроби твоєї!» (Лк. 1:42), «...бо ось від часу цього всі роди мене за блаженну вважатимуть, бо велике вчинив мені Потужний! Його ж Імення святе...» (Лк. 1: 48-49), маркує Богородицею, Царицею Небесною, Божою Матір'ю, Пречистою Марією, Пресвятою Дівою, Пресвятою Богородицею, Христовою Матір'ю. Ці номени притаманні насамперед текстам магічного призначення в народно-лікувальних практиках і молитвам. Лексичний інваріант *Діва Марія* поширений у західноєвропейській культурі, де зацентровано на сімейних, інтимних стосунках. Отже, біблійний концепт і символ спроектовують духовні поняття на конкретний етнічний простір.

Вербалізують сакральні концепти експліцитно й імпліцитно виражені значення лексем. Експліцитна вербалізація концепту *краса* передбачає залучення мовних одиниць із семами *крас-*, *вродлив-*, наприклад: *Йосип Прекрасний* – символ не лише красивої, а й цнотливої людини з непохитною вірою в Бога, яку він не асимі-

лював у Єгипті «...А Йосип був гарного стану та вродливого вигляду» (1М. 39:6). Лексема *прекрасний* у своєму значенні містить вказівку на ступінь вияву ознаки краси й виражає модус позитивного оцінювання. У зовнішності біблійних персонажів має вияв ще й духовна краса, репрезентуючи яку, старозаповітні та новозаповітні оповіді об'єднують мовні засоби на підставі архетипної зорової асоціації *краса – світло*. Наприклад, *Сарра – жінка вродлива з обличчя», «дружина-красуня»* (1М. 12:11), *«вельможа, княжна»* (1М. 17:15); *Ревекка – з євр. «полонена красою» або «зачарування красою»* (1М. 24:16); *Суламифь – уособлення дівочої краси, образу коханої: «Яка ти прекрасна, яка ти хороша!... Як лілея між тереном»* (Пісн. 1:15; 2:1), *«...немов та досвітня зоря, прекрасна, як місяць, як сонце ясна...»* (Пісн. 6:10); *Давид – з євр. «улюблений», Бог наділив його красою, талантом, розумом і відвагою. Про нього Господь сказав: «Я не суджу людини по обличчю, як люди, я дивлюсь на серце»* (1 Сам. 17:41-45) тощо.

Імпліцитне називання певної реалії відбувається завдяки активізації імплікаціоналу семантики лексичної одиниці, який є «периферією значення слова, утвореного імплікацією додаткових, але важливих у контексті ознак поняття..., зокрема певних стереотипних асоціацій [7, с. 178]. Для біблійних символів *саронська лілея – уособлення прекрасної жінки; кедр ливанський – описовий зворот привабливої чоловічої краси й сили; Еденський сад – райське життя, джерело земних благ, гармонійне життя, розкіш тощо імплікаціоналом є знання лінгвостільності фонові інформації про внутрішню та зовнішню красу, тобто імпліцитно вербалізована сема краса*.

Особливість біблійної символіки, на думку О. Левченко, полягає в її синтетичності, «вона є за своєю суттю квінтесенцією всієї символіки культури» [5, с. 204]. Біблійні символи формують певну систему, компоненти якої, з одного боку утворюють бінарні опозиції (добро – зло, праведність – гріх, життя – смерть, краса – потворність (нищість) тощо, а з іншого, – змістові грона, що увиразнюють й употужнюють сакральну семантику, пов'язують повноту значень образів у єдину концепцію паралельності апокаліптичного й демонічного світів, уможливаючи усвідомлення Книги Книг як екзистенційного коду буття, за яким уся символічна парадигма формує концепт *Бог – Творець усього сущого, краси, носій найвищих чеснот, утілення ідей людського щастя. Ідеал, Бог, добро – вивірені віками поняття, пов'язані з архетипами світло, верх, які в пророцькій книзі Об'явлення асоціюються з Небесним Єрусалимом, містом Бога Живого*.

Новий Єрусалим символізує жінку, короновану вінцем з 12 зірок. Біблійні числа мають певне символічне маркування, зокрема 12 означало обраних (12 патріархів, синів Якова, 12 колін Ізраїля, 12 апостолів Христа, по 12 тисяч на кожне коліно обраних (Об. 7:4-8). Відтак, 12 – символ організаційної повноти, тому 12 зірок символізують жінку як небесну структуру. На 12-ти брамах написано назви 12-ти племен Ізраїлю (Об. 7:4-8), а на підвалинах – імена 12-ти апостолів Агнця. Місто – досконалий куб з периметром основи 12 тисяч стадій (близько 2220 кілометрів). Символічне число 12 є

мірою довжини, ширини, висоти міста, і в біблійному пророцтві символізує організаційну структуру, чудово розплановану для здійснення Божого вічного наміру, тому розміри *Нового Єрусалима* гармонійні. Вочевидь, це місто, у якому немає нічого неправильного або хибного (Об. 21:15-17, 22). Завдяки дорогоцінним будівельним матеріалам місто є променистим: *Єрусалим – «цире золото, подібне до чистого скла»* (Об. 21:18-21). Підвалини міста прикрашені 12-ма коштовними каменями як символ священного служіння, де Ісус Христос є «Світильником» (Об. 21:23). 12 брам – перлини дивовижної краси – нагадують Ісусову ілюстрацію, у якій він ототожнював Боже Царство із цінною перлиною. Тому *Новий Єрусалим* виокремлює унікальну красу, справжню цінність, неперевершеність Майстра.

У картинах Божого Царства домінує біла кольорова гама, яка є експресивно-стилістичними вузлами психологічного й асоціативного підтексту і має особливе символічне навантаження: святість, чистота, духовність, істина й одкровення, невинність, радість. Найчастіше білий колір Іван Богослов бачить під час видіння небесного світу (місту не потрібні ні сонце, ні місяць, бо його освітлює слава Божа і Світильник – Ісус (Об. 21:22, 23). Репрезентована в межах одного контексту така кольорова гама створює винятково емоційний дискурс, акцентуючи на есхатологічному змісті.

Неабиякого значення набуває символіка *вісон* – тонкої коштовної лляної тканини найвищої якості, бо «*вісон – то праведність Святих*» (Об. 19:8). Відтак, апокаліптично образний *вісон* є маркером моральної досконалості та праведності: «...А війська небесні, зодягнені в білий та чистий вісон, їхали слід за Ним на білих конях» (Об. 19:14), такої ж символічної образності набувають лляні шати: «...А на престолах я бачив двадцятьох чотирьох старців, що сиділи, у шати білі одягнені, а на головах своїх мали вінці золоті» (Об. 4:4). Золото – символ слави, а білий колір шат символізує моральну чистоту, праведність, справедливу владу. Це один з найпоширеніших біблійних кольоративів, асоційований з небесною сферою, світлом, ангелами, Божественністю Христа, а отже, – і з вічністю. На думку Ф. Уїлрайта, світло конотує владу, влада – це Бог, місце перебування Бога – небо [9, с. 88]. *Новий Єрусалим* символізує духовну безпеку, а на тих, кому дозволено ввійти до нього, чекає життя, оточене красою.

Висновки і пропозиції. Ідея Об'явлення – змістова домінанта Святого Писання, є тим ядром, навколо якого сформувалася біблійна концептосфера. Вербалізовані біблійні концепти (символи, фразеологізми, алегорії тощо) транслують «заповітні» істини впродовж століть. Концептуальний аналіз уможливує з'ясування значення, залучає до поняттєвого поля інші номени, категорії, образи, символи тощо, тобто когнітивні уявлення. Дослідження біблійного концепту повинно ґрунтуватися на виявленні його відношень з іншими компонентами тексту, «з урахуванням того, що в поняттєвому вимірі концепти включають часто різноаспектні константи, які передають сутність як загальнолюдських, так і національно орієнтованих цінностей, зокрема таких морально-етичних категорій, як: добро, зло, віра, правда, доля,

гріх, краса тощо» [3, с. 134]. Концепт *краса*, вербалізуючись у біблійному дискурсі, експлікує лексичну взаємодію архетипних, асоціативних, метафоричних і символічних значень, що створюють

стереотипні уявлення українського етносу. Тому вважаємо перспективним системний аналіз біблійних концептів, що сприятиме відтворенню цілісної українськомовної картини світу.

Список літератури:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [переклад проф. Івана Огієнка]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1375 с.
2. Грищенко П. Ю. Мова як акумулятор культури і одна з форм її вираження / П. Ю. Грищенко // Мова і культура. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 66-90.
3. Кононенко В. І. Концепт і символ: лінгвокультурологічний аспект / В. І. Кононенко // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. Кочергана: зб. наук. статей. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 157-162.
4. Кримський С. Б. Архетипи української культури / С. Б. Кримський // Феномен української культури: методологічні засади осмислення: зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 97-98.
5. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Олена Петрівна Левченко. – Львів, 2007. – 443 с.
6. Решетняк О. О. Парадигма біблійних символів з онімним компонентом в українській лінгвокультурі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Олена Олександрівна Решетняк. – Слов'янськ, 2015. – 258 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
8. Словник української мови: В 11-ти т. – Т. IV / Ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – К., 1970-1980.
9. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 82-110.
10. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту *краса* в поезії українських шістдесятників: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Олена Миколаївна Цапок. – Черкаси, 2003. – 191 с.
11. Чижевський Д. Філософія Г. Сковороди / Д. Чижевський. – Харків: Акта, 2003 – 432 с.
12. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. – М., 1979. – Вып. 3. – 199 с.; 1985. – Вып. 12. – 187 с.

Швыдкая Н.В.

Донбасский государственный педагогический университет

СВОЕОБРАЗИЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТА КРАСОТА В САКРАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ

Аннотация

Статья посвящена проблеме образования парадигмы символов как маркеров концепта *красота* в украинской лингвокультуре. Исследованы парадигмальные отношения между основными библейскими символами, подтверждена их значительность в реализации сакральных значений. Расширена система вербализаторов, объективирующих концепт *красота* в религиозном измерении. Выявлен образно-асоциативный потенциал ветхозаветных и новозаветных символов как деклараторов концепта *красота*. Названы имплицитные номинации семы *красота* и определены особенности их репрезентации в библейской концептосфере.

Ключевые слова: библейская концептосфера, религиозный символ, концепт *красота*, вербализатор, парадигма, ассоциативный маркер.

Shvydka N.V.

Donbass State Pedagogical University

THE PECULIARITY OF THE REPRESENTATION OF THE CONCEPT BEAUTY IN THE SACRAL DIMENSION

Summary

The article is devoted to the development of the paradigm of Biblical symbols as markers of the concept *beauty* in Ukrainian linguoculture. The paradigmatic relations between the basic Biblical symbols are defined, their power in realization of sacred concepts is also proved. The author has been expanded the verbalizer system, which objectifies the concept *beauty* in the religious dimension. The figurative-associative potential of Old Testament and New Testament symbols as declarators of the concept *beauty* is defined. The implicit nominations of seme *beauty* are revealed and the features of their representation in the Biblical sphere of concepts are also clarified.

Keywords: Biblical sphere of concepts, religious symbol, concept *beauty*, verbalizer, paradigm, associative marker.

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН У ВНЗ

Щербатюк В.С.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті обґрунтовано питання актуальності використання проектних технологій в умовах модернізації освіти. Розкрито суть методу проектів, види, шляхи та алгоритм упровадження на заняттях із літературознавчих дисциплін у виші. Теоретичні положення проілюстровано прикладами з власного педагогічного досвіду. Основна увага зосереджена на особливостях застосування лепбука як одного з методів проектних технологій. Розглянуто теорію та розкрито етапи продукування лепбука майбутніми учителями-словесниками.

Ключові слова: проектна технологія, метод проектів, класифікація проектів, інтерактивні методи навчання, лепбук, види міні-книг.

Постановка проблеми. На сьогодні виникла нагальна потреба у вихованні активної, діяльної, креативної молоді, яка швидко орієнтується в нових вимогах часу, легко застосовує набуті знання в практичній діяльності, здатна до самоосвіти, самовиховання та саморозвитку. Серед важливих якостей сучасної людини виокремлюємо активну розумову діяльність, критичне мислення, наявність творчих здібностей, прагнення до пошуковості та самостійності. Тому традиційне репродуктивне навчання потребує інноваційних змін: використання нових форм і методів навчання, його індивідуалізації, збільшення комплексу новітніх технічних засобів, широкого застосування сучасних технологій навчання.

Найперспективнішим складником освітнього процесу у ВНЗ на сьогодні є проектна діяльність, яка сприяє активізації пізнавальних інтересів студентів, створює сприятливі умови для самовдосконалення та самореалізації, розвитку творчих та комунікативних здібностей, формуванню необхідних життєвих компетенцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні ідеї проектної технології виникли ще у 20-ті роки минулого століття в США. Їх основоположником вважають американського філософа, педагога й психолога Дж. Дьюї, який запропонував будувати навчальний процес на активній основі через діяльність учнів з урахуванням їхньої особистої зацікавленості в конкретних знаннях. У своїх працях педагог не вживав слово «проект», але наголошував на зв'язку школи з життям, з особистим досвідом дитини й досвідом суспільства. Продовжував утілювати задуми Дж. Дьюї його учень В. Кілпатрік. Разом із Ф. Паркером він намагався організувати активну пізнавальну діяльність учнів на основі їхнього спільного пошуку в процесі роботи над проектом. При цьому різні види діяльності, до яких залучали учнів, сприяли не лише розширенню кругозору, життєвого досвіду, а й забезпечували оволодіння різними способами творчої та дослідницької діяльності. Запропоновану технологію й дотепер активно використовують у практиці американської школи.

Завдяки раціональному поєднанню теорії та практики для розв'язання конкретних проблем проектні технології набули популярності у Великій Британії, Бельгії, Німеччині, Італії, Фінляндії та інших країнах. На межі 1910-1920-х рр. метод

проектів входить і в практику вітчизняної школи. Радянські педагоги (С. Шацький, В. Шульгіна, М. Крупеніна) вважали, що ця технологія забезпечує розвиток ініціативи та творчої діяльності учнів. Вони проголосили метод проектів єдиним засобом перетворення «школи навчання» в «школу життя», де здобуті знання школярі реалізують у процесі їхньої практичної діяльності.

Різні аспекти теоретичних питань, продукування та впровадження в практику проектних технологій висвітлено в працях таких науковців та педагогів, як П. Архангельський, Л. Ващенко, О. Зосименко, Г. Ісаєва, С. Москвін, Л. Переверзев, О. Пехота, Є. Полат, О. Пометун, С. Сисоєва, С. Стефансон, А. Хуторський та інші.

Сьогодні проекти широко застосовують в навчально-виховному процесі як середньої, так і вищої школи під час вивчення будь-якого предмета чи курсу. Тому останнім часом з'явилася низка публікацій щодо специфіки використання методу проектів із географії [2], іноземної мови [1], української мови та літератури [5], зарубіжної літератури [8] тощо.

Мета статті – дослідити теоретичні основи та окреслити методику застосування проектних технологій на заняттях із літературознавчих дисциплін у ВНЗ. Основну увагу плануємо зосередити на одному з перспективних методів проектних технологій – лепбуці.

Виклад основного матеріалу. Більшість науковців поділяє думку про те, що метод проектів – це педагогічна технологія, «яка відображає реалізацію особистісно орієнтованого підходу в освіті ... і сприяє формуванню умінь адаптуватися до швидкозмінних умов життя людини постіндустріального суспільства» [9, с. 26]. На думку Є. Полата, метод проектів – це «спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми (технологію), що має завершитися досить реальним, практичним результатом» [7, с. 41].

Навчальне проектування на заняття з літератури у виші орієнтоване насамперед на самостійну діяльність студентів (індивідуальну, парну, групову) протягом певного відрізка часу. Технологія передбачає розв'язання якої-небудь проблеми з використанням різних методів та засобів навчання, інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, техніки, творчості. Ефективність застосування проектної технології залежить від багатьох чинників: опанування студентами тек-

ствів літературних творів, загального рівня підготовки студентів, їхнього вміння самостійно конструювати свої знання та критично мислити, орієнтуватися в інформаційному просторі тощо, а також від майстерності викладача чітко ставити завдання, запитання, формулювати мету, давати інструкції щодо виконання проекту.

Отже, проектна технологія на заняттях із літературознавчих дисциплін у виші стимулює дослідницький та пізнавальний інтерес студентів до певних проблем; розвиває вміння самостійно знаходити інформацію, аналізувати та узагальнювати її, детально опрацювати літературний текст; уміння презентувати інформацію як оформлений результат діяльності, уміння критично мислити, висловлювати та обґрунтовувати власну думку; уміння перейти від теорії до практики, поєднуючи академічні знання з прагматичними, дотримуючись відповідного балансу на кожному етапі навчання; розвиває здатність працювати як індивідуально, так і колективно.

На основі аналізу педагогічних джерел виокремлюємо за різними класифікаційними ознаками такі типи проектів:

1. За домінантною діяльністю в проекті (*дослідницький, пошуковий, творчий, рольовий, прикладний, інформаційний, ігровий, ознайомчо-орієнтований*).

2. За предметно-змістовою галуззю знань (*монопроект у межах однієї галузі і міжпредметний проект*).

3. За характером координації проекту (*безпосередній (жорсткий, гнучкий), опосередкований (неявний, що імітує учасника проекту)*).

4. За характером контактів (*серед учасників однієї групи, факультету, міста, регіону, країни, різних країн світу*).

5. За кількістю учасників (*індивідуальний, парний, груповий*).

6. За тривалістю виконання проекту (*короткостроковий, середньої тривалості, довготривалий*) [7, с. 43].

7. За ступенем складності (*простий* (рішення нескладної задачі), *складний* чи *комплексний* (охоплює два й більше субпроекти чи передбачає різні типи й форми творчої діяльності) [4, с. 108].

8. За характером партнерських взаємодій між учасниками проектування (*кооперативний, змагальний, конкурсний*).

9. За взаємозалежністю з іншими проектами (*відокремлений, наскрізний, спіралеподібний, аналогічний*).

10. За рівнем самостійності виконання (*виконується разом із викладачем; разом з іншими студентами разом із викладачем; разом з іншими студентами без керівництва викладача; переважно самостійно*).

11. За часом виконання (*у навчальний час (поточний, підсумковий); у позанавчальний час; частково в навчальний і позанавчальний час*) тощо.

Часто в педагогічній практиці використовують мішані проекти (наприклад, дослідницькі + творчі чи дослідницькі + ігрові тощо).

На заняттях із літературознавчих дисциплін переважно використовуємо дослідницько-пошукові, творчі, ознайомлювально-інформаційні та ігрові проекти, участь у яких допомагає студентам кра-

ще зрозуміти особливості літературної епохи, осягнути художній твір, усвідомити індивідуальний стиль письменника, висловити особисте ставлення до того чи того літературного явища, реалізувати свої творчі та інтелектуальні здібності.

Наприклад, студентам IV курсу філологічного факультету після вивчення низки художніх текстів про чорнобильську трагедію було запропоновано підготувати проектну випускову роботу за темою «Чорнобиль у призмі сьогодення». Проект короткостроковий, комплексний, був виконаний переважно самостійно. Студенти працювали у творчих групах. Кожна група отримала завдання відповідно до власних уподобань та здібностей (перша група створювала буктрейлер, друга група виготовляла буклет, третя група готувала відеоролик-інтерв'ю з літературними героями книги Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва», які були учасниками подій на Чорнобильській АЕС, четверта група писала сценарій заходу, п'ята група відповідала за технічне забезпечення). На останньому практичному занятті відбулася презентація проектних робіт перед незалежною аудиторією, яка не брала безпосередньої участі в проекті. Це відповідальний етап, бо постає необхідність оцінювання проекту учасниками та спостерігачами.

Під час підведення підсумків важливо належно акцентувати не лише на успіхах, а й недоліках проведеного дослідження. Є. Полат запропонував критерії зовнішньої оцінки проекту: «значення й актуальність запропонованих проблем, відповідність темі; коректність використаних методів дослідження й методів опрацювання отриманих результатів; активність кожного учасника відповідно до його індивідуальних можливостей; колективний характер прийнятих рішень (якщо проект груповий); характер узагальнення та взаємодопомоги, взаємодоповнення учасників проекту; необхідна й достатня глибина проникнення в проблему; залучення знань з інших галузей науки; доказовість прийнятих рішень, уміння аргументувати свої висновки; естетика оформлення результатів зробленого проекту; уміння відповідати на питання опонентів, лаконічність й аргументованість відповідей кожного члена групи» [7, с. 46]. Потрібно заохочувати студентів до продовження участі в проектах різного типу, а також до вдосконалення особистісних характеристик та елементів роботи в команді.

Одним із перспективних різновидів методу проектів є *лепбук*. Термін «лепбук» (з англійського «lapbook» – книга на колінах) уперше використала у своїй домашній школі мати та письменниця з Вірджинії Теммі Дабі. Вона узагальнила досвід використання різноманітних міні-книг, автором створення яких була Діна Зайк ще у вісімдесятих роках минулого століття. Саме Діна Зайк запропонувала використовувати так звані *foldables* – складені аркуші паперу, для легкого та ненав'язливого запам'ятовування інформації дітьми. Авторка детально описала у своїй книзі різні способи їх створення. Використання таких складених різними способами аркушів паперу, або, як ми їх зараз називаємо, «міні-книги», давало змогу дітям, працюючи над їх виготовленням, швидко та надовго запам'ятовувати потрібну інформацію. Цю техніку широко засто-

совували в домашніх школах усього світу. Там-мі Даббі також запропонувала вкласти ці міні-книжки в одну оригінально оформлену папку. Таку свою назву саморобна книга набула тому, що всю роботу відбито в «книзі», яку можна розташувати на колінах у дитини. Звичайно, американці не були першовідкривачами, адже такі книжки чи книжки-іграшки були завжди, проте завдяки американським домашнім школам, лепбук виділився в окремий жанр. Лепбук при такому навчанні є фінальним етапом вивчення певної теми. Тобто учень, вивчивши тему, оформлює отримані знання у вигляді лепбука, куди вміщує все, про що він дізнався [6, с. 7].

Під наш менталітет адаптувала лепбук Тетяна Піроженко. Вона розробила цю технологію для занять зі своєю дитиною й запропонувала використовувати її в дослідній роботі з дітьми.

Отже, «лепбук – це книга чи папка будь-якої форми та з будь-якої теми, із вкладеними в неї оформленими в оригінальний спосіб різноманітними міні-книжками, віконечками, малюнками, іграми. Як і інші цікаві інновації, він був підхоплений матусями, вихователями, учителями всього світу та досить вдало ними використовується під час навчання у звичайних та домашніх школах» [6, с. 7].

Лепбук належить до змішаного типу проєктів: він забезпечує дослідницьку, пізнавальну, творчу та ігрову активність студентів. Лепбук інформативний, багатофункціональний, сприяє розвитку уяви, творчості, естетичних смаків, має дидактичні властивості, залучає студентів до світу мистецтва. Може бути як індивідуальною, так і груповою роботою.

Життєвий простір сучасної людини тісно пов'язаний з новітніми засобами інформації. При підготовці до занять студенти переважно користуються не фондами університетської бібліотеки, а комп'ютерами, інтернет-ресурсами для бездумного копіювання готових рефератів, доповідей, повідомлень. Проте, трапляється й так, що не завжди є змога використати на заняттях візуальні засоби. На допомогу приходить лепбук, що не лише увиразнює форми роботи, а й допомагає студентам навчитися ставити перед собою конкретну мету й завдання, знаходити способи їх виконання, сприяє розвитку вмінь досліджувати, узагальнювати та систематизувати інформацію, розвитку самостійності суджень; привчає працювати в колективі, приймати правильні рішення; допомагає закріпити вивчений матеріал. Надалі використання тематичної папки дає змогу швидко відновити в пам'яті вивчені теми. «Єдиний «недолік»: для виготовлення лепбука потрібен час, фантазія, зусилля та відсутність ліні» [6, с. 10].

Виокремлюють такі види лепбуків: *навчальні, ігрові, привітальні, до свята* (Новий рік, День матері, Великдень, День Конституції), *автобіографічні* (день народження, похід в кіно, відпочинок) [6, с. 10]. У роботі зі студентами традиційно використовуємо навчальні та ігрові лепбуки.

Для створення тематичної папки потрібні такі матеріали, як цупкий папір, картон для основи, кольоровий папір, ножиці, клей, кольорові олівці, фарби, фломастери, маркери, ручки, скотч. Але найголовнішою для створення лепбука є фантазія.

Робота з лепбуком передбачає декілька етапів. Пропонуємо алгоритм такої роботи:

Крок 1. Постановка проблеми. Формулювання теми.

Тему для папки можна вибрати будь-яку, як і її складність. Вона може бути узагальненням вивченої теми, чи зовсім новою, глибоко дослідженою чи такою, що потребує глибшого вивчення. Наприклад, у процесі опанування теми «Зарубіжні письменники й Донеччина» (спецкурс «Українські мотиви у творчості зарубіжних письменників») пропонуємо студентам підготувати лепбук за темою «Образ Святих гір у творчості російських письменників».

Крок 2. Складання плану.

Тему розбиваємо на підтеми, дрібніші частини інформації. Адже лепбук – це не просто книжка з картинками. Це навчальний посібник. Тому потрібно продумати план того, про що йтиметься в цій папці, щоб повністю розкрити тему. Кількість частин залежить від самої теми, індивідуальних особливостей учасників групи. Цілком можливо, що на початок роботи над лепбуком у студентів можуть виникнути питання, які буде доцільно вивчити досконаліше, що приведе до створення нових підтем.

Орієнтовний план лепбука за темою «Образ Святих гір у творчості російських письменників» може бути таким:

1. Святогірськ як одне із семи чудес України.
2. Історія Святогірська.
3. А. Чехов і донецький край.
4. Особистості та історичні місця Святогір'я в нарисі В. Немировича-Данченка «Святі Гори».
5. Образ Святогір'я у творах С. Сергєєва-Ценського.
6. І. Бунін про Донбас.
7. Донеччина в поезії Ф. Тютчева та М. Цвєтаєвої.

Крок 3. Створення макета.

Основа для лепбука може бути у вигляді стандартної книжечки з двома розворотами, картонної папки формату А3 або А4 з кількома розворотами, книжки-гармошки, фігурної папки. Форма основи лепбука залежить від обраної теми та творчості педагога. На основі розташовують різноманітні міні-книжки, кишені тощо.

Крок 4. Наповнення лепбука.

До кожної підтеми добираємо той тип міні-книжки, який найкраще підходить для викладу інформації.

У своїй роботі практикуємо такі види міні-книг: *багатошарова міні-книга, книга-вкладка, книга-гармошка, книга-віяло, книга-мушля, книга з пелюстками, книга-конверт, книга з розчиненими дверцятами, книга-сірникова коробка, книга-коло, книга-колесо, конверти для інформації*.

Крок 5. Збір інформації та матеріалу.

Інформативним матеріалом для лепбука за темою «Образ Святих гір у творчості російських письменників» може бути художні тексти зарубіжного письменства про Святогірськ чи Слов'янськ, інтерактивні вправи, фотоінформація, музейні матеріали, мапа «Світові письменники й Донбас» із зазначенням усіх міст і сіл, які відвідали, у яких народилися чи проживали зарубіжні митці (на полях можна подати портрети письменників і короткі пояснення зв'язку кожного з них із краєм), музичні записи, відеозаписи тощо.

Крім міні-книг є багато речей, які можна вкласти в кишеньки лепбука. Це можуть бути: пазли куплені або власноруч розрізані кольорові картинки; дидактичні ігри; логічні ігри, лабіринти, кросворди; ігри на уважність; малюнки, картини, розмальовки, штриховки; мапа, схеми, таблиці тощо; реальні предмети (листівки, шматочки тканини, листя тощо).

Висновки. Отже, метод проектів – педагогічна технологія, зорієнтована не так на інтеграцію фактичних знань, як на їхнє застосування й на-

буття нових знань переважно через самоосвіт-ту. Навчальне проектування дає змогу педагогу створити такі умови під час освітнього процесу, за яких його результатом є індивідуальний досвід проектної діяльності студента. Як педагогічна технологія метод проектів є сукупністю послідовно-пошукових, проблемних методів, творчих за своєю суттю. Працюючи на проектами студенти мають змогу впродовж усього періоду навчання розвивати самостійність, навчатися і спеціальності, і вмінню поводитися в колективі.

Список літератури:

1. Байдунова Л. А. Метод проектов при обучении учащихся двум иностранным языкам / Л. А. Байдунова, Т. В. Шапошникова // Иностранные языки в школе. – 2002. – № 1. – С. 5-11.
2. Иванова Н. В. Возможности и специфика применения проектного метода в начальной школе / Н. В. Иванова // Начальная школа. – 2004. – № 2. – С. 96-101.
3. Косонова О. О. Метод проектов у практиці сучасної школи / О. О. Косонова. – Х.: Ранок, 2010. – 144 с.
4. Крылова Н. Проектная деятельность школьника и педагога: Диалог с воображаемым оппонентом / Н. Крылова // Народное образование. – 2005. – № 7. – С. 103-111.
5. Ницета В. А. Технологія життєтворчих проектів на уроках української мови та літератури: [навч. посібник] / В. А. Ницета. – Х.: Основа, 2009. – 153, [7] с. – (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу»; Вип. 4(65)).
6. Пляцок А. О. Використання технології «лепбук» в роботі з дошкільниками: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс] / А. О. Пляцок, В. В. Олійник. – Вінниця: ММК, 2017. – 45с. – Режим доступу: <https://dorobok.edu.vn.ua/article/pdf/2043>
7. Полат Е. С. Метод проектов / Е. С. Полат // Метод проектов: научно-методический сборник. – Серия «Современные технологии университетского образования. – Вып. 2 / Белорусский государственный университет; Центр проблем развития образования; Республиканский институт высшей школы БГУ. – Мн.: РИВШ БГУ, 2003. – С. 39-47.
8. Середа О. О. Метод проектів на уроках зарубіжної літератури / О. О. Середа // Зарубіжна література в школі. – 2016. – № 5-6. – С. 2-9.
9. Сисоева С. Особистісно зорієнтовані технології: метод проектів / С. Сисоева // Підручник для директора. – 2005. – № 9-10. – С. 25-31.

Щербатюк В.С.

Донбасский государственный педагогический университет

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОЕКТНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ С ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ВУЗАХ

Аннотация

В статье обоснованно вопрос актуальности использования проектных технологий в условиях модернизации образования. Раскрыта суть метода проектов, виды, пути и алгоритм внедрения на занятиях с литературоведческих дисциплин в вузе. Теоретические положения проиллюстрированы примерами из собственного педагогического опыта. Основное внимание сосредоточено на особенностях применения лепбука как одного из методов проектных технологий. Рассмотрено теорию и раскрыто этапы изготовления лепбука будущими учителями-словесниками.

Ключевые слова: проектная технология, метод проектов, классификация проектов, интерактивные методы обучения, лепбук, виды мини-книг.

Scherbatiuk V.S.

Donbass State Pedagogical University

THE METHODS OF APPLICATION OF PROJECT TECHNOLOGY DURING THE LECTURES ON THE LITERARY DISCIPLINARY IN UNIVERSITY

Summary

The author explains the issue of the relevance of the use of project technology in the context of modernization of education. The essence of the project method, types, ways and algorithm of introduction during the lectures on the literary disciplinary in university are revealed. Theoretical positions are illustrated with the examples from author's own pedagogical experience. The main attention is focused on the features of using lapbook as one of the methods of project technology. The theory is considered and the stages of development of lapbook by the future teachers of the literature are revealed.

Keywords: project technology, project method, classification of projects, interactive teaching methods, lapbook, types of mini-books.

НАШІ АВТОРИ

1. **Баклашова Тамара Михайлівна** – старший викладач кафедри культурології, естетики та історії Донбаського державного педагогічного університету
2. **Бачинська Галина Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
3. **Біличенко Ольга Леонідівна** – доктор наук із соціальних комунікацій, професор кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
4. **Бондаренко Галина Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Донбаського державного педагогічного університету
5. **Воронова Надія Сергіївна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології, естетики та історії Донбаського державного педагогічного університету
6. **Гончарук Дар'я Сергіївна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
7. **Довгоспинний Ярослав Володимирович** – студент факультету спеціальної освіти Донбаського державного педагогічного університету
8. **Жиженко Лариса Борисівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
9. **Казаков Ігор Миколайович** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри російської мови і літератури Донбаського державного педагогічного університету
10. **Караблєва Ольга Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
11. **Кльок Карина Ігорівна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
12. **Князева Рита Володимирівна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
13. **Ковальов Роман Дмитрович** – студент філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
14. **Красуля Дар'я Геннадіївна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
15. **Лисенко Наталія Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
16. **Лузан Анатолій Олександрович** – доктор філософських наук, професор, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри філософії Донбаської державної машинобудівної академії
17. **Луковенко Тетяна Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
18. **Ляшов Назар Миколайович** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
19. **Масюченко Валентина Петрівна** – учитель I категорії Дружківської ЗОШ I-II ступенів № 8
20. **Маторіна Наталія Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
21. **Орел Анна Сергіївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
22. **Пашко Любова Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти Донбаського державного педагогічного університету
23. **Плюхіна Наталія Петрівна** – старший викладач кафедри педагогіки Донбаського державного педагогічного університету
24. **Погорела Вікторія Сергіївна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
25. **Полякова Тетяна Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
26. **Помирча Світлана Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти Донбаського державного педагогічного університету
27. **Прядко Ольга Олександрівна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
28. **Разживін Віктор Миколайович** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
29. **Решетняк Олена Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
30. **Рябініна Ірина Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
31. **Сватко Ангеліна Дмитрівна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
32. **Сугак Ольга Михайлівна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету

33. **Сушко Оксана Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
34. **Тендітна Надія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, Донбаський державний педагогічний університет
35. **Тищенко Катерина Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
36. **Тищенко Лариса Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
37. **Тищенко Ольга Олександрівна** – старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
38. **Ткаченко Євген Миколайович** – старший викладач кафедри української мови і літератури Донбаського державного педагогічного університету
39. **Ткаченко Кіра Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови і літератури Донбаського державного педагогічного університету
40. **Холодов Олексій Вікторович** – кандидат філологічних наук, Донбаський державний педагогічний університет
41. **Холодова Наталя Вікторівна** – кандидат філологічних наук, Донбаський державний педагогічний університет
42. **Шалашна Наталія Миколаївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри культурології, естетики та історії Донбаського державного педагогічного університету
43. **Швидка Надія Валентинівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
44. **Шевченко Влада Володимирівна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
45. **Шевченко Ганна Дмитрівна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
46. **Щербатюк Вікторія Станіславівна** – старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 6.1 (46.1) червень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 30.06.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 14,65. Тираж 100 прим.
Зам. 0617-55.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.